

Prosím o korekturu pomocí
zavedených kor. značek,
tak jak je v Academii i jinde zvykem
(existuje jejich soupis jak pro papírovou
korekturu, tak pro korekturu v pdf),
nikoli pomocí vzkazů a opisů – jde
o ztrátu času na obou stranách.

Děkuji,
Krč

p. s. Retuše fotografií
proběhnou až po korektuře.
U Denemarkové pozn. k fotografií
a rejstřík až s další korekturou.

Rudolf Chmel - Michal Stehlík (eds.)
Moje Československo

Moje ČESKO- SLOVENSKO

Rudolf Chmel
Michal Stehlík
(editoři)

Academia
Národní muzeum
Praha 2018

Obsah

Katalogizace v knize - Národní knihovna ČR

© Academie, 2018

© Národní muzeum, 2018

© Rudolf Chmel and Michal Stehlík, editors, 2018

Photos © Karol Kállay and Jindřich Štreit, 2018

Coverphoto © xxx

ISBN 978-80-200-2898-3 (Academia)

ISBN XXX XXXX XXX (Národní muzeum)

Petr Pithart **123**
Martin Bútora **123**
Milena Bartlová **123**
Dušan Kováč **123**
Vilém Prečan **123**
László Szigeti **123**
František Mikloško **123**
Michal Stehlík **123**
Juraj Buzalka **123**
Magdaléna Vášáryová **123**
Miroslav Marcelli **123**
Jiří Přibáň **123**
Peter Michalovič **123**
Peter Zajac **123**
Ladislav Snopko **123**
Zdeněk Šámal **123**
Peter Švorc **123**
Rudolf Chmel **123**
Palo Macho **123**
Jiří Paděvět **123**
Ľubomír Feldeк **123**
Radka Denemarková **123**

Úvod

Tato pocta státu, který již čtvrtstoletí neexistuje, se pokouší o trochu méně tradiční pohled: o „moje Československo“. Spíše je reflexí individuální paměti, nežli historickým objektivismem. Reflexí československé identity, ale i české, slovenské, stejně jako menšinové, vyvíjející se s v minulém století v neobyčejně složitých, rozporuplných podmínkách, které jsme dodnes nestrávili. Co to bylo za stát, jakou měl identitu? Na tyto otázky zde najdete, byť pouze dílčí, odpovědi v symbolickém osmičkovém roce 2018. Jsou to nejen odpovědi na minulost, ale i na dnešek, relativizující mnohdy všechno, co jsme považovali přirozeně za společné. Je zřejmé, že jsme v onom 20. století nevytvořili občanský národ, spíše jsme posílili jeho opak. Nakonec, právě dnešní střední Evropa, a možná nejen ona, je toho svědectvím ne zcela optimistickým.

Tento soubor textů nemá jen slavnostně-adorační charakter, jaký měly podobné publikace zejména v dobách první republiky. Dali jsme jednoznačně přednost kritickému, i když raději subjektivnímu uvažování. Intelektuální reflexe nebude nikdy definitivní, absolutní, v konečném důsledku je jejím cílem spíše inspirovat diskusi.

Jak říká Pierre Nora, paměť a dějiny se vylučují, paměť je selektivní, emotivní, subjektivní, zjednodušující, dějepis by se měl těmto atributům vyhýbat, ve jménu vědeckosti, objektivity. Šlo nám ale o něco jiného: pokud připustíme, že paměť je vlastně podstatou identity, měli bychom si připustit, že každý si pamatuje minulost (trochu) jinak. Existuje něco takového, jako je plurality paměti. Paměti jako prožívání kolektivní, ale především individuální zkušenosti. I o tom je tento sborník. Je tedy množstvím pamětí o „mém“ Československu.

Rudolf Chmel, Michal Stehlík (editoři)

Petr Pithart

Čech jsem jako poleno: středočeští Kladeňaci, spíše než do sebe zahledění Pražáci, zčásti náplavy, patřili a patří mezi pravé Čechy. Ostatně odtud je blízko Libušín, Budeč, Stochov, tam všude jsou úplně první základy českého státu. ... Jako kluk jsem ale říkal, když se mne ptali, odkud že jsem: já su z Kladna. A mluvil jsem pro kamarády nesnesitelně spisovně. Takže kus Moravy, Moravského Slovácka po mámě, je ve mně taky, a pořádně silně. Na ose Kladno - Luhačovice to zajímavě jiskří. Táta předválečný komunista, advokát z židovské kanceláři, děda z druhé strany násrsoc, starosta Luhačovic. To tedy jiskřilo!

A moje Slovensko, aby z toho dohromady bylo Československo? A aby bylo moje? Musel jsem je projet a projít. Vždycky mne lákalo, protože bylo jiné a bylo daleko. Dnes už není daleko nic, škoda. Bylo tolik jiné a bylo tak daleko - tedy daleko v tehdejších měřítcích na začátku šedesátých let, daleko, ale dosažitelné pro studenta ve druhém, třetím, čtvrtém ročníku.

A bylo tam lidem rozumět: kde jinde se v Evropě, navíc kolem mírové, vždycky nesporné, půvabně hornaté, zpěvavé hranici (díky Moravským Slovákům a jistě i Slovenským Moravákům) setkávají, vlastně prostupují dva národy tak odlišné vším možným, a přitom si tak jazykově blízké? Nikde! Ukrajinci a Rusové? Srbové Chorvati? Ti by si rozuměli, ale jen proto, aby si vmetli do tváří své prastaré nenávisti, své předsudky, své neodpustitelné zrady.

Se Slováky je to jiné: naše a jejich dějiny se zcela mijely, máme jiné hrdiny a svaté, tíhli jsme k jiným kulturním, společenským vzorům, měli jsme jiné zvyky, způsoby života, třeba jiné (my nemáme skoro žádné) způsoby pohostinství, jiné právo, jiné typy osídlení, jiné skládání země (Slováci regionální, my nemáme žádné regiony, jen na Moravě), naše písni jsou jiné (už od půli Moravy), jiné jsou pohádky, jiný typ rodiny, i té širší a nejširší, krajanství, rodáctvo..., všechno máme jiné a jinak, také proto jsme si občas, často nerozuměli, ale nijak zvlášť jsme si neubližovali, protože jsme se jednu dobu potřebovali. Hlavně proti českým Němcům a Maďarům.. A tak jen pár hlupáků se někdy nenávidělo, z jedné i druhé strany. My se měli dokonce

rádi! To je, což? Na české straně bylo v té příchylnosti ke škodě i naší dosti paternalistické, blahovolné starosti o toho mladšího, nevyspělého ještě, na slovenské bylo zase dost podezřívavosti, jestli a kdy už nás nechají ti Česi (popřípadě „Čehůni“) dělat si to naše po našem. Ale jinak zázrak! Tolik jinakosti, a tak málo kravavé nenávisti: dvě zrcadla, nastavená proti sobě: kdo z nás Čechů chce, vidí se navíc i ve slovenských očích, vidí se jinak než v českých zrcadlech; kdo chce u nich, vidí se jinak v českých. A kdo je opravdu hodně zvídavý, vidí v těch slovenských očích, které se dívají do českých, ještě dál, do toho slovanství... Inu zrcadla proti sobě, to je světla, to je nových úhlů a perspektiv!

Tehdy, když mně bylo osmnáct, dvacet, stopoval jsem. Byl jsem tím posedlý, vedl jsem si záznamník. Stopem a sám, abych byl co nejsvobodnější, a nemusel se dohadovat, kam až dnes dojedeme, a co dělat, když se nehneme z místa. Na Slovensko vedly nejdelší cesty, a právě ty mně lákaly, ano, zprvu proto, že byly nejdelší. A pak, čím dál tím víc, že vedly k jiným lidem. Aniž jsem to komukoli řekl, rozhodl jsme se dojet na jeden zá tah (ale s mnoha přesedáními) až úplně nejdál, na konec, na sovětskou hranice, za obec Nová Sedlica. Jiné se tam jmenují Ubľa, Runina, Ruské, Kolbasov, Pčoliné, Ulič... Pije se tam strašlivá jedenáctka (prý v nejhorším i kožené podrážky bot) o jednou se tam na svatbě přede mne střílelo. Prý to byla pistol z dob Olexy Dovbuše. Dokázal jsem to, dojel jsme tam za necelé tři dny. Vrch Kremenároš (event. Kremenc) 1221 n/m na trojmezí Polsko-československo-sovětském (dnes Slovensko-ukrajinském). Celý je zarostlý, moc takových jako já, tam nelezlo. Spíše nikdo. Pak jsme stopem projel a prošel celé Slovenské Rudohorie, Nízké a Vysoké Tatry. Zase sám. Spal jsem na Téryho chatě až na konci podzimu, když už tam už tam nebyla živá duše, jen správce. Ranní výstup na horu, na kterou by se asi nemělo bez výstroje (Baranie rohy, 2526 metrů). Jindy jsem se pokusil přejít celý hřeben Nízkých Tater, měl jsem na to pečlivě vypracovaný plán: přes osmdesát kilometrů. Začátek byl nečekaně povzbuzující: na vrchol Královej hoře jsem posled-

ní stovky metrů dojel – stopem! Další můj rekord! Ačkoli tam nevedla tehdy žádná silnice a nikdy tam auta nejezdila! Z mlhy se však vynořila Tatra stojedenáctka, poznal jsme ji už podle zvuku motoru (sním či bdím?!), než se vynořila z mlhy – na vrcholu se právě tehdy začal stavět televizní vysílač, já ze zvyku mávnul a šofér mně ze zvyku zastavil. Tetelil jsem se blahem: po trase Praha – Nová Sedlica možná další československý rekord! V takové výšce ještě auto nikomu nezastavilo, nemohlo. Cesta po hřebenech skončila, když jsem byl v půli se svou cestou, se stupem do údolí: tři dny trvající déšť učinil můj batoh závažím, které bych na konec nedonesl, a sušit nebylo kde. O dvacet let se o totéž pokusím se synem Davidem – a skončíme podobně – u útulně Žurková pod Chabencem, kde nás čekalo na konec deště ke čtyřiceti: polonazí, páry jako v sauně. Nedočkali jsme se. Smutní sešli jsme mnozí dolů. Nepokořili jsme horu, jak se dnes říká. Hora – správně udělala – pokořila nás. Už ten přechod asi neudělám. Na nejvýchodnější Slovensko jsem se ale ještě vracel. Zvolil jsem si Humenné jako místo, kde budu trávit povinných šest neděl praxe studentů čtvrtého ročníku práv u okresní prokuratury. Zvolil jsem si Slovensko, protože bylo jiné, Humenné, protože to východní bylo jiné Slovensko, prokurátora, co měl na starost cikány, protože ti byli i ve východním Slovensku jiní než cikáni jinde. A že on sám byl cikán. Nejjinější ze všech.

Slovensko bylo jiné, a to mne k němu táhlo. Tam mne – samo od sebe – napadalo leccos o nás, o Češích, co by mně nenapadal, kdybych seděl doma.

A pak: Slovenčina! Slovenčina z úst mladých žen mně zněla a zní jako hudba. Nemohu se té hudby nasypit: ty ženy tou řečí ještě zkrásnely. Slyším tu řeč a vidím zároveň Plickovy černobílé, naivně krásné fotky slovenských dívenek, děvčat, mladých, ale i starých žen. To jsou moje vštípené slovenské obrazy, nápěvy. A písň. To, když jsme se mladými úřednicemi humenské prokuratury sbírali brambory a ony zpívaly jako o život Ivuška zeljónnaja, nad rekoj sklaňón aja... Keř či strom nějaký. Inu, asi jíva! Voněl kouř z bramborové natě a já se tam, na konci státu, a ještě k tomu na brigádě, cítil doma.

Pak jsem byl skoro dva roky na vojně blízko Bratislavu, jezdil jsem si tam každý týden pro nové knihy a Kulturný život. Probíhala už tehdy (1963/4) na jeho stránkách diskuze o Slovenském národním povstání. My v Čechách takové trauma, takovou diskuzi o čemkoli srovnatelném, neměli: Hlinka, hrdina a zrácce, fašismus, ten klero-, totiž některých farářů, samostatnost, po-prvé vlastní stát, ale jaký (docela dobrý, hnusný...), Husákova idea Slovenska jako šestnácté republiky SSSR, partyzáni ruští, slovenští, ukrainští, čeští, i západní a slovenští, dvě slovenské armády, připravené přeběhnout, operace Dukla, kde se všechno tragicky zdrží a padnou zbytečně desetitisíce našich i ruských i německých, sovětští partyzáni, kteří si jedou podle svého, porážka povstání, ústupový přechod přes nízké Tatry, Rudolf Slánský tam prý krade Švermovi boty, aby ten zmrznul...my Čechách takové trauma a takovou diskuzi jsme až do osmašedesátého nezažili - když ale tenkrát na nic nebyl čas: Slováci vedli tvrdou řeč o tom, „jací jsme, když je zle“ (Pavel Tigrid). Porážka, ale po Titových ještě „Jugoslávcích“ v Evropě největší vojenské vystoupení proti okupantům v zemi, která právě až tím povstáním začne být okupovaná! Příběh, který jen tak někdo nemá. A sto názorů na něj, každý jiný, dodnes - Slováci jsou prostě jiní, a to mně lákalo. Záviděl jsem jim ten příběh, i když to byla porážka, a hlavně tu diskusi už v půli šedesátých let.

Pak skok a jsem předsedou vlády České republiky. Hned První den jedu na Slovensko, do Bratislavu, za svým partnerem Milanem Číčem. On říká, ještě, než jsme se posadili, Peter, čo na to vratieš, já by som bol pre to, abychom sa vzdali tých funkcií námestníkov předsedy federálnej vlády, čo máme jako z pravidel výstavby komunistické strany. Chápu: nenápadná esence principu demokratického centralismu: předsedové vlád budu účastní jednání nejvyššího exekutivního grémia v zemi, ale budou zavázáni přenášet jeho vůli „dolů“, do národních vlád. Dojednáno, vzdáme se. Viděl jsem, že Slováci jsou dál a že promýšlejí demontáž té kulisové federace zřejmě už dávno. A že chtějí federací pořádnou, Havel řekne „autentickou“. Tvrdíme, oba předsedové vlád, Mečiar i já, že pevná federace může vzniknout je-

dině nad silnými republikami. Kdo chtěl, viděl v tom protimluv. Ale Slovákům se už tolíkrát slíbilo něco, co pak Češi nesplnili! Naposledy, když v roce 1946 tam prohrála komunistická strana Slovenska a v Čechách na celé čáre vyhrála. Hned padly všechny dohody... Když byli Slováci v koutě nebo naštvaní, škodolibě našincům předhazovali, že Slovensko je jediná země v Evropě, kam přišel komunismus ze západu...Teď, v roce 1989 že by to bylo obráceně? Slováci nás brzdí na cestě ke kapitalismu? Nejsme my Češi trochu od zdi ke zde: Neklidní? Nejistí? Do všeho hrrr - a pak. Co pak?

Anticipace, říkával tomu meziválečný sociolog Emanuel Chalupný, bádající o české národní povaze. Prý anticipace jako náš dominující národní rys. Předjímání: vidíme se už u cíle, aniž jsme vyběhli. Tedy skvělé plány, imponující odhodlání, úžasný nástup, svět žasne - a pak předčasná únava, rezignace... Nevydržíme do konce. Raději se na to...

Pak další skok: pozvu celou slovenskou vládu na jihočeský zámek Lnáře. Přes noc, abychom se poznali a rozmluvili. Ve federální vládě je Václav Klaus v těch dnech veřejně rozčilen: jak si to ty vlády mohly dovolit? Za zády federální vlády se takhle scházet? Měli jsme si vyprosit předběžný souhlas? Požádat o pedagogický dozor? Je zřejmé, že názory federálních a „národních“ politiků se od sebe vzdalují. Ti první cítí, že některé kompetence - od doby účinnosti dvou Husákových ústavních zákonů (z roku 1970), kterými je čerstvě splácaná federace z osmašedesátého vybrakována ve prospěch centra - se budou možná vracet republikám. Jak jim to vadí! Stejně, jako těm před nimi! Moc je moc a federace, to jsou přece jen takové ozdoby, ornamenty...

Další skok: Pozvu slovenskou vládu do Luhačovic. Narodila se tam moje máma a cítím se tam pořád víc doma než v Kladně, kde to moje dětské bylo zbořeno. Tedy to moje ze zbytků paměti. Tady na Slovácku to znám, i tu luhačovickou historii. Nepočítáme-li Masaryka, jeho kruh obdivujících ho slovenských studentů v Praze (posléze tzv. Hlasisté podle časopisu, který vydávali) a prezidentovy letní pobity v Bystricce, v Luhačovicích všechno načíhalo. V letech 1908–1913 se tam scházeli (na „po-

rady“) slovenští, moravští a čeští umělci, spisovatelé a malíři, hudebníci, lékaři, mecenáši, byly jich pár stovek, a začali poprvé mluvit o něčem jako česko-slovenství. O vzájemnosti. To oni to cítili, politici (na Slovensku ostatně ani žádní nebyli) ještě ne. Nic konkrétního se tam nedohodlo, jen se projevovala vzájemná dobrá vůle a zájem. Zato se tam určitě hodně zpívalo a popíjelo – bylo na Jurkovičově Slovácké bídě na stráni na lázněmi. Také tam prý bývalo plno uherských fízlů. Tedy: pozvu tam obě vlády, slovenská se skládá především z jakýchsi prý ekonomů, sedí s českou na lavičkách u stolů pod vysokánskými stromy a já jsem trochu vzrušen z toho dobrého nápadu a říkám jim, tak vás tu vítám, jistě víte, proč jsem vás pozval právě sem..., ale v jejich zracích vidím údiv a zvědavost. Proč nás sem pozval? Je to pro mne studená sprcha, nebudu jim to vykládat, nevědí, ani jedni, nic o tom, jak se rodila česko-slovenská vzájemnost, pozvu po večeři bývalého ředitele lázní Vokurku, ten to umí líp než já, a nebude tak opařený z té nevědomosti státních úředníků, jako já. Ti slovenští ministři – ekonomové mluví druhý den nesmysly o dvou trzích, tedy o dvou ekonomikách v jednom státě a ta slavná, zpěvem prozvučená a vinnými vůněmi a pachy všelijakých divokých krmí prosycená bídá za pár let vyhoří do základů.

Pak vyštírá federalistu Mečiara opatrný, ale přesný a spolehlivý Černogurský. Chce Státní smlouvu (kompetence byly dohodnutý a schváleny ústavním zákonem v prosinci 1990). Rozumím mu. Federace v roce 1968 byla splichtěná legálně, ale nelegitimně. Pár týdnů po okupaci země! Samostatnost v nesamostatné zemi, blábol, ale Slováci cítili, že po tolika marných slibech musejí chytit za pačesy úplně každou příležitost. Češi si toho, nedivím se, ani moc nevšímali. Ale byl tu problém: Slovenská národní rada existovala, ale česká ne. Nebyl čas ji zvolit. Tak byla – dílem „sebenavolena“, dílem kooptována: zvolena zvolenými. Paskvil! Z poslanců Národního shromázdění zvolených na území teprve budoucí české republiky. Sami sebe zvolili! Já jistě nebyl jediný si toho tehdy všiml, ale já byl ten, kdo o tom napsal do Listů (dříve Literárních) sarkastickou glosu: vždyť je to morganatický sňatek! Nerovný, česká reprezentace je těleso

vzniklé cosi mezi příbuznými. Vlastně neplatný! To nemůže obstát...: Slovenská národní rada schvaluje cosi, co na české straně schvaluji nelegitimní zvolení! Taky že jo... Černogurský to chce znova, pořádně. Češi nechápou nic, je jim to opět jedno: Česko je přece Československo, a taky tedy to Slovensko, dobrá... A já to vysvětluj: je to, jako když se svatba úplně nevydaří: ženich se nedostavil, poslal místo sebe kamaráda, do kostela teklo, byl zavřený, oddávalo se tedy v hospodě, farář, jak se nakonec ukázalo, neměl rádné svěcení, a prstýnek? Ten se ztratil... Nevěsta zadřízvala slzy, ale řekla „ano“. Tak tu svatbu udělejme pro pořádek znova, pořádné, dvě konečně demokraticky, legitimně zvolené národní reprezentace řeknou ano, chceme to, chceme tu federaci a chceme ji takovou a makovou, a bude provždy po řezech. Dojednáno po odborné stránce v Milovech na Českomoravské vysočině – dlouho uzrávaný plod obtížné práce expertů a nejvyšších ústavních činitelů obou rad. Ústavodárný proces začal v březnu 1992 v předsednictvu Slovenské národní rady. Mělo to být jasné: Černogurského lidé tam měli převahu. Ale bylo to jen deset pro a deset proti. Chyběl jeden hlas pro a všechno se tím pádem zastavilo. Tak tedy pokračování až po volbách, řeklo se. Hlasovat podruhé o tomtéž nejde.

Ty dopadly tak, že dvě strany, které se na to nezeptaly voličů, neměly tedy k tomu mandát, začaly už druhý den po volbách v Brně jednat, a když končily prázdniny a lidé se vracejí do práce, zírali: Mečiar a Klaus jim oznámili: už jsme se dohodli, koncem roku společný stát končí. Kdo to byli, ti, kdo rozhodli? Pátrejte v paměti. Nuly, nebo ti, co byli rádi, že se pak rychle vytratili veřejnosti z očí (Macek), nějaký K nebo vůbec z veřejného života (Čermák)... Předsednictva dvou partají, ta se dohodla Nikdo je dnes nezná, nikdo jim za to neděkuje. Rozhodli a prchli. Mečiar má dnes 0,2 % příznivců, Klaus pracuje pro nahnědlé Němce. Zakladatelé států, a jsou to marginálové

Nakonec se to upříctilo: ústavním zákonem o zániku federace. Na poprvé neprošel. Pak se poslancům, zvoleným v českých zemích, slíbilo, že o svůj čerstvě nabytý mandát nepřijdou, ten že se promění v mandát – senátorů. Proto Ústava počítala s Pro-

zatímním Senátem. To poslance usmířilo. Hlasovali podruhé a zvedli ruce.

Prosím teď o pozornost: takhle to prošlo: o jeden jediný hlas ve slovenské části Sněmovny národů: potřebné tři pětiny ze 75 je 45, a právě tolik, a ani o jeden hlas více, bylo zvednutých rukou pro zánik, sláva, hurá. V české části Sněmovny národů byl dokonce jeden hlas navíc. Nejtěsnější myslitelnou většinou, ale prošel. Legálně. Ale legitimně?

Slib čeští vítězové („béčka“) nesplnili, a tím vyřadili „áčka“ politických stran (ta kandidovala do Federálního shromáždění, protože netušili, že federace záhy skončí). Také výmluvné.

Referendum? To by prý mohlo „zkomplikovat situaci“. To by tedy mohlo: potvrdilo by se, že obě politické strany jednaly bez mandátu, a musely by se tedy vypsat nové volby a v nich by se kandidáti museli vyznat z toho, co hodlají, pokud jde o budoucnost společného státu, prosazovat. Zeptat se na to svých voličů. A podle toho by dostali či nedostali hlasy. Na tohle se ve volbách v červnu 1992 voličů nikdo neptal. Dvě předsednictva dvou stran, deset, dvanáct vesměs nicotných mužů o prázdninách rozpustilo stát. Jako se zbourá šapitó, svěsí záclony. Stáhnou rolety.

Možná, že by Československo nakonec, dříve či později, stejně skončilo. Ale způsob, jakým se to tehdy stalo, byl a je haněný. Zbrklý, zákeřný (o dovolených), bez mandátu. Bez referenda! Na co jiného se chceme sami sebe ptát, když ne na rozdělení nebo zachování společného státu? Nedivím se, že tolik větších referend je od té doby neplatných: ve Slovenské republice sedm těch celostátních! Nepřišlo dost lidí. Možná, že vzkazují: měli jste se ptát tenkrát.

Troufám si říci, že bez pánu Mečiara a Klause, kteří si tím oba posílili své mocenské pozice, by se to nestalo. Nebo: takhle by se to nestalo.

A teď slyšet jako z kolovrátku: ale vždyť se po podařilo, za sloužili by si Nobelovu cenu za mír, naše vztahy nebyly od té doby nikdy lepší... Speciálně česká veřejnost vytěsnila z paměti roky 1993–1998. Tehdy se po pět let nesešli ani na jedno bilate-

rální jednání český a slovenský premiér, ano, ti, co to tak konzenuálně rozhodli; obě politické reprezentace si kdeco vyčítaly, pomlouvaly se (Mečiar: Pithart se chystal budovat na moravské hranici koncentrační tábory...). Slovensko šlo tehdy do kytek, říkalo se tomu mu „černá díra Evropy“. Privatizace tam bylo rozdávání kamarádům, komplícům a politickým dlužníkům; prezidentovi Kováčovi, který se začal vzdouzet, unesly slovenská Biska alkoholem obluzeného syna do Rakouska a auto s novinářem, který měl spojení na korunního svědka, vyhodily do povětrí. Mečiar to všechno amnestoval a během jedné noci (prý dlouhých nožů) povyměňoval všechny důležité funkcionáře státu ... Byl to režim státního terorismu. A všechno vypadalo na to, že Mečiar vyhraje i po čtvrté. Slovenská občanská společnost se však zrodila jako Venuše z pěny (a s pomocí ze zahraničí, třeba dodat), obešla třikrát každou chalupu, i tu poslední pod horou, účast ve volbách byla nečekaně vysoká a Mečiar – zase vyhrál! Ale ne dost. Už nesestavil vládu. Slovensko se zastavilo na samém konci šikmého svahu k autoritářskému státu. – A my tu říkáme: všechno dopadlo dobře, nikdy naše vztahy... Dopadlo, ale rozdělení státu bylo za těchto okolností obrovským geopolitickým rizikem. Zázrakem a díky pomoci celého euroatlantického světa, nejen občanské společnosti, všude možné. Nebýt toho, Slovensko – maďarské vztahy (na šest set tisíc Maďarů na jižním Slovensku) by nejspíše posunuly balkánské poměry na sto padesát kilometrů o d řeky Moravy.

A tak moje Československo není i je. Není: na mapě z něj zůstal ostrov Čechů, Moravanů a Slezanů. Obklopen věncem hor, či, chcete-li uzavřen v lavoru. V mrazové kotlině: solidarity tam vymrzla dříve než jinde. Vyčištěná od národnostních menšin. A od jednoho národa. Bratrského.

Československo je: je v mé mysli, vém srdci. Nikdy se o něj nepřestanu zajímat, trápit se nad tím, že mohlo být a není. To Československo, zrozené z pohybu front ve Velké válce, z oběti legionářů, chytrosti pragmatického Masaryka a dobré vůle idealistického Wilsona, a nakonec z vůle francouzských generálů

ve Versailles, starostlivě skloněných nad mapami mozaikovité střední Evropy. Tu a tam opravujících historické hranice, tu a tam kreslící hranice úplně nové – tak vzniklo, pak zprvu hájilo svoji pestrost Československo, pak o ní postupně přicházelo a pak se stalo, že jsme nakonec zůstali ve státním domě sami, pod jiným jménem.

Ještě v osmatřicátém se spočítalo, že i když se „československý národ“ počítal chybně za jeden národ, žilo v Československu z celé Evropy nejvíce těch, kteří se počítají k národnostním menšinám. Nejvíce v Evropě! Osmatřicet procent! Dnes nejmíň. Jsme nejvyčištěnější ze všech. Prý na Islandu je ještě čistěji, ale tam se nezametalo. Nejdříve jsme přišli o naše židy a cikány, pak jsme odevzdali Rusíny, pak vyhnali a odsunuli Němce, a nakonec jsme přišli o Slováky a s nimi i o Maďary.

Poprvé za více než tisíc let žijeme ve státní útvaru, ve „státním domě“, sami – ať byl dříve velký či menší, jmenoval se po našem či jinak, ať už mu vládl kdokoli, naši nebo cizí, vždycky to byl dům plný lidí, kteří mluvili různými jazyky, byli jiní než my, ale chtě nechtě se museli potkávat, obchodovat spolu, rvát se na ulicích či vzájemně překládat své opusy.

Nikdy se nepřestanu trápit nad otázkou, zda a jak mohlo Československo přežít.

K čemu ale? Jakýsi britský historik řekl před druhou válkou obdivně: hledme, cosi jako dlouhá, pevná kramle, zaražená do křehké stavby střední a východní a jižní Evropy...! Skvělé! Drží ta kramle svojí příchylností k demokracii ten kus Evropy aspoň tak, že se nerozskočí! Všude jinde chaos, autoritáři, fašisté, tam Masaryk! Ale jeho synovi, velvyslanci, když komusi z neznalých Britů ukazoval před Mnichovem ve své pracovně Československo na velké školní mapě, vyhrklo z překvapených ústa nekorrektní: hhm, podivné, dosti dlouhé, že, jako, ehm, uzenka, což?

Kramle, nebo uzenka?

K čemu ještě bylo třeba přežít: ke splnění úkolu „být něco jako Švýcarsko“, jak při mírových jednáních stále opakoval Beneš. Tím nakonec generály a státníky nad mapami přesvědčil: nebudeme nějaké malé, popraskané, rozpadající se Rakousko...

To by byl přínos Evropě, světu! Být Švýcarskem znamenalo by v myslích, srdečích a činech obyvatel státu vybudovat jinou než národobeckou, kmenovou („krev a půda“ v německé verzi, „a kdo se odrodí, čepelemi v tu zrádnou hrud“ ve verzi české) hierarchii přináležitostí: nejdříve jsem občanem státu, pak jsem třebas Slovák, a pak som, no predsa odťál, zo Spiše.

Pár dní před konečným verdiktem napsal do listu *Popelo* Mussolini, iniciátor setkání vůdců v Mnichově: je to monstrum, to Československo, pohledte na mapu, jakýsi krokodýl nebo klobása... Krokodýl, proč ne. Ale my jsme nikoho nekousli. Klobása, to ano. Byli jsme uzenka k nakousnutí, a všichni si nakonec kousli. Takže ne kramle, ani uzenka?

Muselo se to stát? Mohlo se podařit vytvořit stát občanů? Kdo o to stál? Od šestadvacátého jsou ve vládě tři německé strany, i slovenští katolíci, pak se ještě na konci první dekády shodnou se na jednom zosobněném symbolu státnosti, knížeti, svatém Václavovi. Možná, že to bylo vyvrcholení našeho skladebného usilování. Pak už se události hrnou nám přes hlavy. Krize, Hitler, Henlein. To je posloupnost, která má nezadržitelnou logiku.

Co jsme mohli dělat? Kdo to kazil? Kdo nejvíce? Co se zanedbalo? Co z toho plyne do budoucna? Proč se říkalo s hrdostí „Od Aše až po Jasiňu“, pak, už skromněji, „od Aše až po Číernou nad Tisou“, a proč se už neříká „od Aše až do Hrčavu“? Co že je Hrčava? Východní konec zmenšené republiky. Tak blízko, že nestojí za zapamatování?

To je moje Československo. Ty otázky, ta starost, která nezmizela, ani když už není co dávat dohromady. Pořád totiž je: jen se, Česká republiko, nestát vnitrozemskou mrazovou kotlinou, kde první hyne solidarita a zájem o svět okolo.

Martin Bútorá

„Prijdúc ako minister-splnomocník s dvanástimi poradcami dňa 11. decembra 1918 do Žiliny, našli sme na Slovensku zmätok a anarchiu. Ušli župani a stoliční úradníci, notári, žandári, financi, učitelia, sudsia, lesní úradníci a horári, árendátori. Vojnou demoralizované živly ohrozovali verejný poriadok a bezpečnosť, uťahovali sa do lesov a do hôr a odťaľ podnikali lúpežné výpady do obcí a majerov. A ku všetkým týmto nerestiam postihla Slovensko ešte vojna s boľševikmi! Maďarské vlády zničili inteligenciu slovenskú. Bolo treba tisíce a tisíce úradníkov, profesorov, zamestnancov, a nebolo ich nikde na Slovensku.“

Vavro Šrobár, minister s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920.

„Potrebujeme padesáti let nerušeného vývoje, a budeme tam, kde bychom chteli byť už dnes.“

Karel Čapek, Hovory s T. G. Masarykem, 1925-1935.

Rozporuplné dátumy

Storočnica, ktorá uplynie od konca prvej svetovej vojny, zániku Rakúska-Uhorska a zrodu nástupníckych štátov, sa celkom prirodzene spája aj s inými udalosťami a dátumami, známymi i menej známymi. Pre Maďarov je každé „osmičkové“ výročie nedomyслиe späté s marcom 1848 a mýtickou postavou romantického básnika revolúcie Sándora Petőfiho i s jeho tragickej osudem. V Rakúsku sa revolúcia začala v marci 1848, keď sa aj v Prahe rodí petícia s politickými požiadavkami predstaviteľov českého národného hnutia adresovaná cisárovi Ferdinandovi. V Bratislave, vtedajšom Prešporku, zasadá v tom čase uhorský snem a keď aj šľachtická komora ustúpi a schváli „marcové zákony“ vrátane zrušenia poddanstva, uzákonenia celého radu slobôd a kompletného balíka reforiem, vyplávu do Viedne dva parníky s početnou delegáciou, aby ich predniesli cisárovi. Ten už medzičasom prepustil Metternicha a požiadavky snemu prijal, takže poslanec Lajos Kossuth sa môže vrátiť späť; z balkóna hostinca U zeleného stromu (neskôr tam postavili hotel Carlton) predstaví nadšenému davu budúceho predsedu uhorskej vlády

(a zároveň prešporského rodáka) Lajosa Batthyányho a predniesie oduševnenú reč, v ktorej víta „deň slobody“. O mesiac nato príde do Prešporta aj cisár a v Primaciálnom paláci 31 zákonov podpíše. A v máji 1848 sa v Liptovskom Sv. Mikuláši zrodí 14 boľov Žiadostí slovenského národa, ktoré okrem uznania slovenskej samobytnosti obsahujú aj politický program s výraznými demokratickými črtami.

Revolúcie v habsburskej monarchii boli zakrátko potlačené a do značnej miery sa nastolili staré poriadky. Predsa však na verejnú scénu vystúpili hnutia, osobnosti a ideové prúdy, ktoré dovtedy v tejto časti Európy nemali príležitosť výraznejšie ovplyvniť beh dejín – konštitucionalizmus, liberalizmus, nacionálizmus. Bez ohľadu na spory medzi jednotlivými predstaviteľmi a vodcami ich spájal odpor voči absolutizmu, revolučný étos a sčasti aj romantická viera v „novú éru slobody“.

Zrod spoločného štátu Čechov a Slovákov (ale aj národov, ktoré sa odrazu v novej republike ocitli v menšinovom, t. j. „národnostnom“ postavení) a s tým súvisiace spomínanie na 28., resp. tiež 30. október 1918 vzbudzuje trochu iné asociácie. Skutočne, na ktoré Československo (či Česko-Slovensko) si vlastne máme spomínať? Ku ktorým etapám zväčša spoločnej, no tiež oddelenej histórie za ostatných sto rokov má zmysel sa vracať? Osmičkou sa totiž nekončí iba rok 1918, ale aj rok Mníchova, nástupu „Druhej republiky“ a autonómie „Slovenskej krajiny“ v roku 1938, rok komunistického prevratu vo februári 1948, ako aj rok okupácie ČSSR na čele s hlavným agresorom Sovietskym zväzom v auguste 1968.

A končia sa ňou aj ďalšie dátumy. Hotel Carlton, keď už sme ho spomenuli, pamätá aj iných návštěvníkov. Štvrtého novembra 1938 sa tam uskutočnila schôdza Kuna Goldbacha (nacistického špióna a redaktora denníku *Völkischer Beobachter*), Dr. Falatha (tajomníka jedného z kľúčových politikov vtedy už vládnucej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany Alexandra Macha) a muža, ktorého netreba predstavovať – Adolfa Eichmanna. Prejednali na nej „dľa nemeckého vzoru zásady pre vyhostenie Židov do obsadeného územia“. O päťdesiat rokov neskôr, 25. marca 1988,

odtiaľ komunistickí pohlavári vystáhovali hostí, aby sa tam mohla usadiť politická komisia zriadená Predsedníctvom ÚV KSS „na sledovanie a riadenie aktivít proti sviečkovej manifestácii a na zásah proti tomuto zhromaždeniu“, ktorá z okien hotela usmerňovala príslušníkov Verejnej bezpečnosti, ako majú postupovať – od nájazdov žltobielych áut do ľudí, cez kropiace vozidlá až po vodné delá, obušky a zatknutie 140 veriacich.

V ďalšom „osmičkovom“ roku 1988 v ČSSR opäť obnovili 28. október ako štátny sviatok. No keď sa našli ľudia, ktorí si chceli pripomenúť kľúčové hodnoty prvorepublikovej ČSR – slobodu a demokraciu –, režim ukázal svoju pravú tvár. Na pokusy „vnitřních i zahraničních nepriateľských sil o destabilizaci a oslabování našeho socialistického zřízení dáme patřičnou odpověď“, varoval federálny premiér Adamec. Slovo dodržal: na demoštrantov v Prahe brutálne zaútočili a za pomoci obuškov, vodných diel, obrnených transportérov a psov ich rozohnali.

Ďalším výročím, polokrúhlym, je prvý január 1993, štvrtstoročie od čias, keď sa dve časti spoločnej republiky rozložili do dvoch samostatných štátov. Aj tam prinášal vývoj ruptúry a prekvapenia, ktoré našej otázke o tom, čo si máme a chceme pripomínať, dávajú oprávnenie.

Šáločka z krehkého porcelánu

Krehké šálky, cukornička i kanvica nenápadne krásnej porcelánovej súpravy so ženskou postavou z gréckej mytológie sú pre mňa už oddávna vizuálnou súčasťou domova. Kávu z nich pijeme zriedka, iba so vzácnymi hostami – možno preto mi trvalo, kým som si všimol nápis na spodku tanierika. Pôvodný znak je začierený, nahradený novým, a to v dvoch jazykoch: Tschech-Slow a v erbe ešte Czecho-Slovakia.

Takýto názov rodiaceho sa nového štátu spočiatku používal napríklad aj prezident Woodrow Wilson v oficiálnych dokumentoch, ako aj v osobnej korešpondencii s T. G. Masarykom a rovnaký spôsob písania sa objavoval aj počas Masarykovho pobytu v roku 1918 v americkej tlači (od Chicago Daily Tribune cez New York Times až po Pittsburgh Daily Dispatch). Po prijatí ústavy

v roku 1920 sa usadil názov bez pomlčky – Československá republika, resp. Republika československá.

Podobne ako prvé známky vydané v decembri 1918 s Hradčanmi Alfonza Muchu a nadpisom Pošta Česko-Slovenská mi porcelánová súprava nostalgicky pripomíala začiatky spoločnej cesty krajiny, ktorá sa pri všetkej svojej nedokonalosti stala v medzivojnovom období unikátnou oázou demokracie. Pre mňa osobne to malo aj rodinnú príchuť: ako syn otca z Nemšovej a matky z Prahy som bol odchovaný prirodzeným vlastenectvom rodičov, ktorí mali k spoločnej republike vrúcný vzťah.

Rozmýšľal som o tom, že keby poslancom slobodne zvolených parlamentov po páde komunizmu boli servírovali kávu z tých šálok, možno by spory o oficiálny názov štátu nenadobudli takú dramatickú podobu. Pomlčka v názve štátu by sa tak nemusela spájať iba s obdobím po Mnichove, keď sa priatím zákona o autonómii Slovenskej krajiny zmenil názov štátu na Česko-Slovenskú republiku. Pripomíala by skôr jednoduchú skutočnosť: od počiatku sa tu viedli diskusie a spory o partnerstvo.

Najmä na českej strane by tak chutná káva v kvalitnom porceláne mohla po roku 1989 zvýšiť citlivosť k úsiliu o také partnerstvo, ktoré by Slováci považovali za rovnoprávnejšie a Česi za priateľné. Prvá ČSR trvala prikrátko na to, aby sa mohla vyroviť s požiadavkami Slovákov na vyváženejší vzťah. Ešte ľažšie, aj vzhľadom na agresívnych či revisionistických susedov, boli problémy súvisiace s nemeckou a maďarskou menšinou.

Kávová súprava bola s najväčšou pravdepodobnosťou dielom nemeckých rúk. Vyrobili ju v jednej z porcelánoch, ktorej majitelia žili tradične na území odrazu zmenenom na iný štát, kde namiesto Habsburgovcov znenazdajky prišla československá správa. To, čo mňa ako naivného patriota tešilo, muselo ich, podobne ako mnohých Maďarov na slovenskom juhu, prekvapíť a bolieť: kde sa tu vzalo nejaké Československo a čo si v ňom počneme? Nemáme vlastne aj my Nemci, pričlenení k novému štátu, v duchu Wilsonových téz právo na serbaurčenie?

A napokon, krehkosť vyžarujúca z jemného porcelánu nepriamo vypovedala aj o krehkosti štátu, ktorý vznikol. Anály

rodiacej sa československej diplomacie zachytávajú rozkolísané pomery vo vtedajšej Európe. Hoci koncom októbra 1919 už mala nová republika za sebou prvý rok, nás diplomat vo Viedni informoval ministerstvo zahraničia o názoroch rakúskeho spolkového kancelára Karla Rennera, ktoré to veľmi nebrali do úvahy. Ten Slovensko „pokládá pro nás za naprosto ztracené“, píše, „nedovede pochopit, jak jsme si mohli tak odpudit Slováky, zejména zatčení Hlinkovo pokládá za velkou chybu“. Renner usudzoval, že „na obzore je nová konstelace, myšlenka katolické strední Evropy,“ ktorá by obsahovala Bavorsko, možno Rakúsko, Uhorsko, v ktorom by Chorváti a Slováci tvorili spolkové štáty, a napokon Poľsko. V polovici novembra 1919 informuje diplomat z Budapešti o príchode maďarského národného vojska: „Maďarská divize plukovníka barona Lehára vtáhla za velké slávy, za hlaholu všech zvonů a jásotu mnohotisícového davu do Budapešti, vpředu koňmo admirál Horthy.“ Podľa dôstojníka z Horthyho štábu „budeme mít v nejbližší době nejlepší vojsko celé strední Evropy a pak môže Dohoda mluviti co chce; my uděláme to, co uznáme za dobré“. Z informácií zozbieraných v Horthyho štábe a na ministerstve vojny nás diplomat dospel k záveru, že „maďarské velení zamýšľí vyvolati na Slovensku nepokoje, aby Maďaři přišli jako osvoboditelé Slováků.“ Začiatkom januára 1920 sa v diplomatickej správe z Londýna píše o tendenčných protičeskoslovenských správach v britskej tlači, o podpore novej „podunajskej federácie“ s klúčovým postavením „Uhrov“. Táto intenzívna propaganda „vychází z přesvědčení, že rozbití Rakousko-Uherska je chybou a že spolupráce stredoevropských štátov je znemožněna národnostním předpojetím jedných proti druhým. Vůči Maďarsku zaujímá se stanovisko, že jedině oni jsou politicky schopni strední Evropu znova zbudovat.“ V polovici februára 1920 prichádza zase správa z Varšavy, kde noviny písali o ponuke admirála Horthyho pre Dohodu, ktorý by bol ochotný uskutočniť „v Uhrách všeobecnou mobilizaci za tím účelem, aby armáda maďarská zúčastnila se válečné kampaně proti bolševizmu. Za to žádá Horthy, aby obnoveny byli dřívější hranice maďarského státu.“

Aj pomery doma boli v prvých mesiacoch viac ako rozhárané. Na konci leta 1919, píše Ferdinand Peroutka vo svojom „Budování státu“, „nabyla celá československá politika horečnatého rázu, jakoby požila pravidelných dávek nějakého jedu. Stranický fanatizmus i pouhá protivná hašteřivost, skutečná touha po novém pořádku i projevy kverulantských povah – toto vše roznechovalo i rozdělovalo mysl i plodilo hřmotný zmatek. Všechny tvořivé síly národa polevily, ukazovala se ošklivá tvář duchovního chaosu. Na podzim bylo patrné, že národní společnost podléhá rozkladu a demoralizaci. Kapitál jednoty a idealizmu, získaný převratem, byl takřka spotřebován. Válkou, rozkladem Rakouska a ohlasy ruské revoluce byla negativní nálada vybičována téměř do groteskních forem. Kritizování bylo považováno za národní ctnost. Národ se s dupotem a zmatkem vřítil na stezku politiky, která mu byla náhle otevřena v plné šíři. Následkem toho upadla politika do rukou nezkušených a diletaantských. U mnohých projevovala se nechuť k práci a jakékoliv kázni. Národ stál před nebezpečím, že mu bude nutno, jako to již Slované učinili v historii, vyznat se před cizinou: jsme nesvorní a neumíme si vládnout. Noviny psali, jakoby trpěli stihomanem. Téměř každý den snažily se poslat lid na ulici, aby zosnoval nějakou srážku. Společenské vazivo povolilo, pojmem kázně ztratil všechnu cenu.“

Nový štát, či už bez pomlčky, alebo s ňou, však predsa len vydržal, Horthyho predstavy sa nenaplnili, v rozhodnutiach pařížskej konferencie sa naopak presadil záujem Československa. No už začiatkom 30. rokov sa európska povojnová bezpečnostná architektúra začala meniť: oslabovanie demokratických foriem vládnutia a nárast autoritárstva vo viacerých štátoch, úsilie o revíziu Versailleskej zmluvy, stroskotanie odzbrojovacej konferencie, nástup Hitlera k moci a ďalšie znepokojujné tendencie zahraničnopolitickú pozíciu Československa skomplikovali. V roku 1935 Nemecko zaviedlo všeobecnú brannú povinnosť a Taliansko napadlo Etiópiu, pričom jeho postup nezastavili ani formálne sankcie Spoločnosti národov a v roku 1936 nemecké divízie obsadili demilitarizovanú zónu v Porýní. Keď Milan

Hodža ako československý premiér 4. marca 1938 predniesol v snemovni prejav, zakončil ho v slovenčine: „V spoločnom štáte, ktorý sme utvorili pred dvadsiatimi rokmi, nehodláme zradiť ciele svojho snaženia v storočiach minulých. Kolektívnu vôľou všetkého nášho ľudu sme dnes tak silní, ako sme neboli dosiaľ nikdy v histórii. Nebáli sme sa tisíc rokov, nebojíme sa ani dnes, istí jednotou sŕdc a rozumu všetkých zložiek nášho ľudu a súčinnosťou s onou Európou, ktorá ako my nechce výboje, ale chce kľud a mier.“ Zožal zaň opakovany búrlivý potlesk, po jeho skončení poslanci zaspievali štátu hymnu. Avšak o týždeň nato, 12. marca 1938, armáda nemeckého wehrmachtu vstúpila do Rakúska, kde ju davy ľudí vítili s nacistickými pozdravmi, zástavami a kvetmi. Anšlus bol na svete, nad Československom sa začali schýľovať mraky.

Heroické, no nedokončené dielo

Osobnosti stojace na čele zahraničného oslobodzovacieho hnutia – Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš a Milan Rastislav Štefánik – svojou politickou, vojenskou i diplomatickou činnosťou vytvorili obdivuhodné, priam ohromujúce dielo. Dokázali zorganizovať našich vojakov v rozvrátenom Rusku a presvedčiť západných spojencov, že samostatnosť Čechov a Slovákov má zmysel. Kombinovali vizionársku strategiu s potrebným realizmom. „Tam, kde se Polákům jaksi dařilo vyvolávat podrážděné povzdechy dokonce i u svých stoupenců, tam se Češi vyhřívali na výsluní všeobecného souhlasu. Češi byli osvěžujícím způsobem západní,“ píše kanadská historička Margaret Macmillanová. „Ze všech národů, s nimiž jsme se na své cestě setkali – hlásila jedna americká humanitární mise – nám Češi připadali jako nejschopnější, měli největší dávku zdravého rozumu, nejlepší organizaci a nejlepší vůdce.“ Podľa nej „Beneš a Masaryk naprostoto spolehlivo spolupracovali, byli rozumní a přesvědčiví, když vyzdvihovali hluboce zakořeněné demokratické tradice Čechů a jejich averzi k militarismu, oligarchii, velkokapitálu. Zatímczo si Beneš získal pozornosť Francouzů, jeho okouzlující a pohledný kolega, Slovák Milan Štefánik si získal jejich srdce. Udělal na Francouze

hluboký dojem, když přijal francouzské občanství a stal se esem francouzských vzdušných sil.“

Štát, ktorého kľúčovým tvorcom a reprezentantom bola štátnická a rešpektovaná osobnosť prezidenta Masaryka, bol ostrovom demokracie uprostred autoritárskych režimov i školou politického života občanov. Vyrástli v ňom pozoruhodné osobnosti hospodárskeho, technického, politického i kultúrneho života; mnohé z nich si získali uznanie v Európe.

Slovensko získalo nielen hranice, krajina zaznamenala nevídany pokrok vo vzdelávaní, kultúre, politickom živote, v aktivite občianskej spoločnosti. Z obyvateľov sa postupne stávali občania, ktorí nadobúdali skúsenosti s demokraciou, posilnila sa slovenská stredná trieda, Slovensko sa podieľalo na spravovaní štátu. Slovenské mestá i celá slovenská spoločnosť prechádzali modernizáciou. Dorástli generácie, ktoré začali požadovať viac. Zo „Slovenska prebudeného“, píše historik Michal Stehlík, sa v druhej polovici 30. rokov stalo „Slovensko netrpezlivé“. Nádejné iniciatívy slovenských ekonomických elít v druhej polovici 30. rokov však znemožnili nadchádzajúce domáce i medzinárodnopolitické zmeny.

Prvá republika mala, prirodzene, svoje slabosti a neduhy: partokraciu, korupciu, pretrvávajúce rozdiely medzi vyspelejšími a zaostalými regiónmi. Napriek určitému hospodárskemu rozvoju existovali prekážky pre rozvoj slovenskej ekonomiky. Hospodárska kríza ľahko dopadla na Slovensku i na oblasti obývané Nemcami. Aj v dôsledku zahraničného revizionistického tlaku sa postupne zhoršovali vzťahy s menšinami.

A predsa, ako to sformuloval historik Milan Zemko, „roky prvej Československej republiky znamenali zásadný, dovtedy nepoznaný zvrat v živote Slovákov a Slovenska. V tom čase Slováci zavŕšili svoje formovanie do moderného svojbytného európskeho národa.“

Vari najviac si uvedomíme prínos prvej republiky a jej demokratického kánonu, keď to porovnáme s prvými dňami po Mníchove. Ruptúra bola výrazná a prišla šokujúco rýchlo. V oficiálnej českej spoločnosti sa usadilo odmietanie Beneša i Masaryka,

kritika demokracie a návrat k obranárskemu nacionalizmu zo starších čias. Na Slovensku oslavovali autonomisti, ktorí s veľkým nasadením odstraňovali jeden pilier demokratického zriaďenia za druhým. Štát sa ešte vždy volal Česko-Slovensko, no k demokratickému duchu z čias jeho založenia mal ďaleko. Obe vládnuce politické reprezentácie sa zhodovali v odmietaní liberalizmu, demokracie, v príklone k autoritárstvu a v ústretovej politike k nacistickému Nemecku. No to Hitlerovi nestačilo: jeho úmyslom bolo aj takýto oslabený štát zlikvidovať.

A tak sme sa po prvý raz rozišli. Ladislav Novomeský píše v marci 1939 svoje „Nelúčenie“ – „koľko požehnaných podnetov nám dal duch českého kultúrneho ruchu, koľko našej energie usporili jeho objavy a v ňom vybolené a vybojané pravdy“ –, no vzápäť nastupuje tvrdá realita režimu prezidenta Jozefa Tisa a štátu, ktorý sa stal spojencom Hitlera.

Rozchod, ktorý nám nik nenanútil

Československý rozvod v roku 1992 sa v zahraničných, ale aj českých médiách často zobrazuje ako dôsledok tlaku zo slovenskej strany. Pravda, aj v tomto prípade platí to, čo pre väčšinu rozchodu: svoj podiel má i druhý partner. Značná časť českej politickej reprezentácie nebola pripravená vyjsť v ústrety slovenským požiadavkám na rovnoprávnejšie partnerstvo.

Zatiaľ čo Václav Havel patril medzi tých, ktorí sa usilovali rozšíriť svoje poznanie Slovenska a staval sa voči slovenským požiadavkám ústretovo, u väčšiny politikov (medzi výnimky patrí predovšetkým premiér českej vlády Petr Pithart) rástla citlivosť na slovenské požiadavky iba veľmi pomaly alebo vôbec nie. Naopak, ako reakcia na zdĺhavé a neveľmi úspešné vyjednávanie o štátoprávnych otázkach začala na českej strane narastať averzia voči neriešeniu sporov. Pithartov kabinet bol obviňovaný zo slabosti, z ústupčivosti, z nekoncepčnosti v politike voči Slovensku.

Po júnových voľbách v roku 1992 sa už každý pokus udržať spoločný štát vopred negatívne značkoval a vyslúžil si politické podozrenie z ľavičiarstva. K extrémnym výrokom slovenských se-

paratistov o „českom kolonializme“ sa postupne začala pridružovať emocionálne podfarbená paušálna diskvalifikácia slovenskej scény. Dokonca aj uznávaný český politický týždenník Respekt pripravil svoje prvé povolebné číslo v júni 1992 s príznačným názvom: „Dve civilizace“. Iné, menej seriózne médiá hovorili o „umeľo udržiavanom štátnom zlepenci“, o „balkánskych hlininách“, o „chorej nohe“, ktorú treba oddeliť od zdravého organizmu.

Pre mňa osobne to nebolo niečo úplne nové. Spomenul som si vtedy na diskusie z jari 1968, keď sme s mojím českým partnerom, neskôr rešpektovaným historikom, zastupovali Česko-slovensko na medzinárodnej študentskej konferencii vo Švajčiarsku. Môj pokus vysvetliť mu dôvody, pre ktoré slovenskí politici uvažujú o federácii, sa stretol s nepochopením. Po vyše dvoch desaťročiach sa to zopakovalo v inej podobe. Hoci volebný program hnutia VPN z mája 1990 „Šanca pre Slovensko“ (bol som jeho spoluautorom a redaktorom) vyjadroval postoje profederálne orientovaných slovenských liberálov a opieral sa o presvedčenie, že alternatívou rozchodu je lepšie spolužitie, jeden z mojich blízkych spolupracovníkov v kancelárii prezidenta ČSFR Václava Havla, kde sme až do júna 1992 obaja pôsobili, ho v októbri 1992 videl inak. „Manifest VPN“, ako ho nazval, v jeho očiach potvrdzoval, že „už vtedy OF a VPN reprezentovali dve odlišné ideológie a hnutia, ktoré spolupracovali z nutnosti“.

Bolo čoraz jasnejšie, že to budú práve parlamentné voľby v júni 1992, kde sa tento gordický uzol rozotne. V rozkolísanej dobe s neistou budúcnosťou verejnosť často hľadá silné osoby, o ktoré by sa dalo oprieť. Takou bola razantná a sebavedomá vodcovská postava predsedu Občianskej demokratickej strany Václava Klause, ktorý sice nebol za rozdelenie štátu, no pokiaľ ide o Slovensko, vysielał jasné signály: buď fungujúca federácia, alebo kultivovaný rozchod. Na čele črtajúceho sa víťaza volieb na Slovensku, Hnutia za demokratické Slovensko, stála zase robustná postava Vladimíra Mečiara: tiež nechcel celkom opustiť spoločný štát, dával však prednosť voľnejšej forme spolužitia v podobe konfederácie s niektorými problematickými znakmi.

Pri inom výsledku volieb by sa pravdepodobne vo vyjednávaní pokračovalo. No povolebný obraz spôsoboval, že „zbohom“ svojmu „mladšiemu bratovi“ začala v duchu i nahlas dávať čoraz väčšia časť českej verejnosti, a to tým viac, čím väčšmi sa vzdaľovala chiméra referenda. Heslo slovenských separatistov „Dost bolo Prahy!“ našlo svoj český náprotivok: „Dost bylo vydیرaní!“ Komentáre žiadali skoncovať s „federálnim penězovodem“, t. j. s redistribúciou prostriedkov na Slovensko. Pôvodne trochu urazená pozícia „Ať si jdou!“ sa pomocou rozvodového newspeaku v Klausovom podaní pretransformovala do elegantného a žičivo vyznievajúceho „uznania oprávnených emancipačných požiadaviek slovenského národa“...

Vychladnutý „taviaci kotol“ verus zblížovanie

V početných analýzach po rozvode sa ako jedna z príčin uvádzala skutočnosť, že desaťročia spolužitia nestačili na to, aby sa spoločný štát vyvinul na účinný „taviaci kotol“, kde by sa existujúce národy a národnosti spojili do jedného nového spoločného politického národa, v ktorom by sa cítili rovnako bezpečne. Filozof Erazim Kohák hovoril o nedostatočne silnom vedomí „československého MY“, ktoré podľa neho potrebuje „zdieľané dejiny a zdieľané nádeje, spoločnú minulosť i spoločnú budúenosť“. Sociológ Jiří Musil zdôrazňoval okolnosť, že vlastne nevznikla „československá spoločnosť“ takpovediac „bez pomlčky“, že obe entity vždy existovali vedľa seba ako „dve spoločnosti“.

Musil, ktorý skúmal podobu modernizácie v Československu, však zároveň upozornil na určitý paradox: rozdelenie štátu sa uskutočnilo v čase, keď sa obe spoločnosti, česká a slovenská, aj vďaka urýchlenej modernizácii Slovenska, k sebe najviac priblížili. Zatiaľ čo koncom 60. rokov boli sociálno-štruktúrne a kultúrne rozdiely ešte dosť výrazné, podľa sociologických výskumov z polovice 80. rokov a z roku 1991 sa charakteristiky dospelého obyvateľstva oboch častí štátu k sebe priblížili (na ilustráciu uvedieme ukazovatele ako vzdelanie, príjmy, zložitosť práce, majetok, vybavenie domácností, kvalita bývania, životný štýl). Pritom, ako to doložil sociológ Pavel Machonin, kríza sys-

tému štátneho socializmu a celková stagnácia ekonomickejho a kultúrneho rozvoja, ktorá sa začala prejavovať zhruba od nástupu „perestrojky“ v Sovietskom zväze, nedoliehala natoľko na slovenskú spoločnosť (ktorá podľa neho ešte „žila pod ochraneným štítom redistribúcnie rozpočtových prostriedkov“), viedla však k výraznejšiemu narastaniu nespokojnosti v českej časti štátu. A naopak, drsnejší dopad transformácie v rokoch 1990 až 1992 na slovenskú spoločnosť (nárast nezamestnanosti a ďalšie sprievodné javy) tu spôsobil kritickejšie hodnotenie situácie, čo vyústilo do zmeny vo voľbách v júni 1992.

Musil tiež uvádza, že úlohu pri rozdelení zohrala aj „politická mobilizácia elít“. Na rozdelenie spoločného štátu treba podľa takéhoto výkladu „mobilizujúcu elitu“. Bez existencie takejto elity, ktorá sa usiluje kognitívne prepojiť a politicky interpretovať otázky etnické, kultúrne, historické i hospodárske, „nemôže dôjsť k rozdeleniu“. Dodajme, že ak sa za takúto silu považovalo HZDS a Vladimír Mečiar (z českého pohľadu osobitne trvaním na „medzinárodnoprávnej subjektivite Slovenska“), tak sa ňou v záverečnej fáze rokovaní stalo ODS na čele s Václavom Klaušom. Všetky pokusy o oddialenie či znemožnenie rozdelenia, napríklad prostredníctvom nesúhlasu vo federálnom parlamente, efektívne zmarili a razantne sa zasadzovali za to, aby rozchod prebehol hladko a čo najrýchlejšie.

Paradox slovenských „otcov zakladateľov“

Ak sa však bližšie pozrieme na to, kto bol nositeľom takejto mobilizácie na Slovensku, dospejeme k zaujímavému zisteniu. Tú kľúčovú, rozhodujúcu „elitu“ netvorili tradiční „národovci“. Ich konanie bolo výrazne ovplyvnené pragmatickými mocenskými záujmami.

Hoci politický subjekt, ktorý Mečiar založil a viedol, mal v názve „demokraciu“ i „slovenskosť“, jeho líder neboli ani štandardným demokratom, ani autentickým „národným politikom“. Primárna bola preňho otázka moci. Vo svojich vystúpeniach spočiatku horlil za federáciu a HZDS išlo do volieb v roku 1992 s viačerými alternatívami budúcej podoby štátu (federácia, konfede-

racia, unitárny štát, personálna únia). Ešte začiatkom marca 1991 v denníku Národná obroda Mečiar tvrdil, že „samostatné Slovensko, ako štátny útvor, nie je v súčasnej dobe reálne, nemá politické ani ekonomicke podmienky na existenciu. A ak by sa nejakým násilným spôsobom vytvorilo, mohlo by žiť len za cenu veľkých strát“. O mesiac neskôr k tomu dodal, že „k slovenskému štátu nás môžu donútiť len Česi“. Dokonca aj po voľbách v júni 1992 vyhlasoval, že „samostatný slovenský štát nie je programovým cieľom HZDS“ a rokovanie o samostatnom Slovensku „je nám vnútené z českej strany koncepciou buď, alebo. Ak oňom rokujeime, tak nie preto, že chceme, ale preto, že musíme.“ A začiatkom júla 1992 to v rozhovore pre Le Monde zopakoval: „Nechceme nezávislosť, tlačia nás do nej. Navrhujeme, aby sa federácia zmenila na konfederáciu. Česi navrhujú buď federáciu, alebo dva štáty.“

V rokoch 1990-1992 sa na Slovensku popri výzvach a petíciami volajúcich po zachovaní spoločného štátu zrodili aj iniciatívy podporujúce zvrchovanosť Slovenskej republiky, spočiatku ešte v rámci federácie, neskôr s dôrazom na slovenskú samostatnosť. Angažovali sa v nich príslušníci inteligencie, ale aj niektorí budúci politici HZDS. A samozrejme, okolo Mečiarovho hnutia sa postupne vydobili nacionalisti rôzneho zrna. Podstatne však je, že najužšie jadro hnutia nemalo za sebou históriu zápasu o národnú samostatnosť pred Novembrom 1989.

Mečiara sice neskôr oslavovali ako mytického zakladateľa samostatného Slovenska, čo on sám nijako nepopíral a v októbri 2016 v rozhovore pre Mladú frontu Dnes o sebe bez škrupúľ konštatoval: „Pozrite sa, som Slovák, ktorý toho od štvrtého storočia pre Slovensko urobil najviac. A jediný, ktorý za tú dobu dokázal vytvoriť samostatný štát.“ Svoju štylizáciu do tejto roly potvrdil aj tým, že 28. októbra 1998, deň pred odchodom z úradu po porážke vo voľbách, udelil Rad Andreja Hlinku, štátne vyznamenanie určené občanom, „ktorí sa mimoriadnym spôsobom zaslúžili o vznik Slovenskej republiky“, z ktorých vyše tridsiat boli ministri a poslanci za HZDS. On a jeho družina sa však od všetkých predchádzajúcich garnitúr slovenských politikov v 19. a 20. storočí niečím zásadným odlišovali.

Na rozdiel od Štúra, Hurbana, Hodžu a ďalších národných dejateľov, od Moyzesových, Kuzmányho a Daxnerových memorandistov a matičiarov, Vajanského martinských konzervatívcov, Šrobárových a Blahových hlasistov, Lehockého slovenských sociálnych demokratov v Uhorsku, od osobností podpísaných pod Martinskou deklaráciou, vrátane Ivana Dérera, ktorý ju odniesol do Prahy, Hlinkových autonomistov a Hodžových regionalistov, Okáliho, Novomeského a Clementisových davistov, Ursínyho, Lettrichových a Kvetkových demokratov – skrátka, na rozdiel od všetkých slovenských moderných politických generácií – Mečiarova garnitúra sa pred zmenou režimu otázkami národa nezaoberala. Tí predchádzajúci mali tieto otázky vo svojich programoch, verejne o ne zápasili, prednášali o nich prejavy, napísali o nich stovky článkov, desiatky kníh, vydávali letáky, a keď to nešlo otvorené, robili tak neoficiálne či ilegálne a neváhali ísť za svoje názory do väzenia. Nikto z najbližšieho okruhu Mečiarových spolupracovníkov nenapísal pred Novembrom 1989 nijaké texty o „slovenskej otázke“.

Slovenský účastník rokovania v záhrade vily Tugendhat je dnes izolovaný a nepopulárny, z verejnej scény takmer vymizol. Navyše, po takmer dvadsiatich rokoch najvyššie inštancie zrušili jeho nespravodlivé amnestie, ktoré bránili vyšetrovaniu únosu syna prezidenta Kováča. Jeho český partner sa hlasito profiluje na okraji českej politickej scény, je radikálne protieurópsky, chodí podporovať Alternatívu pre Nemecko a navrhuje, aby Česká republika vystúpila z Európskej únie. Ako nositeľ odkazu masarykovského Československa rozhodne nepôsobí.

Slovenský zápas o charakter štátu

Ak obdobie „mečiarizmu“ nepredstavuje dedičstvo, na ktoré by bolo hodno pri storočnici spomínať, neplatí to pre jeho porážku. Pred spoločnosťou vystala nová, životne dôležitá výzva: ako sa vyrovnať s režimom nastoleným Mečiarom a jeho spojencami, Ľuptákovými „robotníkmi“ a Slotovými nacionalistami, ktorý už na začiatku svojho vládnutia počas parlamentnej „noci dlhých nožov“, likvidujúc práva a možnosti opozície naznačil, čo iba

nedávno založenému štátu hrozí: synergický efekt protiústavnosti, ktorý skôr či neskôr môže vyústiť do odvrátenia Slovenska od integračných ambícií.

Práve v tom čase uverejnili Fareed Zakaria vo Foreign Affairs svoj známy príspevok o raste „neliberálnych demokracií“ na celom svete. V takýchto režimoch, písal, sa sice môžu uskutočniť slobodné voľby, tie však môžu priviesť k moci autokratov, ktorí dostatočne nerešpektujú vládu zákona, deľbu moci, ochranu základných ľudských práv a slobôd. Hodnoty liberálneho konstitucionalizmu sú im cudzie. Zakaria neviel veľký rozdiel medzi charakterom režimov na Slovensku a v Sierra Leone, Pakistane či na Filipínach. „Volby sú dôležitou cnotou demokracie, nie však jedinou. Napriek obmedzenej politickej voľbe krajiny ako Singapúr, Malajzia či Thajska poskytujú lepšie prostredie pre život, slobodu a šťastie svojich obyvateľov než diktatúry ako Irak a Líbya alebo neliberálne demokracie ako Slovensko či Ghana.“

Kritika na adresu plytkosti „elektorálnych“ demokracií či iných demokracií s obdobným prívlastkom je nepochybne oprávnená. Slovenský príklad z roku 1998 však zároveň ukázal, že slobodné a férové voľby môžu mať význam. Práve prihlásenie sa k hodnotám liberálneho konstitucionalizmu totiž bolo to hlavné, čo spájalo „demokratickú alianciu“, ktorá na Slovensku pred voľbami vznikla – alianciu opozičných politických strán, občianskych organizácií, odborov, nezávislých médií a časti cirkvi. Mali sme svojím spôsobom šťastie v tom, že mečiarizmus sa tu dlhodobejšie ešte neusadil a niektoré prvky plurality sa darilo uchovať. Existovalo relatívne nezávislé súdniestvo; určitý stupeň autonómnosti v spoločenskom živote, napríklad v akademickom prostredí, v odboroch, v miestnych a regionálnych samosprávach. Zachovala sa aspoň čiastočná deľba moci, fungovanie legitímných aktérov mocenskej plurality (inštitút prezidenta, Ústavný súd). Trhová ekonomika priniesla určitú autonómnosť súkromného sektora. Niektoré nezávislé médiá si vybojovali nezanedbateľný slobodný priestor, v ktorom mohli zápas autoritárskej a demokratickej politickej kultúry permanentne sledovať a komentovať. Po sérii porážok opozičné politické strany začali

uzatvárať koalície a postupovať spoločne. Zvýšila sa početnosť, viditeľnosť i vplyv organizácií občianskej spoločnosti, ktoré rozsiahlu občianskou kampaniou prispeli k nebývalému nárastu účasti vo voľbách v roku 1998 (vyše 84 percent) i k mobilizácii tých, ktorým záležalo na tom, aby sa krajina vymanila z obruče autoritárstva. Po Kádárovom „gulášovom socializme“ ponúkal Mečiar obdobnú spoločenskú zmluvu - mal ňou byť „gulášový nacionalizmus“. Na konci volebného obdobia sa však už začalo črtať, že takýto model odmieta čoraz väčšia časť populácie.

Podobne ako rozpad Československa ani víťazstvo nad Mečiarom nebolo nevyhnutné či zákonité. Mohlo to dopadnúť inak, Slovensko sa mohlo ocitnúť v iných geopolitických vodách a pojalne sa mohlo stať akýmsi hraničným, poloautoritárskym štátnym útvaram. Jedno však bolo isté: rozdelením štátu sa ocitlo v situácii, že muselo byť zodpovedné samo za seba - už tu nebola Moskva, Viedeň, Praha alebo Budapešt, začali sme to byť preovšetkým my sami, kto má osudy krajiny v rukách.

Aj vďaka skúsenosti s Mečiarom a mečiarizmom je dnes Slovensko azda trochu lepšie pripravené vyrovnávať sa s populistickými antiliberálnymi tendenciami súčasnosti. Niektoré ich prejavy pôsobia ako dejavu: podobné výroky, podobné slová, podobnú nenávist, podobnú rétoriku sme totiž v našich končinách počuli nie iba koncom 30. rokov a počas nástupu nacizmu, resp. v časoch stalinizmu a poststalinizmu - ale aj nedávnejšie. „Ako je možné,“ napísal v roku 1995 v provládnom denníku Slovenská Republika dlhoročný poslanec a minister za HZDS Roman Hofbauer, „že na Slovensko môže prísť hocikto hocikedy a tu sa dochuti vykričať z protislovenskej nenávisti, že súčasná celosvetová protislovenská bubnová paľba pripomína iba prvú fázu protislovenskej záverečnej operácie na základe lží na objednávku, v ktorej druhou fázou môže byť internacionálny zákrok proti Slovensku pod záštitou OSN, RB, NATO, OBSE či RE a konečným riešením likvidácia súčasnej politickej reprezentácie a nastolenie kolaborantskej vazalskej bábkovej moci na Slovensku.“ Západ je „hlavnou doménou novopohanstva“, varoval v roku 1997 podpredseda HZDS Augustín Marián Húska.

Dnes tieto tóny neznejú z establišmentu na Slovensku, zato jeden z našich susedov sa priamo vrátil k Zakariovmu termínu. Viktor Orbán v roku 2014 v rumunskom Baile Tušnad, kde sa koná tradičný festival Maďarov a letná univerzita, vyhlásil, že éra liberálnej demokracie sa končí, pretože je neživotaschopná a maďarský štát sa musí inšpirovať krajinami ako Singapúr, Čína, India, Rusko či Turecko. V júli 2017 k tomu dodal, že zasadný zápas dneška sa odohráva medzi nadnárodným kapitálom a politikmi, ktorí chránia národné záujmy: „V Bruseli existuje spojenectvo medzi bruselskými byrokratmi, ich politickou elitu a systémom, ktorý možno opísať ako Sorosovo impérium. Je to spojenectvo proti záujmom európskych národov. Aby Európa prežila a ostala Európu, musí Európska únia získať späť svoju suverenitu od Sorosovho impéria. Kým sa tak nestane, nemáme šancu udržať Európu pre Európanov.“ Pred dvadsiatimi siedmiemi rokmi, ukončil svoju reč, „sme tu v strede Európy verili, že našou budúcnosťou je Európa“; dnes cítime, konštatoval, „že budúcnosťou Európy sme my sami.“ A „Sorosovu kartu“ maďarský premiér masívne použil aj v parlamentných voľbách v apríli 2018, z ktorých jeho strana Fidesz opäť vyšla ako bezkonkurečný víťaz.

Založenie i rozdelenie Československa očami dnešnej verejnej mienky

Rozdeleniu ČSFR sa dostalo takmer celosvetového uznania za jeho „zamatovosť“ a zvykne sa spomínať pri viacerých podobných prípadoch, kde sa vedú spory o zmenu štátnych útvarov. Oceňuje sa, že v ňom nebol ani náznak možného násilia. To celkom neplatilo pre rozpad švédsko-nórskeho sústátia v podobe personálnej únie v roku 1905 a vznik samostatného Nórska. Zatial čo veľká väčšina Nórov bola za nezávislosť, neskôr potvrdenú referendom, švédski politici ani obyvatelia neboli v tomto ohľade jednotní. Panovali napäťe vzťahy, v oboch častiach Únie došlo k mobilizácii armád, schylovalo sa k ozbrojenej zrážke. No politici s prispením verejnosti napokon vojnu odvrátili a zvíťazila diplomacia. V bývalom Československu nijaký ozbrojený

konflikt nikdy nehrozil: česko-slovenská vzájomnosť bola síce prekrytá rozvodovou rétorikou, no záujmom oboch nových rodiacich sa štátov bolo vášne skôr tlmit.

Štvrtstoročie po rozchode sú sice vzájomné vzťahy, či už ekonomickej, politické alebo medziľudské, veľmi dobré, obe populácie vnímajú svojho suseda pozitívne, priaznivejšie ako iné národy. Do minulosti však pomaly odchádza tá časť niekdajšieho spoločného kultúrneho územia, kde hrá rozhodujúcu úlohu jazyk. Mladšie ročníky, osobitne v Česku, majú čoraz väčšie problémy porozumieť slovenčine a tento trend sa zdá byť nezvrátilný. Česi slovenské knihy takmer vôbec nečítajú, slovenským divadlám rozumejú stále menej. Inak populárni Radošinci najnovšie museli pre jazykové bariéry predstavenia v Česku rušiť. A vo filme „Rukojemník“, ktorý u susedov premietajú pod názvom „Jak jsme hráli čáru“, počujeme namiesto hlasov Szidi Tobias, Milana Ondríka, Roba Rotha či Vlada Hajdu český dabing.

To sa netýka v takej miere napríklad hudobnej scény. Niektoré slovenské kapely sú dodnes populárne v Česku a naopak, pravidelne vystupujú na hudobných festivaloch. Vznikli dokonca pesničky, ktoré sa vzťahujú k vzájomným vzťahom. V roku 2009 slovenská skupina No Name a česká kapela Chinaski nahrali česko-slovenskú skladbu s názvom „Ná Ná Nááá“ o priateľoch, ktorí sa chodia navštievovať. Michal Malátný a Igor Timko ju odvtedy spievali nespočetnekrát. Podobne obľúbené sa stali songy o slovensko-českej láske: Xndl X a Mirka Miškechová zaspievali v roku 2015 smutno-krásny duet o strácajúcej sa schopnosti dozumiť sa pod názvom „Cudzinka v tvojej zemi“, Michal Malátný s Bárou Hosnedlovou zaujali v roku 2016 pesničkou „Slovenský klín“. Okrem koncertov tieto pesničky na webe videli a počuli stájisíce ľudí. Hoci nostalgia by zdánlivu pristala staršej generácií, tu česko-slovenskú vzájomnosť vnášajú do populárnej kultúry mladšie ročníky.

Pozoruhodné údaje prinášajú aj prieskumy verejnej mienky. Takmer na prahu stého jubilea založenia ČSR chápe podľa výskumu Inštitútu pre verejné otázky väčšina ľudí na Slovensku rok 1918 ako začiatok éry, ktorá bola pre rozvoj Slovenska

priaznivá. Pre viac ako dve tretiny obyvateľov (68 %) dnes už samostatnej SR bol vznik ČSR kladnou historickou udalosťou, pre 17 % ambivalentnou a iba pre 4 % negatívnu.

Postoje k prvej ČSR prešli za ostatné desaťročie pozoruhodným vývojom: kladné hodnotenie pribúdalo na úkor nevyjasnených názorov. Kým ešte v roku 2009 sa cítila viac ako štvrtina respondentov (27 %) nekompetentná hodnotiť vznik ČSR a iba 49 % mu dávalo pozitívne znamienko, v roku 2017 už nevedelo zaujať stanovisko iba 11 % respondentov a pozitívne názory sa výrazne rozšírili. Na tom, že obraz predvojnej ČSR netmavne a nerozmazáva sa, ale naopak nadobúda jasnejšie a prívetivejšie kontúry, môže mať určitú zásluhu zvýšená pozornosť, ktorú prvej republike venujú českí tvorcovia v nových dokumentárnych i hraných filmoch či seriáloch. Za všetky spomeňme seriály „České století“ či „První republika“ alebo film o Janovi Masarykovi. Na Slovensku totiž sa znalosť češtiny z viacerých dôvodov udržiava a hoci spomínané diela sa vzťahujú k českým reáliám či osobnostiam, mohli prispieť k priaznivejšiemu vnímaniu ČSR v očiach slovenskej verejnosti.

Česko-slovenská vzájomnosť a spolužitie nadobudli pre mnohých ľudí na Slovensku hodnotu, ktorej stratu nenesú ľahko. Rozdelenie Československa je s odstupom 25 rokov pozitívnym medzníkom iba pre dve pätiny obyvateľov Slovenska (40 %), kým viac ako polovica (54 %) ho vníma vyslovene negatívne (34%) alebo ambivalentne (21 %). Hoci deti narodené v čase „nežného rozrodu“ sú už dnes dospelé, predsa prevláda na Slovensku kritika voči tomu, že občania boli vylúčení zo spolurozhodovania o budúcnosti svojho štátu prostredníctvom referenda (68 % kritikov).

Pritom zrod samostatnej SR na rozdiel od obdobia tesne po rozdelení ČSFR (vtedy s ním súhlasilo iba 29 % opýtaných) je dnes pre polovicu občanov SR (51 %) pozitívnu historickou udalosťou a dve tretiny (65 %) pociťujú hrdosť na to, čo Slovensko dokázalo za štvrtstoročie svojej existencie. Byť hrdý na Slovensku však neznamená vzdať sa svojho dedičstva. Naopak: výrazná väčšina ľudí (73 %), ktorí sú hrdí na Slovenskú republiku, si uchovala prvú ČSR vo svojom srdci.

Po sto rokoch prevažuje éra skôr demokratických režimov

K storočnici vzniku ČSR dostali oba nástupnícke štáty darček: konečne sa dožili Masarykových vytúžených päťdesiatich rokov demokracie. Občas pokrivenej, opakovane prerušovanej, ale nezničenej úplne. Pomer v zásade skôr nedemokratických a skôr demokratických etáp sa zmenil, začali prevažovať demokratickejšie, slobodnejšie režimy nad autoritárskymi či totalitnými.

Na Slovensku dnes z rôznych úst počujeme, že vývoj krajinu možno označiť za pozitívny príbeh. „Vy vynášate zákony, ste ale aspoň o päťdesiat-šesťdesiat rokov napred než Slovensko“, apeloval v roku 1920 v Národnom zhromaždení v Prahe „búrlivák“ poslanec Ferdinand Juriga. „Vy ste v mnohých ohľadoch pokrokove vyvinutejší a dokonalejší. Na Slovensko to neplatí, lebo Slováci nemôžu za vami bežať. Oni nie sú na tom stupni kultúry. Potom sa často volá: reakcionári, spiatočníci. Za to Slováci nemôžu. A vy musíte čakať na Slovákov, až dobehnú. Musíte ísť pomaly, ako keď starší brat ide s mladším. Starší každú chvíľu musí počkať a obzerať sa: Janíčko, ideš, či nejdeš?“

Azda aj preto mohol historik Roman Holec označiť vývoj Slovenska za úspešný „príbeh s rozprávkovým koncom“: „Slováci začali od nuly, získali samostatný štát, a potom sa stali členmi Európskej únie a NATO.“ Skutočne, posun od „čiernej diery“, ako v Mečiarovej ére označila Slovensko americká ministerka zahraničných vecí Madeleine Albrightová, k „diere do sveta“, k štátu plne integrovanému do všetkých kľúčových štruktúr Európskej únie si zaslúži pozornosť. Tobôž ak situácia v niektorých okolitých krajinách vzbudzuje rozpaky, rozčarovanie i oprávnenú kritiku.

Historická skúsenosť Slovenska potvrzuje jednu líniu našich moderných dejín: slovenská spoločnosť vykazuje pozoruhodnú schopnosť sebauenia. Nejaký čas trvalo, kým sme režim štátu, ktorý bol Hitlerovým spojencom, odmietli v Povstaní. Podobne po očarení Mečiarom prišlo nielen vytriezvenie, ale v roku 1998 aj zvrátenie nastúpeného trendu. A nedávno sa dokonca podarilo po mnohých rokoch zrušiť Mečiarove amnestie. Schopnosť sebakerekcie patrí ku kľúčovým znakom demokracie, o čom svedčí napríklad porážka extrémistického kandidáta Kotlebu

v banskobystrických župných voľbách v novembri 2017, ktorá sa podarila aj vďaka dohode medzi jeho oponentmi i vďaka efektívnej mobilizácii voličov. Ukázalo sa, že schopnosť spoločného postupu v mene vyššieho záujmu nevymizla.

Aj občianska mobilizácia v zápase o „slušné Slovensko“, ktoré sme boli svedkami v politickej kríze začiatkom roku 2018 potvrdila, že mladým ľuďom, ale ani širšej verejnosti nie je ľahostajné, kam sa krajina ubera.

A to je vlastne najsilnejší a najvýznamnejší odkaz z éry Masarykovho a Štefánikovho, Benešovho a Hodžovho Československa: demokratický duch štátu, za ktorý bojovali, ktorý budovali a ktorý bol veľkou školou pre občanov.

Toto posolstvo demokracie, akokoľvek nedokonalej, má osobitnú váhu dnes, keď liberálna demokracia vo viacerých krajinách sveta eroduje. Žijeme v období nielen „tekutej modernity“, ktorú takto pomenoval sociológ Zygmunt Bauman, ale aj tekutého hnevu, tekutého strachu, tekutého poklesu dôvery, ktorý sa rozlieva do všetkých štruktúr ako vírus, hubí spojivá, tkanivá, tmel občianskej spoločnosti. Hrozby dneška sú iné ako v časoch nástupu nacizmu či v období studenej vojny, keď boli nebezpečenstvá zreteľnejšie a jasnejšie pomenované, uchopiteľné. Dnes majú rôzne ľažkosti a problematické javy viacdimenziálnu podobu, civilizačnú i politickú, niekedy sú ľažko uchopiteľné, premenlivé, sú akoby „roztrúsené“, „rozptýlené“ do rôznych foriem, rôznych obmedzení pre dôstojný život. A navyše, neraz sa vyskytujú súčasne, naraz. Nedostatok príťažlivých, presvedčivých vízií a narativov hodnotovo ukotvených v západnej civilizácii – to všetko i ďalšie špecifické faktory narušujú krehkú stavbu liberálnej demokracie.

Aj preto sa dnes potomkovia niekdajšieho spoločného štátu stávajú ďalším testovacím terénom stavu liberálnej demokracie v Európe. Pritom platí oboje: o mnohých kľúčových krokoch sa – aj s našou spoluúčasťou – rozhoduje v Bruseli, no zároveň sa v Česku i na Slovensku rozhoduje aj o tvári Európskej únie. Rok 2018, keď oslavujeme storočnicu demokratickej Československej republiky, je tak ďalším zo skúšobných kameňov v procese, v ktorom sa rodí aj európska budúcnosť.

Milena Bartlová

Moje Československo je země ležící na pohyblivém terénu vzpomínek, zapomínání a vědecké reprezentace. Prožila jsem v zemi s tímto jménem část života, která je stále ještě větší než jeho polovina. Deset let po rozpadu státu jsem si Česko-Slovensko vytvořila v nové podobě jako představu i vědecké téma, když jsem v samostatné Slovenské republice našla přátele a začala spolupracovat s tamními historiky a historičkami umění. Nakonec jsem se od svého původního odborného zaměření na středověké umění dostala k tématu národních a státních identit v dobách společného státu, k jejich konstrukcím a reprezentacím. Pokusím se v následujícím textu sledovat linii osobní a kollektivní paměti i linii vědecké reprezentace jako dva odlišné, byť určitým způsobem spojené, způsoby existence zaniklého státu jako politického imaginárna, ukotveného v hmotných památkách. Zároveň bych chtěla ukázat česko-slovenskou dualitu jako určující rys, který podmínil konstrukci i dekonstrukci státu. Jeho sté výročí je jako český státní svátek značně paradoxní – když už tento stát čtvrt století existuje právě pouze v paměti a imaginaci.

I.

Měsíc po mém narození se slavilo deset let od převzetí moci diktaturou komunistické strany a na podzim pak čtyřicáté výročí založení Československa. Vyrůstala jsem proto zprvu ještě bez televize a slovenštinu jsem poznala z filmových týdeníků a z rozhlasu: teprve o mnoho let později se ukázalo, že slovensky sice už navždy rozumím, a po troše tréninku bez problémů čtu, ale nejsem schopna souvisle mluvit ani správně napsat delší větu. Tvar zeměpisného obrazu státu – už bez Podkarpatské Rusi / Zakarpatské Ukrajiny – a jeho vlastivědné charakteristiky se mi v prvních školních letech vtiskly do paměti stejně hluboko jako šedivá prezidentská podobizna uhlazeného krasavce Antonína Novotného („ke všemu ochotného“). Tvar dnešního Česka je pro mne už trvale neúplný, stejně jako je pahýlem pouhé Kde domov můj...?. Slovensko nebylo z pohledu pražské žákyně prvního

stupně ničím jiné, než Čechy a Morava; ostatně vzdálených čásťí země roztažené „od Šumavy k Tatrám“, ve kterých jsem nikdy nebyla, bylo spoustu.

V rodinné paměti bylo však Slovensko přítomné tak bolestivě, že se o tom raději nikdy nemluvilo. Vtípek o tom, že objednaný košík *borovek* znamenal pro babičku hromadu nepoužitelného jalovce, protože borůvky se slovensky správně řeknou komicky cizím slovem *čučoriedky*, nijak nevybočoval z jazykové nejistoty mého domova: druhá babička, jež přišla i s dědečkem do Prahy počátkem dvacátých let z Kamence Podolského, tedy ze Sovětského Ruska, totiž nikdy úplnou jistotu v češtině nezískala. Podrobnosti slovenského traumatu jsem se dozvídala pořádně až časem a teprve zpětně jsem tak mohla pochopit emocionální pozadí krutě výsměšných poznámek o Slovácích, které tu a tam utrousil můj otec. Když jej pronásledování signatářů Charty 77 vyhnalo do vídeňského exilu, začala jsem se pravidelně starat o jeho tehdy už sedmasedmdesátiletou matku. Její malou žižkovskou garsonku zdobila přemíra upomínkových předmětů, hlavně lidových výšivek a dekorativní keramiky v podivném stylovém pastiši folklóru s neoklasicismem, které ostře kontrastovaly s funkcionalistickou a bruselskou estetikou domácnosti, v níž jsem vyrostla.

Otec totiž strávil s rodinou dětství na Slovensku. Až do konce života jej posilovaly idealizované dětské vzpomínky na městečko Krupina, kde bylo blízko do přírody a život byl ještě krásný. Jeho otec Hubert Müller (od roku 1945 Mlynář), sibiřský legionář a plukovník Československé armády, byl velitelem tamní posádky a žil zde s rodinou až do jara 1939. Nucený průchod uličkou nenávisti lidí, křičících *Češi peši do Prahy!* byl pro přecitlivělého a věčně nemocného devítiletého chlapce drsným zážitkem, na který nikdy nezapomněl. Manželství mých prarodičů nevydrželo stěhování do Prahy a frustrující nucené penzionování důstojníka v nejlepších letech, takže je pochopitelné, že i pro babičku byly mytizované vzpomínky na Slovensko citovým útočištěm. Když jsem ji přiměla k vyprávění, byly to koloniálně formované vzpomínky na to, jak civilizovaní Češi přinášeli na zaostalé, ale

přírodně krásné Slovensko řád moderního státu a nejen kultivovalost a vzdělání, ale dokonce gramotnost. Myslím, že ani otec ani babička se citově nedokázali smířit s tím, že fašistická minulost byla po válce Slovákům fakticky prominuta a zapomenuta. Ostatně v tom se shodli s prarodiči z matčiny strany, kteří jako Židé přežili válku díky útěku do New Yorku. Z dnešního pohledu viděno bych řekla, že tím hlavním problémem, kvůli kterému se trauma neléčilo, bylo všeobecné mlčení, nejen doma, ale i ve škole, mlčení jako součást možná ne vždy vědomého, ale přesto záměrného zapomínání. Ke skutečnému pochopení důležitého momentu rodinné paměti jsem se tak dostala až v posledních letech, kdy se dozvídám více o *slovakštátu*: příznačně ovšem nikoli u nás, ale na Slovensku.

Poprvé jsem na Slovensko jela někdy po roce 1970 na rodinnou rekreaci do Starého Smokovce. Bylo už předjaří, lyžovat se nedalo a celé ty slavné „naše velehory“ mne jenom otrávily. Teprve o deset let později jsem tam začala jezdit pravidelně, v létě a na podzim, a zchodila jsem s přáteli několikrát Vysoké i Nízké Tatry, Roháče, Slovenský ráj i obě Fatry. Slovensko ale bylo redukované právě jen na horskou exotiku, přijeli a odjeli jsme nočními vlaky; v Bratislavě jsem byla jednou na půl dne a v jiných městech nikdy. Veškerá představa o slovenské kultuře se omezila na absurdní přípravu k maturitě v roce 1977. Naše – jinak výtečná – gymnaziální profesorka češtiny nám řekla, že sice by nás měla učit i slovenskou literaturu, ale že to neumí a umět nechce, takže nám jenom připraví k našprtání kompletní odpovědi na příslušné dvě maturitní otázky a nemusíme se bát, protože kdybychom si je omylem náhodou vytáhli, přimhouří ona i komise všechny oči.

V historicko-materialistickém školním dějepisem výběrové základní školy i nejlepšího pražského gymnázia se v sedesátých a první polovině sedmdesátých let slovenská přítomnost smrkala na několik málo romanticky bojovných obrázků: bratříci a Jan Jiskra z Brandýsa, Matúš Čák Trenčanský a Dóžovo povstání (v představě jaksi zkombinované s Jánošíkem), nepochopitelné a nevysvětlené přihlášení slovenské reprezentace k Uhrám

v revolučním roce 1848 a jediný moment, kde se dala skutečně vnímat nějaká společná minulost v napůl mytické historii Velké Moravy. Při absenci Masaryka to celé nedávalo žádny smysl. Otázku, jak je na tak slabých základech možné zakládat ideu společného státu, jsem si ale ve škole kladla jen sama pro sebe. Teprve při četbě samizdatové a exilové literatury v osmdesátych letech mi došlo, že Čechy a Morava neměly v minulosti se Slovenskem opravdu celkem nic společného. Zasloužila se o to hlavně stará známá písnička Pod Prešpurkom, kraj Dunaja, nad níž mne jednou napadlo, že to vojsko mašíruje „z Uher do Čech, do Moravy“, a že to tedy byly různé země. Identita Prešpurku a Košic či vztah Slovenska k Uhrám patřily stejně jako téma první Slovenské republiky k tomu, o čem se na československé rovině nemluvilo a o čem si v Čechách dokázali vytvořit nějakou relevantní a věrohodnou představu jen odborně vzdělaní historici. Nejsilněji ovšem působily rodinné vzpomínky a „zapomínky“, podobné té mojí i nejrůznější jiné, více či méně odlišné.

II.

Moje vzpomínky ukazují jednostrannou českou zkušenosť Československa, v němž Češi sami sebe považují za vedoucí a vyšpělejší národ, příslovečného „staršího bratra“, ba dokonce jsou částečně i koloniálním pánum, a Slovensko je přítomné jako exotická jinakost i zamlčované trauma. Jsou pouhým konkrétním případem, od nějž by se paměť jiných lidí lišila. V těch mých třeba úplně schází zkušenosť s Podkarpatskou Rusí / Zakarpatskou Ukrajinou, zážitky z vojenské služby z opačného úhlu pohledu, než je ten velitelský, přetrávavající existence smíšených rodin a hlavně postrádají dotek neuralgického místa zapomínání na německy mluvící obyvatele českých zemí (včetně těch židovských), pomalu blednoucí ale hluboce přítomný stín českého imaginárna. Prvky nacionalistické či vlastenecké národní identifikace jsou v této konkrétní rodinné paměti přítomné pouze v československé transformaci.

Nemalé odlišnosti by vyplývaly nejen z jiných detailů rodinných historií, ale také ze sociálního postavení a vzdělání jiných

vzpomínajících, takže dosud pověděné lze chápout jen jako jednotlivé motivy jednoho osobního úhlu pohledu. Při vyšetřování minulosti jim ale můžeme rozumět jako symptomatickým příznakům obecnějších tendencí konstrukce státní identity zdola. Stereotypy, umělecké fikce, útržkovité školní vědomosti, neúplně pochopené vědecké poznatky a emotivní předsudky totiž utvářejí skutečné vědomí identity obyvatel stejnou měrou, jako oficiální politická prohlášení a praktická realita státního provozu. Jsou součástmi politického imaginárna, které je utvářeno každodenní komunikační praxí obyvatel více, než zákonným, teoretickým a vědeckým diskurzem. Pokud se pokoušíme mu porozumět, je třeba na ně hledět nejen z hlediska uchovávání společenské paměti, ale také z hlediska kulturní formy zapomínání, jež není cosi nejsoucího, nýbrž je to specifická aktivita. Celé to má smysl hlavně proto, že tam, kde se osobní paměť nemůže v přiměřené míře krýt s oficiálně prezentovaným historickým narativem a kde se o problematických místech mlčí, je skutečná osobnostní identifikace občanů se státem oslabená, ne-li nemožná. Pokud se základem státní identity stane jednostranná mystifikace dějin, podlehnou občané snadněji mocenským manipulacím.

Východiskem ke zhodnocení mých osobních vzpomínek jako základu úvah o reprezentaci historických identit Česko-Slovenska bude zmíněný soubor dekoračních předmětů v babiččině bytě. Představuje nesrozumitelné místo paměti, které vyžaduje být pochopeno a vysvětleno. Místa paměti jsou – podle jedné z možných definic – uzly v síti sdíleného imaginárna, v níž jsme jako občané svého státu vpleteni a která je zároveň matricí jeho konstrukce. Vizuální a hmotné památky a memoriální místa tvoří klíčovou součást takové sítě: umělecká díla, muzejní expozice, pomníky a památníky, ale i design věcí denní potřeby a grafický design komunikačních médií, populární kultura, reklama a politická propaganda, a v neposlední řadě také společné rituály a slavnosti. V nich všech se koncentruje sdílená paměť způsobem, který je sice kontrolován shora politickou mocí, zároveň ale je k dispozici pro svobodné, ba subverzivní interpretace zdo-

la. Fyzicky konkrétní podoba míst paměti formuje náš společný život a naši vlastní identifikaci. Zároveň ale můžeme smyslové a pohybové vnímání takových emocionálně vlivných míst interpretovat stále znova a vždy nově. Vzpomínky na vizuálně vnímané předměty a prostorové zážitky se usazují v našem vědomí nejhloběji, takže si jich dokonce ani nemusíme být vědomi, o to silněji ale formují struktury naší sebeidentifikace s lidmi okolo – s širší rodinou, domovem, zemí, kulturou, s národem a státem. I když ani jejich trvanlivost není neomezená, zejména ty osobní a soukromé upomínkové předměty dokáží přetrávat změny režimů, oficiálních diskurzů i historických příběhů.

III.

Možnost vytvořit při rozpadu habsburské monarchie Československo byla založena na sdílených momentech sebeidentifikace dvou moderních slovanských národů Rakousko-Uherska. Klíčovým momentem byl literární jazyk, jehož vzájemnou srozumitelnost mezi českou a slovenskou stranou zajistila specifická historická role protestantismu mezi 17. a 19. stoletím a sdílený etnografický region po obou stranách historické hranice na řece Moravě. Pouze na česko-moravské straně však existovalo historické státní právo, takže se Slovensko i Podkarpatská Rus na samém začátku dostaly do nerovného postavení. Konstrukce československého národa jako jediného etnického celku, byť rozdeleného do dvou „větví“ a mluvícího dvěma jazyky, byla základním principem utváření československé identity ve dvaceti letech první republiky. Ve chvíli krize demokratické Evropy se tato republika pod nátlakem nacistického Německa rozpadla, když síla přesvědčení o slovenském sebeurčení byla taková, že vytvořila nový stát. Existence první Slovenské republiky byla podmíněna protidemokratickým uspořádáním a podobný vzorec se zopakoval v delším a větším měřítku ve větší části druhé poloviny 20. století: podřízení Stalinovu Sovětskému svazu se stalo zárukou legitimity Československa po vysídlení tří milionů Němců. Dvacet let fungování československé federace bylo možné pouze díky nedemokratickému politickému systému diktatury KSČ.

Takto popsanou základní kostru dějin Československé republiky můžeme oprávněně doplnit tím, že vyzdvihneme pozitivní a výhodné funkce vzájemného soužití Čechů s ostatními národy Československa, a především se Slováky. Byla to ale výhodnost rovnoměrná pro všechny? A které hodnoty jsou kritérii takového hodnocení – mezinárodní, ekonomické, vzdělanostní, kulturní, symbolické? Vyjdeme-li z roviny politického imaginárního, ukáže se, že naše dnešní reprezentace a uchopení československých dějin jsou – nepřekvapivě – dominantním způsobem určeny zájmy prosazení české národní identity, přičemž od vyhnání českých Němců po konci druhé světové války hrála zásadní roli idea českého národního socialismu. Interpretace, která by akcentovala slovenský úhel pohledu, se nacházela a nachází pouze vně českého obzoru, v první (válečné) i nynější Slovenské republice, kde musí soustavně překonávat motiv fašistického nacionálismu, který je – bohužel – jednou součástí základové konstrukce samostatného Slovenska. To však nic nemění na tom, že interpretace Československa ze slovenského úhlu je nejen legitimní, ale nezbytná, pokud mají obě strany zůstávat v prostoru demokratického liberálního konsenzu.

Čtvrt století po zániku Česko-Slovenska by mohlo poskytovat dostatečný odstup k tomu, abychom začali konstruovat jeho dějiny jinak, než z hlediska jednoho nebo druhého národa. Prezentovat Československo pouze jako retrospektivní extenzi dnešního českého státu a jako jeden z článků odvěké „české státnosti“, je jednostranné, a v důsledku nepřesné i nespravedlivé. Aby nebyla historická reprezentace Československa deformovaná, musí brát v úvahu politické imaginárno s jeho komunikační praxí osobních pamětí. Pak nezbyde, než přiznat, že ty se nekryjí ani s oficiálním politickým a historickým narativem, ani s mocenskou praxí, a už vůbec ne s antidemokratickými identitárními diskurzemi na obou stranách. Máme před sebou úkol vypracovávat takové reprezentace – textové, muzejní či umělecké – které přiznají oprávněnost historickým pamětem různých aktérů a skupin, především dvěma pamětem národní identity: české a slovenské. Stejně jako v případě vztahu českých a německých

mluvčích v dějinách českých zemí do poloviny 20. století, je třeba, abychom začali Česko-Slovensko myslit a představovat si je v jeho určující a nepominutelné dualitě. K tomu patří, samozřejmě, i další úhly pohledu, především mnohonárodní konstrukce státu v meziválečném období a role všech tehdejších menšin, stejně jako příčné strukturování reflexe dějin podle sociálního, nikoli národního klíče.

Čtvrt století po zániku Československa převažuje v obou nástupnických zemích zapomínání na to, že zde vůbec nějaký povojný stát byl. Na jedné straně se píší dějiny (mimo jiné i dějiny umění) jako retrospektivní projekce samostatnosti, na druhé straně si v komunikační praxi česká strana bezmyšlenkovitě přivlastňuje celý výkon Československa jako svou vlastní minulost – nejen úspěchy sportovních reprezentací, ale fakticky celý československý stát, když datum jeho vzniku slaví jako klíčový státní svátek. Výzva rekonstruovat Česko-Slovensko jako (nejméně) dvě historické paměti, neredučovatelné na jedinou historickou reprezentaci, není snadná, především proto, že její podmínkou je nepodlehnut stereotypnímu ztotožnění identity s výlučností, ale naopak chápat identity jako otevřené a intersepcionální jevy. Musí také zahrnovat nepohodlnou sebereflexi na české straně. Její počátek v šedesátých letech ztělesňuje vztah mezi krutostí Obchodu na korze a smířlivostí Ostře sledovaných vlaků. Stejně jako tolik jiného byla však zrušena normalizace a navíc zdánlivě vyřešena federalizací. Je to ale výzva, která je nedílnou součástí úsilí nepodlehnut antidemokratickým důsledkům dnešních identitárních politik, které by směřovaly k uzavřené společnosti.

Literatura:

- Aleida Assmann, Erinnerungsorte. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. München 1999
- Aleida Assmann, Formen des Vergessens. Göttingen 2016
- Pavel Baran – Petr Drulák (eds.), Česko na cestě. Praha 2017
- Anežka Bartlová (ed.), Manuál monumentu. Praha 2016 (s další literaturou)

Milena Bartlová, Národ, stát a oficiální místo paměti: Národní památník na Vítkově. In: Retrospektiva. Studie z dějin umění 12.–16. a 20. století. Praha 2018 (v tisku)

Milena Bartlová, Restituer une mémoire double: le Musée des habitants germanophones des pays tchèques. In: Cahiers du CEFRES. N° 31, Contributions à une histoire culturelle germano-tchèque en Europe centrale. Un espace à reconstruire (eds. Françoise Mayer – Catherine Servant). Praha 2011, s. 203–215

Milena Bartlová, Jindřich Vybíral a kol., Budování státu. Reprezentace Československa v umění, architektuře a designu. Praha 2015 (s další literaturou)

Milena Bartlová a kol., Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity. Praha 2017 (zejména úvodní stať na s. 12–18, s další literaturou)

Chiara Bottici, Imaginal Politics. Images Beyond Imagination and the Imaginary. New York 2014 (s další literaturou)

Kamil Činátl, Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme. Praha 2014

Alexandra Kusá a kol., Sen x skutočnosť. Umenie & propaganda 1939 až 1945. Bratislava 2016 (s další literaturou)

Bruno Latour, Poznání a vizualizace aneb jak myslit očima a rukama. In: Tomáš Dvořák (ed.), Kapitoly z dějin a teorie médií. Praha 2010, s. 267–308

Radka Šustrová – Luba Hédlová (eds.), Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti. Praha – Lidice 2014

Jan Tesař, Česká cikánská rapsodie. Praha 2016

Dušan Kováč

Narodil som sa v Slovenskom štáte, ktorý jeho tvorcovia nazvali republikou, hoci ňou de facto nikdy nebola. Vyzerá to tak, že v Slovenskej republike aj umriem. Ale štát, ktorý môžem nazvať mojím, teda štát, v ktorom som prežil väčšinu svojho života, je Československo, štát, ktorý počas svojej existencie mal tiež rôzne mená: Československá republika, Česko-Slovenská republika, potom znova Československá republika, Československá socialistická republika, napokon Česká a Slovenská Federatívna Republika. Napriek týmto rôznym názvom som, a nebol som iste sám, cítil, že je to v zásade ten istý, aj keď podoby meniaci štát.

V určitom zmysle som vlastne „produktom“ tohto štátu. Môj otec, jeden z posledných československých husárov, slúžil v Prahe. Z kasárni v Invalidovni to mal iba na skok na Palmovku, ktorá bola v tom čase, v posledných rokoch republiky, znáym mestom pravidelných tanečných zábav. A tam sa zoznámil s mojou matkou, ktorá tam chodievala so sesternicou a ktorá to tam mala tiež na skok z Libne spod vtedy ešte funkčnej plynárne. Keď sa zosobášili, moja matka otca, aj keď mu uniforma slušala, dotlačila do toho, že z armády odišiel a obaja sa rozhodli usadiť vo východoslovenskej metropole v Košiciach, kde si otec našiel miesto na pošte. Tam dlho nepobudli, pretože sa do Košíc chystal Miklós Horthy na bielom koni a oni sa preto radšej odstahovali bližšie k otcovmu rodisku, do Humenného. A tam som sa narodil, ale to už v čase, keď republika, ktorá dala šancu mojim rodičom, padla za obeť Hitlerovej agresii. Čažko si viem predstaviť, ako by môj otec, keby nebola vznikla ČSR, povedzme ako uhorský husár, hľadal moju matku v Prahe na Palmovke.

Dnes už z výskumov kultúrnej antropológie vieme, že identita každého človeka (a napokon aj identita každého spoločenstva) je záležitosť veľmi zložitá a že v konečnom dôsledku nie je až taká dôležitá. Nie je to vec existencie, nie je to vec prežitia, ale niečo, čo sa tvorí v našej hlave a čo môže byť v závislosti od okolností veľmi premenlivé. Ak je slovenské slovo „postať“ príbuzné slovu „podstata“, tak potom je naša identita menej vecou

„postate“ a viac záleží od toho, kam sa človek postaví. Mňa moji rodičia postavili na nohy v centre severného Zemplína, v Humennom.

Identita sa často u ľudí spája s jazykom. Nie vždy je tomu tak, ale v našich zemepisných šírkach a dĺžkach tvorí jazyk naozaj dôležitú súčasť identity. Z toho hľadiska som to mal dosť komplikované. Môj materinský jazyk je čeština. Keď som sa vzdialil spod matkiných ochranných krídel a dostal som sa na ulicu medzi kamarátov, stal sa mojím jazykom zemplínsky dialekt. Spisovnú slovenčinu som nasával iba z kníh. Mal som svojím spôsobom výhodu v tom, že som sa učil čítať už ako trojročný, spolu so starším bratom, ktorý už začal chodiť do školy. Takže som sa so slovenčinou zoznámil veľmi skoro. Rovnako ako matka, vášnivá čitateľka, pravidelná návštevníčka miestnej knižnice. Doma sme mali peknú kópku slovenských kníh, hlavne z edície Spoločnosti priateľov krásnej literatúry. Ale môj český strýko sa postaral aj o to, že mi nechýbali ani knihy české. Druhým výdatným zdrojom, z ktorého som nasával slovenčinu ešte predtým, než som išiel do školy, bol rozhlas, môj pravidelný, každodenný spoločník. Keď som prišiel do školy, mal som pred mnohými zemplínskymi spolužiakmi značný náskok. A bol som od malička perfektne bilingválny, hoci postupne som používal iba slovenčinu, aj keď som hovoril s pražskou tetičkou a sesternicami, ktoré s tým nemali problém, iba sa im niektoré slová zdali smiešne, ale mnohé sa im páčili a usilovne ich po mne opakovali. Iba s babičkou som hovoril po česky, pretože som zistil, že mi nerozumie. Jazyk som teda považoval za niečo, čo slúži prednostne nie tak identite ako ľudskej komunikácií. Podobne to funguje aj dnes na mojej, prevažne maďarskej dedine. Ak tu ľudia zistia, že mám problémy s maďarčinou, automaticky prejdú na slovenčinu, pretože potrebujú so mnou bez problémov komunikovať. Uznávam však, že za určitých okolností môže byť jazyk aj niečím, čo súvisí s identitou.

Od svojich troch rokov som teda žil v Československu a identifikoval som sa s týmto štátom. S jeho vlajkou, jeho hymnou a všetkým, čo s takouto identifikáciou súvisí. Na tomto procese

nebolo nič mimoriadne, takto to prebiehalo u všetkých mojich rovesníkov a vlastne u väčšiny občanov tohto štátu. Od detstva som bol priamo posadnutý športom, predovšetkým športovými hrami, futbalom, hokejom. Bol som nielen aktívnym športovcom, ale aj zapáleným fanúšikom. Radoval som sa a smútil s československým národným mužstvom. Každoročné majstrovstvá sveta v hokeji som prežíval, aj po nociach, pri rádiu. Danda, Bartoň, Bubník boli „moji“. A, samozrejme, Zátopkovci, predovšetkým Emil a jeho fantastická olympiáda roku 1952 v Helsinkách, kde získal tri zlaté medaily (a Dana pridala štvrtú). S kamarátmi sme sedeli pri rádiu a od začiatku sme nepochybovali, že Zátopek vyhrá všetky vytrvalostné disciplíny, vrátane maratónu. Československo bolo v tom čase vôbec športovou veľmocou. Na olympiáde v Helsinkách sa podľa počtu získaných medailí umiestnilo na šiestom mieste, ešte pred takou športovou veľmocou, akou nesporne bolo Francúzsko. Boli sme, skrátka, „veľkí“, aj keď sme žili v malom štáte. Boli sme (a my sme to tak cítili, že „my“ sme) majstrami sveta v hokeji, striebornými na majstrovstvách sveta vo futbale v Chile, majstrami sveta a striebornými medailistami na olympiáde vo volejbale, keď „nám“ zlato ušlo iba o vlások.

Slovenská identita bola pre mňa úplne samozrejmá. Môj otec bol Slovák, slovenskú národnosť som mal vo všetkých papieroch, nepotreboval som sa biť v prisia a dokazovať svoju slovenskosť, tá bola prirodzená a v mojom Československu som sa ako Slovák nikdy necítil ukrivený, ani som nemal nijaký komplex „mladšieho brata“. A myslím, že rovnako to cítili moji kamaráti. Humenné bolo malé slovenské mesto. Žili tu však aj rodiny Szabóvcov, Csontosovcov, Molnárovci i Prúnyiovci, ktorí sa doma rozprávali po maďarsky. Ale aj vo viacerých slovenských rodinách rodičia či starí rodičia, ak nechceli, aby sme im my deti rozumeli, prešli na maďarčinu. Bolo tu aj niekoľko českých rodín a rodín, ktorých priezviská sa končili na „ič“ a ktorí mali svoje korene na Balkáne. V triede sme mali aj jedného Bulhara. Z náboženského hľadiska bola väčšina obyvateľov rímskokatolícka, boli tu však aj grécki katolíci (pokiaľ ich nezlikvidovali a nenútili nasilu prejsť na pravoslávie), kalvíni a židia. Žili sme v jednom

meste, chodili do jednej školy. Každý mal „svoju“ identitu, ale cítili sme to aj tak, že táto naša identita nie je až taká strašne dôležitá. Vôbec si nespomínam, že by takáto otázka bola niekedy predmetom našich rozhovorov. Boli sme v konečnom dôsledku Čechoslováci, zrastení s mestom, všetci sme chodili do školy, kde bol vyučovací jazyk slovenčina a nikomu to neprekážalo, brali to všetci, na ulici „Zemplínčania“, v škole Slováci, ako samozrejmost.

Ceskoslovensko bolo malým štátom, tak to vnímali jeho obyvatelia. Hoci so svojimi pätnásťmi miliónmi obyvateľov zas až také malé nebolo. Nebola to veľmoc, ale už T. G. Masaryk v svojom memorande *Independent Bohemia* z roku 1915 dokazoval, že štát, ktorý chcel vytvoriť, bude vlastne v Európe stredným štátom. Je to zrejme vec pohľadu. Veľa európskych štátov bolo menších, dokonca oveľa menších a jeho obyvatelia nemali pocit malosti. Od vzniku štátu roku 1918 tu žilo niekoľko generácií, teda niekoľko pätnásťmiliónových generácií. Čo mohol pre nich tento štát znamenať? Spočiatku ho viacerí nechceli. Nemci, Maďari boli proti tomu, aby žili v československom štáte. Ale so starým habsburským štátom boli nepochybne stotožnení aj mnohí Česi a Slováci. Pre prvé generácie, pre občanov prvej ČSR, bolo nepochybne najväčšou hodnotou, že sa stali nielen obyvateľmi, ale aj občanmi. Dostali možnosť žiť v demokratickom štáte. To si, napokon, začali postupne uvedomovať aj niektorí Nemci, ktorí začali demokratický systém aktívne využívať, a azda aj niektorí Maďari, hoci ich politickí reprezentanti to nikdy nepriznali. V prvej ČSR fungoval demokratický politický systém. Ale to nebolo všetko. T. G. Masaryk neboli iba demokratickým politikom, ale aj teoretikom demokracie. Vedel, že demokracia nie je iba voľebné právo, ako sa domnievali mnohí vtedajší politici, ale že demokracia je spôsob komunikácie, ba viac, spôsob života. „Demokracie – toť diskuse“, také bolo ponímanie demokracie u Masaryka. A podarilo sa mu, aj keď nie úplne do všetkých detailov, takýto spôsob života v prvej ČSR presadzovať. A demokracia ako spôsob komunikácie sa dostala nielen do

spoločenských vzťahov, ale aj do rodín. A demokratické návyky pretrvávali ešte dlho potom, čo demokracia ako politický systém bola zlikvidovaná. Ako politický systém existovala demokracia v Československu iba dvadsať rokov. To nie je veľa. Ale určité demokratické návyky pretrvávali dlhšie. Spôsob diskusie, schopnosť počúvať názory iných, rešpektovať odlišnosť a iný názor nepovažovať automaticky za názor nepriateľský – to bol spôsob komunikácie, ktorý v určitej časti spoločnosti pretrvával. Nie však všade a nie vždy. Akási atavistická túžba po „jednote“, po „vodcovi“ a tiež aj túžba po nepriateľovi – tie tu boli permanentne prítomné a dostali svoju šancu.

Po roku 1948 nastala v Československu „doba temna“. Temno prežívalo dvojnásobne dlhšie ako doba demokracie. Zákonite sa vynára otázka: Bol to ešte stále náš štát? Nebol to vlastne iba štát funkcionárov a aparátников na všetkých úrovniach, od najvyššej až po okresné a miestne? Ako sme sa mohli identifikovať so štátom, ktorý nás zbavil osobnej slobody, zbavil možnosti spolurozhodovania o veciach verejných, so štátom, ktorý vlastne ani nebol štátom suverénny, ale bol riadený vo všetkých zásadných veciach z Moskvy? Vyzerá to tak, že napriek tomu všetkému, napriek procesom a totalite, ľudia v tomto štáte žili a identifikovali sa s ním. Viacerí sa pokúsili štát opustiť, niektorým sa to podarilo, niektorí pri takomto pokuse prišli o život. Ale väčšina tu žila a na otázku, prečo to bol náš štát, nemáme uspokojivú odpoveď. Chceli sme, a myslím, že to sa týka väčšiny, aby sa štát zmenil, aby sa v ňom zmenila spoločenská a politická situácia, ale boli sme bezmocní. A žili sme tu napriek tomu. A či si to chceme, alebo nechcem priznať, bol to náš štát, náš Zátopek a naši majstri sveta. Že ľudia chceli zmenu, to dokazuje napokon atmosféra roku 1968. Trúfam si povedať, že nie Alexander Dubček formoval počas jari roku 1968 spoločnosť, ale naopak, spoločnosť formovala Dubčeka. Mohla ho formovať, pretože to bol človek, ktorý vedel načúvať druhým, bol to človek s ľudskou tvárou, jedna z mála výnimiek medzi komunistickými aparátnikmi, ktorí načúvali iba tomu, čo hovorí Moskva.

Otázka, do akej miery je tento štát náš, teda aj môj, vystúpila nástojočivo po tom, ako sa sem vovalili ruské tanky. Bolo jasné, že miera spolurozhodovania občanov o tom, kam bude tento štát smerovať, bude na dlhý čas, a zrejme veľmi dlhý čas, tak sme to vtedy cítili, nulová. Viacerí sa rozhodli odísť. Dvere celého sveta boli vtedy na určitý čas otvorené. Samozrejme, že situáciu využili aj takí, ktorí šli do sveta v nádeji na lepšie zárobky a lepšie živobytie. Aj takáto migrácia vždy existovala a stále existuje. Je prirodzená. Otázku ísť, či nejšť si v tom čase asi položili mnohí. Takto stála otázka aj predo mnou. Mohol som odísť, nemal som v tom čase rodinu, ani nijaké záväzky, ktoré by ma tu držali. Nemal by som problém sa vonku uchytiať, bol som pripravený odborne aj jazykovo na to, aby som nemusel mať existenčné obavy. Ale neodišiel som. Myslím, že som vlastne ani moje úvahy o odchode nebral úplne vážne. Zostal som. Dodnes si kladiem otázku: prečo? Súvisí to naozaj s vlastenectvom, s tým, že som nechcel opustiť svoju vlast? Bolo teda aj to normalizačné Československo mojím Československom?

Čo je to vlastne za fenomén, ktorý nazývame Československom? Sú to mestá, sú to hory, doliny, lesy, lúky, rieky a jazera? Sú to naši rodičia, naše deti, priatelia? Ako žiak prvej triedy som začínal v skautingu. Jednou z našich činností bolo putovanie po krajinе. Veľmi skoro ho však zakázali. Bolo zaujímavé, že takmer všetci sme potom pokračovali ako členovia turistického oddielu Československého zväzu turistiky, aj s našimi vedúcimi, dokonca aj s našimi záväzkami robiť dobré skutky. Ako mladý člen turistického oddielu som mal každoročne bohatý program. Pravidelne sa v lete konali turistické zrazy. Vždy na inom mieste. Zrazy boli celoštátne, ale i slovenské. Boli mládežnícke i pre dospelých. My sme chodili na všetky. Teda každoročne som bol, pokiaľ mi do toho neprišla choroba alebo niečo iné, na štyroch turistických zrazoch, a to vždy na inom mieste. Pravidelne sme chodievali aj na preteky v orientačnom behu. Spoznal som a dodnes spoznávam Slovensko i Československo. Je asi málo ľudí, ktorí na vlastných nohách spoznali taký kus dnes už bývalého štátu. Vždy som mal pri tom pocit, že tu som doma, tu

je moja vlast, v Tatrách rovnako ako v Krkonošíach. Neboli to pocity patetické, bolo to jednoducho vedomie, že tu som doma. Ale rovnako, keď som šiel vlakom a krátko za Brodským prefrčal vlak po moste cez rieku Moravu, vedel som, že opúšťam Slovensko, rovnako ako som prechádzal zo Slovenska na Moravu a späť pri hrebeňovkách po Bielych Karpatoch či Javorníkoch.

Mimoriadne miesto v mojom vedomí má Praha. V Prahe som pobýval často. Žila tam moja tetička a moje sesternice. Tie cez víkendy vždy odchádzali z Prahy a tešili sa, že konečne z toho mesta vypadnú. Také pocity mávali a vlastne majú aj iní a aj súčasní chalupári. Ja som Prahu miloval a čím viac som ju spoznával, tým väčšmi ma to tam tahalo. Bolo to po dlhé desaťročia moje hlavné mesto. A nedokážem sa v ňom cítiť ako cudzinec.

Československo už neexistuje. Ja existujem. Boli časy, keď som sa na hranici musel preukazovať osobnými dokladmi. Dnes to už, chvalabohu, neexistuje. Jediný rozdiel je, že v Českej republike musím používať iné peniaze. Keď sa v roku 1992 rozdeľoval spoločný štát, bol som proti tomu. Nevidel som nijaký vážny dôvod na to, aby sa tento štát, ktorý sa vydobýjal tak ľažko – to som ako historik vnímal veľmi intenzívne – rozdelil. V tom som, ostatne, nebol sám. Rovnako ako ja rozmýšľala väčšina Slovákov a Čechov. Štát sa rozdelil bez toho, aby sa aktéri rozdelenia opýtali na názor svojich občanov. Je jasné, že štát nerozdelili demokrati, ale ľudia túžiaci po politickej moci. Vážnym problémom však boli česko-slovenské vzťahy. Množili sa diskusie o tom, kto na koho dopláca a na oboch stranách rieky Moravy sa začal presadzovať nacionalizmus aj vo svojich nepríjemných podobách. Treba však povedať, že prejavы nacionalizmu nie sú ničím samozrejmým a prirodzeným. Nacionalizmus a nacionálne averzie sa dostávajú do ľudských hláv cez agitátorov. A žiaľ, agitátorov na oboch stranách pribúdalo. Aj keď väčšina na českej i na slovenskej strane bola stále za zachovanie spoločného štátu, atmosféra v spoločnom štáte už bola dosť otrávená. To sa rozdelením štátu zmenilo. Neznamená to však ale v najknom prípade, že rozdelenie Československa prebehlo demokraticky. Bez

vážnych konfliktov a kultúrne – to áno. Nie však demokraticky.

Na oboch stranách prevládal pocit, že nám vzali „nás štát“. Vzali nám časť štátnej hymny, vlajku (tá Čechom ostala) a ostatné symboly, vzali nám sviatky a všetko toto sa začalo pomaly, s určitými rozpakmi, budovať odznova. Jednoduché bolo, že Slováci už mali, aj v rámci federácie, svoje národné farby, štátny znak i vlajku, ktorá sa iba heraldicky upravila.

Československo už raz, roku 1939, zaniklo. Zaniklo v dôsledku Hitlerovej agresie. Pravda, slovenskí ľudáci Hitlerovi v jeho zámeroch veľmi pomohli. Československo nemusel rozbiť vojenšky, bez odporu vtiahol na Pražský hrad a nestálo ho to nič, nepadol pri tom ani jeden nemecký vojak. Ľudáci si iste uvedomovali, že slovenské obyvateľstvo nie je ani Hitlerovi, ani slovenskému štátu naklonené. Východisko videli v prvých dňoch v tom, že vznik samostatného slovenského štátu vyhlásili za „menšie zlo“. Čoskoro však pochopili, že zlo, aj keď menšie, nie je dosť dobrý motív na to, aby sa okolo neho mohla budovať nová štátна idea. Čoskoro sa teda začali objavovať nové symboly, nové štátne sviatky a nové mýty. Malo sa teda budovať nové, tentoraz výlučne slovenské vlastenectvo. Až do konca existencie slovenského štátu sa to podarilo iba veľmi obmedzene. Dôkazom toho bolo aj Slovenské národné povstanie s programom obnovy česko-slovenskej štátnosti.

Rozdelenie roku 1993 prebiehalo veľmi zvláštne. Jeho aktéri si uvedomovali, že väčšina obyvateľstva na oboch brehoch rieky Moravy nie je s rozdelením štátu spokojná. Bolo až komicke, že aktéri sa usilovali obyvateľstvo upokojovať s argumentáciou, že sa vôbec nič nezmení, všetko ostane po starom, iba z jedného štátu vzniknú dva. Ani ich nenapadlo položiť si otázku, že ak sa nemá nič zmeniť, načo potom celé delenie? Pritom ale sa veľa zmenilo. Od pevnej hranice aj s hraničnými kameňmi, cez samostatnú menu atď. Je zrejmé, že na českej strane boli veci už pripravené. Bez problémov prebehol proces preberania či tvorenia nových symbolov. Česká republika si jednoducho ponechala starú vlajku, s ktorou už bola väčšina obyvateľstva

stotožnená. Zmenili sa štátne sviatky. Vznik samostatného slovenského štátu 1. januára vzrušuje iba málokoho. Všetci oslavujú príchod nového roka. Veľmi čudným sviatkom na Slovensku sa stal predovšetkým 1. september, Deň ústavy. Z ústavy, ktorá je vlastne akýmsi druhom zmluvy medzi občanmi, sa má stať čosi, čo má nejakú takmer mýtickú nadprirodzenú auru. Oslavy tohto sviatku sú stále problémom aj pre médiá. Rovnako ako to bol problém aj pre troch politikov, ktorí pri slávnostnom prijatí ústavy, čo bol jeden z mečiarovských trikov použitých pri rozdeľovaní Československa, kráčali s ústavou ako so sviatosťou oltárnow a nevedeli, ako sa majú tváriť. Politici, ktorí ústavu tvorili, ju okamžite aj pošliapali, a nikto im to nevyčíta, nikoho to nevzrušuje. Pritom taký významný dátum, deň vzniku moderného Slovenska, 28. október sa dostal, aj to po tuhom zápase, iba na listinu pamätných dní.

Čo s tým? Dodnes si mnohí uvedomujú, že spôsob, ako bolo Československo rozdelené, neboli korektný. Ľudia si zvykli, napokon ľudia chcú predovšetkým žiť v pokoji a venovať sa svojej práci a svojej rodine. Návrhy na usporiadanie nejakého nového referenda alebo nejakého iného štátneho zakladateľského aktu, nedávajú v dnešnej situácii veľký zmysel. Realita je taká, že dnes je Česká republika a Slovensko súčasťou Európskej únie a Československá republika je a ešte dlho bude súčasťou histórie. Pretože takých, ktorí si môžu povedať, že Československo bolo „mojím Československom“ je dnes ešte dosť, ale bude ich už stále menej a menej.

Sto rokov od vzniku Československej republiky nás stále nútí vracať sa k rokom vojny aj k jeseni 1918. Dlhodobo tento proces študujem. A čím viac sa nad tým zamýšľam, tým viac sa ubezpečujem o tom, že vtedajší politici, či skôr predstavitelia slovenskej kultúrnej a politickej elity, neboli súčasťou veľmi pohotoví, niekedy im rozhodnutia trvali pridlho, ale zato konali zodpovedne a múdro. Mysleli pritom na Slovensko a Slovákov v prvom rade, rovnako ako česki predstavitelia mysleli na Česko a Čechov. Uvažovali tak, že mali pred sebou v prvom rade nie svoje mandáty, ale budúcnosť krajiny a ľudí v nej. Musím byť pri tom

kritický aj k niektorým záverom svojich kolegov, ktorí sa občas nechajú počuť, že slovenskí predstavitelia toto a ono nevedeli, že boli mimo obrazu a pod. Presadiť vytvorenie česko-slovenského štátu vyžadovalo odvahu, rozhodnosť a politickú múdrost. Politikom, ktorí napokon česko-slovenský štát rozdelili, tieto vlastnosti úplne chýbali.

Vilém Prečan

Na počátku bylo moje Československo strašně maličké. Byly to jen Vrbátky u Prostějova a sousední Dubany, kam mě v neděli vodíval staříček, dědeček z matčiny strany, do kostela. V mých třech letech k tomu přibyl Strážek na Moravě a potom, to mi bylo pět let, Dub nad Moravou. Odtud bylo patnáct kilometrů autobusem do Olomouce, kam jsme jezdili s maminkou do Prombergerova knihkupectví kupovat dětský časopis Punťa; už jsem uměl číst. V září 1938 jsem se dověděl z rádia o existenci jakési Prahy, hlasatel oznamoval, že sdělí, zda a kdy pan prezident Beneš promluví. Za pár měsíců, 15. března odpoledne, se maminka vrátila z Olomouce a vyprávěla, jak se tam chovali němečtí vojáci. Tak se objevilo v našem slovníku slovo protektorát ještě dřív, než jsem měl představu, co předtím bylo Československo.

Ani v primě gymnázia v Novém Městě na Moravě, kam jsem nastoupil v září 1943, jsme se v hodinách zeměpisu nedovídali nic o zemi, ve které jsme žili; učili jsme se o Alpách a dalších horách a taky řekách Velkoněmecké říše. Ale to už jsem z domova věděl o československém vysílání z Londýna, které se dalo poslouchat z upraveného rádia u nás v Bystřici nad Perštýnem, kde jsem žil od prosince 1941. Tehdy jsem také poprvé slyšel o existenci Podkarpatské Rusi. Známá mých rodiče, která se tam ve třicátých letech dostala jako manželka četníka, ráda vzpomínala uprostřed protektorátního nedostatku na svůj tehdejší blahobytý život. U nás doma byla druhá světová válka a vše, co s ní souviselo, každodenním tématem a je samozřejmé, že jsem jasně vnímal postoj rodičů - ti mi pak v roce 1944 začali přidělovat i různé „odbojové úkoly“.

Ještě skoro bez Slovenska

Praha do mého vědomí naplno vstoupila 5. května 1945 povstaleckým hlášením rozhlasu, které jsme napjatě poslouchali. A brzy nato jsme si začali uvědomovat existenci Československé republiky také při obnoveném vyučování v novoměstském gymnáziu, i když Slovensko se krčilo kdesi v pozadí jako víceméně neznámá pevnina. Pro mě představovala Československo vlastně jen Morava. Do Prahy jsem se podíval až v červnu 1947 - to

jsme jeli z Brna (tam jsem žil od konce září 1945) celou noc v nákladních vagonech na předsletové slavnosti středoškoláků. Při nich jsem se také poprvé setkal se slovenštinou. Naše cvičení na Strahově totiž začínalo sborovým provoláním: „Slnko, voda, vzduch je náš, zdravých synov, vlast, ty máš. Mladost máme, sviežosť dáme, silu cvikom načerpáme!“ Ale z Prahy mi zůstal v paměti jen obraz Strahova a břevnovské tramvajové zastávky a pak ještě - pro moravské ucho bizarní - vyvolávání stánkařů: „Cuc na klááádě v čokolááádě!“

Aktuální politický život však moje generaci vrstva vnímaла dychtivě. Znali jsme programy jednotlivých politických stran a jejich představitele; v tercií - jako třináctiletí - jsme ve třídě ještě před květnovými volbami 1946 uspořádali vlastní hlasování. Můj soused byl zapřísáhlý národní socialista a mně, stoupenci KSČ, vyryl do lavice cosi potupného o komunistech.

S Prahou jsem se lépe seznámil až koncem jara 1950, kdy jsem se také - ač nikoli delegát - dostal na první sjezd ČSM a na vlastní oči viděl Klementa Gottwalda. Jeho sjezdový projev byl pak povinnou četbou pro získání Fučíkova odznaku. (Až do smrti mě bude pronásledovat mnemotechnická pomůcka sloužící k zapamatování toho, jaká měla být podle Gottwalda „nová mládež“: NUO, tj. nadšená, uvědomělá a obětavá. A protože to řekl Gottwald, mělo to hlubokou logiku, jak jsme se dověděli na školení zkušebních komisařů Fučíkova odznaku: mladý člověk se nadchne pro ideál; když se o něm dovírá více, stane se uvědomělým; uvědomělý člověk je pak ochoten ke každé oběti. Ještě několik dalších let jsem byl takové NUO, odchované Ostrovského románem *Jak se kalila ocel*, Fadějevovou *Mladou gardou*, Fučíkovou *Reportáží psanou na oprátce* a podobnou literaturou.)

K maturitě - jaro 1951 - jsem ovšem musel o Československu vědět všechno, mezi maturitními otázkami byly také jednotlivé kraje ČSR, včetně Slovenska. V srpnu po maturitě jsem se také mohl poprvé podívat na „své Československo“ zvenčí. Strávil jsem týden na Světovém festivalu mládeže ve východním Berlíně; opět jsem nebyl oficiálním delegátem a musel jsem si na to vydělat předchozí brigádou v brněnské cementárně. A pak

přišlo čtyřleté vysokoškolské studium v Praze, první dva roky na fakultě společenských věd VŠPHV (Vysoká škola politických a hospodářských věd). Tam se kromě studentů z celé republiky, včetně početné menšiny Slovenek a Slováků, vyskytovali i lidé různých profesí, protože významnou skupinu tvořili „adékáři“ (absolventi dělnických kurzů); od těch jsme se my maturanti dovidali neuvěřitelné věci o smýšlení dělníků. Přesto obzor mého Československa tvořily tehdy zářné zítřky nové spravedlivé společnosti, stavby socialismu a stavby mládeže, jichž jsem se dvakrát zúčastnil s maximálním nasazením.

Na Slovensku jsem sice v zimě 1951 strávil týden lyžařského výcviku v Liptovském Sv. Jánu, ale nic specificky slovenského mi tam neutkvělo v paměti. Byli jsme mezi sebou samí Brňáci a slovenský personál v ubytovně jsme sotva vnímali. Ani během měsíčního vojenského cvičení výsadkářů v Prešově v létě 1953 se o Slovensku nic nedověděl, až na to, že slovenští poddůstojníci a důstojníci byli ještě omezenější než jejich čeští kolegové.

Slovensko se stává mým osudem

A tak ke skutečnému setkání se Slovenskem došlo až 1. září 1955. Dostal jsem umístěnku na katedru marxismu-leninismu Slovenské vysoké školy technické v Bratislavě. Z toho nebylo úniku. První dojmy byly silné: jazyk, provinční město (jeho nejvyšší budovou byl kromě ruiny hradu desetiposchoďový prvorepublikový dům zvaný „manderlák“), zvyky a taky jiná strava: když jsem z nedočkovosti ještě na ulici poprvé kousl do feferonky, málem mě přejelo auto a při spatření brynzových halušek na talíři v závodní jídelně mě napadlo, že tohle snad už měl někdo v žaludku. Nejhorší ze všeho byla konzumace alkoholu. Z příkazaného působiště jsem se přemístil na katedru ML lékařské a farmaceutické fakulty, kam mě její vedoucí přivábil příslibem volného semestru, který jsem mohl využít pro práci v archivu. Na katedře nás bylo devět mužů do třiceti let a každou chvíli se něco oslavovalo, svatba, narození dítěte, narozeniny, konec semestru. Za ty necelé dva roky jsem vypil - do té doby skoro abstinent - více vína a slivovice než v následujících deseti letech v Praze.

Mládež na Slovensku se také jinak oblékala, než jsem to znal ze studií, kdy jsme z koleje Jednota v Opletalově ulici vybíhali do obchodů a kiosků v Hybernské v teplácích. Jako asistent v Bratislavě jsem byl mezi svými studenty nejhůř oblečený. Při pohledu na studentky vycházející v sobotu a neděli k večeru z dívčí koleje jsem si připadal jako na módní přehlídce. Nicméně jsem si rychle zvykal a učil se, zejména slovenštinu, protože jsem měl ctižádost mluvit se studenty jejich jazykem. Maďarštinu, jež se tehdy zdála být rovněž nezbytná, jsem bohužel po několika lekcích vzdal. Tehdy na začátku jsem ovšem netušil, že se Slovensko stane mým osudem.

V únoru 1956 se mi zhroustil vesmír. Chruščovův tajný projev na XX. sjezdu KSSS brutálně smetl vše, čemu jsem do té doby věřil jako Písmu svatému, a opustila mě studentská láska, se kterou jsem chtěl žít až do smrti. V těch zmatcích, kdy jsem si na schůzi fakultního výboru ČSM pouštěl pusu na špacír, až se mi dostalo pokárání od fakultního výboru KSS, jsem na konci dubna potkal na studentské zábavě sotva devatenáctiletou konzervatoristku. Bylo to setkání dvou světů. Tříadvacetiletý komunista, jakkoli otřesený ve své víře, a devatenáctiletá dívka z katolické popradské rodiny, po únoru 1948 deklasované. Studovala operní zpěv, ale ráda poslouchala i hudbu z Radia Luxemburg. Na první schůzce, k níž došlo den po oné zábavě takřka náhodou, jsme se do krve přeli o nějaké církevní téma. Ta naprostá vzájemná odlišnost nás asi oba přitahovala, takže jsme ve vztahu – navzdory nevíře v možnost jeho trvání – pokračovali.

A tak jsem skrze historii jedné středostavovské rodiny, náležející teď do kategorie poražené buržoazie (operní zpěvačka a sociálně cítící řezník a uzenář, dodavatel tatranských hotelů, kteří se vzali v roce 1935), rozšířil své poznání Slovenska o další dimenzi. Nevěstina matka si sice o rok později na rodinné poradě o tom, zda souhlasit s dceřiným sňatkem, posteskla: „Všetko už v rodine máme, aj Maďara a luterána, ale Čecha a komunistu ešte nie,“ ale nakonec zvítězil názor moudré babičky: „Deti moje, ved my komunistu v rodine potrebujeme, už deväť rokov nás iba bijú, teraz budeme mať zastanie.“

Musel jsem souhlasit se svatbou v kostele, přinést křestní list z Olomouce a absolvovat katechismus, protože pan farář byl nedůvěřivý. Samozřejmě jsem na těch pohovorech exceloval, všechno jsem si předem zopakoval z knížek. Helenka zkoušena nebyla. Na bratislavském pracovišti jsem se z církevního sňatku zpovídat nemusel, protože jsem od 1. října 1957 nastoupil jako aspirant do Historického ústavu ČSAV v Praze.

Z Bratislavы jsem odešel včas. Začaly se počítat hříchy, které kdo spáchal v rozbouřené politické atmosféře let 1956/57; vlastně to byla jakási první „normalizace“ (na rozdíl od té druhé trvala jen pět let). Podle mínění dvou největších dogmatiků na katedře (jeden z nich spolupracoval s StB) měl těch vroubků na rováši nejvíce Milan Šimečka, ale i o Prečanovi soudili, že by sa mu „zišiel rok pri lopate“. Na stranických schůzích jsme totiž využívali toho, že Rudé právo psalo otevřeněji než slovenský tisk, a tak jsme občas provokovali citacemi z Prahy, které přece nebylo možno napadat. (V roce 1963 tomu pak bylo obráceně – v bratislavské Pravdě mi její šéfredaktor Ondrej Klokoč uveřejnil článek o historiografii v období „kultu“, který v Rudém právu neměl nejmenší šanci.)

Z bláta do louže aneb z nouze ctnost

Z profesionálního slovenského zajetí jsem se nevymanil ani v Praze. Vedení ústavu totiž dospělo k závěru, že aspoň jeden pracovník by měl být specialista na nejnovější slovenské dějiny, a usneslo se, že novému aspirantovi změní téma jeho dizertačního práce: z problematiky Mnichova 1938 na *Slovensko v období boje za diktaturu proletariátu v Československu*. Když mi to tehdy můj školitel Václav Král sdělil (sám v tom měl prsty, Mnichov bylo totiž jeho téma a nenáviděl konkurenty), byl jsem zdrcen. O slovenských dějinách jsem toho věděl pořád ještě pramálo. Ať jsem se pak Slovenskem zabýval sebevíc (měl jsem v Bratislavě k dispozici všechny archivní prameny, dostupné jen pro málokoho), výsledek byl skromnější než původní zadání. Knížka *Slovenský katolicizmus pred Februárom 1948*, která vyšla v roce 1961, byla nakonec přijata k obhajobě jako dizertace. Ponoření se do slo-

venské problematiky přineslo navzdory chabému začátku přece jen slušný výsledek, především edici dokumentů *Slovenské národní povstání*, která spatřila světlo světa v lednu 1966.

Po celou tu dobu se mi stále zřetelněji vynořovalo také současné Slovensko, mimo jiné i „samostatná popradská republika“, jak jsem žertem nazýval poměry ve spišské provincii. Tam bylo například možné, aby můj přítel z bratislavské éry, nyní okresní prokurátor v Popradu, nechal zmizet soudní spis mého mezitím zemřelého tchána. Ten byl ještě dva roky po smrti trestně stíhán za manko v masně, které způsobila cikánská uklízečka (v poslední přestávce, kdy byla v obchodě sama, sklepním okénkem předávala svému komplici maso a uzeniny). A aby se potvrdila předpověď manželčiny starej mamy, opravdu jsem zasáhl ve prospěch rodiny, když měla být stanovena náhrada za pozemek určený k výstavbě úřední budovy. Zatímco komunistické rodiny dostávaly za m² deset korun, mým novým příbuzným bylo vyměřeno pouhých 50 haléřů. Hnal jsem to až na krajský výbor KSS v Prešově, a tak z toho bylo nakonec 3,50 Kčs.

Mimochodem, našim dětem, narozeným 1958, 1959 a 1963, jsem při sčítání lidu z jakési velkorysosti dal zapsat slovenskou národnost. Vážně to vzala nejstarší Noemi, která se i naučila dobře slovensky a občas si dnes přivydělává francouzsko-slovenským tlumočením v Paříži, zatímco syn David si trpce stěžoval, že jako jediný Slovák ve třídě musel předčítat slovenský text, když jednou za rok došlo v hodině češtiny na slovenštinu.

Poté, co se moje Československo rozšířilo o moje Slovensko, začal jsem ovšem citlivě vnímat, jak vidí Slovensko Pražáci. Zkušenosti s lidem obecným v dělnické Libni, kde jsme s mou Slovenkou na konci padesátých let bydleli, byly tristní, někdy otřesné. Zelinář se vysmíval Heleně, že místo květák říká karfiol, v mlékárně dostala vynadáno, že tam chodí už týden, ale stále ještě žádá mlieko. Naštěstí se učila pilně a brzy přestala své okolí provokovat slovenštinou. Obecná pražština přinášela však nástrahy i pro mě, rozeného Moravana. Ještě v roce 1968 jsem se přistihl, že jsem při interview v rozhlasu řekl moravské su namísto jsem.

Moje Československo novýma očima

Ale to všechno je zpola legrace, zpola folklor. Moje Československo měnilo svou podobu především proto, že jsem dostával jiné oči. Růžové brýle ideologického mámení byly tytam, studium pramenů, každodenní sociální a politická zkušenosť, cesty do zahraničí (SSSR, Polsko, NDR, Západní Německo), stále intenzivnější všeestranný kontakt se západním světem, konec informačního monopolu režimu – to všechno dělalo ze mne, příslušníka generační vrstvy NUO, zcela jiného člověka. Aniž jsem si to uvědomoval, absolvoval jsem druhou univerzitu. Časopisecké polemiky, konflikty s cenzurou, konfrontace s názory Václava Krále na nejvyšší stranické úrovni, obrana „úchylkářů“ denuncovaných Čestmírem Amortem, poznávání zákulisí politických procesů z padesátých let, rozhovory s bývalými politickými vězni, to všechno dalo mému životnímu názoru nový směr.

Proto jsem také intenzivně prožíval politickou krizi v zemi. A nebyl jsem sám. Vzpomínám si, jak nás po plenární schůzi KSČ Historického ústavu v prosinci 1967 nabádal jeden starší, politickými obraty už otlučený kolega k umírněnosti a poukazoval přitom na Karla Havlíčka Borovského, který se po porážce revoluce v roce 1848 včas stáhl do Kutné Hory. Proti tomu jsme se my z oddělení nejnovějších dějin vzbouřili. V té době jsme také způsobili starosti našemu řediteli Josefu Mackovi, který byl současně členem ÚV KSČ. V interní diskusi nad čtvrtým dílem *Přehledu československých dějin* vyšlo najevo, že jsme v názvu kapitoly o únorových událostech roku 1948 odmítli užít pojmu Vítězný Únor.

Za demokratickou federaci

Od nástupu Alexandra Dubčeka v lednu 1968 jsem si mnoho nesliboval. Byl jsem tak skeptický, že jsem říkal „jen aby to neskončilo v bilákovském podprůměru“. Ale dopadlo to jinak. A protože mým osudem teď bylo i Slovensko, dal jsem průchod svému názoru na postavení této části republiky. V článku *Je čas mluvit o Slovensku*, uveřejněném na pokračování 20. a 27. března 1968 v Reportéru, jsem vyložil, jak bolestně Slovensko prožívá

všechny důsledky centralistického byrokratického režimu, a odvolával jsem se na vlastní zkušenosť neustálého živého kontaktu se slovenským prostředím.

Vysvětloval jsem, že Slovensko čeká na vstřícný krok z české strany, a apeloval jsem v tom smyslu, že pro iniciativní české návrhy je nyní nejvyšší čas. Podrobil jsem zevruba kritice klikačou cestu ústupu od zásad rovnoprávnosti obou národů, proklamovaných při obnově společného státu v roce 1945, a to před únorovým obdobím v ústavě z roku 1948, a zejména v ústavních změnách v roce 1960. Vyslovil jsem se zcela jednoznačně pro federální státoprávní uspořádání jako východisko. Naléhal jsem, že je nutno jednat rychle, „aby pro nás Slováci nebyli národem s dědičným hříchem nacionalismu a my Češi nežili s dědičnou kletbou národa, který tolík bojuje o světovou demokracii, že dohlédne od Aše jen po Břeclav“.

Čtu-li tento článek dnes, jsem překvapen, jak je – až na drobnosti – oproštěn od komunistického výraziva, a zejména si uvědomuji, jak ztroskotání demokratické vize československé federace a její rozmělnění a zformálnění za normalizace připravilo cestu k rozdělení Československa, jen co to pád komunistického systému umožnil.

Nemohu odolat, abych neocitoval ještě jednu pasáž, která je sice poněkud delší, ale velmi plasticky ukazuje, jak jsem si tehdy představoval svoje nové Československo. „Z našeho veřejného života zcela vymizel fenomén slovenské politiky. Pohled Slováci a Evropa, Slováci a svět, byl zapomenut, slovenská politika jako vyjádření národněpolitických zájmů svébytného národa, jako subjekt, který má a hledá prostor k uplatnění, který se přirozeně střetává s českou politikou a spolu s ní směřuje k syntéze – k politice československé, vzala za své. A s ní vlastně vymizel z našeho slovníku i pojem česká politika; ta se prosazovala jako československé hledisko v československých orgánech, nazvaných tak často jen podle jména.“

Skutečná, nikoli jen formální změna v státoprávním postavení Slovenska, skutečné, a nikoli jen formální rozšíření národněpolitických práv slovenského národa, renesance skutečné, a ni-

koli jen formální slovenské politiky jako komponenty státního hlediska československého, existence demokratického vztahu mezi oběma národy jsou možné pouze v demokraticky řízené společnosti. Teprve ozdravění celého systému, rozhraničení mocenské funkce vládnoucí politické strany a funkce státně politických orgánů moci zákonodárné a vládní, institucionalizace práva na odlišné názory a možnosti hájit je slovem a tiskem, stanovení závazných ‚pravidel hry‘, jež by nemohla být kdykoli suspendována v závislosti na tom, zde se vládě hodí, či nehodí být ‚osvícenou‘ – to je předpoklad k tomu, aby žádná, ani ta nejdemokratičtěji formulovaná práva kteréhokoli národa a národnosti v této zemi nezůstala prázdným zvukem.“

Konec iluzí o „mém“ Československu

Nevím přesně, kdy jsem si do všech důsledků uvědomil, že Československo vůbec není moje, ale že patří Velkému Bratrovi, který mu vládne prostřednictvím vyměnitelných místodržících dirigovaných Moskvou. (Veřejně jsem to takto otevřeně formuloval až v únoru 1978 v referátu na setkání exilového Opus Bonum, které bylo věnováno tématu *Únor 1948 očima vítězů i poražených*.) V létě 1968 to samozřejmě ve vší brutalitě pochopil každý. A historikovi bylo jasné, že okupace Sověty, byť nevojenská, byla hotovou věcí už v předjaří 1948, ne-li v červenci 1947 při Stalinově vetu proti československé účasti na Marshallově plánu. Teď jsme se mohli pouze dohadovat, kdo z rebelujících místodržících vyslyší volání (vlastně spíš zbožné přání) poníženého národa, vyjádřené heslem Jsme s vámi, buďte s námi. Sedm dní jsme mohli mít pocit, že bráníme jakési naše Československo. Po posledním vzepětí o rok později už to většina vzdala.

Odejít z Československa jsem odmítal, nic takové jako emigrace pro mě tehdy nepřicházelo v úvahu. Argumentoval jsem: něco jsme tady začali, cosi jsme tu dokázali (myslel jsem na Černou knihu o okupaci z podzimu 1968), někdo tady musí zůstat, aby to hájil až do konce, kdyby došlo k nejhoršímu. Černé knize jsem byl velice rád, ne kvůli sobě, ale jako český či československý historik jsem měl pocit, že jsme se my historici zmohli na

trochu víc než naši předchůdci před třiceti lety. Na obhajobu našeho „smrtelného hříchu“ došlo; v roce 1971 se trestní řízení vedlo proti konkrétním osobám, zbyli jsme v tom nakonec s Milanem Otáhalem dva. To už jsem nebyl členem KSČ a pracoval jsem v kotelně motolské nemocnice (kariéra vědeckého pracovníka skončila výpovědí k 1. květnu 1970). Mezi spolupracovníky-důchodci jsem poznal dva, kteří byli „vyakněni“ už po únoru 1948 a od té doby se žili pouze manuálně. S Milanem Šimečkou, který žil nadále v Bratislavě, jsme si vyměňovali dlouhé dopisy, v nichž jsme rekapitulovali svou minulost zaměstnanců orwellovského Ministerstva pravdy a kladli si otázku, jak dlouho to trvalo našim historickým předchůdcům, než přijali svůj osud a rezignovali.

Lidé se stále pilněji přizpůsobovali (šli i k volbám v listopadu 1971) a z výpovědí kolegů, s nimiž jsem byl při výsleších kvůli Černé knize konfrontován, čísel strach. Československo se mi stávalo stále cizejší. Teď už nešlo o to, bránit zemi a její svobodnou budoucnost, na to síly nestačily, nejdůležitější bylo hájit svou lidskou integritu, nepodlehnout tlaku poměrů, zůstat věrný „poznané pravdě“.

Pryč z „cizí“ země

Necelých sedm let po srpnu jsem se nakonec rozhodl macešskou vlast opustit. Samozřejmě s celou rodinou, legálně, s pasem československého občana. To jsem už v korespondenci s vrchností oslovoval Gustáva Husáka a spol. „pánové“ a svůj příspěvek do samizdatové ankety *Co dělat?* jsem podepsal Demokrat. Cesta k vystěhování představovala mnohaměsíční proceduru. (Až po dvaceti letech jsem se ze svého spisu StB dozvěděl, že před začtením a naplánovaným procesem mě zachránila slavnostní příprava podpisu Závěrečného aktu z Helsink 1. srpna 1975 a můj otevřený dopis Mezinárodnímu kongresu historiků v San Francisku z téhož léta). O tom, co vystěhování předcházelo, se trefně vyjádřil Milan Šimečka ve *Fejetonu o loučení*: „Člověk je nucen v desítkách úředních úkonů odrezávat se od své země po čásťech a systematicky. Všechna věcná pouta k rodné zemi odpa-

dávají postupně jak maso od kosti. Střecha nad hlavou, zápis ve škole, dluhy ve spořitelně, nemocenské pojištění, starý nábytek a starý papír.“

Ale podařilo se. V červnu 1976 jsme drželi v rukou vystěhovalecké pasy. Nastal čas rozloučit se s přáteli na Slovensku, v Čechách i na Moravě a hlavně dohodnout způsob kontaktů a dorozumívání s lidmi, s nimiž už několik let aktivně spolupracoval v tajné opozici. Došlo i na seznamovací schůzce s Václavem Havlem. Den před odjezdem se mi dokonce podařilo bezpečně uložit svůj celý archiv s veškerým materiálem nashromážděným za dvacet let. (O rok později mi ho do emigrace přivezl tiskový referent západoněmeckého velvyslanectví.) A tak nás mohlo všech pět v neděli 11. července nasednout do auta, které jsme koupili ze zbytku peněz z prodeje obydlí, v němž jsme strávili pět let, a vydat se na cestu. Pamatuj si, že hodinky ukazovaly 16:03. Prvních deset kilometrů nás doprovázel na motocyklu věrný Davidův kamarád, společník všech jeho chlapeckých dobrodružství.

Znal jsem emigranty, kteří se v cizině záměrně odřízli od všeho československého, včetně jazyka. (I když většina z nich se po letech začala znova intenzivně zajímat, co se děje „doma“.) Moje představa byla jiná. Chtěl jsem opět pracovat jako historik a dohnat nezaviněné zpoždění, ale zároveň jsem chtěl pokračovat v zápasu proti režimu, který jsem považoval za nepřátelský. Toto dilema, ve kterém jsem žil prvních sedm let emigrace, jsem v jednom z dopisů Václavu Havlovi formuloval v květnu 1983 takto:

„Miluji práci historika, je mi nejlépe v archivu, když hledám kamínky do mozaiky, když si rekonstruuji – především pro sebe – minulé děje a když se pokouším nahlížet přes okraj obvyklých politických dějin a představuji si (či se pokouším odhalit), co to byli za lidi ti, kteří psali všechny ty papíry, které známe jako historické prameny, ať už to byli jen referenti ve *Foreign Office*, anebo předsedové vlád, prezidenti, ministři zahraničí, jaká byla jejich motivace, pocity, úzkosti, omezení jejich akčního rádia. Neměl bych problémy se svou existencí, kdybych se soustředil jen na odbornou historickou práci, kdybych dbal – jak se to od

historika očekává v akademických kruzích – pouze o svou vědec-kou ctižádost... Jenže mně byla a byla taková existence příliš málo. Záleželo a záleží mi více na té části mé existence a činnosti, jež je spjata – ať už jakkoli – se současným „neoficiálním“ Československem, s tamějším (a zdejším) pokusem zachránit z marasu „normalizace“ pro budoucnost kultury a z intelektuální kapacity národa vše, co se zachránit dá. Odjížděl jsem takto vnitřně naprogramován už do emigrace; když vypukla Charta a zejména potom, když tolik lidí, kterých si vážím anebo které jako lidi blízké mám rád, bylo v base, z vlastního rozhodnutí a taky *via facti* jsem se pustil stále odvázaněji (a nerozvážněji) po cestě, která se nutně každému rozumnému člověku musí jevit jako příliš nehorázná výzva – možná době, možná poměrům. Při vší racionalitě, kterou si namlouvám, je to sveřepé a sebevražedné, ale lpím na tom, protože to dává mé existenci smysl...“

Společný zápas o novou vlast

Ve vší stručnosti a značně zjednodušeně se to dá vyjádřit takto. Moje Československo, s nímž jsem se mohl identifikovat, protiklad onoho husákovského, označeného tehdy i západním tiskem jako hanba Evropy, se postupně vynořovalo a stále víc posouvalo na první místo mého usilování. Nebyl jsem sám, patřil jsem do party, kterou jsem nazýval internacionálou lidí, kteří plivají do polévky dogmatikům všech směrů.

Nikdy to však pro mě nebyla nějaká abstraktní vlast (to slovo jsem snad ani neměl ve slovníku), byli to konkrétní lidé, s nimiž jsem se cítil vnitřně sprízněn; cítil jsem se podílníkem na jejich úsilí. Také jsem to tehdy napsal: Charta je domovem, k němuž lze patřit i na velkou vzdálenost a přes hranice. Byl jsem součástí onoho úsilí směřujícího k návratu svobody do země, s níž jsem byl stále v intenzivním spojení, a to v mnoha formách a podobách – jako pošták, balič pašovaných zásilek (literatury a ostatního kontrabandu), šofér, archivář, telefonista, editor textů z domova, historik občas publikující v odborných časopisech nebo vystupující na konferencích a také jako referent na mezinárodních setkáních o helsinském procesu zdola a o cestách k demo-

kratické revoluci v sovětském bloku. Té naší partě se podařilo něco, v co v tehdejších exilových poměrech nikdo nevěřil: získat prostředky u americké nadace a vybudovat z mého „domácího podniku“, jak jsem tomu v tajné korespondenci s domovem říkal, instituci s názvem Dokumentační středisko na podporu nezávislé literatury v Československu, dokonce s exkluzivním sídlem na zámku Schwarzenberg.

Říkával jsem, že jsem do emigrace jenom „půjčený“, a v duchu jsem se často ptal, zda se budu ještě někdy v životě moci podívat na místa, kde jsem prožil dětství a mládí, ale nedovedl jsem si představit, že bych se vrátil do země, ve které by panovala jen poloviční svoboda. A opakoval jsem si ono biblické „mezi své přišel, a oni ho nepoznali“ a dodával jsem „ještě by si mysleli, že si přišel pro nějakou prebendu“. Proto jsem taky Václavu Havlovi na jeho telefonickou otázku na Štěpána 1989, co chci doma dělat, odpověděl vyhýbavě s tím, že v dokumentačním středisku v Německu je ještě práce dost.

Když se mě ale o půl hodiny později dotázali přátelé z historické komise Občanského fóra, zda bych se ujal založení ústavu pro nejnovější dějiny, který chtějí vymoci na předsednictvu Akademie věd, nabídku jsem přijal a 1. ledna 1990 jsem faxem poslal do Prahy náčrt koncepce takové instituce. V neděli 14. ledna, shodou okolností zase kolem čtvrté odpoledne, jsme s manželkou dorazili do Prahy, do ulice Na klášterním, kterou jsme opustili před třinácti a půl rokem, přistáli jsme jen o dům dál. Tam nám poskytli útočiště pro první dny sousedé, naši blízcí přátelé i po letech. Druhého dne dopoledne jsem převzal v Kanceláři ČSAV pověření zahájit práce na založení ústavu. Ve 14:30 jsme měli termín u prezidenta Havla k projednání spolupráce Památníku národního písemnictví s exilovým dokumentačním střediskem a týž den večer jsme s několika členy zmíněné historické komise velmi energicky jednali s jakýmsi tajemníkem ÚV KSČ, co se stane s dosavadním partajním archivem, kdy přestane být majetkem jejich strany.

Moje Československo dostávalo tedy nové obrysy. Jedna pracovní schůzka stíhala druhou a do toho setkávání s přáteli po

tolika letech, vystoupení s Janem Vladislavem v televizi (v jímž čele už stál jako ústřední ředitel Jiří Kantůrek, donedávna disident), porada s mluvčími Charty 77, improvizovaná schůzka se studenty historie a symbolické převzetí klíčů od budovy, kde pak začal od 1. února fungovat Ústav pro soudobé dějiny, na začátku v pěti lidech.

Setkání se zemí po třinácti letech na nás oba působilo dosti otřesně. Začalo to už na hranicích, kde nám vesnice a jejich okolí připadaly jako Rumunsko, které jsme tři týdny předtím vídali denně v německé televizi. Praha byla ošuntělá, mnoho domů na Malé Straně podpíralo dřevěné lešení, za léta zčernalé. Byli jsme rozmazlení fungující civilizací, chování personálu v obchodech bez srdečnosti a úsměvu nás až odpuzovalo. Služby fungovaly mizerně, úředníci dávali najevo, že je se svým přáním obtěžujeme, obsluha v restauracích odmítala poskytnout občerstvení unavenému poutníkovi, jestliže neměl předem rezervované místo, lidé s byty jako klíčka byli naprostě lhostejní k tomu, jak vypadá jejich pracoviště. Dědictví reálného socialismu bylo strašlivé, včetně toalet ve veřejných budovách bez rozdílu. (To si mladší generace už ani nedovedou představit. Všechno je v roce 2018 jinak.)

Dával jsem si veliký pozor, abych cokoli takového hlasitě kritizoval, to si včerejší emigrant nesměl dovolit. Bylo zapotřebí trpělivě a ohleduplně vynaložit všechny síly a sehnat prostředky na to, aby člověk ve svém prostředí dosáhl změny k lepšímu. Všelicos se podařilo, Ústav pro soudobé dějiny byl do roka kompletně komputerizovaný a angličtina, ve které rozesílal informace o sobě do světa, nevyvolávala dojem, že jsme pologramotní. I takto se vytvářelo moje nové Československo.

Mé nové Československo se rozděluje

Krátce po poledni 22. ledna jsem byl pozván zcela sám k Václavu Havlovi na Hrad. Měl jsem příležitost pozorovat, jak se u něho střídají spolupracovníci s hlášenimi, přišel i ministr vnitra, a pak mi prezident vyložil, co má přichystáno na druhý den pro Federální shromáždění: nový název státu, nový znak

a všechno ostatní, o čem si představoval, že mu poslanci bez dlouhých řečí odhlasují. Nestalo se tak, jak víme, a rozhořela se „pomlčková válka“. Měl jsem to tušit, vždyť snad hned v prvních dvou týdnech po návratu se mi místopředseda federální vlády Ján Čarnogurský svěřil se svou představou slovenské hvězdičky v souhvězdí Evropské unie. Brzy jsem pochopil, že popřevratové Slovensko je jiné než české země (název Česko byl tehdy ještě tabu), podobně jako se – po krátkém souznění v prvních sedmi dnech po okupaci – začalo od nich lišit v roce 1968.

I samo Slovensko bylo najednou hluboce rozpolcené a provojovalo se to stále zřetelněji. V soukromých rozhovorech s někdejšími manželčinými spolužačkami v Popradě nepadlo na adresu Václava Havla jediné dobré slovo. Manželčiny argumenty odmítaly její vrstevnice s tím, že už se úplně bohemizovala. Taxikář, který nás vezl z Popradu na letiště, se až zalykal představou, že Slovensko bude bez českých pijavic za tři roky vzkvétat jako Švýcarsko. O volbách v červnu 1992 jsme jeli do Malacek, abychom dali hlas straně reprezentované disidentem, nyní rektorem Komenského univerzity Miroslavem Kusým, který hned po převratu nakrátko zasedal i ve federální vládě. Bohužel se nástupnická strana Verejnosti proti násiliu ani nedostala do Slovenské národní rady, a tak příslušný podíl našich hlasů posílil vítězství Vladimíra Mečiara.

Třebaže jsem už měl formálně jen svoje Česko (které začalo na hranicích se Slovenskem nesmyslně budovat obrovské celnice), držel jsem palce demokratickému Slovensku, které se snažilo nedat se mečiarovským režimem srazit na kolena. Nebyl jsem sám. V dubnu 1994 na konferenci o SNP v Banské Bystrici (jak příznačné!) se dali dohromady čeští a slovenští historici bolestně postrádající dříve samozřejmou spolupráci v rámci jednoho státu a založili Česko-slovenskou/Slovensko-českou komisi historiků. Dostalo se nám podpory obou prezidentů – Havla i Kováče – a od Sorosovy nadace Open Society Foundation jsme získali finanční prostředky, takže jsme se mohli začít scházet dvakrát do roka vždy střídal v českých a slovenských univerzitních městech. V roce 1997 jsme vydali první číslo naší *Historické ro-*

čenky. (Komise existuje dodnes, na podzim 2017 se konalo její 47. zasedání a ročenka, rok od roku tlustší, také.)

Na zasedáních komise jsme přirozeně nejednou tematizovali rozdelení Československa. Na těchto seminářích či konferencích jsme důkladně zpovídali také vedoucí politiky z posledních let společného státu. Od nostalgického postoje k němu jsem se sám osvobodil asi po deseti letech.

Došel jsem k názoru, že vytvoření dvou samostatných států bylo prospěšné pro obě strany. Česká politika (vlastně česká společnost) neměla nikdy dost času, aby si osvojila schopnost udržet stát přesahující českou etnicitu. A slovenská politika (slovenská společnost) potřebovala čas, aby se dokázala vypořádat se slovenskými problémy samostatně, aniž by se vymezovala vůči Praze nebo řešila svoje vnitřní konflikty oklikou přes Prahu. To se vyjvilo ve chvíli, kdy skončila „vedoucí úloha strany“ a začala se rozvíjet parlamentní demokracie. Naštěstí se oba státy staly členy Evropské unie, což klade vyšší nároky na politické činitele a zároveň jim nasazuje uzdu demokratických pravidel.

Samostatné Slovensko prokázalo svou životaschopnost, překonalо nejednu politickou krizi. Nelze si nepovšimnout, že postupuje chytřejí (možná i moudřejí) v otázkách imigrace a v projevech vůle patřit k jádru Evropské unie než zarputile odmítavé politické Česko. Lze obdivovat slovenskou odvahu přjmout euro a Slovákům tiše závidět prezidenta Andreje Kiska.

Nevzdat to a nepodléhat skepsi

Po všech zkušenostech, které jsem udělal se svým Československem, svým Slovenskem a svým Českom, a díky tomu, že jsem měl příležitost poznat svět, začínám přemýšlet, zda jsem, či nejsem vlastenec. Cítím zodpovědnost vůči zemi, ve které žiji, v tom smyslu, že dělám vše, co je v mých silách, abych byl dobrým občanem v plném slova smyslu, a jsem připraven podle svých možností zasadit se o to, aby v mé vlasti svoboda a demokracie zapustily hlubší kořeny. Je mi odporná česká politická spodina, ať se sebevíce ohání českými zájmy a frázemi o vlastenecktví. Ne každý Čech je mi „bratrem“, moji přátelé mezi Němci

a Američany jsou mi stejně draží jako přátelé čeští a slovenští. Jsem přesvědčen, že bezpečnost země, ve které žiji, je v rámci Severoatlantického paktu zajištěna nejlépe za sto let existence samostatného státu, a přivítal bych i drastické zásahy Evropské unie, kdyby nějaké politické hnutí nebo nějaká politická strana ohrožovaly principy svobody a demokracie, jež jsou zakotveny v ústavě České republiky.

Když jsem 23. ledna 2018 sledoval na televizi Prima kulturně a politicky pokleslou inscenaci prezidentské debaty, jakou by si v žádné západní evropské zemi, kterou znám, nedovedli představit, uvědomil jsem si, co bych dělal, kdybych byl o třicet let mladší. Pověsil bych historii na hřebík a spolu se stejně smýšlejícími bych se pokusil z rozpočtu Ústavu pro studium totalitních režimů založit v České republice Centrálu politického vzdělávání, podobnou, jaká existuje už desítky let ve Spolkové republice Německo nejen na celostátní úrovni, ale také v každé ze šestnácti spolkových zemí. Snad by pak – dejme tomu v roce 2038 – lidé v této zemi považovali staré záběry z oné prezidentské debaty za pouhou satiru či nepodařenou fikci.

László Szigeti

1.

Moje Československo – tento pracovný názov stojí v pražskom liste, podpísanom Rudolfom Chmelom a Michalom Stehlíkom, ktorý oznamuje, že pre knihu pripravovanú k stému výročiu vzniku republiky žiadajú príspevok od viacerých autorov z oboch brehov Moravy. Som poctený, no zároveň v rozpakoch, lebo list vo mne nevyvolal ani najmenšiu radosť. Práve naopak.

Vyzriem z okna, na Žitnom ostrove zúri babie leto, hľadať teraz v pamäti krásu, prehŕňať sa v minulosti, medzi dejateľmi zašlého štátu by bola čistá hlúpost.

2.

Ako prvého počujem otcovho ducha. Buráca: Maďar Trianon neoslavuje! Z pätnástich miliónov Maďarov sa päť miliónov ocitlo mimo hraníc scvrknutého štátu. Zhabané území ešte ušli, ale päť miliónov duší? To je historický škandál! Oslavovať vznik nástupníckeho štátu, hanbi sa, synu!

Prípadne s anglickým humorom, prípadne. Ale na to by som musel byť Angličan. Alebo žirafa, radiátor, ľažká voda. Nežartujem.

Podľa môjho otca založili Československo diabloví advokáti, imperialisti. Ich ruky siahajú všade. Aj toto vymysleli imperialisti, naťahujem sa s ním v sobotu popoludní leta šesťdesiateho ôsmeho, keď si prvý raz v živote prelistoval Playboy. Bratranec, pracovník Dunajplavby, ktorý časopis prepašoval z Rakúska, poznámenal s mačovským sprisahanectvom: Ujo Pišta, dajte pozor, toto je diablovej biblia! Neverím, odvetil a oči mu žiarili, diabol nejestvuje.

Taký bol môj otec. Keď chcel, veril v diabla, keď nechcel, neveril. Nevedel, že obyčaj, podľa ktorej chceme minulosť prispôsobovať záujmom prítomnosti, je tragická. Vedel však veľmi presne, že Československo mu nechcelo poskytnúť útulný domov, hoci ten pôvodný mu vzalo.

Neprešiel ani mesiac a vojská Varšavskej zmluvy Československo obsadili. Otec nadával a hanbil sa za to, že s okupačnými sovietskymi tankami prišli aj maďarské.

3.

Je nepopierateľné, že pri pohľade na emancipačné úspechy národného štátu Čechov a Slovákov sa azda aj dá pochopiť vlastnícky pomer uvedený v pracovnom názve. Priestor je *nás*... Ibaže mne, (česko)slovenskému Maďaroví, z tohto okamžite naskočí konotácia: My vám vládneme! Možno je to absolútna sprostosť, mierna historická neuróza, no ak pocítim k štátu, ku ktorému koľvek, citovú náklonnosť, stiahnem sa. Zakorení sa vo mne podozrenie. S latentnou eufóriou plynúcou z privlastňovacieho zámena vo výzve si neviem čo počať. Alebo je to len prostá eufónia? To je jedno.

Počas sotva sedemdesiatročnej existencie sa československá fabula zjavovala vo forme nespočetných sujetov. Pod týmto názvom fungovalo viacero mocenských konštrukcií, mimoriadne nenávidených aj mimoriadne prijímaných systémov. Odsúdených na mýtizáciu aj na ututlanie. Vystriedal sa demokratický, diktátoriský aj vazalský štát. Aj protektorát.

Pri vymenúvaní týchto štátnych foriem sa privlastňovacie zámeno pozrie do zrkadla, ak sa pozrie, a vidí kolísanie sebaklamu a prežitia, ak vidí. Kamkoľvek sa v skutočnosti pozrie, nachádza nevídanú harmóniu jednotlivca a spoločenstva a zaleje ho žiara spokojnosti, ktorá stúpa aj na nebesia jeho dedinky, mestečka, štátika, a kým dôjde po Pražský hrad, skvie sa už v neopísateľnej nádhore. A raduje sa, koľko mocností prekabátilo tradičné chytráctvo českej hospodskej kultúry pred bitkou na Bielej hore aj po nej.

Eufónia nie je oprávnená už aj preto, lebo tak ako monarchia, ani Česi a Slováci neboli schopní zrúcať bludisko tradičných blokád a múrov stojace medzi mocou väčšiny a menšinových národností, ktoré sa dostali pod ich nadvládu. Československé národnostátné odhadlanie len prepísalo pomery síl multietnického priestoru zdedené z monarchie a dovolilo, aby ho démon nacionálizmu popri popíjaní piva a slivovice zvádzal na uzákonenú asimiláciu, etnické prenasledovanie, vraždy, deportácie, napokon na hromadenie majetku.

Ak niekto, potom toto privlastňovacie zámeno by mohlo skutočne vedieť, že fundament toho tradičného chytráctva netkvie vo vlastenectve, láske k národu a podobných vyšších princípoch, ale v kultúrne kódovanom egoizme. Z neho vychádza. Ak by privlastňovacie zámeno bolo ochotné čítať Švejka aj z tohto uhla, zistilo by, že hoci krutostou, závisťou či akoukoľvek povahovou drobnosťou – zakaždým vyhral egoizmus. U Švejka spočíva praktické riešenie ľudskej existencie v uplatňovaní sebectva. A nemenej aj teoretické. A ak na niečo riešenie nemá, radostne čaká, kým rozhodne náhoda.

Drahý môj Petr Pithart! Presviedča ma, že česká kaviareň a česká hospoda sa dnes už líšia len v pomenovaní, no v podstate nie. že Hašek a Kafka už pijú a vtipkujú za jedným stolom. A má pravdu! Bez ich symbiózy by už dnes privlastňovacie zámeno ani nespoznalo samo seba!

Hovorí zo mňa, ak zo mňa, hra zo slovami, nie zovšeobecňovanie. To chce *klid*. A ešte aj to, že pod rúškom československého konceptu nasledovali Česi a Slováci krok za krokom fatmorgánu homogénneho národného štátu. Moje Československo by teda malo byť o povahе rationalizovaného nacionalistického spôsobu uvažovania, v ktorom je chytráctvo podmienkou nad všetky podmienky.

Ak teda chcem pokračovať, musím zmeniť poetiku.

4.

Môj otec, ročník 1908, odvracal psychotraumatické príznaky osobnej a hlboko devastačnej zmeny svojho statusu urputným popieraním. Stať sa z menšiny väčšinou je emancipačný zážitok, stať sa z väčšiny menšinou je zážitok degradujúci. Degradácia nie je beznádejná vec, ujma s ňou spojená aktivizuje bdelosť pamäti. A neustála bdelosť pamäti si žiada strategické hry, kompromisy, rezignácie, ktoré nahodávajú integritu osobného ja. Otec – a jeho rodičia a príbuzenstvo v nemenšej miere – pokladali štát za zlátaninu, za bluf, existenciu československého národa za lož. A aj to tak bolo, dejiny im dali za pravdu. Vyslove-

nie pravdy však neprinášalo pomoc pri liečení rán spôsobených zmenou statusu. Osud menšiny ho ako neuróza sprevádzal až do smrti. Nie od neho, ale od matky, dvadsať rokov po jeho smrti, v lete roku 1992 som sa dozvedel, akú spravodlivosť čakali od histórie.

5.

Ešte než v júli 1992 Václav Havel odstúpil z prezidentského postu, sedemdesiatšesťročná matka si ma zavolala k sebe. Pršalo, no slnko svietilo. Spýtala sa, či so zaniknutím Československa Česi vrátia späť Maďarsku aj dnes prevažne Maďarmi obývané územia, o ktoré oni, Česi, v Trianone Maďarsko olúpili. Václavovi Havlovi, Petrovi Pithartovi a ostatným, pre ňu neznámym českým priateľom som musel odovzdať odkaz, že ak sú skutočne eticky zmýšľajúci demokrati a nielen zástancovia jednostrannej historickej spravodlivosti, tak nemôžu konať inak.

Zdesenie nie je ten správny výraz na to, čo som vtedy cítil. „Vynechala si Slovákov,“ odvetil som s predstieraným pokojom.

„To nie je pravda,“ namietla absolútne pokojná a pripomenuťa, že etnický najobjektívnejšiu štátnej hranicu určilo viedenské rozhodnutie z roku 1938 medzi budúcim Slovenským štátom a nacistickým spojeneckým Maďarskom. „Tá hranica zrkadlila skutočnú pravdu,“ povedala rozvážne. Podľa nej výmenou za Maďarmi obývané územia Horthy pustil dolu vodou ideu Veľkého Uhorska, lebo nielen on, Jozef Tiso, ale aj všetci Slováci si boli načistom, že dohodu o slovensko-maďarskej hranici robí spravodlivou vymedzenie tých najrealistickejších etnických hraničných línii. „Bol to veľký pokrok,“ zdôraznila, „že namiesto státisícov museli už na oboch stranách žiť osud menšiny len desaťtisíce.“

V tomto trpko pulzujúcom, nepravdepodobnom rozhovore som sa pokúsil načrtiť, čím všetkým minulé storočie znemožnilo naplnenie jej očakávania, no vyzerala neoblomná.

„Len im povedz,“ opakovala a pri opakovaní sa zakaždým naklonila dopredu, aby sa mi ostrejšie pozrela do očí, keď vyslovovala ich mená, „Havlovi, Pithartovi a ostatným svojim českým priateľom.“ Nebolo to zábavné. Už dlho som žil v presvedčení,

že je už za tým, že čas zahojil jej rany. Lenže mal som vedieť, že tento zlom sa dá vyliečiť iba príchodom nových generácií a že kolektívna pamäť aj v nových generáciách zmierenie stáže.

6.

V posledných desaťročiach sa vo mne zafixovalo, že po tom, čo sa jej rodné mestečko, Dunajská Streda v roku 1938 ocitlo znova v Maďarsku a obrovská podozrievavosť voči navrátilcom z mäsarykovskej demokracie pred ňou odhalila chorobne intolerantný charakter horthyovského režimu, ktorý následne Szálasiho nacizmuz strhol do šialenstva sebadeštrukcie – definitívne sa zriekla Maďarska. „Maďari z Maďarska sú neskutočne nadutí,“ hovorievala s rovnakým dištancom, aký som od nej zdedil aj ja sám.

Od nej som sa naučil tolerancii, vedomému úmyslu prijímať cudzích, druhých, medzi nimi Čechov, Slovákov, Židov, Rómov. A teraz predsa otvorila skrinku. Nie skrinku sebadeštrukcie, veď nevyslovila jedinú sebaútostivú vetu, ale skrinku triviálnej povinnosti. Prehovoril z nej začatý úmysel odovzdávania vnútorného, rodinného poznania, priam mechanicky, akoby chcela dať najavo, že to je len reakcia vyvolaná dôslednou oddanostou, ktorú by som však mal brať vážne.

7.

Ešte pršalo, no slnko už nesvietilo. A znova zopakovala: „Len im povedz, čo je ich povinnosť.“ Akoby vôbec nechcela vziať na vedomie, že od roku 1918 sa česko-slovenské pomery radikálne zmenili, že emancipačné úsilie Slovákov ich doviedlo k štátnej suverenite, ktorá nevidí dôvod na to, aby Maďarsku vracala územia obývané Maďarmi. „Od nich to ani nečakám,“ odpovedala stručne.

Matka sa narodila v monarchii v roku 1916. Život prežila ako československá občianka, s výnimkou obdobia, keď aj ju a jej deti československá demokracia učinila vojnovými zločincami, a teda bezdomovcami, nemajetnými, bedármi. Porodila deväť detí. Zmierenie je zložitý pojem. Je to smer uvažovania a starostlivosti, ktorý sa usiluje o zvažovanie a prijímanie iných názо-

rov kultúrou sebadisciplíny a zdržanlivosti. Moja matka po celý život vnímala pochopenie ako domácu úlohu, na staré kolená však predsa dobačovala, neuróza vyvrela na povrch. A pritom celý jej život bol o tom, že v našom priestore zvanom stredná Európa je podstatou duchovnej práce hľadanie svojho miesta.

„Na dôveru treba dvoch,“ vysvetľovala. „Havel sa najprv ospravedlnil Nemcom za vyhnanie, potom utekal do Izraela, aby sa ospravedlnil za všetko, čo Česi a Slováci vykonali Židom.“

Potom dlho mlčala. Aj ja. Už som sa zberal na odchod, keď z nej priam vytrusklo: „Dala som československej armáde šesť maďarských mužov, všetci ste si odbavili povinnú vojenskú službu. Už pomaly sto rokov im slúžime, a predsa sa Maďarom doteraz nikto nikdy neospravedlnil, a ani sa neospravedlní! Ich naša duša nezaujíma!“ Vyčítala mi aj to, že ked' v roku 1990 rečnil Havel v Komárne, stál som pri ňom na pódiu. „Prečo slúžiš Havlovi? Táto demokracia bude zasa len ich demokraciou. A načo slúžiš Slovákom, z ktorých aj tí najdivokejší pokladajú za veľké gesto už to, že nás nechajú rozprávať sa medzi sebou po maďarsky?“

Toto som už niesol ľažko a po tridsiatich rokoch som jej odsekol rovnakou vetou, akou som ju napadol v šesťdesiatych rokoch po jednej svojej pubertálnej etnickej potupe: „Načo si ma porodila, keď si vedela, že ma budú nenávidieť? Mala si si ma dať vziať! Alebo si ma nemala vychovať ako Maďara!“ Zosypala sa. Odvrátila tvár, akoby mi naznačovala, že mi už nemá viac čo povedať. Hned' som pochopil, že vyťahovať toto obvinenie aj s dospelou hlavou bola hlúpost.

Zahanbený som v letnom lejaku utekal domov k synom, osemročnému Gergelyovi a desaťročnému Bálintovi, ktorí mi ako dospelí budú môcť hocikedy vyčítať to isté, čím som ja teraz ublížil matke.

Ked som prišiel domov, zaznačil som si tento rozhovor a uzavrel som ho poznámkou: „Matka má pravdu v tom, že tento štát sa nikdy ani nepokúšal vyjsť v ústrety maďarskému povedomiu. Ani masarykovské, ani bolševické, ani havlovské Česko-slovensko neponúklo svojim autochtonnym menšinám politic-

ký, hospodársky a spoločenský program zmieru. A benešovské Československo, účtujúce s fašizmom, so silnou komunistickou podporou, vložilo do svojho zakladajúceho »demokratického« programu základný postoj českého a slovenského obyvateľstva: byť etnický čisté a vyhnúť všetko cudzie.“

8.

V prvej republike Česi, určujúci československý koncept, z nespôchetných skutočných aj neskutočných dôvodov nemohli pre maďarskú a nemeckú národnosť vytvoriť relevantné politické, hospodárske ani spoločenské podmienky potrebné na zmier. A moji rodičia by vtedy ani neboli prijali, lebo si želali skutočný domov, chápajúci a povznášajúci ich identitu.

Odsunutí sudetskí Nemci už žili v Nemecku, keď v bolševickej diktatúre väčšina Maďarov, ktorí zostali, splynula s režimom. Otec v sebaobrane vstúpil do komunistickej strany. Myslel si, že mu idea internacionálizmu poskytne ochranu pred slovenským bolševickým nacionálizmom. Neposkytla.

Väčšinový zorný uhol zrejme ukazuje čosi iné, v spätnom pochade sa pokúša mechanizmy sebapotrzdzovania a pravdu skutočnosti uhniest na spravodlivosť. Čoby som nechápal. Tento určujúci stredoeurópsky národný postoj zavázuje k tomu, aby sme uznali, že v našom súčasnom viacnárodnostnom právnom štáte je vnímanie väčšinovo-menšinového pomeru síl, ktorý tu zostal z monarchie, neudržateľné – hoci by sa dnes mohlo zdať, že základná výbava obyvateľstva strednej Európy, strach z cudzieho, sa nedá zmeniť. Nikto nemôže vedieť, kedy a z akého dôvodu sa zmení, ak sa vôbec zmení, a práve to prepožičiava tejto záhade tragické zafarbenie.

9.

Chcel by som byť dobromyseľný. Tí, čo rozdelili monarchiu, ukuli kapitál dôvery potrebný na medzinárodné uznanie Česko-slovenska z dvoch predpokladov.

Na jednej strane z prosperity českých korunných zemí Rakúskeho cisárstva a severných území Uhorského kráľovstva,

ktoré obývali prevažne Slováci. Veľmi to však nevyšlo. V Spoločnosti národov od dvadsiatych rokov viackrát zaznelo, že po ekonomickej stránke schudobneli víťazi i porazení, oslabila sa ich mena, obchodné trasy i colný systém. V medzinárodnej inštitúcii so sídlom v Ženeve, ktorá mala na starosti aj kontrolu plnenia zmluvy zo Saint-Germain, sa neustále hovorilo o tom, že kreovanie národnostných zákonov zaostáva za zmluvnými ustanoveniami, priaté zákony sú bezzubé a ich uplatňovanie rafinované. Často bola na pretrase aj otázka, že hranice *medzi*priestoru mnohým malým a väčším štátom nevyhovujú.

Na druhej strane z môjho uhla pohľadu takisto dobromyselného – predpokladu, že československý koncept je adekvátny základ na fungovanie demokratického národného štátu, ktorý sa dokáže spoločensky modernizovať, tiež zišlo. Jedno z mnohonárodnostných území monarchie nahradil štát československého národa, ktorý historicky nikdy neexistoval. Vznikla republika, ktorú rovnako ako mnohonárodnostnú monarchiu sužoval multietnický charakter. Nedokázala sa inšpirovať realitami svojej viacjazyčnosti. Nedominovala v nej vôľa vytvoriť spoločné pravidlá preferujúce súdržnosť občanov, patriotizmus pre všetkých. Namiesto modelov rovnoprávnosti sa presadilo ústavné sebaurčenie vytvorené na úkor spoločenskej vôľe autochtonných Nemcov a Maďarov, ktorí sa ocitli v menšinovom postavení. Jej vzťah bol nadradený aj k menej početným menšinám, hoci v ich prípade nebola cieľná antipatia voči bývalým mocnárom. Demokratická republika hlásala princíp rovnosti všetkých štátnych občanov, no zachovanie starých triednych štruktúr a nadradenosť a podradenosť etník viedli k tomu, že tento princíp sa nestal dominantným prvkom budovania štátu. Treba však spomenúť aj jej cnosť, lebo napriek významnej redukcii nemeckých a maďarských majetkov, rozdielom v mocenskej pozícii etník a vnútorným a vonkajším revisionizmom sa československá spoločnosť nestala spoločnosťou nenávisti. Československo čerpalo svoju mravnú silu zo svojej suverenity a z idey demokratickej republiky.

10.

Nacionalizmus a etnické averzie výrazne ovplyvnili politický a spoločenský život vo všetkých nástupníckych štátoch. Dokonca aj v národných komunitách fungoval duch súdržnosti len v skupinách, ktoré ochraňovali samé seba, boli uzavorené a mali paranoidné sklonky.

Bolo to typické aj pre Československo. Štát vznikol, nie však spoločnosť. Preambula ústavy – „My, národ československý, chcejúc upevniť dokonalú jednotu národa“ – hovorila o neexistujúcom národe, s istou dávkou dobrej vôľe môžeme povedať, že o programovom národe. Pojem československý národ vytvoril z päťdesiatich percent českých a pätnásť percent slovenských obyvateľov krajiny politický národ, no nedostatočne prihliadal na etnickú identitu tretiny obyvateľstva. Týmto odmietol štátotvornú rolu národností, ich kolektívnu identitu vytiesnil mimo štátne suverenitu, na územie nikoho a zároveň voči nim vytvoril supremáciu umelo ustanoveného politického národa. Národnostiam zostala ako nástroj uplatnenia vlastných záujmov len suverenita ľudu, prostredníctvom ktorej sa mohli presadiť v štátnej moci. Prvý odsek prvého paragrafu ústavy to vymedzil takto: „Ľud je jediným zdrojom všetkej štátnej moci v Československej republike.“

11.

Masarykovské Československo nebolo pre svoje etnické zloženie a rozdrobenosť chránené spoločnou tradíciou a spoločnou kultúrou. Spoločný štát nedokázal dozrieť v spoločné vedomie, vedomie jeho štátnych občanov, každé zostało individuálnym vedomím. Nevznikli spoločné priestory, kde mnohonárodnostná spoločnosť hovorila a konala za seba, kde sa jednotlivci, skupiny a etniká nechceli uplatniť na úkor toho druhého. Tragická absencia priestorov založených na spoločných pravidlach pomohla prežiť duchu vazalských a klientských vzťahov zachovaných zo stavovskej spoločnosti.

Československá demokracia však v zásade mohla byť ideálnym priestorom na uplatnenie rozdielov, kde nikto podozrie-

vavo neskúma, odkiaľ kto prišiel a kto je kto. Československú demokraciu som aj ja, podobne ako mnohí vo svete, chápal ako demokraciu Čechov. Unikajúc pred slovenskými spoločenskými a politickými silami, ktoré aj dnes bytostne obmedzujú rozvoj menšinových Maďarov, som inak konať ani nemohol. Neraz som sa nádejal, že osvetenejšie české povedomie postaví hrádzu limitujúcim či asimilujúcim snaħám slovenskej spoločnosti. Ne-postavilo, no predsa. Ideál českej demokracie a vzdelenosti má aj dnes v maďarských dušiach na Slovensku mýtickú silu. Aj v slovenských dušiach, no nie vo všetkých. Dôvod je však iný.

Na prelome 19. a 20. storočia totiž aj hlasisti čerpali z duchovej sily českého povedomia. Na prahu minulého storočia chceli nasledovať vzor českého politického realizmu, preto ich hnutie polemizovalo s turčianskosvätomartinskou, matičnou národnou autonómiou a jeho konzervatívnej kultúrnej koncepciou a žiadalo mravnú obnovu slovenskej spoločnosti, jej politickú a hospodársku modernizáciu. Tažko sa rozmotáva genéza česko-slovenského povedomia, väčšinou sa odvodzuje od Kollárovho romantického eposu Slávy dcera, ktorý je kultúrnohistorickým základným kameňom panslavistického mýtu. Kreovanie česko-slovenského povedomia môžeme najlepšie sledovať v snaħách novočechov a hlasistov. Ó, zlatá Praha! Drahá česká zem! Dlho trvalo, kým som si uvedomil, že klamem samého seba, lebo česká umelecká a vedecká kognícia nie je totožná s vedomím a snaženiami českej spoločnosti a národnej politiky. Ani jedna stredoeurópska umelecká a vedecká kognícia nie je totožná s nenapraviteľnou patriarchálnou chamtivosťou a nenávisťou tu žijúcich národov. Majú čosi spoločné, ale nie sú totožné.

12.

Masarykovský koncept, prezentovaný ako spoločný, nedokázal počas prvých dvadsiatich rokov existencie Československa vytvoriť bázu, s ktorou by sa štátne občania stotožnili a uchýlili sa k nej v čase krízy. Na jednej strane vďaka tradičnej jednostrannosti konceptu Česi pomerne ľahko prepáčili Slovákom ich neveru v roku 1939. Na druhej strane sa tak stalo pre ne-

vyslovený fakt, že české vedomie si s pojmom Československo nespájalo československý národ, ani slovenský národ, ale predstavu o vlastnom národnom štáte. V poriadku, akceptujem, že Masaryk v ňom, ad absurdum, videl dve vetvy jedného národa, no v Benešovej toxickej vízii bolo len otázkou času, kedy budú Slováci hovoriť po česky. Predstavy, nielen české, boli veľmi zamotané.

Z hľadiska československej tradície bola iná situácia v boľševickom a úplne iná v havlovskom Československu. Obe už mali k dispozícii historicky vytvorenú kohéznu realitu, ktorej spoločná pamäť obsahovala aj skúsenosť z rozchodu, predsa však nebola dostačne silná na to, aby eliminovala brutálny egoizmus nedeliteľnosti vmiešaný do myšlienky abstraktného zbožňovania národa, ktorý vyplavil november 1989.

13.

Na rozdiel od Slovákov, menej provinčné, o univerzalizmus sa usilujúce české umenie a spoločenské vedy sa neveľmi snažili o dôkladnejšie pochopenie slovenskej otázky. Za veľké gesto sa považovala už povrchná znalosť slovenských ľudových stereotypov, mýtov a typológií modernizujúceho sa národného myslenia. K slovenskému národu pristupovali tak, ako stredoeurópsky väčšinový habitus spravidla pristupuje k etnickým menšinám (Slováci k svojim Maďarom, Rómom, Rusínom, Ukrajincom). Väčšinou používali kultúrne toposy, z ktorých nebolo jasné, že okrem češtiny v krajinе existujú aj iné jazyky a kultúry. Väčšinový naratív báda sám seba a svoje miesto vo svete, preto sám seba vníma ako organický, s vlastnými zákonmi a menšinové entity žijúce vedľa neho považuje nanajvýš za doplnok, ak vôbec. Spravidla sa nimi zaoberá len z donútenia. Opačný prípad je veľmi ojedinelý.

V českom naratíve sa reflektovali najmä výčitky svedomia prameniace z osudu sudetských Nemcov, čo je z mravného hľadiska neospravedlniteľný český príbeh. Aj tragickej osud Židov. To isté sa vzťahuje aj na Slovákov, hoci tí sa úplne vyhýbajú mentálnej analýze mravnej neospravedlniteľnosti pozabavenia

občianskych práv, resp. deportácie a vyhnania vlastných Maďarov. Politika to zasa, zneužívajúc svoje právne limity, popiera. Je to tak zrejme preto, lebo kým vyhnanie a asimilácia českých Nemcov je ukončený príbeh, príbeh Maďarov na Slovensku taký ešte nie je. Nemám odvahu ani len pomyslieť na to, ako by súčasná česká spoločnosť a český právny štát odrážali akčný rádius nemeckej identity, ktorá dodnes frustruje české vedomie, keby tretina obyvateľstva mala ešte stále nemeckú národnosť.

Stredoeurópsky národný naratív je pre svoju jemnosť a zaujatosť voči sebe samému čiastočne slepý. Ide o stav sebahodnotiaceho idiotizmu, ktorý je zrejmý v mnohom, vrátane mravného relativizmu voči menšinám. Padne mu zaťažko rozoznať, aké gesto, odpoveď či spoločné riešenie by bolo ohľadne nejakého práve aktuálneho problému etické, osobne i spoločensky slušné.

14.

Československú vzájomnosť najsilnejšie reprezentovali film a televízia. Slovenský naratív sprostredkúval a prežíval spolupatričnosť s Čechmi oveľa intenzívnejšie než český. Nebola to však bezpodmienečne úprimná oddanosť, pramenila skôr z pozície slabšieho, akceptujúcejšieho. U Slovákov to pôsobilo takmer ako bytostná otázka, u Čechov zasa ako to, čo je historický dodatok. Ani jedna strana nešla do hĺbky, že čo si chce so sebou počať slovenské vedomie, ktoré nepovažovalo svoje miesto v mocenských štruktúrach československej jednoty za dôstojné. Ak sa o tom predsa len hovorilo, prívrženci československej vzájomnosti, dediči hlasistov hlásiaci sa k európanstvu zväčša pacifikovali dedičov autonómnych snažení, ktorí samých seba vnímali ako záruku národnej myšlienky.

České vedomie pristupovalo k tejto polemike s opatrnlým dištancom a zdánlive nemohlo urobiť nič iné, len sa dôsledne prikloniť na stranu prívržencov československej vzájomnosti. A ako kompenzáciu poskytlo voľnú ruku na uplatnenie supremácie nad národnosťami žijúcimi na území Slovenska. To dokazoval aj zmieňovaný prejav Václava Havla v Komárne z júna 1990, ktorý sme pred jeho napísaním predebatovali, keďže sa

ním chcel prihovoriť najmä k Maďarom v Česko-Slovensku. Pôvodný text obsahoval aj možnosť založenia maďarskej univerzity na Slovensku, tú však na jednohlasnú žiadosť slovenského premiéra Milana Čiša, vševeda slovenskej identity, Milana Kňažka a ostatných politikov, ktorí s ním cestovali helikoptérou z Bratislavu do Komárna, z neho vyškrtol. Ja som letel v druhej helikoptére, obe zosadli na rozostavanej vodnej nádrži v Gabčíkove, tam mi to však ešte nepovedal, až v komárňanskej lodenici, že mu je lúto, ale že na žiadosť slovenských politikov predsa len možnosť univerzity nespomenie. To, že pokladal za dôležité oznámiť mi svoju porážku pred vystúpením, veľa o Havlovi vypovedá. Na to som ja, ako mi to o pár mesiacov pripomenal, len vzdorovo odvetil: „Ty si prezident.“

Českú kogníciu nikdy intenzívnejšie nezamestnávala česko-slovenská maďarská entita a habitus. V skutočnosti ani Slovákov, hoci od roku 1989 sú nútení venovať sa jej z dôvodu politickej sily maďarských voličov, kedže v porevolučných rokoch tvorili ešte desať percent obyvateľov, no dnes je ich zastúpenie už len osempercentné. Ani jedno kanonizované dielo slovenskej literatúry, filmového umenia a publicistiky sa nevenuje historickým skúsenostiam Maďarov na Slovensku a odkrývaniu zložitosti ich habitu. Zrodilo sa len neveľa diel územne spätých s maďarským menšinovým svetom, vyniká spomedzi nich zopár próz Ladislava Balleka, aj tie sú však v skutočnosti mravným potvrdením ekonomickej, kultúrnej a jazykovej kolonizácie, ktorá je spojená s územnou expanziou. Ani slovenská televízia, rozhlas a tlač nepovažovali za dôležité do hĺbky mapovať utváranie identity Maďarov v Československu.

15.

Slovenské vedomie bojujúce za širšie sebaurčenie nebolo nespokojné len v masarykovskej demokracii. Oklieštenie svojich národných snažení vyčítalo aj československým ústavám prijatým po druhej svetovej vojne, aj tej „socialistickej“ od Antonína Novotného. Jeho očakávania zdánlive naplnila až federálna komunistická ústava, hoci slovenská ikona bolševického naciona-

lizmu Gustáv Husák ju neskôr so svojimi súdruhmi dôkladne vyprázdnil. Keď po zmene režimu v roku 1989 slovenské vedomie dospelo k idei konfederácie, postmoderný český nacionalizmus ho ihned uvrhol do krízy. Rozhodnutie Václava Klausa a jeho prívržencov bolo nevyslovenou ozvenou toho, že počas existencie Československa bola objektívne pri moci česká supremácia, čo by sa konfederáciou radikálne zmenilo, preto z českého aspektu nemalo ďalšie spolužitie zmysel.

16.

Po rozvode v roku 1992 sa potvrdilo podozrenie prívržencov československej vzájomnosti, že reprezentanti konzervatívnej kultúrnej tradície nemajú realizovateľnú predstavu o modernej slovenskej štátnosti, ktorá je kompatibilná so slovenskou realitou a európskou politickou kultúrou. V roku 1998 sa museli dostať k moci európsky zmýšľajúci prívrženci slovenskej myšlienky, aby spoločne s maďarskou národnostnou politickou reprezentáciou položili základné piliere slovenského politického realizmu. Neviem, do akej miery je prirodzené, že slovenská kolektívna pamäť spravidla zabúda nielen na toto, ale aj na to, že Maďari zohrali významnú rolu už pri zmene režimu v roku 1989. Bez dôsledne objektívnej pamäte sa však jednotlivci, skupiny a etniká nedokážu presadiť inak než na úkor druhého.

17.

Je otázne, či niekedy existovala krajina, ktorú si na samom začiatku predstavoval Masaryk a ostatní zakladatelia štátu. A ako si ju predstavovali nad rámec toho, že bude československá (česká? - slovenská?) a demokratická. Skutočne mala byť dlhodobo mnohonárodnostná? Nikto nespochybňuje, že československá demokracia v medzivojniovom období spôsobom uplatňovania štátnej moci a prístupom k otázkam politickej demokracie dosiahla aj z hľadiska dobového európskeho kontextu vynikajúce výsledky. Masarykovská demokracia predstavovala celospoločenský systém mocenských inštitúcií a spôsob spoločenského spolunažívania, ktorý dokázal udržať na uzde aj vášne, a neu-

možnila, aby rozpory medzi spoločenskými vrstvami a národnosťami určovala kultúra nenávisti. Masaryk už na prelome storočí považoval za najdôležitejšie poslanie verejných aktivít humanizáciu a demokratizáciu moci. Teda vládu autonómií, konkrétny rozvoj a uplatnenie mocenskej role jednotlivca, komunít a ľudu. Keď sa však dostať k moci, právo menšinových autonómií uplatnil len oklieštene. Kým voči Čechom a Slovákom sa uplatnila generozita, istá veľkorysosť, hoci Slováci ju považovali za nedostatočnú, voči národnostiam sa už od počiatkov presadzovala istá úzkoprsosť, iliberalizmus. Najmä pri tvorbe zákonov, no nielen tam.

Azda aj preto sa stal konečným víťazom prechodného charakteru československého konceptu nacionalista Edvard Beneš, ktorý spochybňoval slovenskú identitu a všetkými dostupnými prostriedkami sa snažil znížiť politickú, ekonomickú a kultúrnu váhu národností. A jeho dedič, Václav Klaus. Mohol by som sa vyjadriť aj tak, že český egoizmus. Po osemdesiatich piatich rokoch sa stala časť celkom, vznikol už skutočne homogénny český národný štát, ktorý si Beneš na úplnom začiatku predstavoval ako rozľahlejší, no jeho predstavy prekazilo vedomie slovenskej identity, ktoré považoval za zaostalé a tvárne. Českí realisti politizujúci v monarchii do prvej svetovej vojny ani len nepomysleli, lebo ani nemohli pomyslieť, na to, že raz vznikne krajina s názvom Československo. Uvažovali o Česku podobne, ako Slováci v nimi obývaných župách uvažovali o etnickej autonómii. Česká vzdelenosť považovala vo svojom tradičnom obiske sveta za svoj skutočný domov českú, moravskú a sliezske zem, slovenská zasa slovenské vrchy a doliny. Československý koncept bol z hľadiska získania území nesporne úspešný. Bývalé sudetské územia sú dnes súčasťou českej suverenity a prevažne ešte vždy Maďarmi obývané územia, ktoré sa v maďarčine označujú ako Felvidék, sú zasa súčasťou slovenskej suverenity.

18.

V Československu rušili obraz domova Čechov Nemci a Židia a obraz domova Slovákov zasa Maďari a Židia. Krajina sa síce

už rozdelila, no rušia ich dodnes. Týmto dvom vynúteným spoľačenstvám, ktoré bez územnej a inej komunitnej autonómie vytvorila mierová zmluva, sa ľažko bojovalo proti českej a slovenskej etnickej expanzii. Československá demokracia popri svojich nesporných zásluhách nedokázala prepísať prax princípu etnickej nedeliteľnosti, ktorú nepísané ústavy stredoeurópskych národov živia dodnes. Dokonca sa tento princíp kmeňového atavizmu ešte posilňuje, keďže sa vždy vymedzujeme voči iným. Fašizmus ako nadšene prijatá podoba štátu sa vyplavil na povrch práve z temnoty tohto kultúrneho zvyku a aj nacizmus vďačí za svoje osudové víťazstvo kultúre tohto regiónu. Všetky korenia v mentálnom labyrinte nenávisti voči cudzím. Ideu etnickej – kmeňovej nedeliteľnosti nedokázalo eliminovať ani mnohonárodnostné a demokratické Československo a jeho zánikom bola definitívne pochovaná idea etnickej deliteľnosti ako stredoeurópska utópia. Z historického hľadiska bol potrebný len veľmi krátky, dá sa povedať prechodný čas, prvý raz dve desaťročia, druhý raz pre falošný internacionalizmus štyri desaťročia bolševickej diktatúry, aby sa ukázala beznádejnosť etnickej deliteľnosti ukrytá v ústavnej koncepcii československého národa.

František Mikloško

Náboženstvo, kultúra a politika boli tri vektorové, ktoré utvárali môj život a zasadili ho do rámca vzťahov a udalostí v bývalom Československu.

Náboženstvo

V roku 1943 prišiel na Slovensko chorvátsky jezuita Tomislav Kolakovič. Bol to charizmatický, vzdelaný kňaz, ktorý v Chorvátsku verejne vystupoval proti nacizmu, a preto musel z neho ujsť. Slovensko si vybral kvôli osobnej bezpečnosti, ale rovnako chcel odtiaľto realizovať svoj plán, dostať sa pri prechode frontu na ruskú stranu, stretnúť sa so Stalinom a presvedčiť ho, aby neprenasledoval kresťanstvo.

Kolakovič za krátky čas strhol k sebe vysokoškolskú mládež v Bratislave, inteligenciu, kňazov i niektorých biskupov na Slovensku a založil hnutie „Rodina“. Bolo to spoločenstvo ľudí, ktorí sa snažili o prehĺbenie svojho náboženského presvedčenia v duchu hesla pápeža Pia XI. „Všetko obnoviť v Kristovi“. Kolakovič vytváral z týchto ľudí malé skupiny, nabádal ich k štúdiu a pripravoval na prenasledovanie, ktoré sa blížilo s príchodom sovietskej armády. Na Slovensku to dohromady bolo 110 ľudí, medzi nimi Vladimír Jukl, Silvester Krčmery, Anton Neuwirth, Václav Vaško, Mária Pecíková, Pavol Strauss, biskup Pavol Gojdič, kňazi Anton Botek, Ladislav Hagovský, Mikuláš Lexmann a ďalší.

Kolakovič odišiel na povstalecké územie a odtiaľto potom absolvoval neuveriteľnú cestu do ZSSR. Nechcel hovoriť o podrobnostiach svojej cesty, ani s kým sa stretol, banskobystrickému biskupovi Škrábikovi ale povedal: „Sovietsky komunizmus je na hony vzdialený našej civilizácii“.

Po návrate z Ruska navštívil nakrátko Prahu a tu tiež strhol za sebou nastupujúcu katolícku elitu. Členov Rodiny tu bolo menej, ale boli to ľudia ako Oto Mádr, Josef Zvěřina, Růžena Vacová, František Valena, Miloš Lokajíček a ďalší. V auguste 1946 Kolakovič odišiel z Prahy s belgickými repatriantmi a viac sa do Československa nevrátil.

Za necelé tri roky, ktoré pobudol na Slovensku a v Čechách, strhol so sebou osobnosti, bez ktorých si nemožno predstaviť zápas kresťanstva s komunizmom v Československu. Komuni-

stický režim hned po svojom nástupe v roku 1948 vycítil „nebezpečenstvo“ týchto ľudí a poslal ich na začiatku 50. rokov po neľudských vyšetrovaniach na dlhé roky do väzení a pracovných táborov. Členovia Rodiny na Slovensku a v Čechách boli dohromady odsúdení na 2 doživotia a 603 rokov väzenia.

Na tomto pozadí vyrastalo budovanie tajnej cirkvi v Čechách a na Slovensku v čase normalizácie a tieto priateľstvá utvárali rámec spolupráce a koordinácie spoločných postupov. V tomto prostredí som sa po príchode na vysokú školu v Bratislave v roku 1966 pohyboval počas celej normalizácie, až do pádu komunizmu v roku 1989.

Český katolicizmus bol intelektuálne silný, slovenský katolicizmus mal silné ľudové zázemie, ktoré na Slovensku predstavovalo najväčší a najúčinnejší odpor voči komunizmu. Český a slovenský katolicizmus sa líšili, ale vzájomne sa ovplyvňovali a boli okamihy, keď vystupovali jednotne a predstavovali veľkú silu. Pražské arcibiskupstvo bolo nespochybniťlým lídrom katolicizmu v Československu.

Prichádzal som, z poverenia Vladimíra Jukla, Silvestra Krčméryho a biskupa Korca z času na čas do Prahy, aby som zanesol správy zo Slovenska kardinálovi Tomáškovi a navštívil Ota Mádra a Václava Vaška. Na pražskom arcibiskupstve som materiály odovzdával nezabudnuteľnému vrátnikovi pánovi Bláhovi a on ich doručoval kardinálovi. S kardinálom Tomáškom som sa osobne stretol iba dvakrát.

Prvý raz som navštívil kardinála pred pamätnou púťou na Velehrade v júli 1985. Prišiel som mu oznámiť, že slovenská mládež chce stráviť celú noc zo soboty na nedel'u vo velehradskej bazi like pri speve a modlitbách. Kardinál vrele súhlásil a poslal nám pozdravy. Samozrejme jurisdikčne Velehrad patril pod Olomouc a tak som z Prahy išiel do Olomouca k biskupovi Vránovi. Ten ma slušne prijal, bol som prekvapený jeho otvorenosťou o pomeroch cirkvi v Československu, ale nakoniec povedal: „My sme nikoho na noc nepozývali a celú záležitosť, vzhľadom na prítomnosť kardinála Casaroliho, bude mať pod kontrolou diplomatická polícia“. Púť na Velehrade v júli 1985 bola najväčším vzopäťom

československého katolicizmu v čase komunizmu, komunistický režim na nej prvýkrát utrpel morálnu porážku.

Druhý raz sme ho navštívili v roku 1986 – tajný biskup Ján Chryzostom Korec v civilnom obleku, Ján Čarnogurský, Nemka Rita Höller, ktorá robila spojku medzi pátronom Antonom Hlinkom v Mnichove a tajnou cirkvou v Bratislave a ja. Kardinál Tomášek sa od roku 1968 stretol prvý raz s biskupom Korcom, vo dverách ho privítal slovami: „Vítam ťa, obranca viery“.

Oto Mádr bol veľkou autoritou českej cirkvi. Stál za vydávaním samizdatov Teologický sborník, ktorý vychádzal v rokoch 1978-79 a Teologické texty a Informace o cirkvi, ktoré vychádzali od roku 1980 až do roku 1989. Keď sme v roku 1982 začali vydávať samizdat Náboženstvo a súčasnosť, inšpiráciou nám boli práve Informace o cirkvi s tým, že okrem informácií zo života cirkvi sme ho obohatili o historické články a reflexie na rôzne témy.

S Otom Mádrom nás viažu ešte dve významné česko-moravsko-slovenské aktivity. V roku 1983 vznikla v okruhu tajnej cirkvi na Slovensku myšlienka, aby sme na jubilejné oslavu smrti sv. Metoda v roku 1985 pozvali na Velehrad pápeža Jána Pavla II. Pretože bolo jasné, že od československých biskupov a ani od prezidenta Gustáva Husáka takéto pozvanie nemožno očakávať, rozhodli sme sa, že toto pozvanie urobíme podpisovou akciou. Na každom kancelárskom papieri bolo napísané, hoc i rukou, „Svätý Otec, pozývame vás do Československa“. Vedeli sme, že nakoniec všetky podpisy pošleme cez pražské kanály, tak sme zo Slovenska postupne ukladali naše zásielky u otca chartistu a kňaza Václava Malého. Zúčastnil som sa záverečnej fázy v byte Ota Mádra. Václav Malý dlho meškal, v ten deň bol predvolaný na výsluch a navyše bol sledovaný. Nakoniec prišiel a pod košeľou priniesol slovenské podpisy. Václav Vaško ukladal české podpisy, Oto Mádr pripravoval definitívne kópky hárkov. Vyzbieralo sa vyše 18 tisíc podpisov, zo Slovenska bolo vyše 15 tisíc. Podpisy boli odoslané Sv. Otcovi. Som presvedčený, že rýchle rozhodnutie pápeža Jána Pavla II. navštíviť v apríli 1990 na tri dni Prahu, Velehrad a Bratislavu má svoje pozadie aj v tejto podpisovej akcii.

Druhá, ešte významnejšia podpisovka bola petícia moravských katolíkov „Podnetky katolíkov k riešeniu situácie občanov v ČSSR“ vyhlásená v novembri 1987, známa ako „31 bodov Augustina Navrátila“. Pražské katolícke kruhy mali spočiatku problém so znením a obsahom 31 otázok a nebolo jasné, či sa za túto akciu pražské centrum nakoniec zasadí. Zúčastnil som sa záverečného rokovania v byte Václava a Michaeley Freiovcov nedaleko Václavského námestia. Spolu s Vladimírom Juklom sme sa za Slovensko zasadzovali za podporu tejto akcie. Po dlhšej diskusii Oto Mádr zavelil: „Na obsahu týchto bodov teraz nezáleží, dôležitý je celkový postoj. Ideme do toho!“. Vyzbierať sa dohromady viac ako 501 tisíc podpisov, zo Slovenska asi 291 tisíc, z Čiech a Moravy asi 210 tisíc. Táto podpisová akcia zostane už navždy veľkým výkrikom a vzopäťom československých katolíkov za svoje práva a slobodu.

Oto Mádr príliš neopúšťal Prahu. Josef Zvěřina zato často cestoval na Slovensko a na rôznych miestach viedol mladým ľuďom kurzy svojej „Teológie Agapé“. Naše kontakty s českými katolíkmi si nemožno predstaviť bez brnianskych návštev u Mečislava Razíka a historika Radomíra Malého a olomouckých návštev u Josefa Vlčeka.

Osobitne treba ešte spomenúť cesty chartistov Václava Benda a kňaza Václava Malého na Slovensko. Spoločne sa rozhodli, že chcú poznáť lepšie fenomén slovenského katolicizmu. Prejavili záujem zoznámiť sa s bývalým poslancom Slovenského snemu Pavlom Čarnogurským i ďalšími ľuďmi. Historik Jozef Jablonický neskôr s humorom hovoril, že patrí k paradoxom doby, že on, bývalý uvedomelý zväzák zoznámil kňaza Václava Malého so slovenskými katolíkmi Jánom Čarnogurským a Františkom Mikloškom. Táto pražská dvojica sa postupne zoznámila s rešpektovanými kňazmi Viktorom Trstenským, Andrejom Patkom, biskupom Korcom a samozrejme sa stretali s občianskym disentom v Bratislave. Malý a Benda tieto cesty absolvovali napriek viacerým atakom zo strany bratislavskej Štátnej bezpečnosti.

Vladimír Jukl a Silvestr Krčmér boli v roku 1992 proti rozdeniu spoločného štátu. Vychádzali pri tom práve zo spoločnej

histórie katolíkov v Čechách a na Slovensku v 20. storočí. Keď sa v roku 1993 rozdelilo Československo, Krčmér a Jukl navrhli, aby sme sa dvakrát do roka stretali v Brne s našimi českými a moravskými katolíckymi priateľmi z radov cirkvi a politiky a aby sme si vymieňali pohľady na situáciu v cirkvi a politike. Tieto stretnutia sa uskutočňujú do dnešných dní, aj keď Oto Mádr, Václav Vaško, Václav Benda, Viktor Dohnal, Petr Příhoda, Josef Lux, Vlado Jukl, Silvo Krčmér a biskup Baláž sa nás pozrajú už z perspektívy večnosti.

Kultúra

V roku 1971 som narukoval na vojnu do Banskej Bystrice. Tu som sa zoznámil s výtvarníkom Milanom Bočkayom. Ako to už na vojne býva, z dlhej chvíle som mu požičal knihu Ignáca Leppa Viera v modernom svete. Ignác Lepp bol marxistický filozof, ktorý pod vplyvom myšlienok Teilharda de Chardin, konvertoval na katolicizmus a v knihe opisuje túto svoju cestu. Bočkay mi zakrátko knihu vrátil a povedal, že táto kniha mu vrátila vieriú jeho detstva a on ma zato uvedie do sveta výtvarného umenia. S Bočkayom a jeho manželkou, tiež výtvarníčkou, sme sa spriateliili. V Bratislave žili mladí výtvarníci, najmä z okruhu výtvarníka, významného intelektuála a pedagóga na Škole úžitkového umenia Rudolfa Filu, ktorí z ideových dôvodov nemohli vystavovať. Spolu s Bočkayom sme na jar 1978 vymysleli, že na Ústave technickej kybernetiky SAV, kde som pracoval, im urobíme výstavu. Moja kamarátka, ktorá chodila do našich tajných náboženských spoločenstiev, bola predsedníčkou kultúrnej komisie ROH na našom ústave a práve táto komisia zaštítila našu výstavu v zasadáčke ústavu. Na vernisáž prišla elita slovenského výtvarného života, výstavu uvádzal výtvarný teoretik z Brna Jiří Valoch. Aktéri výstavy: Bočkay, Bočkayová, Meško, Laubert, Minárik, Fischer, Tóth tvorili po páde komunizmu základ výtvarnej skupiny A-R. Ešte v ten istý rok sme výstavu zopakovali, pri príležitosti vedeckej konferencie na zámku v Smoleniciach a na ďalší rok 1979 sme už urobili veľkú výstavu vo vestibule jedálne SAV, ktorej sa zúčastnilo 11 výtvarníkov. Aj tieto výstavy uvádzal

Jiří Valoch. Teraz ale zasiahla Štátна bezpečnosť. Videla v nich odozvu Charty 77 na Slovensku, začali sme chodiť na výsluchy, akadémiou sa sírilo heslo „Už žiadne výstavy!“. V tej chvíli sa aktivity týchto výtvarníkov presúvajú do Čiech a na Moravu, kde sa zúčastňujú množstva neoficiálnych samostatných i skupinových výstav a stretnutí. Brno, Kostelec nad Černými lesy, Praha. V roku 1985 sa znova vraciame do Bratislavu, tentoraz na Ústav aplikovej kybernetiky, kde pracovala Mária Koncová, ktorá tiež chodila do našich tajných náboženských spoločenstiev. Tu výstavy prebiehali až do roku 1989, vystavovali tu ľudia ako Fila, Jankovič, Boštík, Paštéka a ďalší. Pamätnou zostane výstava v roku 1988, pri prvom výročí tragickej smrti nadaného mladého výtvarníka Igora Kalného. Zúčastnilo sa jej 48 výtvarníkov z Čiech, Moravy a Slovenska. Uvádzal ju znova Jiří Valoch, ktorému medzitým pribudol titul „Jediný slovenský kunsthistorik“. Iní ľudia zorganizovali Daliborovi Chatrnému pre zmenu výstavu v Bratislave v podniku Figaro.

Kľúčovou osobnosťou nášho života bol už spomínany Rudolf Fila, rodák z Pribrami na Morave. Naši priatelia Milan Bočkay, Klára Bočkayová, Vlado Kordoš a Marián Mudroch ho každé leto navštevovali v jeho rodnej obci na Morave, kde v pokoji tvoril a odtiaľ roky uskutočňovali výpravy k moravským výtvarným a literárny osobnostiam: Ivan a Dalibor Chatrný, Jiří Kocman, Jiří Valoch, Pavel Rudolf, Václav Zykmund, Ladislav Novák, Miroslav Šnajdr, Adolf Kroupa a samozrejme Ludvík Kundera v Kunštáte. Do okruhu týchto priateľov patrili aj fotograf Jindřich Štreit a výtvarník Jiří Lindovský. Takto sa aj nám otvárali dvere k niektorým z nich, zostala mi v pamäti návšteva Ruda Filu, Milana Bočkaya, Petra Zajaca, jeho manželky Alty a mňa v neskorú jeseň u Ludvíka Kunderu v Kunštáte. Na stenách v jeho dome viseli krásne obrazy, všade boli knihy, Kundera nám púšťal hudbu. Peter Zajac mi potom vonku s úctou hovoril, že obrazy, knihy a hudba charakterizovali kedysi mešťianstvo, na vrchole jeho kultúrno-spoločenskej misie. Českí, moravskí a slovenskí výtvarníci sa v čase komunizmu stretali, vzájomne sa povzbudzovali a obohacovali.

Rudo Fila, Milan Bočkay a ďalší nám otvorili vnútorné dvere aj k veľkým moravským a českým básnikom: Jakubovi Demlovi, Otokarovi Březinovi, Josefovi Floriánovi, Bohuslavovi Reynkovi, Janovi Zahradníčkovi, Zdenkovi Rotreklovi, Františkovi Halasovi, Vladimírovi Holanovi, Vítězslavovi Nezvalovi a ďalším.

Ale to nie je stále všetko. Rudolf Fila nás cez svoje zberateľstvo zoznamoval s velikánmi českého výtvarného umenia v 20. storočí. Kobliha, Bílek, Váchal, Zrzavý, Tichý, Konůpek, Preissig, Čapek, Lacina, Reynek a ďalší sa stali predmetom nášho záujmu, keď sme navštevovali pražské a brnianske antikvariáty. Asi najväčšie pokusenie som zažil, keď som raz v čase komunizmu po návšteve pražského arcibiskupstva zišiel do centra mesta a tam, v antikvariáte Na Můstku visel krásny, nie až tak drahý drevoryt Josefa Váchala „Ráj“. V tom čase som bol už nezamestnaný, na tú pražskú cestu mi dal peniaze biskup Korec. Stál som tam, bolo by mi z tých peňazí vystačilo na obraz, ale nakoniec som ho nekúpil. Ale aj tak, som šťastný, že v našej domácej galérii sú v grafickej podobe zastúpení niektorí z týchto velikánov českej kultúry.

Česká kultúra: literatúra, výtvarné umenie, hudba, preklady formovali môj vnútorný život a tvoria neoddeliteľnú súčasť môjho života.

Politika

Český občiansky disent 70. a 80. rokov 20. storočia predstavuje hviezdne osobnosti českého politického, kultúrneho a občianskeho života. Václav Havel, Jiří Dienstbier, Petr Uhl, Hanka Šabatová, Jiří a Jan Ruml, Stanislav Devátý, Petr Pospíchal, Petr Pithart, Daniel Kroupa, Petr Příhoda, Václav Benda, Jaroslav Šabata, Dana Němcová, Jiřina Šiklová, Ludvík Vaculík, Radim a Martin Palouš, Pavel Rychetský, Alexander Vondra a mohli by sme ďalej pokračovať. Títo ľudia sa stali legendami svojou kompetentnosťou, vytrvalosťou a osobnou obetou, ktorú roky vo väzení alebo na slobode prinášali.

Raz, v čase vrcholnej normalizácie, sme diskutovali s Dominikom Tatarkom, keď zrazu na adresu Slovenska povedal: „Keby

sme mali aspoň jedného futbalistu, ktorého by sme mohli všetci milovať!“ Na Slovensku sme v občianskom disente nemali také osobnosti ako v Čechách. Na malom úseku sa nedá vyčerpávať júco opísať, v čom tento jav väzí. Slováci majú v sebe vnútornú silu, v rozhodujúcich chvíľach svojich dejín sa vzopäť. Ale potom prichádza čas, keď hľadajú spôsob ako prežiť. V roku 1984 sa na Slovensku objavil samizdat Gabriel Viktor: Legenda rokov me ruôsmych. Autor, vlastným menom Ladislav Szalay v ňom píše, že keď nastalo na poli obdobie jarných prác, štúrovskí dobrovoľníci sa pokojne rozložili do svojich domovov. Pre mnoho Slovákov je domov, rodina, jej zabezpečenie, osobné ambície stále najvyššou prioritou. Aj preto, že nie sме odbojní, nikto v dejinách nemal záujem nás vykynožiť. Výnimku tvorí náboženstvo a viera v Boha. Pre uchovanie viery na Slovensku, u katolíkov pre vernosť pápežovi dokázali naši ľudia dlhodobo trpieť a prinášať obete. Je to historická skúsenosť, čo znamenala viera a cirkev v živote našich ľudí i národa. Na občianskom poli budeme musieť o túto skúsenosť ešte dlho zápasíť.

Treba však povedať, keď prišiel november 1989, na tribúny v Bratislave sa postavili výrazné osobnosti kultúrneho a intelektuálneho života Slovenska, ktorých príchod slobody našiel pripravených. Stáli na čele manifestácií, rokovania s Občianskym fórom v Prahe či s komunistickými predstaviteľmi na Slovensku, pripravili pre hnutie Verejnoscť proti násiliu víťazstvo vo voľbách 1990 a väčšina z nich kráča touto líniou ďalej.

V prvom ponovembrovom volebnom období 1990 až 1992 sme prežívali na všetkých úrovniach výkonnej a parlamentnej moci v Česko-Slovensku neobyčajný zjav. Väčšinou sme boli všetko priatelia. Obdobie disentu, novembrové dni a prvé nádychy slobody poslali do riadiacich funkcií štátu ľudí rovnakej krvnej skupiny. Napriek tomu sme sa na budúcej podobe Československa neboli schopní dohodnúť.

V časoch, keď sa rokovania o štátoprávnom usporiadani do stávali do slepej uličky, premiér Ján Čarnogurský mi raz povedal: „Československo je pojem, rozdeliť ho nie je jednoduché“. To isté mi v inej podobe povedal maďarský prezident Árpád Göncz, keď

hovoril, že on bol disident, odsúdený na doživotie, Lech Walesa je nositeľ Nobelovej ceny za mier, ale symbolom postkomunistickej Európy sa stal Václav Havel. Bolo to nie nielen pre jeho výnimočné texty a známosť na Západe, ale hral v tom veľkú rolu odkaz Masarykovej prvej republiky, ku ktorej sa Havel spontáne hlásil.

Spolu s Jánom Čarnogurským sme navštívili Václava Havla na Pražskom hrade. Sedeli sme v malej, historickej miestnosti, ktorej kontext si už nepamätám. Havel nám vtedy povedal: „Som posledný, kto bude brániť Slovákom, ak sa budú chcieť osamostatniť. Ale nezabudnite, že naši predkovia nezaložili túto republiku bez významu. Nás chráni voči Nemcom a vás voči Maďarom“.

Po voľbách 1992 nás navštívil v budove KDH v Bratislave vyslanec ČSFR v Taliansku Jiří Holub. Apeloval, aby sme urobili všetko preto, aby sa Československo nerozdelilo, argumentoval tiež tým, ako dôsledne Beneš od prvej Masarykovej republiky budoval československé zastupiteľstvá po celom svete a aké to vytvára obrovské medzinárodne politické zázemie pre túto krajinu. Klaus nechcel rozdelenie Československa. Pred voľbami v júni 1992 som s ním bol v relácii „Co týden dal“ a po nej mi hovoril, že po voľbách už nemôžeme chodiť po hradoch a zámkoch v Československu, ale predsedovia víťazných strán sa musia rýchlo dohodnúť a preniesť túto vôľu do svojich strán. Jánovi Čarnogurskému pred voľbami 1992 v Nemecku povedal, že po voľbách treba urýchlene vyriešiť slovenskú otázkou. Ako príklad uviedol, že Slovensko si môže vydávať svoje poštové známky, hovoril tiež o tom, aby Slovensko pripravovalo kandidáta na post federálneho ministra zahraničných vecí.

Aj Vladimír Mečiar išiel do volieb v roku 1992 s piatimi možnými alternatívmi budúceho usporiadania Československa.

Motorom hľadania nového spolunažívania Čechov a Slovákov v spoločnom štáte bol prezident Václav Havel. Česi považovali Československo za svoju prirodzenú vlast, Havel chcel, aby sa aj Slovensko v ňom našlo. Ján Čarnogurský hovoril o slovenskej hviezdičke na európskom nebi. Po voľbách 1990 mi povedal, aby

som vo VPN oslovil ekonómov Hvezdoňa Kočtúcha a Augustína Mariána Húsku, aby presadzovali model, že federálna legislatíva štátu sa bude postupne upravovať tak, že ak raz budeme vstupovať do Európskej únie, vstúpime tam ako dva samostatné štáty. Húsku a Kočtucha táto myšlienka nezaujala, jeden český politik mi na ňu v tom čase povedal: „To znamená, že Česi, ako väčší vo federácii, budú ešte roky priplácať Slovensku, ktoré sa nakoniec aj tak oddelí?“. S Augustínom Húskom som na túto tému hovoril ešte raz po voľbách 1992. Povedal: „Teraz je čas, keď veľmoci akceptujú vznik nových štátov, teraz treba do toho ísť!“.

Na začiatku februára 1991 prezident Havel zvolal predstaviteľov všetkých troch parlamentov, všetkých troch vlád a predstaviteľov vládnych strán do hradnej reštaurácie Vikárka, aby z jeho iniciatívy začali rokovania o budúcej podobe spoločného štátu, a vyzval prítomných, nech vyjadria svoj názor, ako riešiť budúce štátoprávne usporiadanie. Rad prišiel aj na predsedu KDH Jána Čarnogurského, ktorý predniesol stanovisko Kresťanskodemokratického hnutia o potrebe najskôr pripraviť republikové ústavy – a potom uzavrieť štátu zmluvu medzi SR a ČR. V malej miestnosti Vikárky nastalo na chvíľu ticho. Zostal mi v pamäti výraz Havlovej tváre, ktorý v tej chvíli akoby pochopil, že na tomto sa bude nakoniec všetko lámať.

Pýtal som sa raz Jána Čarnogurského, v čom vidí zmysel tejto zmluvy. Povedal mi: „Zmluvy prijímajú rovnocenní partneri. Česi sa musia raz zlomiť a prijať Slovákov za rovnocenných partnerov“.

Prezident Havel chcel, aby sa hľadal spôsob, ako sa nové federatívne usporiadanie bude utvárať zdola, z vôle národných republík. Pokiaľ ide o budúcu podobu federálneho parlamentu, navrhoval, aby existovalo v Prahe jednokomorové federálne zhromaždenie v podobe vtedajšej Snemovne ľudu a aby českú resp. slovenskú Snemovňu národov predstavovali Predsedníctvo Českej resp. Slovenskej národnej rady. K tomuto modelu zostala slovenská reprezentácia rezervovaná, mysliac na slovenskú politickú scénu za prvej republiky, keď si Praha pomocou menších strán na Slovensku dokázala udržať dominantnosť v štáte.

V čase štátoprávnych rokovaní ma v budove SNR navštevoval moravský disident, minister bez kresla v českej vláde, Jaroslav Šabata. Nadhodil mi vtedy otázku, čo by sme na Slovensku povedali na konfederačný model Čechy-Morava-Slovensko? Táto myšlienka sa u nás takisto neujala.

Po namáhavých rokovaniach bol v decembri 1990 vo Federálnom zhromaždení prijatý tzv. kompetenčný zákon. Potom sme raz stáli na letisku v Prahe s prvým podpredsedom Federálneho zhromaždenia Zdeňkom Jičínským a on mi povedal: „Františku, česká strana už nie je schopná ísť ďalej ako za kompetenčný zákon.“ Ja som mu povedal: „Zdeňku, ale to je katastrofa, lebo my iba začíname.“ To bol asi základný problém. Českí politici nám viackrát povedali: „Povedzte, čo chcete, a my sa pokúsime to splniť. Ale môžete nám slúbiť, že to bude už koniec?“ A my sme im to slúbiť nevedeli. Slovensko vnútorne kráčalo za svoju samostatnosťou. Táto situácia sa zvykne opakovať, keď slovenskí politici položia túto otázku maďarským kolegom.

Posledná spoločná oslava vzniku Československa sa odohrala v Bratislave 28. októbra 1991. Václav Havel priletel aj so sprievodom zo Spojených štátov priamo do Bratislavu a privítanie bolo s vojenskými poctami, ako sa to robí v hlavnom meste štátu. Ale už na ceste z letiska na Bratislavský hrad došlo k prvému napätiu. V Bratislave neviali takmer žiadne československé vlajky. V Slovenskom národnom divadle prebehol slávnostný koncert a po ňom mal ísť prezident na Námestie SNP, kde bol míting, ktorý zvolalo VPN. Zvažovalo sa, či tam prezident má ísť, lebo sa očakávali provokácie. Nakoniec sme sa všetci odobrali na námestie. Na námestí lietali na tribúnu vajíčka. Prezident Havel pristúpil k mikrofónu a vyzval ľudí na námestí, aby sme si chvíľkou ticha učili všetkých tých, ktorí sa hocijakým spôsobom zaslúžili o dobro nášho spoločného štátu.

Po voľbách, 17. júla 1992, prijal slovenský parlament Deklaráciu SNR o zvrchovanosti Slovenskej republiky. V ten istý deň oznámil prezident Havel svoju abdikáciu na funkciu prezidenta ČSFR. 25. novembra 1992 prijalo Federálne zhromaždenie Ústavný zákon o zániku ČSFR.

Michal Stehlík

1. januára 1993 zaniklo Československo a vznikli dva menšie štáty: Česká republika a Slovenská republika. Slovensko rozdelením získalo. Prvý raz v dejinách získalo v pokojných podmienkach svoju samostatnosť. Hľadá si svoju tvár na mape Európy i sveta, rozhoduje o svojom osude, nemôže sa už na nikoho vyhovárať. Ja mám rád Slovensko, ale keď sa obzerám za svojím životom, východiskom môjho videnia sveta je, a už zostane Československo. Dnes mi túto bývalú krajinu sprítomňuje moja manželka, ktorá je z lašských Hukvald, jej veľká rodina, starí í noví priatelia, návštevy Prahy, Brna, Olomouca. Moje Československo sa skončí až vtedy, keď raz budem odvolaný z tohto sveta.

Československo bylo automatickou součástí mého života, aniž by bylo třeba o něm jakkoliv přemýšlet. Což je vlastně logické, neboť když se rozhořela pomlčková válka v první polovině roku 1990, bylo mi pouhých čtrnáct let a Československo pro mě bylo samozřejmě žitou skutečností. Velmi dobře se pamatuji, že jsem nedokázal pochopit tehdejší diskuse ve federálním parlamentu. Dokonce mám stále v paměti, že jsem měl slzy v očích ve chvíli, kdy neprošel jeden z návrhů – a vlastně již ani nevím jaký konkrétně. Jakoby mi někdo na dálku boural na ploše malé černobílé obrazovky Merkur v dětském pokoji součást mého světa, nespravedlivě a nepochopitelně. Společnost zažívala první měsíce svobody a můj pojem Československa se právě v té chvíli pohyboval někde mezi emocí a paragrafem. Vlastně mnohem méně dramaticky jsem pak o dva roky později vnímal rozdělení státu. Svým způsobem již spíše analyticky, nežli emočně. Ten první a zásadní zásah patřil roku 1990. Vždyť ještě ve stejném roce jsme seděli před televizními obrazovkami a fandili československým fotbalistům, kdy jména jako Griga nebo Kocián zcela nezpochybnitelně patřila našemu týmu, československému. Stejně jako pět let předtím dětské srdce sportovního fanouška bušilo pro jména Lukáč, Rusnák nebo Pašek. Pokud mi byla nějaká část slovenské části státu blízká a vytvářela onen celek, byl to bezesporu sport.

To vše se proměnilo rozdělením státu a samostatným životem někdejších součástí. To jsem ještě v předmaturitním čase nemohl tušit, jak zásadní se pro mě Slovensko do budoucna stane. S rozdělením státu totiž vznikly i snahy neztratit povědomost o tom druhém a tak se otevřely na vysokých školách v Praze a Bratislavě obor slovakistika a bohemistika. A já jsem se vedle studia historie doslova shodou okolností „ocitl“ na studiích slovakistických. To, co v samozřejmosti někdejšího soužití, jež bylo ještě tak blízko, vypadalo jako prazvláštní obor, nad kterým se vznášel otazník po smysluplnosti, další dekády proměnily ve standardní studia něčeho, co nám již tak automaticky blízké není. Se společným státem se totiž vytratilo mnoho společného. I když se aktuálně zdá, kolik nás toho spojuje, „show business“

pozlatko společných reality show nikdy nevytvoří skutečnou vzájemnou znalost. Zde mnohem více působí potenciál společného reklamního trhu, nežli blízkost a sounáležitost. O společných dějinách tak nadále nelze hovořit, a to ani pod ideálem modré vlajky Evropské unie.

Díky studiu jsem měl to zcela mimořádné štěstí, že jsem zažil slovenskou realitu devadesátých let. S Vladimírem Mečiarem, národoveckou rétorikou, Maticí slovenskou, s obdivnými odkazy na klerofašistický stát. Bylo to období konfrontace s docela jinou realitou, s hádkami o slovenský jazykový zákon, s důrazem na slovenskou náboženskou tradici. Na něco, co bylo v českém prostředí nejen nepředstavitelné, ale zároveň nepochopitelné. A navíc – při kritickém pohledu to rozhodně nešlo přejít povýšeneckým argumentem o nezralosti slovenského politického vývoje. Podobné hrropyšné postoje v dějinách doženou většinu jejich nositele, že se nestáčí divit... A česká společnost by o nezralosti a hodnotové krizi mohla dnes poměrně barvitě vyprávět. Studovali jsme tehdy slovenské dějiny, od nejstarších uherských kořenů po komunistické období, každý samozřejmě dle svého zájmu a specializace. Zároveň – právě slovenská realita – tak výrazně propojená s budováním identity, byla vlastně dějin plná. Byli jsme konfrontováni s návratem silné generace exilových historiků – vysloveně protičeskoslovenských, kteří vzývali válečný slovenský stát. Proti nim stáli historici snažící se vyvarovat ideologických přístupů a hledat „bezpríznakovou“ podobu slovenských dějin. Bylo to období dynamické, naše studentské knihovny se plnily publikacemi nejrůznějších přístupů k moderním slovenským dějinám – i to bylo hodně nepodobné tehdejší české historiografii a pracím našich českých učitelů. Spory o dějiny a jejich roli v životě společnosti jsme tak mnohem intenzivněji zažívali na Slovensku, nežli v podivně klidném (až umrtveném) českém prostředí.

Již v tomto období mě (patrně i díky rodinné tradici „florianovských“ katolíků z Vysočiny) zaujalo propojení moderních slovenských dějin s církví, náboženským prožitkem a skrze takto prožívou skutečnost i jiné prožívání dějin. K velkým otázkám

po charakteru dějin a jejich aktérů jsem se logicky dostával postupně, po fázi řemeslné historické „přípravky“ formou mapování konkrétních osudů či dějů. Již od počátku mě zaujaly vztahy mezi slovenským a zejména moravským klérem dávno před rokem 1914. Společné poutě na Velehrad, práce v protialkoholním tažení, fotografie mužů v klerikách, kteří se vážně tváří do fotoaparátu v Hodoníně či Ružomberku, vzájemná korespondence se zřetelnými rozdíly mezi uherským a rakouským/českým prostředím, polemická publicistika proti „pokrokářským“ myšlenkám – to vše skládalo obraz zvláštního, ale velmi silného vztahu přes řeku Moravu. Ještě nebyla vůbec řeč o Československu, ani náznakem se v těchto vztazích neodrážela jakákoli společná politika sahající do parlamentních lavic. Šlo o dějiny více obrácené k devatenáctému století, nežli ke století dvacátému. Byla v nich dynamika, která jakoby nevěděla v té mnohosti co se sebou. Jak reagovat na sociální hnutí v uzavřeném světě konzervativních schematismů a dávné římskokatolické tradice? Ideje a činy těchto mužů v klerikách byly možná z dnešního pohledu naivní a rozhodně také díky konzervativnímu církevnímu prostředí „pomalejší“, přesto se ocitající postupně v soukolí velkých změn. Pohled na „moje Československo“ tak začínal na moravských a hornouherských farách vpředvečer zlomových událostí první světové války.

Je pak zcela pochopitelné, že se do středu mé badatelské pozornosti musel dostat také Andrej Hlinka. Klíčová postava slovenské katolické politiky, bouřlivák již před rokem 1914 a následně symbol, kterého si česká společnost ztotožnila se slovenskou prvorepublikovou politikou. V českém prostředí šlo přitom také o „Hlinku bez Hlinky“, neboť samostatným životem nadále žilo jeho jméno, které se díky luďáckým gardám stalo symbolem násilí, jakkoliv byl jeho nositel již po smrti. Poznával jsem Andreje Hlinku z jeho činů, textů a ideových přemetů již před rokem 1914. A poznával jsem ho také skrze jeho moravské přátele, především hodonínského kněze Aloise Kolíska – jako jeden z mála Čechů má tento muž svoji bustu dodnes v centru Bratislavě. Pro budoucí československý stát je víra, její prakti-

kování, spojení s církevní organizací, skepse i hledání, jedním z klíčových momentů. Nejen pro vývoj každého z dvou národů, ale především pro vzájemný vztah. Právě zde se projevuje jedna z nejvýraznějších rozdílností. Samozřejmě, do společného státu vstupovaly dvě naprosto rozdílné společnosti. Ať již jde o legislativní rámec a zvyklosti, národnostní politiku, sociální i ekonomický vývoj, barvitou diverzitu či jednolitost politického spektra... Téměř v každé z oblastí bychom nacházeli významné rozdíly. Ty se však týkaly také přístupu k novému státu, stejně tak náboženského založení obyvatelstva. A když zde hovořím o víře, nemůžeme během překotného 20. století pracovat pouze s úzkou kategorií vyznání. Československo, to jsou dějiny víry v Boha, stát, Masaryka, komunistickou stranu, obrodný proces 1968, atd.

Zjednodušeně řečeno, s odstupem sta let by se mi chtělo konstatovat, že Češi si založili svůj stát, který se stal od počátku jejich samozřejmou vlastí. Slováci se naopak stali součástí státu, aby se vyrovňávali se svou rolí uvnitř tohoto útvaru. Tato rozdílnost následně nezmizela po celé dvacáté století a funguje docela dobře dodnes. Vždyť Češi slaví v roce 2018 sto let „svého“ státu (který již čtvrtstoletí neexistuje...), zatímco hlasování o 28. říjnu jako státním svátku bylo Národní radou Slovenské republiky ještě na podzim roku 2017 drtivě zamítnuto. Jeden stát, ale (přinejmenším) dvě různé historické paměti. A to ani nehovořím o paměti Němců, Maďarů, Rusínů, Poláků, Židů, Ukrajinců, Vietnamců... Nechci se však ohlížet za růzností paměti, chci navázat na onu rozdílnost ve víře, jako na jeden z klíčových momentů – nositelů oné rozdílnosti.

Česká společnost vstupovala do společného státu jako společnost sociálně rozbouřená a z hlediska svého duchovního zakotvení také výrazně skeptická. Kořeny individualismu ve věcech víry byly umocňovány již po několik desetiletí národním vztahováním se k husitské tradici. Stejně tak působilo spojení římskokatolické církve s rakouským panovnickým domem jako další z kritických momentů odmítání církevní organizace. Jistě, působila zde i řada vlasteneckých kněží, zároveň se ovšem vytvořily

silné a následně i dobře organizované „pokrokářské“ skupiny, transformující se i do politických uskupení. Oproti tomu na tom byla slovenská společnost i v tomto aspektu jinak. Nechejme nyní stranou obecnou situaci slovenského národního života pod tlakem maďarizace. Podívejme se na náboženský svět slovenského člověka. Výrazná část národní tradice byla ve slovenské společnosti spjata s evangelickými kruhy, tedy mimo tradiční organizaci římskokatolické církve. Vedle toho se ovšem formuje přinejmenším od 90. let 19. století aktivní katolická generace, která chce promlouvat do veřejného prostoru. Tato dekáda není zmíněna náhodně, neboť v ní dochází k ataku uherského státu na dosavadní pozice (nejen) katolické církve. Stát se má stát tím hlavním garantem života občana a církev postavena na vedlejší kolej. Dochází tak k rozporu mezi státem a církví, formuje se aktivistická katolická politika a maďarská lidová strana (Néppárt) dokonce začíná krátkodobě lákat národnosti. Tato defenziva katolické církve byla nesrovnatelná oproti protežované roli na rakouském území společného státního útvaru. Samozřejmě, dějiny nejsou takto černobílé – slovenští katoličtí aktivisté se dostávají velmi často do konkrétních sporů se svými maďarskými biskupskými pastýři – nejvýraznějším symbolem je opět osud Andreje Hlinky. Pro své politické aktivity během voleb 1906 je zbaven možnosti vykonáván kněžský úřad, posléze i uvězněn. Když se s touto aureolou mučedníka pohyboval v roce 1907 v Čechách a na Moravě, měl všechny sympatie Čechů a Moravanů. Zároveň si česká společnost jen velmi těžko dokázala srovnat obrázek katolického kněze s národním bojem – proto se pro ni Hlinka stal „slovenským Husem“. Jaké to muselo být překvapení, když se tento „Hus“ o tři roky později pokořil před svým biskupem (ovšem po předchozím vyhraném církevní sporu)... Tato expozice je pro vzájemný vztah důležitá. Ukazuje hluboké zakotvení slovenské společnosti v církevním životě, po roce 1918 je přitom někdejší evangelická elita vystřídána masovým katolickým hnutím. Oproti tomu u Čechů hraje hlavní roli národ a stát. U Slováků je to národ a víra. A někde v průsečíku těchto dvou přístupů je i základ jiného pohledu na společné soužití.

Česká společnost si navíc buduje během pouhých dvaceti let alternativní duchovní strukturu bezprostředně spojenou se svým státem – vzniká Československá církev. Ta do konce třicátých let „nasbírala“ téměř 800.000 věřících – nutno ovšem zdůraznit, že v českých zemích. Na Slovensku měla ta samá církev sotva 12.000 věřících z tohoto obrovského čísla. Je to jeden z nejsilnějších dokladů rozdílnosti. Zatímco se Češi ztotožňují se svým státem také prostřednictvím církve – anebo s novou církví prostřednictvím státu – nic takového na Slovensku nenastává. Stejně jako aktivita celorepublikových (myšleno vlastně českých) politických stran není na slovenském území velmi úspěšná. Slovenská společnost nepřijala (a nehledala) novou víru, neztotožnila si svůj duchovní život se státem – tedy, ještě ne. Nejsilnějším stranou zůstávala Hlinkova slovenská ľudová strana a katolický charakter společnosti byl zejména ve srovnání s Čechy stále patrný. Rovněž tak vzývání prezidenta Masaryka mělo na Slovensku své limity. Tento „neznaboh“ a odpůrce katolické církve byl často ze strany ľudové strany i Hlinky samotného kritizován, jakkoliv jako významná postava stále respektován. Pro Masaryka navíc hrálo ještě pozitivní roli to, že sám sebe stylizoval jako moravského Slováka – a naplňoval tak částečně jeden z ideálů – ten národní. Jeho výjimečné postavení se v ostrém světle ukázalo v následném chladném až odmítavém vztahu většiny Slováků k Edvardu Benešovi. Zhroucení konceptu prvorepublikového Československa na podzim 1938 pak přineslo obnažení doposud potlačovaného problému vztahu Čech a Slováků.

Období let 1938 až 1945, resp. 1948 je období velkého hledání. Pro jedny vzniká a etabluje se slovenská samostatná státnost – jakkoliv pochroumaná od počátku spojením s Adolfem Hitlerem. Pro druhé je to velké trauma, pocity zrady, hledání nových cest, navracení se do starých kolejí, které již neexistovaly... Historickým šokem byl nejenom konec Československa jako státu (i božstva) pro jedny, šokem bylo i uvědomění si nesamozřejmosti této historické cesty. A to již po pouhých dvaceti letech. Dá se tak říci, že se Čechům hroutí jeden z pilířů víry a začnou

(možná nevědomky) hledat jiný. Zatímco Slováci konečně historicky propojí víru, národ i stát v „tatarkovské“ Farské republice. V čele státu stojí kněz, vládne jediná strana, víra v Boha je přirozenou součástí státního vyznání. Obrovská síla víry v Československo, jeho charakter a společný stát však nezmizí Mnichovem ani březnem 1939. Je to patrné v aktivitě zahraničních vojáků na frontách, v odvaze československých parašutistů, kteří umírají s vědomím oběti pro svobodu státu. Národní a státní svoboda byly silnými životními momenty, za které stálo pro mnohé položit život. Také válečná zkušenost však rozděluje. Slovenskou vjenskou tradicí tak prochází nejen Slovenské národní povstání roku 1944, ale i předchozí angažovanost v polském i sovětském konfliktu na straně Hitlera. A opět – pokud se během Slovenského štátu na veřejnosti argumentuje proti východnímu nebezpečí – akcentuje se bezbožnost bolševismu. Víra tak hraje v charakteru Slovenského státu významnou roli až do jeho konce... Válečná zkušenost ovšem znamená pozitivní posun také pro českou katolickou církev. Mnozí kněží se osvědčí v odboji. Příkladem jde lidický farář Josef Štemberka, zavražděný se svými farníky 10. června 1942. Z koncentračních táborů se vrací mnoho řeholníků i kněží, včetně budoucího arcibiskupa Josefa Berana. Církev se během válečných let osvědčila a v české společnosti si již nenese tak výrazný negativní „rakouský“ nános, jako ještě před nějakými dvaceti lety. Víra poválečné doby se ovšem transformuje docela jinam. Nevznáší se do nebes, nýbrž směruje do budoucna této země a lidského společenství obecně. Víru vertikální nahrazuje víra pozemského horizontu. Je to víra v lepší život na zemi. Víra spjatá s pojmy socialismus či komunismus. Navíc, po mnichovském šoku je to i víra významné části společnosti v alternativní cestu – spojenectví se Sovětským svazem. Obě světové války proměnily tento středoevropský prostor. Ta první znamenala konec rakouskouherského soustátí a přinesla nové státy, ta druhá pak vnesla do tohoto prostoru vliv i moc východní vělmoci.

Jenomže ani v této poválečné euporii a „jiné víře“ nemůžeme hovořit o nějakém jednolitému vývoji českého a slovenského

území. Dochází opět k jejich spojení ve společný státní útvar. Navíc, dochází k odsunu německého obyvatelstva a ukončení jednoho tisíciletého soužití i soupeření. Nová národnostní situace, nová situace politická, ideová, velmocenská. A také potřeba vyrovnaní se s rozdílností vývoje obou součástí státu za posledních šest let. Symbolem tohoto „vyrovnaní“ je nejen odsun tří milionů někdejších občanů státu, ale i poprava hlavy Slovenského státu - kněze Jozefa Tisa. Je to drsná odveta za politickou roli během konce Československa v březnu 1939, stejně jako za válečné působení, včetně židovských deportací. Již tehdy ovšem zaznívají hlasy, které poukazují na rozdelení společnosti, na symbolickou sílu podobného aktu. To se v dalším vývoji bohužel potvrzuje. Tiso je popraven 18. dubna 1947. Ve stejném roce, kdy se komunisté nezákoně vypořádávají se silnou pozicí Demokratické strany na Slovensku. Volby předchozího roku totiž přinesou sice drtivé celorepublikové vítězství Komunistické strany Československa, na Slovensku ovšem místní komunisté zklamou a jsou na hlavu poraženi právě Demokratickou stranou. Komunisté okamžitě zahajují plánování likvidace tohoto politického útvaru - a napomůže jim k tomu i strach dalších českých politických strach z „luduáckého nebezpečí“, které se prý uvnitř Demokratické strany skrývá. A tak se slovenským demokratům nedostane české pomoci právě díky využití českých předsudků vůči Slovensku. Nesmíme totiž zapomínat ještě na jeden moment, který hraje dlouhodobě významnou roli ve vzájemném vztahu - a tím momentem je neznalost. Česká společnost i politika jsou do značné míry zahleděné i po mnoha desetiletích společného státu samy do sebe a slovenské poměry neznají. Katolickou - konzervativní podstatu slovenské společnosti pro Čechy „vyřešila“ válka, která dala za pravdu nejhorším obavám a předsudkům, které automaticky propojovaly tento charakter s fašismem a odmítáním demokracie. Vše katolické bude v případě Slovenska „luduácké“. Ostatně, české země si v období druhé republiky také prošly svou „malou“ zkušeností s katolickým konzervativizmem, který se ne vždy udržel v mantinelech lásky k bližnímu...

Víra v nové a světlé zítřky byla po válce do značné míry logická. Lidé měli v paměti nejen krach republiky, ale také hrůzy války, strach, bezmoc a sociální nejistotu. To vše se spojilo v euforickou důvěru v budování zcela nového systému. Stálé politické struktury měly být odhozeny, nacionální rétorika se stala běžným artiklem. I když, i zde se objevují česko-slovenské třenice. Právě „slovenská otázka“ se stane ve vyjednávání politiků před návratem do Československa hlavním problémem - slovenské sebevědomí narází na stará „československá“ schémata a prosadí se teprve díky podpoře komunistů. Ti však neotevírají „slovenské kartě“ dveře z ideových důvodů - je to manévr pro získání vlastních výhodnějších pozic. Je to patrné ve chvíli, kdy jsou tyto pozice na Slovensku po roce 1946 ztráceny a je to stejné Gottwaldovo vedení, které začne realizovat tuhou centralizaci. Situace po roce 1948 pak situaci opět radikálně posune a promění. Začne jedinečný zločinný experiment s celou zemí a společností. Rétorika a realizace „revoluce“ vyžaduje potíráni nepřátele. A v daný moment se stírají rozdíly mezi Čechy a Slováky, mezi pokrokáři a katolíky. Nad nimi pojednou stojí komunistická strana, která buduje nový svět i za cenu lidských obětí. Ve vězení se tak potkávají biskupové, anarchisté, sociální demokraté, Sokolové, Slováci, Češi, němečtí váleční zločinci a nákonci i komunisté, kteří jsou obětí vnitrostranických čistek. Víra v nový svět dostane podobu poprav, ostnatých drátů na jedné straně a jásání ve veřejném prostoru na straně druhé. Takzvané tradiční hodnoty jsou nahlas haněny a zavrhnovány jako zpátečnický ideologický balast bránící rozvoji země i společnosti. Nacionální rétorika se vrátí do slovníku doby v negativním slova smyslu, když je Gustav Husák a další obviněni z „buržoazního nacionalismu“. I uprostřed této obecné všezaahrnující represe lze však přece jen vysledovat drobné rozdíly. Zatímco česká společnost, resp. represivní aparát nesmírně tvrdě postihuje takzvané nepřátele bez rozdílu, slovenská společnost zůstává v rámci možností doby více soudržná, vnitřně koherentní. Snad je to dáno velikostí národního společenství, kde k sobě lidé mají blízko. Snad zde stále hraje roli konzervativní lpění na rodin-

ných vazbách a z nich vyplývající solidarita. Každopádně, česká společnost nic podobného nezná.

Desetiletí po roce 1948 zcela radikálně promění stát i obyvatelstvo, jeho strukturu, majetkové i mocenské poměry, školství, církve, justici, žurnalistiku, a nakonec i rodinné vztahy. Všechny oblasti, které považoval ve svých politických ideálech T. G. Masaryk za klíčové pro rozvoj demokracie. Teprve šedesátá léta znamenají částečný svobodný nádech koncentrující se do událostí roku 1968. Pro mnohé Čechy pak (opět) překvapivě se uprostřed tzv. demokratizačního procesu objevují slovenské požadavky na federalizační koncept státu. Mediální prostor bez cenzury je pojednou zahlcen polemikami, idejemi a myšlenkami, které rozhodně překračují hranice pouhé stranické politiky. V čele strany stojí „magazínová“ postava Alexandra Dubčeka, prezidentem je hrdina od Buzuluku a Dukly Ludvík Svoboda. Zdá se, že zlý sen posledních dvaceti let bude překonán originálním konceptem demokratického socialismu. Opět by se bez přehánění dalo říci, že společnost je naplněna vírou – v možnost socialistické alternativy, ve vlastní cestu, ve své představitele. Ikonami tohoto roku se přitom stávají také muži, kteří přitom stáli za rokem 1948 a následnými represemi. Když radikální komunista Josef Smrkovský, stejně jako zástupce velitele Lidových milicí František Kriegel... Nad zemí se vznáší víra, která ovšem není opřena o realitu. Komunistická strana totiž nedokáže reagovat na přirozený pohyb společnosti. Dubnový Akční program KSČ je na jedné straně vzýván jako nová a progresivní cesta, na druhé straně zaostává za požadavky a dynamickým pohybem ve společnosti. Pokud mělo sovětské vedení a další státy Varšavského paktu v něčem ve své kritice Dubčeka a spol. pravdu, pak jistě v tom, že situaci přestávala mít komunistická strana pod kontrolou. Společnost se posouvala daleko za hranice komunistických představ, jen krok od skutečné politické plurality, svobodných voleb, ztráty monopolu moci komunistické strany. A to rozhodně nebylo nic, co by chtěli sami reformní komunisté připustit. Tragédie okupace je pak jejich tragédií, nejen jako obětí, ale jako politiků neschopných reagovat jinak, než v logice

stranických sekretariátů. Země se na dalších dlouhých dvacet let uzavře do pragmatického systému normalizace, který využívá násilí jako implicitní hrozbu, jež si je každý vědom. To vše se sovětskou armádou na československém území. Jediným hmatatelným výsledkem roku 1968 je kromě ztráty iluzí o možnosti alternativy ústavní zákon o federaci z 27. října 1968, kterým si slovenská (komunistická) politika vydobyla vlastní národní vládu v systému federace. Symbolem rozdílnosti pak může být první měsíc roku 1969. V Praze se 16. ledna na protest proti Letargii a nastupující cenzuře upaluje Jan Palach, o tři dny později umírá. To vyvolá (poslední) velké demonstrace, spojení lidí... Na Bratislavském hradě se o čtrnáct dní dříve odehrává slavnostní ceremoniál jmenování první slovenské vlády od doby Jozefa Tisa. Co na tom, že následná normalizace na čele se Slovákem Gustavem Husákem opět tvrdě zcentralizuje zásadní pravomoci zpět do Prahy. Alespoň formální federace byla na světě.

Důsledky let 1968 a 1969 leží pak nejen v politické rovině, je to i rovina či odkaz atmosféry ve společnosti. V něčem podobná situaci po roce 1938, byť možná ne tak vyostřeně. Pokud v roce 1938 padla důvěra a víra v československý stát, pak v roce 1968 padla důvěra a víra v neformovatelnost komunistického systému – a to nejen pro občany tohoto státu. Mnoho levicových intelektuálů na západě si vyhodnotilo invazi jako poslední krok Sovětského svazu dokládající nikoliv levicovou alternativu světového vývoje, ale velmocenský charakter diktatury. Lidé v Československu ztratili na desetiletí důvěru nejen v politické představitele, ale v politiku jako takovou. I v bezčasí let 1969 – 1989 pak lze vysledovat přetravávající rozdíly mezi českou a slovenskou společností. Vznik Charty 77 je mnohými pokládán za jistý přelom v mlčení československé společnosti. Mnohem přesnější by ovšem bylo konstatování, že musíme hovořit o společnosti české. Slováci se do hnutí Charty zapojili zcela minimálně. Navíc, v dokumentech Charty se samotná „slovenská otázka“ objevuje také naprostě okrajově, téměř vůbec. Jako by nebyl vzájemný vztah pro Čechy ani po mnoha desetiletích tématem. O to více se však stane tématem pro samotné Slováky po pádu

komunistického režimu. Pokud pak normalizace nepřipouštěla možnost otevřeného dialogu či polemik o tomto tématu, docela jinak tomu bylo v exilu. Zde ovšem působí hned několik generací, jak časových, tak ideových. Ostatně, dvě nejsilnější exulantské vlny po roce 1948 a 1968 k sobě nacházely jen složitě cestu. Pro poúnorové exulanty se najednou v zahraničí ocitli i ti, kteří zbavili zemi demokracie, a nyní odcházely, když nevyšel jejich alternativní komunistický koncept. Vedle toho zde ovšem působí silná generace slovenského exilu, který se opírá o sentiment za válečným Slovenským státem. Tyto názory jsou pak vhodným argumentačním střelivem pro komunistickou propagandu, která neváhala opět propojovat tyto resentimenty s fašistickým charakterem státu.

Osmdesátá léta se zdají být období „bez víry“, prázdná a hlučná dekáda, kterou mnohdy redukujeme na vliv Gorbačovovy perestrojky na východní blok. Samozřejmě je to redukce plochá a nevystihující pohyby ve společnosti. Kdybych se soustředil na víru spojenou s církví, Slovensko si udržuje přirozeně žitou církevní tradici, zatímco v případě českých zemí praktikování víry nadále upadá. Zjednodušeně řečeno, zatímco se na Slovensku chodí do kostelů, v severních a západních Čechách je režim nechá po zchátrání v posledních desetiletích vyhazovat do vzduchu. Pokud někde existuje spojení obou součástí státu, zvláštním způsobem se vracíme do tradice před rokem 1914 – a k podobnému charakteru slovenského a moravského území. Ať již jde o praktikování víry či na mimořádné veřejné akce, které tehdejší režim znervóznily a ukázaly, že ani desetiletí náboženské nesvobody věřící nevymazalo. Mám konkrétně na mysli pout na Velehrad v červenci roku 1985, kde téměř stotisícový dav poutníků dal jasně najevo svoji sílu, a to i během projevu zde přítomných komunistických funkcionářů. A jsou to především lidé z blízké Moravy a Slovenska. Stejně tak téměř deset tisíc lidí na bratislavském svätkovém pochodu v březnu 1988 veřejně ukázalo, že ani čtyřicet let na vykořenění náboženské svobody nestačí. Nešlo přitom pouze o odvážný projev věřících, svoji roli hrála i podzemní církev, konkrétní osobnosti, jejich

odvaha a propojení s bojem za svobodu. Zlom roku 1989 pak znamenal pro katolickou církev možná podobný okamžik společenského přijetí, jako po roce 1945. Zároveň je nutné konstatovat, že pokud toto poválečné postavení do značné míry zmizelo v drastických okolnostech komunistické represe, za slabením svých pozic po roce 1990 si může církev do značné míry sama. Co přitom může být lepším dokladem zvláštního, do jisté míry absurdního, avšak mimořádného okamžiku návratu církve do veřejného prostoru, než modlitba Otčenáš odříkávaná davem na Letenské pláni během jedné z demonstrací Občanského fóra v prosinci 1989? Demonstrace přitom z velké části moderuje katolický kněz Václav Malý. Atmosféra revolučních týdnů navrátila nejen naději, ale i víru v lepší život společnosti. Na rozdíl od situace 1918 či 1945 to však bylo očekávání do značné míry neukotvené. Padala hesla o svobodě, demokracii, dialogu. Vedle toho byl jedním z nejsilnějších motivů pro většinu obyvatelstva hmotný nedostatek a sociální krach komunistického konceptu. Slova jako kapitalismus či trh ještě v listopadu a prosinci 1989 na veřejnosti nepadala, byla však logickým důsledkem následného vývoje, kdy se reálné politické moci ujali technokraté a ekonomové. Víra tehdejší společnosti se tak v hloubi soustředila patrně na prosté: „bude nám lépe“. Co to bude konkrétně obnášet, si patrně nikdo nedokázal dost dobře představit. Do nové situace se vstupuje do značné míry s absencí vnitřně prožívaných ideálů. Kde jinde hledat kořeny aktuální bezhodnotové a skeptické české společnosti?

Když v lednu 1990 předstoupil Václav Havel před plenumem federálního shromáždění, aby všechny zaskočil svým návrhem na prostou změnu názvu státu, otevřel stavidla něčemu, co si sám nedokázal představit, neuměl dohlédnout. Následná pomlčková válka a pro většinu Čechů nepochopitelné slovenské lpění na vyjádření principu „rovný s rovným“, to byl začátek konce česko-slovenského století. Jako čtrnáctiletý jsem tehdy seděl před malou černobílou obrazovkou televize Merkur a nechápal jsem stejně tak, jako většina lidí kolem mě, kde je problém. Kam zmizely ideály demokracie a víra v ně? A kde se vzala na-

cionalistická hesla? Vždyť stát je zcela přirozeně „náš“... Tady někde končí „Moje Československo“. Do popředí vzájemného vztahu uvnitř státu se dostává rozpor a nepochopení. Nic, co by v něm nebylo po celé století. Jen nyní se otevřel prostor pro artikulaci skutečných či domnělých křivd, prostor pro definici míry národní i státní svébytnosti. Vrátili jsme se tehdy vlastně nevědomky v čase, symbolicky až do roku 1918. Pro Čechy bylo Československo přirozeným „naším“ státním útvarem, Slováci si k němu hledali postoj a cestu. Jen s tím obrovským rozdílem, že za námi bylo sedm dekád složitého soužití a zároveň docela jiného sebevědomí slovenského národa. Do značné míry logicky se tak na konci této cesty rozděluje stát. Slováci si odpovíděli na „otázku československou“ prioritou vlastní mezinárodní subjektivity. Češi si tuto otázku nikdy pořádně nekladli, zůstali prostě ve „svém“ státě. Navíc, v jejich čele nestojí sjednocující postava typu Masaryka, prezident Václav Havel tuto roli při své neznalosti Slovenska sehrát nemohl. Na české straně tak řídí politiku technokratická kalkulačka Václava Klause, na slovenské emotivní mocenská améba Vladimíra Mečiara. Samotný okamžik rozdelení (či vzniku) je tak dostatečně symbolický v prožívané rozdílnosti. A tak se prvního ledna 1993 na slovenských náměstích slaví nový stát, zatímco Češi slaví další z mnoha silvestrovských nocí.

Během dvacátého století věřily naše dvě společnosti lecčemu, byli jsme (a stále jsme) rozdílní ve víře v Boha a církve/církvi. Uvěřili jsme (rovněž různě) v samostatný společný stát, v osobnosti TGM, v ideály demokracie. Po historickém krachu jsme hledali cestu v pozemském ráji socialismu a komunismu a po krizi této myšlenky jsme – tentokrát snad částečně společně – věřili v reformovatelnost celého systému. Po dalším krachu a dvacetiletém mlčení, které nepřálo ideálům a „vírám“, jsme se po krátkém nádechu konce roku 1989 probudili do jiného světa. Víry v cokoliv v něm v Čechách příliš nebylo – a není, Slovensko uvěřilo v historickou příležitost státní samostatnosti, kterou využilo. Tekuté píska 21. století pak staví oba národy i státy před nutnost reagovat na zcela nové výzvy, rizika i nebezpečí. Obá-

vám se přitom, že hodnotová nezakotvenost a reálná ztráta ideálů nás směrují k zmatenému potácení se mezi snahou o uchování blahobytu a zdánlivé bezpečnosti. Ale to již není ani tak příběh Čechů a Slováků, jsme součástí globální situace, kdy je národní identita spíše zneužívána jako odrazový můstek pro odmítání „cizího“. Horizontem lidského života tak není dnes nebo ani vize jakéhosi pokroku nasměrovaná alespoň do střednědobé budoucnosti. Naším krátkodečným horizontem je zítra ráno. A to je pro smysl lidského života zatraceně málo.

Juraj Buzalka

Vyrástol som na dedine na juhu stredného Slovenska, na slovensko-maďarskej jazykovej hranici. Zaradili ma do menšinovej kresťanskej cirkvi a štát mi neskôr namiesto československého občianstva nadelil slovenské. Nepýtal som sa byť ani luteránom ani Slovákom, socializoval som sa do týchto kategórií.

Dve dimenzie – pamäť a idealizovaný politický projekt – sú rôznym spôsobom poprepletané vo vzťahu k zaniknutému Československu. Obe závisia od aktuálnej distribúcie moci s jej regulatívmi, interpretáciami i manipulácmi. V aktuálnom vzopäti populizmu, intolerancie a antisystémových hnutí silne význam ideálu liberálnej demokracie. Do neho sa projekt demokratického Československa hodí zo všetkých moderných projektov Čechov a Slovákov najviac.

Pamäť poslednej generácie

Existenciu Československa som si prvýkrát výraznejšie uvedomil ako žiak základnej školy v poslednej dekáde socializmu. Na stenách viseli fotografie Gustáva Husáka, štátny lev mal na hrudi plamienky, a nevelmi striktné branné cvičenia s granátmi a plynovými maskami umocňovali upadajúceho ducha studenej vojny na periférii neskorosocialistického štátu. Ani ako deti sme neverili, že v pivnici starého kaštieľa, ktorý slúžil ako zdravotné stredisko, sa všetci školáci v prípade jadrového útoku dokážeme skryť. Najmä ked pivnica bola pri každom cvičení zamknutá.

Komunistický režim v roku 1988 povolil pripomenutie výročia vzniku Československa, popri existujúcich sviatkoch o československej federácii z konca šesťdesiatych rokov a Dňa znárodenia z 28. októbra 1945. Zakladateľom štátu sa tiež dostalo viac pozornosti. Až niekedy v tomto čase sa mi s Československom spojil obraz z rodinnej fotografie zo Štefánikovej Mohyl na Bradle, na ktorej sa v neskorých sedemdesiatych rokoch usmievam do fotoaparátu, držiac za ruku starú matku a otca.

Predtým Štefánik akoby pre socialistický štát na Slovensku neexistoval. Bol na tom sice lepšie ako napríklad Milan Hodža, ale horšie ako jeho politický protivník Andrej Hlinka, ktorý bol vdaka negatívному obrazu duchovného otca vojnovej Sloven-

skej republiky, známy takmer ako Jozef Tiso. Ak k oficiálnej kampani prirátame usilovnú neoficiálnu martyromániu niektorých katolíckych kruhov s centrálnym mýtom o pobožne hojnom živote počas vojnovej republiky, nemohol žiadny stúpenec Československa, tobôž nie luterán ako Hodža, v kolektívnej hitparáde spomínania uspiet.

Otec, ktorý prišiel na svet ako druhý syn evanjelického farára v Stredných Plachtinciach na juhu stredného Slovenska, sa tiež stal kňazom. Starý otec bol aktívny v Povstaní. Aj keď nie so zbraňou v ruke, ale slovom pomáhal obnove Československa. Po komunistickom prevrate strávil nejaký čas „za odmenu“ vo vyšetrovacej väzbe. Pomoc francúzskym partizánom, a najmä svedectvo tých komunistických, ktorí boli našťastie tiež beneficíentmi, ho pravdepodobne zachránili pred najhorším.

Skúsenosť s komunistami ho poznačila navždy. Starý otec bol polosirota, pochádzal zo Žibritova, malej dedinky medzi Krupinou a Banskou Štiavnicou. Získal Masarykovo štipendium, aby študoval teologiu v Štrasburgu. Bol republike za túto šancu vďačný. Odbojársku penziu mu v Československu priznali až po nežnej revolúcii, keď už bol dávno po smrti. Za socializmu dcéra nemohla prísť z emigrácie ani na pohreb.

V Bratislave a okolí sa odohrávajú príbehy mladosti môjho otca. Československo „bránil“ spolu s rovesníkmi pred sovietskymi tankami. Našiel v tom čase mamu, alebo možno ona jeho. Študentky ekonómie chodili do Malého kostola na Panenskej ulici, v ktorom „trénovali“ teológovia. Tak som sa stal dieťaťom normalizácie. Husákovým dieťaťom sa stihol stať aj môj mladší brat. Narodil som sa v Partizánskom, založenom Tomášom Baťom a pôvodne nazvanom po ňom.

Mama pochádza z roľníckej rodiny, ako drvivá väčšina Slovákov prvej povojnovej generácie, z Ostrej Lúky pri Zvolene. Najsilnejšie príbehy o republikách – Československej, vojnovej Slovenskej, i začiatkoch tej socialistickej – mám od starej matky, pracovitej a bohabojnej luteránky. Jej muž veľa nehovoril. Učil nás s bratom kosiť a rúbať drevo. Všade posielal za seba starkú, lebo by tých komunistov, čo rozkazovali gazdom, ako môžu žiť,

určite vybil. Za prvej republiky volili v rodine agrárnikov. Rázusa vraj nie, lebo sa spojil s Hlinkom.

V prípade väzby evanjelikov na Československo to neboli len staroverské väzby cez kraličtinu, husitizmus a bratríkov či Komenského, ktoré všetky našli zrakadlenie v Masarykovom projekte. Išlo aj o relevantné zastúpenie evanjelikov v štruktúrach elít prvej republiky, viditeľné už napríklad v konfesionálnom zložení martinských deklarantov z 30. októbra 1918. Vysvetlenie nadproporčného zastúpenia evanjelikov bolo logické. Luteranismus bol na rozdiel od univerzálniejsieho katolicizmu vždy primárne slovenský, masarykovský projekt bol evanjelikom hodnotovo blízky, a dôraz konfesie na vzdelenie v spojení s etnicitou umožňoval rýchlejsiu sociálnu mobilitu v novom režime.

Dozvuky konfesionalizmu boli viditeľné aj v Slovenskom národnom povstaní proti „katolíckemu“ štátu, ktoré sa v niektorých fašizoidných kruhoch dodnes interpretuje ako luteránsko-komunistický puč. Ich tieň sa ľahol aj obdobím socializmu, kým sa nerozplynul v postsocialistických dekádach.

Československá otázka bola na Slovensku vždy aj konfesionalna otázka. Katolícka väčšina bola bezpochyby republike lojalna, ale v jej lone sa na rozdiel od evanjelickej menšiny silnejšie formovali odstredivé prúdy. Ich argumenty mali sice národný osteň, ale bolo by chybou charakterizovať ich iba etnický. Vyvierali z odlišnej skúsenosti s modernitou v slovenskom agrárnom prostredí, na rozdiel od českého priemyselne-urbánneho. Konfesionalne otázky vo vzťahu k štátu a modernite však málokedy trápili slovenských dedinčanov.

Aj v dedine Hontianske Moravce, kam otca pozvali za kňaza koncom sedemdesiatych rokov, a v ktorej som strávil detstvo a rannú mladosť, to tak bolo. Konzervativizmus agrárneho kraja s rokmi skúšaným vzťahom k autorite s centrálnou rolou roľníka, ktorý nevie odkiaľ príde úder, preto radšej nemá jasný politický názor, koncom socializmu pretrvával. Tento fakt som si uvedomil, až keď sme otca nasledovali do kovorolníckych oblastí horného Novohradu, v ktorých vrcholili dôsledky postsocialistickej zbrojnej konverzie a ľudia pochádzali zo skromnejších,

často lazníckych pomerov. Za konverziu, ako ináč v duchu malorolníckych konšpirácií, mohol hlavne Václav Havel, reprezentant kozmopolitnej Prahy.

Dnes si z Hontu najradšej pamäťam vinice na miernych južných predhoriach Štiavnických vrchov a teplé letá, vínne pivnice a bohaté hostiny. Zimy bývali blatisté, kultúrny život chudobný, sociálna kontrola dediny prísna. Starobylú faru s veľkou záhradou obývali ešte autori slovenskej po česky písanej poézie ako osvietenský klasicista Bohuslav Tablic či barokový básnik Samuel Hruškovic. Z učebníc sa kraj môjho detstva zdal otvorennejší a kultúrne významnejší, ved' aj Béla Bartók v kraji zaznamenal ľudové piesne, ktoré v konečnom dôsledku pomohli politicky domyslieť aj takých Slovákov. Aj tamojší neskorší rodák Jaroslav Filip, syn učiteľa a Čechoslováka, sa stal v obci významný až po smrti.

Najmä severnejší hontianski katolíci dnes nadpriemerne voilia fašistov. V ich prípade ide o romantické videnie neskorého socializmu, kedy región podľa mnohých z nich prekvital, ale aj prejav vzdoru rovnostárov voči establišmentu, ktorý mal na lazoch vždy silné korene. Nie nadarmo štúrovci vymysleli Slovákom chovateľa oviec a príležitostného zbojníka ako archetyp slobody. Pokorný nížinný agrárny samozásobiteľ, akých bola v karpatských údoliach drívavá väčšina, sa do schémy nehodil. Čažko sa vysvetluje, že demografická kríza, podobne ako tá v zbrojárstve, bola v čase normalizácie v plnom prúde – napríklad aj kvôli protestantskému jednodetstvu z dávnejších období, najmä však kvôli odchodu mladých do socialistických miest – a iba pokračovala potom, ako socializmus skolaboval.

Idylu detstva v medonosnom kraji na okraji republiky narúšala len otcova nervozita, keď štátnej bezpečnosti riešila udania niektorých farníkov, že sa vyjadroval kriticky o socialistickom zriadení. Nerozumel som vtedy, o čo išlo. Skončilo sa to však naštastie bez trestnoprávnych následkov, paradoxne aj vďaka konzervatívнемu nastaveniu farníkov, ktorí v prospech svojho farára intervenovali.

O to viac som sa triasol v rodičovskej posteli strachom z jadrovej vojny v podaní Slobodnej Európy. Po výbuchu v Černobyle

sme s bratom nesmeli vychádzať, najmä sme však mali zakázané trhať jahody v záhrade. Nevadilo mi, že som o tom nemal hovoriť v škole. Problém bol, ako to vysvetliť kamarátom, ktorí sa chceli ísť bicyklovať. Vtedajší režim ich rodičov o havárii v štátnych médiách informoval oneskorene a v nedostatočnej mieri.

Pamäťam si, že na májových oslavách Sviatku práce, na ktoré nás, podobne ako do budapeštianskeho lunaparku či na cirkevné výlety po Slovensku, vozil autobus Jednotného roľníckeho družstva Vítazný február, sme sa bili, kto bude v sprievode mesteckom nosiť československé vlajky. Červené sovietske nemal záujem vtedy nosiť takmer nik okrem našich rómskych spolužiakov. Pre nich bolo uznanie, že s vlajkami patria do sprievodu. Aj v neférovom vzťahu k Rómom bol svet socialismu na periférii skôr agrárno-konzervatívny ako socialistický.

Do gymnázia som nastúpil v septembri 1989 v Šaháč, malom mestečku na československo-maďarskej hranici. V škole pôsobila generácia učiteľov v mladšom strednom veku, ktorých do vtedy väčšinovo maďarského mestečka pritiahl slúžobné byty, príjemná klíma a dobre padla aj blízka Budapešť, vtedy vytúžená metropola konzumu v komunistickom bloku.

Nežná revolúcia sa v škole odohrávala pod taktovkou nevelmi úspešných študentov maturitného ročníka. Jeden líder skončil ako mestský policajt, druhý sa po maturite rovno zamestnal pri páse, aby mohol splácať alimenty. Pedagógovia a najmä riaditeľ, inak veľmi príčetný člen strany, „revolúciu“ zvládli skvele. Pustili nás aj na manifestáciu s robotníkmi z miestnej továrnícky a textilnými robotníčkami z Plety, čo sa dnes zdá banálne. Pražský pohyb sa vtedy sice ostro sledoval a návštevy novembrových lídrov z Bratislavы boli pozitívne, prinášali nádej a informácie, podobne ako maďarská televízia pre tých, ktorí po maďarsky rozumeli, eupória však na perifériu neprenikla zo dňa na deň. Len pomaly pribúdali spanilé jazdy prepatetizovaných nacionalistických hercov, ktorí evanjelizovali za samostatné Slovensko.

V pamäti mi utkvela najmä Eva Kristínová, inak dcéra legionára a ľudákmi i komunistami odsúdeného generála, ktorá po

prednese patriotickej básne v divadelnej sále zúrivo kritizovala prezidenta Havla, pragocentrizmus a samozrejme nezabudla do toho zakomponovať maďarizáciu spred sto rokov. Ako jej hlavný problém sa ukázalo vtedajšie premenovávanie obcí a miest. Občania Štúrova vtedy chceli naspäť premenovať svoje mesto na Párkány, obyvatelia Šafárikova na Tornaľu, Kolárova na Gútu a tak ďalej. Ona však tvrdila, že v pôvodine sa Štúrovo volalo Kokot, a teda, keď sa obyvateľom nepáči Štúr, nech mestu radšej dajú slovanský názov rybárskej osady.

V slovenskej triede gymnázia (mali sme ešte dve maďarské v každom ročníku) nás bolo tridsaťšest. Iba šiesti sme vôbec nerozumeli po maďarsky, keďže sme do mestečka prišli zo slovenských dedín. Nepamätám si nikoho z vrstvovníkov, že by sa vyslovoval za vznik Slovenska. Až na jednu či dve výnimky boli v čase rozdelenia za spoločný štát aj učitelia, keď sme ich ako študenti konfrontovali. Maďari a s nimi premiešaní Slováci akoby tušili, že antičeský sentiment sa čochvíľa zmení na hungarofóbiu. V atmosfére očakávania najhoršieho sa Československo, ktoré sme na juhu s našimi Maďarmi ako garanciu etnického zmieru vnímali podľa východniarskeho hesla „Praha bližšia ako Bratislava“, rozpadlo.

Maturoval som ku koncu prvej jari samostatnej, nezávislej a zvrchovanej Slovenskej republiky. Posledný československý Silvester som strávil doma. Myslím, že rodičia už spali, keď po polnoci v televízii hrali iba polovicu hymny, prvýkrát dvakrát po sebe. V dedine bolo ticho, ľud si národnú „svojstojnosť“, ako znel vtedy módny novotvar, veľmi nevšímal. Prvý ozajstný výbuch pozitívneho patriotismu rodákov v slovenskej veci si vybavujem až o desať rokov neskôr, ako dôsledok víťazstva hokejového manšaftu v Göteborgu.

Vysokoškolské roky som prežil v Bratislave. Bolo to v čase, keď sa Slovensko prepadlo do čiernej diery, ako režim Vladimíra Mečiara nazvala Madeleine Albrightová. Čierna diera sa symbolicky betónovala prehradením Dunaja pri Gabčíkove ešte na jeseň v roku 1992, takmer na výročie založenia Československa. Nastupujúci režim tým hrozil do Budapešti aj do Prahy. Na juh

tým, že krotíme rieku a nič proti tomu nezmôžete, na západ tým, že už nečakáme na schválenie a lužné lesy si zničíme sami.

Gabčíkovo mi vtedy ako symbol prekážalo najmä pre mrzký nacionalizmus, ktorý sa naň lepil. Len neskôr sme rozmyšľali nad kritikou ochranárov, nehovoriac o neskoršom smerovaní energetiky k menším a šetrnejším zdrojom energie. Už dnes zanesené dno a nutnosť veľkých opráv, hoci dielo má papierovo slúžiť ďalších dvadsať rokov, v mnohom dávajú za pravdu ochranárom. Zakaždým si v malebnom Nagymarosi a protiľahlom Vi-segráde, ktoré sú z mojej hontianskej viničky vďaka schengenským hraniciam na skok, predstavím, aký hriech by sa stal, keby úolie zaliali podľa pôvodného plánu.

Naše študentské víkendovky v Prahe, ktoré patrili k vrcholom nostalgie za republikou v mečiarovských rokoch, boli hlavne o tom, aby sme sa pozreli na tú časť republiky, v ktorej to v tom čase dopadlo lepšie ako u nás. Trvalo niekoľko rokov, kým sa rozdelenie Československa stalo každodennou realitou.

Pamäť a ideál

Významný analytik modernej spoločnosti a antropológ, bojovník za kritický racionalizmus a obranca osvietenského univerzalizmu Ernest Gellner začal uvažovať o fóbiách modernity aj na základe skúseností z dospevania v Československu medzivojnového obdobia. Štát jeho detstva bol z hľadiska etnickej plurality menšou verziou mnohonárodnostnej habsburskej monarchie, na ktorej troskách vyrástol. Jeho metafora o agrárnom pluralizme, ktorého presieťované skupinové lojality a priepustné hranice pripodobnil k nejasne ohraničeným mnohofarebným plochám obrazov rakúskeho maliara Oskara Kokoschku, a moderné usporiadanie spoločností do národných kultúr, ktoré reprezentujú ostro ohraničené plochy malieb talianskeho majstra Amedea Modiglianiho, je presná dodnes.

Model koexistencie rôznorodého obyvateľstva sa napriek postupujúcemu a zdanlivo nezvratnému vzoru „Modigliani“ v prípade medzivojnového Československa prejavil ako funkčný. Platí to napriek tomu, že viacerí teoretici demokracie považujú

multietnickú toleranciu – ako bola do istej miery praktizovaná aj v menej demokratických stredoeurópskych krajinách medzivojnového obdobia ako Poľsko, Maďarsko či Juhoslávia – za nerealizovateľnú v podmienkach moderných národných štátov. Problém vidia najmä s tým, že kultúra národného štátu z definície nerovnako zachádza s rôznymi skupinami multietnickej politickej komunity.

Podobne slávna metafora ako Kokoschka versus Modigliani je aj Gellnerov opis vzniku národných štátov. Modernizujúci sa pluralitný štát – agrárna Megalománia – presadzuje homogenizáciu rôznorodej populácie. Jeden jazyk a jedna kultúra sú potrebné pre fungovanie moderného vojska, štátneho aparátu i rastúcich fabrík. Reakcia u tých, ktorí boli zbavení možnosti praktizovať kultúru, ktorú považovali za svoju, na všetkých úrovniach bola okamžitá. Model vysokej kultúry inšpiroval aj ich program. Vymysleli malú, avšak slávnu a hrdinskú Ruritániu.

Na troskách habsburskej Megalománie vtedy vzniklo niekoľko Ruritánií, vrátane tej československej. Tá sa od iných líšila v jednom, a to v intenzívnejšej snahe o praktizovanie emancipačného a progresívneho ideálu. V odvolávaní sa na tento ideál je slovenská časť republiky menej dôsledná ako česká, aj keď si v posledných rokoch chvályhodne pestuje silnejší vzťah k Povstaniu, ktoré bolo napriek móde zdôrazňovať najmä jeho „slovenský“ element – pamäť bola, je a vždy bude tvárne slúžiť aktuálnym identitám – prihlásením sa k ideálu Československej republiky.

Podľa dominantného naratívu by sa dalo tvrdiť, že rozdelenie Československa malo zmysel. Milovníci tejto schémy ignorujú fakt, že ide iba o potvrdenie chronológie ex post, nie o zohľadnenie príčinných súvislostí a rolí aktérov. Súčasnou selankou tiež relativizujú hlavný zmysel rozdelenia. Ved' keď si tak dobre rozumieme a darí sa nám? Akoby tvrdili, že bolo prirodzené, dobré a správne prejsť komunizmom či fašizmom, aby sme dnes mali demokraciu! Znamená to jediné, a to že z odstupu štvrtstoročia je veľká hlúpost tvrdiť, že historický a politický fakt rozdelenia

Československa – aj jeho vzniku a metamorfóz – bola nevyhnuteľne dobrá, správna a prirodzená vec.

Druhý paradox ideálu má širší rozmer. Oba nástupnícke štáty Československa dnes vyzerajú odlišne od pozitívnej vízie v de väťdesiatych rokoch, v ktorej sa najproduktívnejšie javil tzv. liberálny konsenzus ako protiklad politiky etnickej výlučnosti a právneho posttotalitného nihilizmu. Možno povedať, že jednotiacou charakteristikou Československa a celého visegrádskeho regiónu, ktoré mali byť akousi avantgardou liberálnej demokracie vo východnej Európe, dnes je špecifický druh populizmu. Neliberálna choroba priamo nezávisí od nerovnosti kapitalizmu, najmä ak je ako v prípade stredovýchodnej Európy sprevádzaná dlhodobým rastom kvality života a bohatstva, má skôr hlbšie sociálno-kultúrne korene. Nádej československým rodákom však prinajmenšom v porovnaní so susedmi ako Poľsko či Maďarsko dáva tradícia, ktorej sté výročie založenia pripadá na október 2018.

Magdaléna
Vašáryová

Vždy sa mi zdalo, že Československo bolo stvorené pre mňa. Narodila som sa doň ako do svojej vlasti. Už ako dieťa som vedela čítať aj české knihy, Praha sa stala mojou tútorkou na dlhé roky mojej prvej kariéry a na začiatku druhej som Československo zastupovala vo Viedni.

To neznamená, že som sa nestretávala s kritickými ohlasmi. Štiavnická skvelá detská lekárka, chodila od domu k domu a ošetrovala deti aj mimo ambulanciu a zachraňovala ma pred tuberkulózou, sa nikdy nenaučila po slovensky. Rozumela som ju, ale pamätam si, že ma to udivovalo, lebo ja som dokázala opakovať po nej prízvuk i melodiku češtiny. Na otázku dospelým, prečo nehovorí po slovensky, len pokrčili plecami alebo konštatovali sucho, že Česi sa jednoducho nevedia alebo dokonca nechcú po slovensky naučiť. Asi to bolo pre mňa veľmi dôležité, keď som na to dodnes nezabudla. Pohrdanie? Podceňovanie? Nezáujem?, spýtala som sa raz môjho dlhorocného priateľa a priaznivca profesora Švejcara v Prahe. Očakávala som od neho, možno jediného, úprimnú odpoveď, ktorá by ma uspokojila. Venoval Slovensku svoje najlepšie roky, zanechal nám funkčnú pediatriu, skvelú knihu o dojčatách a mladých matkách, ktorú mám dodnes v knižnici, zmodernizoval pohľad mužských lekárov na tehotenstvo a starostlivosť o ženy, a potom sme ho vyhnali „peši do Prahy“. Nezanevrel, práve naopak. Ozval sa stíšeným hlasom vo svojom opustene pôsobiacom byte, ktorý by si bol žiadal ženskú ruku, ale dcéra mu umrela. Čažko hľadal slová. „Asi sme nechceli komoliť tú krásnu reč“, začal argumentom, ktorý som toľkokrát počula. „Alebo sme sa nemohli vzdať svojho jazyka“, pritvrdil. „Bol pre nás spojivom s našou kultúrou, mamou, školou“, dodal ticho. „A možno sme tušili, že sa vrátíme, hoci nikto z nás nepredpokladal, že nás budú hnať bez slovka podákovania“, pozrel na mňa spýtavo spod hustého stareckého obočia. Atmosféra v byte sa zmenila. Teraz bolo na mne, aby som pocítila výčitku svedomia a začala sa ospravedlňovať. Než som vyhľadala adekvátnie slová, dodal pevnejším hlasom, „mám Slovensko veľmi rád a najradšej počúvam, keď hovoríte so mnou“.

po slovensky, tak mäkko, tak molovo“. Pripravila som si radšej inú otázku a k tejto téme sme sa už nikdy viacej nevrátili.

Vyrastajúc v rodine, kde sa politické záležitosti bežne preberali pri večernom stole, som sa nemohla vyhnúť rozmýšľaniu nad československými voľbnými preferenciami z roku 1946. Najviac trápili môjho otca. Ako učiteľ literatúry a slovenčiny bol tlačený komunistickými predstavami o kvalite vzdelávania vyplúštať z osnov svojich milovaných spisovateľov a nahrádzať ich „šuntom“, ako to pomenoval. Na vše boli, samozrejme, Bacílek a Široký, lebo Gottwald už bol po návrate z Moskvy studený. Tajne som si listovala v starých učebniach, ktoré otec schovával v najvzdialenejšom kúte našich veľkých knižníc. Prvorepublikové mali začiernené mená spisovateľov DAVu, slovenskoštátne zase scenzurované mená všetkých českých a komunistické vytrhané stránky s obrázkom Štefánika. Strávila som s nimi hodiny, ležiac zase s kašľom v posteli, kým moja pestúnka, teta Anka, varila obed vo vzdialenej kuchyni. To boli moje univerzity v dejepise. Už nikdy viac som nepotrebovala vysvetľovať, čo znamenala pre nás národ prvá Československá republika, čo fašistický štát a čo to vlastne je ten komunizmus. Prečo nemáme Demokratickú stranu, hoci vyhrala voľby a čo spôsobil príklon Čechov k boľševickej rozprávke o konečnom vyriešení všetkých nespravodlivostí na svete. V otcových večerných komentároch vystriedal Bacílka a Širokého Stalin a Chruščovove odhalenia činov tohto masového vraha. Nakoniec, moja sestra dostala dvojku z chovania, lebo sa vraj neprístojne smiala na jeho fingovanom pohrebe, pokiaľ sa dobre pamätám. Pobúriло ma to, neslýchané. Nepochybne však aj naďalej boli v našom rodinnom prostredí na vše komunistických inovácií v školách a pôvodcom vianočného stromčeka, starostlivo zabaleného do záclony, aby nebolo zvonku vidieť, komunisti v Prahe, naši domáci zriedka. Týkalo sa to ale len politiky. Naďalej sme na klavíri vyhrali Fibicha, čítali české preklady svetovej literatúry, chodili na české filmy a vyrevovali so spevákom Štědrým Cestára na kúpalisku Klinger. Hlasné a zlostné argumenty našej častej návštevy, Gustáva Valacha, pre ktorého boli Česi ako národ strojcam všetkého zla, neprávostí a nespravodlivostí voči

Slovákom v republike, vyznievali dáko nepatrične. Možno aj preto, pánom Valachom vždy zahalené do posvätného cirkevného rúcha, boli zásadne komentované až po jeho odchode. Ale zostali mi v pamäti ako jedna strana častého postoja voči spoločnému štátu, ktorá sa v roku 1990 vynorila zo špinavej peny revanšu gardistov, štyridsať rokov schovaných v Rakúsku. Ako svedkyňa ich dlho vysnívaného „pochodu“ na Slovensko, vlečúc na chrbtoch batohy plné nenávisti voči snahe už federatívneho Československa pripojiť sa spolu, Česi i Slováci, k demokratickým európskym štátom, spomenula som si na nekonečné ľahanice okolo rozhovorov o „konečne“ spravodlivom rozdelení spoločného bohatstva v roku 1968. Možno práve preto som patrila k tým, ktorí sa začali pomerne skoro po prechádzke po zamate obávať o svoju republiku a osud Slovenska, ponechaného napospas na východe Európy so všetkými dôsledkami z toho plynúcimi.

Medzitým som pokojne sedela pod Karlovým mostom a jednému z najlepších českých básnikov nahlas predčítavala z Vančuru. Cieľom návštev Jozefa Topola, vtedy ako dôsledok prevýchovy elity „kameníka“, bol správny prízvuk a výslovnosť v češtine. Pre všetkých v Prahe a okolí som sa na dlhé roky stala Markétou, nie Magdalénou. Okrem Vančuru som bola zahrnutá literárnu pozornosťou množstva kníh, ktoré sa nevyskytovali ani u nás doma, ani v knižničkach škôl v Banskej Štiavnici. Tie som už mala, od Jókaiho až po Sienkiewicza, predsa prečítané. Ráno to bol Kája Mařík a Rychlé šípy, niečo pre mňa, ktorá som musela nosiť červenú pioniersku šatku, ktorú sme si potom s kamarátami rýchlo strkali do vreciek kabáta, kým sme vošli do katalíckeho kostola, nevídane. Poobede Čapek, Kundera, poprípade Seifert, hoci môj vzťah voči poézii, čiže básničkám, bol vždy viac ako vlažný. Na dobrú noc ma Jaromil Jireš vyzbrojil pre istotu Jitrem kouzelníků. S ním, Ewaldom Schormom, Petrom Weiglom a Jirkom Menzlom, menujúc aspoň niektorých, som v priebehu dvadsiatich rokov tzv. normalizácie prešla a zažila všetky krásy i bolesti českej a moravskej krajiny a histórie. Naučila som sa vyslovovať hrdeľné D a L, zvykla som si na „selskou omeletu“ a údiv predavačiek v papiernictve, keď som si vypýtala dve

ceruzky. „Nemám dcerušky, len dva kluky“, zdesila sa milá, česky oblá, pani za pultom. Zvykla som si aj na neustále „pábení“ a pivo, a to akurát na prechádzkach s mačkami po boku Bohumila Hrabala v Kerskom lese. Možno práve preto som nebola nikdy prekvapená, v kultúre ani v politike, pri konštatovaniach, že sme sice bratia, (alebo sestry?), ale sme rozdielni. V kultúre i v politike určite, čo sa naplno prejavilo a nadalej prejavuje aj vyše dvadsať päť rokov po rozdelení mojej republiky.

Zúčastnila som sa nekonečného počtu debát a konferencií, ktoré hľadali odpoveď na otázku, prečo sme sa vlastne rozdelili, keď sa podľa sociologických prieskumov máme tak radi. Chceli by sme byť susedia, cítimo sa v Prahe ako doma a naši talentovaní mladí húfne opúšťajú svoju rodnú postať, aby študovali na českých a moravských univerzitách, vtedy by to bolo, pravda, doma. Tak prečo ste sa rozdelili?, prenasledovali ma s údivom v očiach Rakúšania, Nemci, Švajčiari. Warum? Položila som si teda, v tom roku 1992, sediac na už nepohodlnom mieste česko-slovenskej veľvyslankyne vo Viedni, pre mňa zásadnú otázku. Prečo sa nám, ktorí sme rozdelenie nechceli a nepotrebovali na pozdvihnutie sebavedomia, od Šoltésovej a Timravy, cez Jesenského a Jesenskú, až po Havla a Chmela, nepodarilo vytvoriť spoľočné nadnárodné narácie? Tie tak potrebné rozprávky, ovinuté mýtmi a milými predsudkami, ktoré by nás a našu republiku udržali pospolu. Nemám kladnú odpoveď na túto otázku, len negatívnu. Nepodarilo sa to preto, že.... a nasleduje vymenovanie množstva racionálnych i bláznivých dôvodov. Možno má pravdu Przemysław Czapliński, ktorý na príklade problémov Poľska pri vytváraní pozitívnych národných narácií konštatuje, že „rozklad narácií, ktoré nás zakotvili vo väčších celkoch, postupuje rýchlejšie ako tvorba nových sietí“. Nemala som pocit, vzhľadom na moju prítomnosť v českej kultúre, že nám chýba väčší počet slovensko-českých kultúrnych aktivít, že neuznávame spoločné a všeobecne akceptovateľné zásady spolužitia. Alebo že by nám predsa chýbala dostatočná projekcia spolunáležitosti, tie „povesti, ktoré sme len úchytkom započuli po ceste“? Že by sme sa my Slováci necítili byť súčasťou kunderovskej strednej Eu-

rópy, ktorú uniesli „cudzí býci“ po Jalte na Východ a vnútili jej cudziu história? Tá i na Západe dobre známa kultúrna, nie politická, narácia z 80. rokov 20. storočia, ktorá mala aj Slovensko vytrhnúť z vajatania medzi zúfalým Rusom, dúfajúcim Štúrom a nadšeným komunistom Mihálikom? Aj keď, pravdu povediac, Kundera pri vytváraní novej literárnej skutočnosti zabudol na Slovensko. Utešiť nás má, že aj na Rumunsko, Ukrajinu a celú Juhosláviu. Na všetkých nás, ktorí sa znova ovíjame dobre nám známymi pavučinami pocitu malosti a bezvýznamnosti, obete, dokonca dvojnásobnej, zradenej Západom i Východom. Aký strašný osud - nariekame.

Dnes písuci historici zdôrazňujú, že Československo bolo zrodene v náhľivosti, prirýchlo, a tak nebol čas, aby jeho základy boli festovnejšie. Ale nik, okrem našich matičiarskych zúfalcov sa neodváži napísať, že moja republika vznikla len z naivného snívania, z neuskutočiteľného priania Čechov a Čehúňov, so zle posplietaného koša fantázie a strachu, takže sa nemožno čudovať, že nevydržala. Rýchlo? To asi áno, veď povstala za niekoľko mesiacov na ruinách štyristoročnej ríše a na obetiach vojakov i civilov v prvej svetovej vojne. Ale to cudzí vojaci a nie my, Slováci, vybojovali naše dodnes platné južné hranice na Dunaji a Ipli. To bolo Československo, ktoré spolu s časťou dnes už nespomínaného Zakarpattia preťalo bezprostrednú komunikáciu medzi Poliakmi a Maďarmi a položilo sa celou svojou váhou priemyslu a baníctva na Rakúsko ako taký balvan a snažilo sa zabezpečiť si mier a pohodu šíkovnou diplomaciou, v ktorej hrali jednu z rozhodujúcich rolí slovenskí diplomati v službách nového demokratického štátu. Aká škoda, že zabúdame na pána veľvyslanca Slávika v Poľsku a jeho trefné poznámky, týkajúce sa činnosti „slovenskej vlády“ na poľskom území, platenej z Maďarska po celé dvadsiate roky 20. storočia. Toto spojenectvo našlo v Pittsburghu jednu z mnohých česko-slovenských dohôd o spolužití, poľský parník ju dovezol do Gdaňska, niekto zaplatil cestu našim autonomistom, niekto nastaval deti so slovenskými zástavkami pozdĺž trate na Slovensko.... množstvo podobných faktov môžeme dnes nájsť v už necenzurovaných historických

prednáškach na konferenciách. Smutným faktom je, že Republika sa v roku 1939 nebránila a bezmocné slzy ma kompromitovali v Českom rozhlase, keď som si vypočula archívnu nahrávku posledného prejavu posledného demokratického predsedu vlády republiky, Milana Hodžu, pred kapituláciou. Mimochodom, po česky. A tak nakoniec stačila hus na stole u Hitlera, trochu výhrážok a posledná bašta demokracie v strednej Európe padla bez jediného výstrelu. Bol to moment, ktorý ju aj na ďalšie desaťročia oslabil? Nová mapa, v ktorej slovenské oklieštené územie hralo úlohu pokojného zázemia a klinu, nasmerovaného na východ, vydržala len do samovraždy masového vraha v bunkri v Berlíne. Republika sa vrátila spolu s fašistickým Maďarskym okupovaným územím a hranicami. Dva fašistické štáty a zároveň okupanti, zaujímavé.

Desaťročia, ktoré nasledovali, nedemokratická republika, do ktorej som sa narodila, sa vyznačovali hasnúcou nádejou, očakávaniami, ktoré sa nenapĺňali, a prekvapivým zabúdaním, že stále existuje aj Slovensko. Aj keď toto cyklické zabúdanie na nás bolo navonok ilustrované krojmi a ujúkaním. Dotklo sa ma, keď ma v Poľsku ako veľvyslankyňu v roku 2000 chceli titulovať „Pani czeska Ambassador“. Keď populárna pop-skupina spievala o „českých Tatrách“ a nik ich nezavrátil. Z čoho pramenil ten neuveriteľný nedostatok záujmu u našich susedov? Už nepotrebovali Pittsburskú dohodu? Zabudli na bohaté zbierky dôkazov poľsko-slovenských kontaktov posledných storočí, ako sa o tom môžete presvedčiť v dvojzväzkovej knihe veľkého „aternika“ Michała Jagiella, ktorá vznikla na základe veľkej výstavy z archívov v priestoroch poľskej Národnej knižnice? Ukázalo sa, že táto ignorácia poskytla jeden z argumentov pre nepotrebnosť mojej republiky a my, čo sme to nechceli, sme nemali dostatok sily, aby sme to zvrátili. Nevidia nás! Česi nás zacláňajú! Chceme uznanie našej výnimočnosti! Haló, Európa, aj my sme tu! Satisfakcia, ktorú sme chceli čerpať z toho, že nás uznávajú tí druhí a veľkí. Snaha porozumieť, kto sme v dnešnom svete a kam ideme – z perspektívy cudzích kultúr. „Kultúra, ktorá si kladie takúto otázku, chce dosiahnuť spokojnosť uspokojenej prázdnoty!“,

napísal Czapliński. Rozumiem tomu tak, že snaha, aby sme sa prezentovali ako väčší a zaujímatejší, sa vybíja na vymýšľaní stratégii prezentácie v zahraničí, (každých desať rokov aspoň jedna), krenieme slovne nanovo našu kultúru v našich vlastných očiach a prispôsobujeme sa následne tomuto novému, či skôr staronovému obrazu. Hra, ktorú neustále v rozpakoch a pocieté malosti hráme, nám v podstate vystrihuje pierka – letky ako domácim husiam, aby sme ani náhodou nevzlietli. A ak sa to niekomu predsa podarí, vyženieme ho z kŕdla nemilosrdne, to už vedela aj Timrava pôsobivo opísť.

Nezabudnem už nikdy na moment, keď nám krídla zrazu akoby zázrakom narastli a na ten zvuk vetra okolo uší, keď sme vyleteli spoločne do európskeho priestoru, zanechávajúc za sebou zhordzavené ploty, neveriacich Tomášov a večný strach z Bacílka, Biľaka, Svěchotu. Sami sme si začali definovať ciele, skutočné a akoby na dosah ruky. Nebol to čas prekresľovania máp ako v roku 1938, zostali sme v republike, ale vygumovali sme pocity bezmocnosti a nádej nás vyzdvihla do výšky. Prisahala som vernošť tejto novej republike a dodnes si vyčítam, že som si nedovolila vychutnať ten let, tú bezťaž, dostatočne. Európa so svojimi podmienkami, príval zodpovednosti a špeciálne artikulované pochybnosti a narastajúci strach z nás v Rakúsku ma zavalili a vrátili na zem predčasne. Zvesila som krídla. Nepomohla mi ani gloriola prezidenta Václava Havla okolo mojej hlavy. Prvá demokratická veľvyslankyňa spoza Toten Winkel, to bola senzácia. Ale kampaň proti našej, znova o demokraciu sa usilujúcej republike, ukrytá pod heslami strachu zo sovietskych modelov atómových elektrární na našom území, sa rozhorela skôr, než som sa stačila zorientovať. Boj to bol ľútý a hoci dnes už stratil svoju priam zničujúcu silu, ešte občas vybuchuje ako pomaly hasnúca sopka. Uvedomila som si, že demokratický režim, ktorý nepochybne bol v Rakúsku nastolený hneď po odchode sovietskej okupačnej správy, nezabráni možnosti manipulovania s verejnou mienkou pomocou médií a následne politikov. „To je tá pani, ktorá u nás zastupuje záujmy štátu, ktorý nás bezprostredne ohrozenie a chce nás vyhubiť“, hrmel hlas kance-

lára susedného štátu na volebných zhromaždeniach a paradajky lietali okolo mojej hlavy. Protestovala som, bránila odbornosť našich inžinierov, ktorí sedeli vo velíne našich elektrární, používala rôzne triky, aby televízie nemohli prestrihať rozhovory so mnou tak, aby moje výpovede stratili zmysel. Pozvala som na veľvyslanectvo majiteľa Neue Kronen Zeitung, pána Dichanda a dokázala som mu na výstrižkoch jeho bulvárnych novín, že klamú a vymýšľajú si na úkor mojej vlasti. Žartoval. Mohol si to dovoliť, jeho noviny zdvojnásobili náklad a tým pádom aj zisk. Vystrašené mladé matky čakali ráno na mňa pred veľvyslanectvom s pasmi v rukách a plakali od strachu. Malí žiaci kľačali pod dozorom učiteliek predo mnou a plakali. Starí ľudia ma zastavovali a prosili so slzami v očiach, aby sme už zavreli ten „schrott“, že sa boja o zdravie svojich rodín. Čo len s nami bude, nariekalo celé Rakúsko a „odborníci“ s detskými dozimetrami chodili vo vzdialosti kilometrov okolo Trnavy a merali rádioaktivitu. Zobrala som jeden z nich a zmerala rádioaktivitu okolo uhoľnej elektrárne vedľa Viedne. Pípal ako divý. Ale prestrašená spoločnosť už nereagovala na žiadne fakty a argumenty. Tak ako dnes naši občania, vyľakaní predsedom vlády a „expertmi“ na sociálnych sietach, v očakávaní potopy „moslimami“, ktorá nie a nie nastáť. Spolu s predstaviteľmi československej federálnej vlády a prezidentom sme hľadali lieky na tú hrôzu, ktorá sa valila z juhu na nás...nenašli sme. Takúto nákazu nezastaví nič, len čas. Pochopila som, že za fasádou slobodných volieb musí stáť na stráži ústava a právo. Aby strach neprispel k bolševizácii štátu, teda k zničeniu dôvery v demokratické inštitúcie a k ich likvidácii. Z realizovania teroru pod pláštikom nezmieriteľného boja za raj na zemi. Bolo to vyčerpávajúce obdobie pre republiku. Tisíce turistov, ktorí sa ponáhľali pozrieť sa na ten „Západ“, keby sa to náhodou zvratio. Desiatky pláčúcich rodičov, ktorí ma zúfalo prosili, aby sme našli ich nedospelé dcéry a synov, ktorí sa jedného rána vytratili i s pasom v ruke. Babička, ktorá zostala sedieť na lavičke v parku pred parlamentom, zabudnutá, kým si o dva dni na ňu vytriezvení veselí Moraváci spomenuli a doniesli kilá klobás ako ospravedlnenie. Krásne listy i hanlivé listy,

tak podobné tým, čo sa teraz objavujú na fejsbuku. Republika, ktorú si susedia prezerali v podobe cudzích ľudí, pred pár týždňami ešte uväznenými za elektricky nabitym plotom. Republika rôznych tvári. A medzitým sa ochrana záujmov našej republiky v Rakúsku pomaly, ale nezadržateľne menila na zápas o jej ďalšiu existenciu doma.

V pracovni v Cumberlandskom paláci sa striedali návštevy ako na bežiaco páse. Od nich som sa dozvedela, že Slovensko si už pripravovalo svoj vlastný rozpočet, v ktorom bola poriadna diera v objeme 30 miliárd. Už v marci 1992, keď mi navrhol prezident Havel, aby som sa ako Slovenka stala jeho viceprezidentkou, som bola presvedčená, že po rozpade Juhoslávie so zničujúcimi vojnami a Sovietskeho zväzu, prekvapivo bez vojen, sa rozpad mojej republiky nezadržateľne blíži a ponuku som odmietla. Václav sa veľmi nahneval, jeho poradcovia ma vysmiali, ale bohužiaľ, som mala pravdu ja. Nový federálny minister zahraničných vecí, pán Moravčík, sa v lete dostavil do Viedne a s aroganciou sebe vlastnou mi oznámil, že ho zahraničná politika a pomery v Rakúsku vonkoncom nezaujímajú, on bude zodpovedný len za rozdelenie majetku republiky vo Viedni. A poslal ma preč. Na veľvyslanectvo prišli noví pracovníci z Bratislavы, ktorí mi dávali jasne najavo, že som neschopná pochopiť dejinnú nevyhnutnosť, nie som dostatočne slovenská a vôbec, oni preberajú vládu nad veľvyslanectvom. Atmosféra medzi nimi a českými diplomati zhustla a spolupráca, dovtedy priam ideálna, sa vytratila. Nakoniec sa naštastie moji krajania najviac venovali sporu o majetok a ja som medzitým bránila sukcesiu medzinárodných bilaterálnych zmlúv pre obe vznikajúce republiky, ktoré chceli diplomati rakúskeho Ministerstva zahraničných vecí anulovať. Aspoň niektoré z nich, presvedčali ma. 8. januára 1993 som podpísala rozdelenie financií v bankách a odcestovala do Bratislavы, keďže som sa rozhodla nevyhovieť ponuke, aby som prevzala veľvyslanectvo ako zástupkyňa Českej republiky.

Moja republika zmizla z mapy Európy. Som veľmi rada, že všetky obavy pred touto geopolitickou zmenou sa po roku 1998 nezhmotnili do projektu Slovenska, tentoraz ako klinu ruské-

ho vplyvu, smerujúceho od východu na západ. Aj nová národnovecká narácia akéhosi neutrálneho Slovenska s jeho nejasnými garantmi zmizla pre nedostatok mimoekonomických motivácií a pod náporom snáh zaradiť aj Slovensko medzi demokratické štáty Európy pod bezpečnostným dáždnikom NATO. Na tom sa, dúfam, už nič nezmení a Slovensko odmietne aj obnovené sny Pilsudského projektu Medzimoria, ktorý vznikol ešte pred I. svetovou vojnou. Projektu akejsi federácie štátov od Baltiku po Jadran a Čierne more, idei, v základe ktorej je snaha Poľska oslabiť dominanciu Nemecka a Ruska v strednej Európe, zbaviť sa zároveň svojho odvekého strachu z nich a trochu si zadomiňovať nad štátmi v strede Európy.

Republika teda viac neurčuje naše osudy, ale okolo nás sa situácia zneprehľadňuje. Naši najbližší susedia, Poliaci a Maďari, sa dostávajú do schizofrenickej situácie, ako ju opisujú spoločne M. Szczygel i K. Varga. Na jednej strane sa nebránia prijímaniu cudzích technológií a kapitálu, a na druhej sa snažia obrániť pred zahraničnými vplyvmi svoju lokálnu kultúru. To sa prejavuje humorne tým, čo poznáme aj z domu. V sídle Európskej komisie v Bruseli hovoria jedným jazykom a doma druhým, ktorý je argumentačne opačne nastavený. V spojení s obnoveným vyzdvihovaním porážok v dejinách ako posvätných bojov národa a snahou o nové, anti-európske narácie, vychádzajúce z presvedčenia, že ich kultúra je svojbytná a neimitujúca európske trendy, izolujú svoju kultúru od dennej politiky a hlavne od ekonomiky. Izolujú sa aj od nás. Zápas, ktorý som nikdy nepredpokladala, sa odohráva aj v Česku. Mali byť už dávno von z fitnesu a bezpeční a bohatí komunikovať sebavedome so Západom. Namiesto toho obviňujú Európsku úniu i eurozónu zo všetkých hriechov, na ktoré si spomenú. A tak som zalistovala v mimoriadne obľúbenej a zábavnej knihe poľského autora Gottland a narazila na stranu, kde vyjadruje M. Szczygel obavu, že „Česi sú poligónom totalitarizmu“, vychádzajúc z faktu, že komunizmus bol v Čechách (nevie, že aj na Slovensku) omnoho radikálnejší a dôslednejší vo svojej obludnosti ako v Poľsku. Dnes sa prekvapene pozérám na špirálu zrýchlenej cirkulácie emócií v Prahe a okolí.

Na emócie sme predsa boli experti my, nie? Na mape sa zrazu objavuje ostrov európanstva a eurozóny ako jeho kotvy - Slovenská republika. Moja posledná otázka znie - dokedy?

Prežila som niekoľko zmien mapy strednej Európy. Pred sto rokmi sa narodila moja republika, aby po vyše 80 rokoch zanikla, rozdelená medzi dve spriateLENÉ. Praha prestala byť mojím mestom, ale môžem sa do nej vracať bez toho, aby mi stáli v ceste hranice. Už si skoro nikto nespomína na Bacílku, pomaly ani na Husáka, na fašistickú a bolševickú luzu, ktorá zničila pohodu a možnosti mojich rodičov. Ale zdá sa, že pamäť o republike, ktorá nás zachránila pred nebytím a zanechala nám napriek všetkým nejasnostiam a pochybnostiam zmysel pre demokraciu a európskosť, zostáva. Potešiteľný fakt, nie?

Miroslav Marcelli

Je jeden z októbrových piatkov. Ako v priebehu semestra skoro každý piatok poobede, aj dnes po odchode z univerzity smerujú moje kroky priamo na stanicu, kde nastupujem do vlaku. Ako zvyčajne, aj teraz pocestujem Jeseniom – tak sa totiž volá tento vlak, ktorý spája Prahu a Bratislavu, dve mestá dvoch susediacich republík.

V kupé sa rozhliadam okolo seba, pozorujem spolucestujúcich, väčšinou sú to mladší ľudia, len čo sa usadia, začínajú telefónovať a otvárajú laptopy. Podnikatelia, študenti, turisti. Okrem češtiny sa ozýva slovenčina, angličtina a maďarčina. V duchu sa pýtam, kolkým z týchto vzdelaných a sveta znalých ľudí meno Jan Jesenius hovorí aj niečo iné než názov vlaku. Odhadujem, že by ich veľa nebolo. Ešte tak Jaroslav Hašek – pri názve tohto raného vlaku by výsledok určite bol úplne iný, veď kto by nepoznal autora Dobreho vojaka Švejka! Akoby som počul ozveny povzduchu zo začiatku Patočkovej štúdie o Čechoch: vyzerá to tak, že tento malý národ je pre veľké európske národy nezaujímavý: je tu niekoľko známych mien z politiky, hudby a športu, niekoľko mien s epizodickou popularitou a ríša fantázie pozná iba jedno české meno, meno dobrého vojaka Švejka. V početných ozvenách sa mi toto konštatovanie vracia nielen zvonku, z veľkých národov, ale aj zvnútra, z toho česko-slovenského priestoru, ktorý bol ešte pred niekoľkými desaťročiami prepojený početnými kultúrnymi a jazykovými väzbami. A to som do tohto vlaku nasaďal s predstavou, že mi poskytne príležitosti na rozvinutie úvah o Československu ako spoločnom kultúrnom priestore!

Pravdaže, vedel som dobre, že na trase z Prahy do Bratislavы prejdem z jedného štátu do druhého. Nielen to. Musel by som byť úplne naivný, aby som nevnímal separačné následky politických, právnych a ekonomických procesov, ktoré sa po rozpade spoločného štátu rozbehli a priamo alebo nepriamo zasahujú do oblasti kultúrnych vzťahov. Takúto naivnosť by neospravedlňovala ani príslovečná odtrhnutosť filozofického myslenia od reality. Nie som až taký filozof, aby som mohol povedať, že žijem v ríši ideí, ochotne priznávam, že moje teoretické pokusy vedie zámer pochopiť prítomnú skutočnosť. Ani fakt, sám osobe po-

tešujúci, že pri prechode hraníc už dlhší čas nemusím predložiť pas, mi nijako nezastiera, že za Břeclavou prekročím hranice, ktoré rozdeľujú nielen dva štáty, ale aj dve kultúrne sféry.

Napriek tomu naďalej verím, že väzby, ktoré sa medzi týmito dvoma sférami v minulosti vytvorili, stále v transformovaných podobách pretrvávajú. Keď stojím za katedrou, nepotrebujem túto vieru nijako zvlášť overovať a odôvodňovať, stačí mi vedomie (možno iluzórne), že študenti moje slová vnímajú. Do jej bližšej argumentácie sa nepúštam ani pri koncipovaní a písaní teoretických štúdií určených pre odborné časopisy. Prostredie vlakového kupé mi však napriek všetkým obmedzeniam alebo, lepšie povedané, práve vďaka nim prináša príležitosť zaoberať sa tému, ktorá by mohla byť zaujímavá už len preto, že sa v nej osobný prístup spája s generačným postojom a, ako tuším, aj so širšou historickou perspektívou.

Ak som ešte pred niekoľkými hodinami, stojac za katedrou, prednášal o modeloch komunikácie, teraz, keď mám pred sebou displej počítača a vedľa seba okno ponúkajúce pohľady na českú krajinu, sa predo mnou otvára trochu iná problematika, aj keď ešte stále spojená s tému komunikácie. Začínam uvažovať o kultúrnych a historických predpokladoch, z ktorých komunikácia medzi príslušníkmi dvoch národov vychádza. Hľadám nejakú postavu, čo by v týchto úvahách mohla svojím dielom a verejnými aktivitami stelesňovať ideu spoločného komunikačného prostredia, v ktorom sa stretávajú kultúry dvoch národov. V mysli predo mnou defilujú postavy reprezentantov tohto spoločného a pritom vnútorne diferencovaného kultúrneho sveta. Politici, vedci, filozofi, umelci. Česi, Slováci, ale i príslušníci iných národov. Niektorí patria do dávnejšej minulosti, iní na kultúrnej a politickej scéne pôsobili v časoch prvej republiky a sú medzi nimi aj takí, čo stále žijú, tvoria a priamo alebo nepriamo prehovárajú k veciam verejným. Každý z nich by si zaslúžil, aby jeho príspevok k československej kultúre uchovala historická pamäť našich národov a priznala mu náležité miesto na imaginárnom spoločnom panteóne. Ja však teraz nezamýšľam čo len v hrubých črtách predstavovať galériu veľkých predkov a ich

nasledovníkov, nemôžem a vlastne ani nechcem predkladať svedectvá o zásluhách na zrode a udržiavaní idey spoločnej kultúry. Namiesto tejto, zaiste úctyhodnej, no pre mňa teraz vzdialenej úlohy, hľadám jednu postavu, ktorá by túto ideu reprezentovala v jej dynamickej rozporuplnosti, prinášajúcej spolu s odhalením pravdy zjednodušenia, skreslenia a ideologické posuny. Keby išlo len o to, ukázať, ako sa v hlásaných a presadzovaných myšlienkach pravda stretáva s nepravdou, poznanie s ilúziami a vhľad do skrytej skutočnosti s jej ideologickým zastretím, nebolo by nijakým problémom nájsť vhodného reprezentanta. Celá záležitosť sa začína komplikovať požiadavkou, aby rozporuplnosť bola naozaj dynamická a ako taká podnecovala pohyb, ktorý aj dnes vnímame a prijímame jeho impulzy. Začínam pochybovať, či vôbec nájdem postavu, ktorej pôsobenie zamerané na rozvíjanie a šírenie československej kultúry by charakterizovala schopnosť vyvolávať dodnes sa predĺžujúci pohyb.

Celkom som prestal vnímať krajinu za oknom vlaku, nevšimol som si ani to, že medzičasom zhaslo svetlo displeja môjho laptopu. Až sprievodcov hlas v reproduktore ma upozorňuje, že sa blížime k Brnu. Možno to nie je celkom náhoda, že sa mi v tej chvíli vybaví postava jedného Rusa, z ktorého sa stal občan medzivojnového Československa. Naozaj, je v tom istá, ak aj nie zákonitosť, tak aspoň súvislosť, že pri hlásení o Brne mi prichádzala um postava ruského a československého (a nakoniec aj amerického) lingvistu Romana Jakobsona, ktorý sa v tridsiatych rokoch na trase Praha-Brno určite neraz pohyboval, ktorý sa na Masarykovej univerzite habilitoval a prednášal tu okrem rusistiky starú českú literatúru, a ktorý, či už bol v Prahe alebo Brne, prostredníctvom svojich kolegov a nasledovníkov vstupoval aj do slovenského akademického prostredia, kde sa v tomto a nasledujúcim desaťročí utvárala slovenská verzia štrukturalizmu v lingvistickej, literárnovednej, folkloristickej a etnologickej bádaniach. Zatial čo ešte pred niekoľkými hodinami som Jakobsona vo svojej prednáške uvádzal ako tvorca modelu, ktorý sa dodnes používa pri analýzach komunikačných procesov, teraz si spomínam na jeho koncepciu veľkomoravských koreňov

československej národnej tradície, ako ju rozvinul v práci *Moudrost starých Čechů*. Na myseľ mi prichádzajú jeho slová o československom svete, ktorý sa podľa neho z českej a slovenskej vetvy sformoval do jednotného kultúrneho útvaru, aby v podobe moravskej misie sprostredkúvaním medzi gréckou a latinskou kultúrou priniesol „prvé československé nómum“. Ak ma pamäť neklame, tvrdí, že hoci táto jednota v ďalšom historickom vývoji oboch národov stratila svoj politický základ, na kultúrnom poli napriek všetkým prekážkam prežívala, tvoriac korene a základ československej národnej tradície.

Sme už za Brnom, krajina za oknom sa otvorila do širokých polí lemovaných pahorkatinami. Stále myslím na Jakobsona a jeho koncepciu dejín československej národnej ideológie. Má sa odvíjať od prvej československej básni, ktorá je dielom Konštatína Filozofa: v tejto básni je vraj koncentrované vyjadrenie celého českého literárneho a kultúrneho života od stredoveku až po Masaryka; stade vraj pramení základné poslanie celej československej kultúry: neobmedzovať sa na šírenie západnej kultúry vo východnom, slovanskom svete (ako to od rakúsko-uhorských čias hlásajú jej „západnícki“ ideológovia), ale sprostredkúvať medzi Západom a Východom; tam sa vraj zreteľne prejavili prednosti „dvojsmernosti“, ktorú pre pochyby duchovných prúdov táto kultúra otvára, čím umožňuje vznik hodnôt, aké „jednosmerná“ kultúra nikdy nesploď.

Jakobsonove slová o „československom svete“, „moravskej misii“ a „dvojsmernom charaktere“ spoločného národného celku si okamžite vybavujem, hoci som o tejto jeho štúdii nikdy nič nepísal a v prednáškach sa o nej zmieňujem iba veľmi zriedkavo. Vlastne som k nej trochu bližšie pristúpil iba v jednom kurze, a to vo Francúzsku, kde som na začiatku deväťdesiatych rokov uvádzal študentov univerzity v Clermont-Ferrand do filozofického myslenia národov strednej Európy. Zdalo sa mi, že by Jakobsonova úvaha týmto študentom, ktorí o Československu a jeho dejinách veľa nevedeli, mohla priblížiť situáciu, v akej sa v tomto priestore v medzivojniovom období zrodili, precizovali a šírili myšlienky, pojmy a koncepcie štrukturalistického hnútia. Mohol

som hovoriť o fascinácii, akú v lingvistike vyvolával projekt budovania fonologických systémov, mohol som hovoriť o lákavých perspektívach širšieho, už nielen lingvistického uplatňovania princípu binárnych opozícií, mohol som hovoriť o nádejach, aké sa pri pohľade na pokroky lingvistiky prebúdzali v myslach predstaviteľov takých vied, ako je folkloristika, estetika alebo aj filozofia. Mohol som hovoriť o organizačných útvaroch, v akých štrukturalistické hnutie nachádzalo svoje diskusné a výskumné základne a v tejto súvislosti spomenúť nielen Pražský lingvistickej krúžok, ale aj slovenský Spolok pre vedeckú syntézu a Bratislavský lingvistický krúžok. O tom všetkom som mohol hovoriť, a aspoň v náznakoch som naozaj hovoril, od istej chvíle som však nadobudol pocit, že na sprostredkovanie významu všetkých týchto myšlienkových iniciatív je potrebné čosi povedať aj o kultúrnom rámci, ktorý každú z nich prekračuje, a pritom tvorí ich neodmysliteľný predpoklad, bez ktorého vystupujú iba ako fantómy vznášajúce sa v prázdnom priestore. Vtedy mi napadlo, že túto prázdnosť by mohli vyplniť odkazy na Jakobsonovu koncepciu dvojsmerného charakteru československého kultúrneho sveta. Svojim francúzskym študentom som navrhol, aby sa na seminári zaoberali Jakobsonovou *Múdrošťou*.

Cez okno pozorujem, ako vlak prechádza ponad rieku Moravu. Vstupujeme do dunajského povodia, do terénu, kde sa podľa Jakobsona vytvoril pretrvávajúci základ celej československej kultúry. Odvolávajúc sa na historikov a archeológov, Jakobson nezabudol zdôrazniť, že vo veľkomoravských časoch toto miesto kultúrne a hospodársky spadalo do okruhu východného, prevažne byzantského vplyvu. Pri pohľade z vlaku nič nenasvedčuje, že by z tohto niekdajšieho vplyvu ešte čosi zostalo. To, zaiste, nemožno pokladať za argument spochybňujúci jeho tézu o pretrvávajúcim pôsobení odkazu moravskej misie. Ten argument nevzišiel z pozorovania dnešnej podoby krajiny, kde sa podľa všetkého kedy sú rozprestierala slovanská ríša. Proti koncepcii kontinuity cyrilometodskej tradície, ktorú Jakobson obhajoval ešte pred vydaním *Múdrosti*, sa už v medzivojniovom období postavili viacerí teoretici – jazykovedci, literárni vedci, bohemisti,

medievisti a ďalší odborníci. Nebude prehnané, ak všetky tie-
to (a viaceré ďalšie) odborné kvalifikácie priznáme Janovi Vilí-
kovskému, ktorý počas pôsobenia na univerzitách v Bratislave
a Brne vo svojich práciach poukázal na intímne väzby staroče-
skej literatúry s latinskou tradíciou.

Vlak sa blíži k Bratislave, k mestu, ktoré Jana Vilíkovského
prijalo a do ktorého sa aj počas svojho brnianskeho pôsobenia
stále vracal. Ešte si stihnenom pripomenúť jednu kritickú reakciu
na Jakobsonovu myšlienku o pretrvávajúcej tradícii moravskej
misie v československej kultúre. Už počas čítania Jakobsonovej
práce som svojich francúzskych študentov musel upozorňovať,
aby zobraťi do úvahy dejinný kontext jej vzniku: zánik Českoslo-
venska, nemeckú okupáciu, vojnové útrapy, nacistickú ideológiu
hlásajúcu nadradenosť nemeckej kultúry. Sám Jakobson sa pri-
znáva k ideologickému poslaniu svojho spisu a otvorené ho chara-
kterizuje ako odpoveď na ideológiu upierajúcu českému ná-
rodu kultúrnu minulosť. Je potom vôbec namieste polemizovať
s jeho koncepciou dejín z teoretických pozícií? Ukážku takejto
teoretickej, presnejšie povedanej, filozofickej polemiky som ke-
dysi týmto študentom predstavil v Patočkovej práci *Co jsou Češi?*
Keď sa tu Patočka obracia k Jakobsonovej myšlienke, že české
národné povedomie sa utvorilo priatím úlohy sprostredkúvať
medzi Východom a Západom a brániť slovanský svet proti zá-
padnej expanzii, poukazuje na obmedzenosť kultúrnych kon-
taktov s Byzanciou a kontrastuje ich s možnosťami, aké posky-
toval svet západnej, latinskej vzdelenosti. Vedomie zvláštneho
postavenia sa podľa Patočku v českom národe začína formovať
až v 10. storočí, a to nie v obrannom postoji voči Západu, ale ako
jeho „predsunutý hrot“.

Ked mi teraz, na bratislavskej stanici prichádzajú na um tieto
slová, kladiem si otázku, čo po týchto kritikách ostalo z pred-
stavy spoločného kultúrneho priestoru. Ideu pretrvávajúcej
tradície, ktorá vychádza zo staroslovanských koreňov česko-
slovenskej kultúry, spochybnilo viaceré analýzy vedené z pozícií
lingvistiky, teórie literatúry, histórie a filozofie. Je napokon zrej-
mé, že pri rozvíjaní tejto idey sa Jakobson spreneveril zásadám,

ktoré hlásala jeho vlastná koncepcia lingvistických a semiotic-
kých štúdií. Nájdeme potom vo svojich reflexiách prítomnej spo-
ločenskej reality niečo, čo by nám aspoň vzdialene pripomínaло
Jakobsonovo uvažovanie o spoločnom československom svete?

Som stále presvedčený, že napriek všetkým výhradám a po-
chybnostiam, či už ich prináša teória, alebo spoločenské proce-
sy, stále obстоjí idea dvojsmernosti duchovných pohybov odo-
hrávajúcich sa v našich kultúrach. Pravda, netreba ju chápať iba
v dimenziách veľkých expanzívnych pohybov smerujúcich z Vý-
chodu na Západ a naopak. Československý kultúrny priestor,
ako ho v medzivojnovom období poznal Roman Jakobson a spolu
s ním mnohí ďalší vedci, umelci, politici i obyčajní občania, sa
vyznačoval akousi vnútornou dvojsmernosťou, vďaka ktorej sa
smerovky ustavične obracali. Teória štrukturálnej semiotiky,
estetiky a lingvistiky, na rozvoji ktorej mal taký výrazný podiel
ruský formalizmus, do Bratislavu prichádzala z Prahy. V bra-
tislavskom prostredí našla priaznivé podmienky, vďaka čomu
sa na Univerzite Komenského habilitoval Jan Mukařovský a za
profesora porovnávacej jazykovedy bol vymenovaný Josef M. Ko-
řínek, z ktorého seminára vyšla celá skupina štrukturalisticky
orientovaných lingvistov. Za všetky svedectvá pohybu smeruj-
úceho opačným smerom, na československý „Západ“ spomeni-
em aspoň zborník štúdií ruských formalistov, ktorý pod názvom
Teória literatúry vydal Mukařovského žiak Mikuláš Bakoš. A za
všetkých, čo tento dvojsmerný charakter československého
kultúrneho prostredia udržiaval v dobách nedávnych, uvádzam
aspoň profesora Zdeňka Mathausera, ktorý pre svoju koncepciu
spájajúcu semiotiku s hermeneutikou našiel pochopenie v nitri-
anskom Kabinete literárnej komunikácie.

So spomienkou na profesora Mathausera, ktorého som mal
česť osobne poznať, vychádzam z bratislavskej stanice. Táto
spomienka ma ubezpečuje, že na odôvodnenie dvojsmernosti
československého kultúrneho priestoru nie sú potrebné pripo-
mienky hlbokých koreňov cyrilometodskej tradície.

Jiří Přibáň

Dějiny patří těm, kdo z jejich chaosu dokážou vyčíst osud a reálný zmatek převypráví jako zápas o ideály. Dějiny jsou však ideálům nevěrné, a tak různým impériím, státům a národům nabízejí v tu či onu historickou chvíli svůdný pocit vyvolenosti, že to právě v nich se naplňuje osudový zákon dějin a v jejich kulturním životě a politické svrchovanosti se zhmatňuje nějaká vůle hýbající vesmírem.

Vyvolenými se tak cítili Peršané, Řekové i Římané a od nich tento pocit převzali nejen středověcí králové a císaři, ale zrovna tak i moderní státy a celé národy. Ideály se ale také mění, takže dějiny si pohrávají nejen s otázkou, kdo je jimi vyvolen, ale také k čemu má být vyvolen. Problém spočívá nejen v tom, že vyvolenými se mohou současně cítit Američané, Němci, Francouzi, Rusové, Angličané nebo Číňané, Japonci a Saúdové, ale také, že ideály, kvůli kterým říše i národy vznikají, bojují mezi sebou a také zanikají, si často navzájem odporují a nelze je nijak smířit.

V politických dějinách je to přesně naopak než v evangeliu sv. Matouše – mnoho vyvolených, ale málo povolaných. Po zemi tak dnes běhají tisícovky národů, ale jen pár stovek z nich se v moderní době podařilo založit vlastní stát, a to většinou za vysokou cenu mnoha životů obětovaných ve válkách, revolucích, převratech nebo přímo rozvratech celých říší. O nezávislost však dnes usilují nejen Kurдовé, Tamilové nebo Ujgurové, ale zrovna tak i Baskové, Katalánci, Quebečané nebo Skotové žijící v míru demokratických společností. Společnosti jsou rozdělené a separatisté ve vyhrocených případech vedou ozbrojený boj nebo přinejmenším, i když často se stejným zápalem, požadují referenda, v nichž by jim i ta nejmenší většina jediného hlasu splnila sen. O něm se však jejich odpůrci domnívají, že je noční můrou, takže proti němu bojují také různými prostředky od demokratického přesvědčování přes ekonomické uplácení až po vojenskou a policejní represi.

Politická nezávislost a národní samostatnost zformulovaná legálně jako právo na sebeurčení – sladký sen, nebo noční můra?

Jak vidíme z ulic Barcelony, žádná ústava nedokáže právní normou zastavit pohyb, pokud s ním podstatná část společnosti spojí boj za ideály, kterým se druhá strana údajně staví do cesty. Litera ústavy může být na straně španělské vlády, ale srdce zapálená idealistickým bojem za národní nezávislost uhasit nemůže a každá násilná konfrontace jen utvrzuje přesvědčení separatistů o historických nespravedlnostech, křivdách a útlaku spáchaném na „jejich“ národu.

Uvěznit a potrestat, ne-li přímo zabít či popravit vůdce bojů za nezávislost je potom darem z nebes, který jen potvrzuje platnost ideálů, jejichž jménem se takový boj vede. Co na tom, že například Bostonský masakr z roku 1770, který si dodnes Američané připomínají v souvislosti s jejich bojem za nezávislost, ve skutečnosti začal hádkou o to, jestli si anglický voják může přivydělat podřadným čištěním veřejných záchodků, a během následného srocení davu v něm vystrašení a kamenovaní vojáci zastřelili pět kolonistů. I tato šarvátka totiž patří do moderního mýtu o vyvoleném národu, který se zrodil o šest let později, když se v *Deklaraci nezávislosti* rozhodl „zaujmout mezi mocnostmi světa své vlastní a rovné místo, k němuž jej opravňují zákony přírody a Boha“, a to na základě toho, že britská vláda nedokázala zajistit a dokonce porušovala „samozřejmé pravdy, že všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni, že jsou obdařeni svým Stvořitelem určitými neznicitelnými právy, že mezi tato práva náleží život, svoboda a sledování osobního štěstí“.

Co na tom, že samozřejmost těchto pravd na druhé straně Atlantiku nesdíleli, takže o základní demokratické právo lidu vládu nejen ustavit, ale také ji změnit, zrušit a ustavit vládu novou, se nakonec vedla nelítostná válka?! Co na tom, že do tohoto „zákonu přírody“ nepatřili otroci, takže američtí kolonisté je mohli nadále kupovat na tehdejším globálním otrokářském trhu?! Žádný politický rozklad a morální protiklady totiž nemohou vyvrátit ideály, k jejichž naplnění se určitý národ cítí vyvolen a od nichž odvozuje svou vlastní identitu!

Napětí mezi sladkým snem a noční můrou se táhne i českými národními dějinami a patří v nich k základnímu politickému žánru. Masarykův pohled na českou národní otázku byl i v evropském kontextu výjimečný, protože vycházel z optimistického předpokladu, že každá národní a národnostní otázka je především otázkou politickou, a proto národní revoluce mohou být úspěšné jen tehdy, když budou respektovat univerzální ideály demokratické a republikánské vlády. Podle tohoto názoru demokraticky ustavené a svrchované národy proti sobě nepovedou války, protože jsou založené na rozpravě, diskuzi, přesvědčování, vyjednávání a dalších formách utváření politické vůle, jejímž základním imperativem je demokratická shoda založená silou rozumného argumentu.

Sen o sebeurčení českého národa v průběhu světové války vyústil až do vzniku samostatného československého státu, jehož ústava jednoznačně definovala politickou svrchovanost celého demokratického lidu, a ne jednoho etnického národa. Tyto aspirace mělo koneckonců i pojetí tzv. československého národa, v němž dva různé kmeny navzdory etnickým rozmanitostem měly dospět k politické jednotě. Nebyl to jen momentální trik, jak získat v mnohonárodním státě většinu, ale výsledek dlouhodobého úsilí s kořeny v raně romantickém nacionalismu 19. století a s aspiracemi být alternativou k politikám austroslavismu i panslavismu. A Masarykovo úsilí zapojit především etnické Němce do budování československého státu bylo vedeno také přesvědčením, že demokracie a republikanismus mají univerzální platnost humanitních ideálů, a proto se dříve či později musí prosadit v historickém procesu demokratizace světové politiky.

Nebyl jsme tehdy nijak vyvolení, ale osvědčili jsme naši schopnost aktivně se podílet na dějinném pohybu světové revoluce. V tom spočívá smysl Masarykovy pozitivní vize pro československý stát. Naproti tomu Havlův vstup do polistopadové politiky od samého počátku doprovázely obavy intelektuála pozdní doby, která nabízí mnoho svědectví, jak se ideály humanitní snadno promění v nelidskost reálné politiky, jak blízko je

od demokracie a svobody k tyranii a otroctví a jak snadno dokážou lidé zaměnit i směnit jedno za druhé. Když přeskocíme slavné Havlové projevy z první poloviny roku 1990 a začteme se například do projevu předneseného na salcburských hudebních slavnostech na konci července, tedy krátce poté, co byl Havel zvolen za prezidenta republiky prvním demokraticky zvoleným Federálním shromážděním, narazíme v něm na „strach, že jsme si toho vzali příliš, strach, že na své úkoly nebudeme stačit, strach z vlastní nedostatečnosti, tedy strach ze sebe samých“.

Tento strach je sice částečně způsobený absurditou situace, ve které Sisyfos překvapivě zjistil, že se mu dílo může podařit, ale zrovna tak i vědomím, že v onom etnický, kulturně i politicky tak rozmanitém a protikladném prostoru střední Evropy je budování demokratické a otevřené společnosti samo o sobě sisyfovským úkolem, v němž strach ze sebe sama je již prohrou svého druhu a združením budoucích katastrof a neštěstí.

V Havlově projevu se již ohlašují obavy o další osud země, ale přesto končí výzvou, abychom ve střední Evropě čelili strachům z minulosti i budoucnosti. Přišel čas přestat snít o svobodě, demokracii nebo společné Evropě. Namísto toho je třeba probudit se a střízlivě zhodnotit schopnosti a možnosti každého z nás, protože v každém z nás se odehrává stejný boj, jaký vidíme ve společnosti, totiž boj mezi strachem a nadějí, mezi zoufalstvím a sebevědomím, které se nenechá zviktat chvílemi krizí a beznaděje.

K rozpadu československého státu, ke kterému došlo před čtvrt stoletím, se vyjádřili snad již všichni, od plavčíků na plovárně přes publicisty a politology až po přední politiky. O referendu se psalo stejně tak vášnivě, jako o selhání tehdejších demokraticky zvolených elit nebo rozdílných dopadech ekonomické reformy a ústavních improvizacích ve Federálním shromáždění i republikových parlamentech v létě a na podzim roku 1992. Současná krize v Katalánsku vyvolaná referendem o nezávislosti přitom ukazuje, že politiku nelze nikdy zcela spoutat ústavními pravidly a že i v ústavních demokraciích se objevují krize vyvolané konfliktem mezi politickou vůlí a právní normou.

Trvat jednoduše na liteře ústavy s tím, že referendum v ní není upraveno, a proto by jeho konání bylo ilegální, znamená krizi jen dál hrotit, takže referendum, jak ukazují příklady z Quebeku nebo Skotska, se nakonec v demokracii jeví jako sice riskantní, ale mnohem legitimnější forma řešení krize vyvolané touhou uplatnit právo na sebeurčení.

Rozpad Československa je v těchto souvislostech příklad mírného rozchodu dvou národů, které k sobě nikdy necítily nenávist, ale přesto nedokázaly ani ve svobodných podmírkách nalézt ústavní formu vzájemného soužití. Zrovna tak ovšem nedokázaly najít ani zcela legitimní formu rozpadu společného státu, a tak se Češi nakonec museli se svou samostatností pasivně smířit, zatímco Slovákům se podařilo zakotvit v evropských a mezinárodních strukturách teprve po zásadním zápase o politickou formu a směřování jejich nového státu.

Přes tyto zvláštnosti měl však proces rozpadu československé federace cosi společného se všemi krizemi, jaké vyvolává každý boj za národní nezávislost a státní suverenitu, a to rostoucí a nakonec nepřekročitelnou propast mezi faktickou ústavou vícenárodní společnosti a legální ústavou politického zřízení. O tomto protikladu mezi oficiální ústavou státu a neoficiální ústavou společnosti se v době rozpadu Československa příliš nepsalo, ale právě ona nám umožňuje zpětně pochopit jeho příčiny i důsledky.

Základní omyl českých i slovenských politiků po roce 1989 spočíval v přesvědčení, že ústavní reforma je v zásadě stejná jako ekonomická transformace. Jako kdyby stačilo napsat a schválit texty a ústavní i demokratické kontexty vzniknou samy od sebe. Ústavní krize tak měla dvě roviny – základní neschopnost, s výjimkou *Listiny základních práv a svobod* a zákona o ústavního soudu, tyto ústavní texty přijmout, a dále také neschopnost vidět reálné kontexty, v jakých se československá federace ocitla po roce 1989.

Zatímco ústavodárci na federální i republikových úrovních vyjednávali, psali a neustále přepisovali v naivní víře, že se po-

daří zastavit odstředivé tendenze ve státě, reálné instituce se velmi rychle ocitly v krizi a nakonec byly politickými elitami zcela paralyzované, protože společný stát přestal naplňovat ideál politického soužití a v očích leckterého politika se stal jen zátěží a překážkou, ať už v honbě za vidinou ekonomické prosperity, nebo národní suverenitou.

Tento rozpad ideálů a oficiálních ústavních institucí však paradoxně nevedl k rozpadu faktické ústavy společnosti, protože většina Čechů i Slováků si přála setrvat ve společném státě a nepřijala za svůj boj politiků o sféru jejich moci a vlivu. Situace Československa na počátku 90. let tak byla zásadně odlišná od situace hluboce rozdelených společností v dnešním Katalánsku či Skotsku. Referendum se konat nesmělo, protože by potvrdilo legitimitu faktické ústavy a nelegitimnost oficiálních ústavních rozhodnutí české a slovenské politické reprezentace zvolené ve volbách roku 1992. Zpochybnilo by i legitimitu *Deklarace Slovenské národní rady o nezávislosti Slovenské republiky* ze 17. července 1992 oficiálně vyhlašující státní suverenitu Slovenska a právo na sebeurčení, které na rozdíl od amerických kolonistů nechápali tehdejší slovenští zákonodárci jen jako právo přirozené, ale – zcela v duchu evropské nacionální posedlosti historismem – jako „tisícročné úsilie slovenského národa o svojbytnost“. Po referendu by tak mohly opět zhasnout symbolické „vatry svrchovanosti“ a – v očích nacionalistické menšiny – nastat doba národního temna.

Občané Československa se příliš spoléhali na své politické reprezentace a přecenili jejich vyjednávací schopnosti i respekt k demokratickým ctnostem a ideálům. V tomto koutě Evropy je nám bohužel cizí schopnost rozlišovat mezi společností, která je podle jednoho z nejradikálnějších otců americké revoluce Thomase Paina požehnáním, a vládou, která je vždy jen nezbytným zlem. My jsme si tehdy naopak mysleli, že naši politici nám jsou požehnáním, zatímco ve společnosti je zlo, a proto je třeba politické protesty a mobilizaci proti demokraticky zvoleným politikům krotit, i když oficiálně likvidovali společný stát.

Autentická federace, po které všichni v ten čas volali, přitom nebyla v textech, ale v kontextu nepsané ústavy, která mezi Čechy a Slováky přes všechny porevoluční zkraty a napětí stále existovala. Nebyla to ústava definující formu vlády, ale ústava společnosti, ve které se všichni mohli cítit jako doma, i když byli na návštěvě u sousedů.

Dvojdomek, jaký svého času navrhoval Petr Pithart, byl terčem posměchu všech tehdejších inženýrů politiky, ale ve skutečnosti se jednalo o poctivý návrh, jak ústavně konzervovat krizi a zvládnout ekonomickou i politickou transformaci země. Takových dvojdromků existuje ve světě mnoho, od Skotska s jeho nezávislou jurisdikcí až po Quebec s jeho ústavními výsadami v rámci kanadské federace. Jenže k takovému řešení je třeba odvahy, trpělivosti, zdrženlivosti i schopnosti demokraticky vyjednávat kompromisy, které jsou zdánlivě nevýhodné pro všechny strany, ale dlouhodobě se mohou osvědčit. Koho by ostatně dnes, kdy jsou Češi a Slováci součástí EU, zajímalo, jak rozsáhlý byl tehdejší přesun ústavních pravomocí? Vždyť Evropa je jedno velké sídliště, na kterém můžeme najít různé příklady ústavní architektury, a jen menšina z nich má corbusierovský funkcionalistickou formu.

Na takové řešení tehdy Češi neměli dostatek odvahy, takže nakonec Vladimíru Mečiarovi ulehčili jeho cestu k brutální a autoritářské moci a současně si vnitřně posílili falešnou iluzi o bytostném demokratismu českého národa, kterému jsou údajně politické excesy a zneužívání moci cizí. S odstupem dvaceti pěti let dnes vypadá rozpad Československa jako pragmatické řešení tehdejší krize, ale v tomto zdánlivém pragmatismu se současně ukazuje hluboce zarytá nechuť sdílet domy a domky nebo i jen zahrady a dvorky s kýmkoli, kdo se nějakým způsobem odlišuje od většiny těch, kdo je mají „ve společné péči“. Není však právě tento zvláštní ideál uzavřené a homogenní společnosti příčinou našich dnešních zcela reálných politických zmatků a krize?

VĚTŠINA ČECHŮ I SLOVÁKŮ SI PŘÁLA SETRVAT VE SPOLEČNÉM STÁTĚ A NEPŘIJALA ZA SVŮJ BOJ POLITIKŮ O SFÉRU JEJICH MOCI A VLIVU.

Peter
Michalovič

Príbehy českého a slovenského štrukturalizmu sú pre mňa dodnes zaujímavé, okrem iného aj preto, že prvú časť z nich som recipoval ako čitateľ a v druhej časti som vystupoval ako jedna z marginálnych postáv. Tieto príbehy som začal čítať v roku 1980. Vtedy som sa totiž ako študent zapísal do prvého ročníka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Študoval som odbory filozofia a estetika a hneď v prvom ročníku sa mi náhodou dostala do rúk kniha Jana Mukařovského *Studie z estetiky*. Na prvý pohľad ma zaujala prebalom knihy, na ktorom okrem obligátneho mena autora a titulu bola aj reprodukcia obrazu Pieta Mondriana, čo v roku 1966 určite nebolo obvyklé. Trúfam si povedať, že to bolo skôr výnimočné. Prekvapivý však neboli iba prebal knihy, ale aj jej obsah. Dodnes si dobre pamätam zážitok z lektúry štúdie Význam estetiky, vďaka nej som sa po prvýkrát dozvedel, že estetika si nemôžeme predstavovať ako nejakého „tvora, ktorý si robí nárok na to, určovať ľuďom, čo majú považovať za krásne, poprípade i samotným umelcom, ako majú krásno vytvárať.“¹ Naopak, estetik je vedec, ktorý sa poctivo, triezvo, s vedeckým nadhľadom zaoberá estetickou funkciou a jej nositeľmi. Aby sme pochopili, čo estetická funkcia je, musíme podľa Mukařovského začať reflexiou estetického postoja, ktorý z nás na rozdiel od praktického, poznávacieho a magicko-náboženského postoja robí cudzinca vo vlastnom svete, a tak nám vracia do hry niečo, od čoho sme pri praktickej činnosti, vedeckom výskume alebo viere v Boha zámerne či nezámerne odhliadali alebo čo sme nevedomky prehliadali.

Táto lektúra ma, obrazne povedané, preniesla do nového sveta. Nepoznal som jeho rozlohu, dejiny, nevedel som, kto ho obýva, ale presne som vedel, že Mukařovský bude tým najlepším sprievodcom pri jeho objavovaní. *Studie z estetiky* som prečítal jedným dychom. Otvorene priznávam, mnohému som vtedy nerozumel, jedno som však od začiatku vedel celkom iste – že kráčať po ceste vytyčenej Mukařovským znamená kráčať správnym

1) Mukařovský, Jan: Význam estetiky. In: Chvatík, Květoslav (ed.) *Studie z estetiky*. Praha: Odeon 1966, s. 55.

smerom. Postupne som začal prenikať do tajov štrukturalizmu, začal som zháňať iné Mukařovského knihy, veľmi mi pomohol výber jeho štúdií *Studie z poetiky* z roku 1982, pretože okrem iného obsahoval súpis jeho diela. Od Mukařovského som sa pomaly posúval k mysliteľom, ktorých on citoval alebo na ktorých sa odvolával. Tak som sa dostał k dielam Romana Jakobsona, Viléma Mathesia, Felixa Vodičku a ostatných predstaviteľov Pražského lingvistického krúžku. Nebolo to jednoduché, pretože mnohí z nich emigrovali a pre nás, študentov, oficiálne neexistovali. Naštastie som mal niekoľko osvietených učiteľov, ktorým som sa zdôveril, čím sa zaoberám. Pochopili môj záujem a nezištné mi požičiavali literatúru štrukturalistickej proveniencie a takto mi pomáhali zaplňať medzery v poznani.

S odstupom času sa mi zdá, že zoznamovanie sa s českým a slovenským štrukturalizmom bolo tak trochu schizofrenické. Jedna časť mojich učiteľov nechcela o štrukturalizme ani počuť, druhá ma zase v štúdiu základných textov povzbudzovala. Niekedy v treťom ročníku sme si v ročníku založili vedecký krúžok a minimálne raz do týždňa sme sa stretávali na pôde fakulty. Pod vedením našich učiteľov Jaroslava Martinka a Miroslava Marceliho sme čítali a interpretovali základné štrukturalistické texty, pričom sme sa akosi prirodzene od českého a slovenského štrukturalizmu posunuli k francúzskemu a neskôr sme začali objavovať aj texty vedcov z okruhu tartuskej školy. Pôvodných textov bolo žalostne málo, preto sme využívali všetky možné zdroje. Každý deň sme pred alebo po vyučovaní chodili do antikvariátu s nádejou, že sa niečo zaujímavé objaví. Okrem toho sme si požičiavali texty od starších kolegov a ak sa niekto z nás dostał k nejakému zaujímavému textu, tak sme si ho pokútnym spôsobom rozmnožili. Rád spomínam na tieto stretnutia, pretože o čo meno sme vedeli, o to vášnivejšie sme diskutovali a naše diskusie neraz končili v príahlých pohostinských zariadeniach, kde sme od filozofie či vedy plynule prechádzali k umeniu, čo samozrejme taktiež súviselo so štrukturalizmom. Českí a slovenskí štrukturalisti podrobne sledovali výboje v súdobom umení, s predstaviteľmi modernistických a avantgardných prúdov viedli intenzív-

ny dialóg, reflektovali ich tvorbu a interpretovali ich diela. Pars pro toto stačí uviesť Mukařovského štúdie o modernom umení, o výtvarnom diele Toyen, Jindřicha Štyrského, Jana Zrzavého, Josefa Šímu alebo v literatúre Vítězslava Nezvala či Vladislava Vančuru. Igor Hrušovský sa ako jeden z prvých Slovákov venoval reflexii filmu, dokonca bol pozvaný prezidentom T. G. Masarykom do Lán na stretnutie s Marry Pickfordovou a Douglassom Fairbanksom. Mikuláš Bakoš zase intenzívne spolupracoval so slovenskými nadrealistami.

Práca vo vedeckom krúžku nás mnohému naučila, najmä pokial ide o zásady interpretačnej práce s textom. V mojom prípade bez pochybností môžem tvrdiť, že štrukturalizmus načrtol pôdorys môjho vedeckého myslenia.

Vráťme sa však k osudu štrukturalizmu v našich končinách. V roku 1926 bol založený legendárny Pražský lingvistický krúžok (PLK) a toto vedecké združenie sa stalo miestom výskumu a prezentácie nových poznatkov v oblasti lingvistiky, literárnej vedy, estetiky, etnológie, vedy o výtvarnom umení atď. Chýr o progressívnych výskumoch sa rýchlo rozšíril aj mimo Prahy, na Slovensko ho importovali okrem iných aj niekoľkí členovia PLK. Tak napríklad Jan Mukařovský v rokoch 1931 až 1937 pôsobil ako pedagóg na Univerzite Komenského v Bratislave, kde mu univerzita ponúkla miesto profesora a byt. Lenže už sa schyľovalo k 2. svetovej vojne a Mukařovský túto veľkorysú ponuku odmietol. Okrem neho v Bratislave pôsobil aj ďalší člen PLK, talentovaný, žiaľ, predčasne zosnulý lingvista Josef Miloslav Kořínek. Zo Slovenska zase v rámci PLK pôsobil vynikajúci lingvista Ľudovít Novák.

Nový spôsob vedeckej práce v rámci PLK inšpiroval mladých slovenských vedcov, ich lídrami sa stali Mikuláš Bakoš, Igor Hrušovský a Michal Považan. V roku 1937 založili podobné vedecké združenie ako PLK s názvom Spolok pre vedeckú syntézu. Ich úsilie Ján Bakoš hodnotí ako *symbolický skok*,² pretože pred-

2) Pozri Bakoš, Ján: Štrukturalizmus na Slovensku ako symbolický skok alebo O „logike situácie“ intelektuála na periférii. In: Matejov, Fedor a Zajac, Peter (eds.) *Od iniciatívy k tradícii. Štrukturalizmus v slovenskej literárnej vede od 30. rokov po súčasnosť*. Brno: Host 2005, s. 286–298.

stavovalo opozíciu voči konzervativizmu a spiritualizmu na Slovensku. Napriek tomu, že tieto dve vedecké platformy mali podobné výskumné programy, predsa len medzi nimi boli rozdiely. Český štrukturalizmus, ako je všeobecne známe, bol ovplyvnený fenomenológiou, vedľa v Prahe pôsobili Jan Patočka a Ludwig Landgrebe, dvaja významní žiaci Edmunda Husserla. Naproti tomu slovenský štrukturalizmus bol ovplyvnený viedenským scientizmom, reprezentovaným filozofiou Viedenského krúžku a vitalizmom Hansa Driescha. Podľa Hrušovského kompetencia štrukturalizmu sa obmedzovala na kultúru, vitalizmus sa vzťahoval na živú prírodu a novopozitivizmus Viedenského krúžku na neživú prírodu.

Po rozbití Československej republiky vznikol Slovenský štát a (Rišsky) protektorát Čechy a Morava. Vzájomné kontakty sa prerušili, na Slovensku iniciatíva mladých vedcov bola konzervatívnymi kruhmi so silným společenskopolitickým zázemím tlmená, dôkazom toho je aj zákaz verejnej distribúcie Bakošovho výberu textov ruskej formálnej školy. Po obnovení Československej republiky v roku 1945 sa sice mohli na krátky čas vedci v Prahe a Bratislave slobodne vrátiť k svojej práci bez obmedzenia, ale po roku 1948 štrukturalizmus bol opäť vytláčaný z verejného priestoru, tentoraz rigidnými marxisticko-leninskými ideologickými činovníkmi. Tlak proti nemu bol raz silnejší, dokonca až brutálny, inokedy miernejší, ale prakticky bol prítomný až do roku 1989. Napriek tomu, že označenie „štrukturalizmus“ sa nemohlo v humanitných vedách v tomto období oficiálne používať, jeho vplyv sa dá identifikovať v estetike, literárnej vede, lingvistike, etnológii, v rôznych umenovedách a pod. V českom a slovenskom intelektuálnom prostredí sa zrodilo mnoho zaujmavých prác, bez ktorých si ani dnes nevieme predstaviť niektoré odbory humanitných vied. Za českú stranu by som si dovolil spomenúť aspoň vynikajúce práce Milana Jankoviča, Miroslava Červenku, Zdeňka Pešata, Aleša Hamana, Jiřího Levého, Olega Susa, Marie Kubínovej, Mojmíra Grygara, Lubomíra Doležela, Kvetoslava Chvatíka, Zdeňka Mathausera, Daniely Hodrovej, Vladimíra Macuru. Za slovenskú stranu určite treba spomenúť

Oskara Čepana, Noru Krausovú, Petra Karvaša, Zoltána Rampača, Jánu Dubnického, Rudolfa Chmela, Františka Mika, Antona Popoviča, Miroslava Marcelliho, Milana Hamadu, Milana Šútovca, Milana Leščáka, Petra Zajaca, Jánu Bakoša a Fedora Matejova. Viem, celkom iste som na mnohých zabudol, čo sa dá ospravedlniť len tým, že nepíšem historickú štúdiu, ale osobný príbeh českého a slovenského štrukturalizmu. Každý z menovaných v rôznej miere nadviazal na učenie Pražského lingvistickeho krúžku a čo je dôležité, obohatil ho o nové témy, vďaka čomu mu predĺžili život až do dnešných dní.

Príbehy českého a slovenského štrukturalizmu sa vždy prepletali, raz Praha poskytovala azyl slovenským vedcom, inokedy zase Bratislava alebo Nitra poskytovala azyl českým. Nebolo to vždy ľahké, avšak aj vďaka tejto solidarite sa mohol štrukturalizmus rozvíjať, hoci niekedy iba na periférii či v temných rokoch našich dejín až za perifériou oficiálneho vedeckého priestoru. Na lepšie časy českému a slovenskému štrukturalizmu sa začalo blýskať až po roku 1989, odvtedy sa každý otvorene mohol vyhlásiť za štrukturalistu, postštrukturalistu alebo neoštrukturalistu bez toho, aby musel znášať nezmyselnú kritiku za svoju vedeckú orientáciu, prípadne aby ho niekto vylučoval z vedeckých spoločností alebo nebodaj vyhadzoval zo zamestnania.

Vrátim sa však k môjmu osobnému príbehu. V roku 1987 som nastúpil na internú ašpirantúru na Katedru estetiky a vied o umení Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a v tomto roku som sa pomaly začal meniť z čitateľa príbehov štrukturalizmu na jednu z jeho postáv. Názov mojej dizertačnej práce bol *Filozoficko-estetické aspekty jazyka umenia* a už samotný názov naznačuje, že som plánoval uberať sa cestou vytýčenou medzníkmi v podobe štrukturalistických textov. Nebolo to jednoduché, niektorí pedagógovia v tom videli koketovanie s niečím, čo nie je v súlade s oficiálnym variantom marxisticko-leninskej filozofie. Mali pravdu a utvrdila ich v tom aj moja prvá uvarená recenzia slovenského prekladu diela Michela Foucaulta *Slová a veci*. Recenzia bola uvarená v roku 1988 v časopise *Slovenské pohľady*, presnejšie v prvom čísle pod vedením nové-

ho šéfredaktora Rudolfa Chmela. Toto číslo jasne a priamo naznačilo, že tento časopis už viac nebude poctivým služobníkom normalizačnej kultúrnej politiky, sterilného písania o literatúre a umení, arénou ideologického vyrovnanenia si účtov normalizátorov s postihnutými, ale otvorenou kritickou platformou, kde je možné diskutovať o literatúre a umení mimo rámca ideológie. Každé nové číslo bolo spoločenskou udalosťou, niektoré čísla dokonca vyšli s oneskorením, lebo vrchnosť sa nevedela rozhodnúť, či ich má pustiť do obehu, alebo zakázať. Presnejšie povedané, dobre vedela, že najlepšie by bolo ich zošrotovať, ale nevedela, či by to v konečnom dôsledku bol politický zisk, alebo obrovská strata pre jej beztak labilnú pozíciu.

Ako interný ašpirant som začal chodiť na niektoré odborné semináre a konferencie Umenovedného ústavu Slovenskej akadémie vied. Jeho riaditeľom bol Ján Bakoš a umožnil, aby sa na pôde tejto inštitúcie otvorené viedli diskusie o umení, organizoval interdisciplinárne konferencie a na jednej z nich som ho oslovil, či by nebolo možné usporiadať konferenciu o vedeckom diele Jana Mukařovského v roku 1991 pri príležitosti stého výročia jeho nedožitých narodenín. Bakoš nebol proti, povedal, že zváží túto možnosť, a začali sme o možnosti organizácie konferencie diskutovať. Naše diskusie prerušili novembrové udalosti v roku 1989, po nich sa Umenovedný ústav SAV rozdelil na tri ústavy, taktiež Katedra estetiky a vied o umení FF UK v Bratislave, kde som ako interný ašpirant pôsobil, sa rozdelila na tri katedry a po týchto zásadných zmenách sme obnovili našu diskusiу o možnosti usporiadať konferenciu. Bakoš zistil, že naši pražskí kolegovia chystajú veľkú medzinárodnú konferenciu o diele Jana Mukařovského a o štrukturalizme vôbec. Navrhol, aby sme naše sily synergizovali. Pohotovo sme založili organizačný štáb a ja ako najmladší člen štábu som bol poverený rokovaním s českou stranou. Odcestoval som do Prahy a začal som rokovať s Milanom Jankovičom. Vedel som o ňom, že je to vynikajúci Mukařovského žiak, ktorý v súvislosti s umeleckým dielom hovoril o dianí zmyslu, teda o tom, že zmysel umeleckého diela nie je raz a navždy daný, ale sa neustále deje a toto

danie podnecuje mnoho faktorov, predovšetkým však recipient a jeho recepčná výbava. Žiaľ, Jankoviča a mnohých iných z okruhu Mukařovského žiakov po roku 1970 naplno postihla normalizácia, niektorí z nich emigrovali, a mnohí z tých, čo sa rozhodli zostať doma, boli na dlhé roky odsúdení existovať mimo vedeckých inštitúcií a publikovať v zahraničí. Nebolo to ľahké, napriek tomu sa im podarilo vytvoriť obdivuhodné dielo, ktoré bolo po novembri 1989 postupne publikované aj doma.

S Jankovičom sme sa rýchlo dohodli na tom, že najprv bude konferencia v Dobříši a potom sa časť hostí presunie do Bratislavu, kde bude nasledovať druhá konferencia. Na oboch konferenciach odznelo mnoho závažných príspevkov, s referátmi vystúpili také uznávané autority, ako napríklad Hans-Robert Jauss, Michael Holquist, Herta Schmidová, Ladislav Matějka, Jindřich Toman atď., pričom im výborne sekundovali domáci vedci a filozofi. Tieto dve konferencie akoby symbolicky potvrdili návrat štrukturalizmu na akademickú pôdu a do oficiálnych vedeckých inštitúcií. Samozrejme, aj príchod toho, čo vtedy už bolo za štrukturalizmom, ale naď tým alebo oným spôsobom nadväzovalo, nech to nazývame postštrukturalizmus či neoštrukturalizmus.

Od týchto konferencií som sa sporadicky stretával s Milanom Jankovičom, pozorne som sledoval jeho publikačnú činnosť. Dodnes veľmi rád čítam jeho texty, podľa mňa sú to nielen kvalitné, ale aj múdre texty a pre mňa je Jankovič tým najlepším nasledovníkom Mukařovského. Dokáže z Mukařovského textov vytiahnuť niečo, čo je stále aktuálne, rozvíja to novým smerom a konfrontuje so súčasným stavom poznania v estetike a literárnej vede. Jeho kniha o Bohumilovi Hrabalovi predstavuje obdivuhodné využitie vlastných teoretických rámcov na interpretáciu Hrabalových literárnych textov. Som presvedčený, že jeho knihy *Cesty za smyslem literárniho díla* (2005) a *Cesty za smyslem literárniho díla II.* patria k tomu najlepšiemu, čo česká a trúfam si povedať, že aj európska štrukturalisticky orientovaná literárna veda a estetika za posledné polstoročie vyprodukovala.

Okrem Jankoviča s veľkou úctou spomínam na Miloša Jůzla. Hoci sme sa stretávali len krátke časy, každé stretnutie bolo pre

mňa sviatkom. Bol to on, kto ma zoznámil s Vlastimilom Zuskom. Júzl bol totiž presvedčený, že si musíme rozumieť. Mal pravdu, a dodnes som mu za to veľmi vďačný. So Zuskom sme sa veľmi zblížili, zistili sme, že okrem podobných vedeckých záujmov máme aj veľmi podobný vkus, zaujímajú nás identické umelecké diela a táto výbava sa ukázala nesmierne efektívna a produktívna vtedy, keď sme začali spolu písat. Najprv to boli krátšie texty a štúdie, neskôr sme sa odhodlali napísať aj monografiu *Juraj Jakubisko* (2005), venovanú interpretácii diela tohto významného slovenského režiséra. Sám Jakubisko je dobrým príkladom česko-slovenskej spolupráce. Študoval na FAMU, po skončení štúdia pôsobil na Slovensku, v súčasnosti žije v Prahe. Pri tvorbe filmov intenzívne spolupracoval s českými tvorcami, napríklad so scenáristami Luborom Dohnalom alebo Karolom Sidonom. Po monografii *Juraj Jakubisko* nasledovala kniha *Znaky, obrazy a stíny slov* (2009), pričom v nej sme sa zamerali na to, ako štrukturalisti a postštrukturalisti narábali s obrazmi rôzneho druhu. Nateraz poslednou našou spoločnou prácou je monografia *Rozprava o westerne* (2014). Okrem westernu, čo nakoniec avizuje už aj samotný titul knihy, sme sa pokúsili ponúknuť čitateľovi vlastnú koncepciu umeleckého žánru, a môžem povedať, že písanie tejto monografie sme si užívali.

Naše písanie je naozaj československé, texty si posúvame medzi Prahou a Bratislavou. Vždy jeden začne písat, a keď cíti, že mu dochádza dych, posunie text partnerovi, ktorý pokračuje v písaní, pričom nielen rozvíja písanie, ale zasahuje do napísaného, prepisuje a dopisuje text in statu nascendi. Nakoniec je takýto finálny dvojjazyčný text preložený buď do slovenčiny (*Juraj Jakubisko, Rozprava o westerne*), alebo do češtiny (*Znaky, obrazy a stíny slov*). Preklad z pôvodne dvoch heterogénneho česko-slovenského rukopisov urobí z nich jednoliaty text v jednom jazyku a späťne ani my nevieme v niektorých častiach identifikovať, kto čo napísal. Neviem, či ešte napíšeme nejakú spoločnú monografiu, celkom určite však viem, že do smrti budem spomínať na toto neopakovateľné intelektuálne česko-slovenské dobrodružstvo spoločného písania.

V roku 2016 sa skupina slovenských mladých estetikov, združených v Asociácii pre estetiku rozhodla pri príležitosti 80. výročia prvého vydania Mukařovského štúdie *Estetická funkce, norma a hodnota ako sociálne fakty* usporiadala konferenciu *Umenie a estetično ako sociálne a autonómne fakty*. Organizátori si kládli za cieľ zhodnotiť nielen historický význam, ale aj aktuálnosť tohto spisu. Na konferenciu samozrejme pozvali aj predstaviteľov českej estetiky a literárnej vedy strednej generácie. Táto konferencia jasne dokázala, že český a slovenský štrukturalizmus nie sú minulosťou, ale stále ponúkajú podnety pre ďalší pohyb myslenia o umení. Netuším, kam tento pohyb bude smerovať, neviem, s ktorými súčasnými iniciatívami bude český a slovenský štrukturalizmus kooperovať alebo polemizovať, v tomto momente to však vôbec nie je podstatné. Oveľa podstatnejšie je, aby tento typ myslenia nestratil kontakt so živým umením, pretože ono je prvou a zároveň poslednou limitou estetického či umenovedného myslenia a pokiaľ bude toto spojenectvo udržiavané v českom a slovenskom prostredí, tak vôbec nemám strach o budúcnosť štrukturalizmu.

Peter Zajac

1

Československo sa vписuje do môjho života prvotne ako telesná súčasť detskej pamäte. Mama pre nás uchovala drevené a kamenné kocky, ktoré sme zdelenili z jej prvorepublikového detstva. Prežili vďaka remeselnej solídnosti aj naše detstvo a hrali sa s nimi ešte aj naše deti. Československé boli aj stavebnice Merkur, kryštalka a detský mikroskop po maminom bratovi ujovi Igorovi. Do školy sme chodili na Čapkovu so Sokolovňou a pánom Pospíškom, ktorý stával pred školou v sokolskom drese, v telocvični padali na žinenku džudistky pani Jungmannovej, na ulici sme hrali pečka a soritas. Do bábkarškého súboru sme chodili k Milke Mikulkovej, sestre brnianského výtvarníka Aloisa Mikulku. Na Suchom mýte sa na stene jedného domu skvel nápis: Odev vzorný šije Rolný. Tušili sme, že ten nápis je z iného sveta, lebo v našom svete sa nehovorilo o Rolnom a Palehnerovi, ale o brigádach socialistickej práce. Ale chodili sme sa kúpať na palenerku, malé prírodné kúpalisko v Horskom parku pri krčme, zvanej Funus, robotníci popíjali pri drevenej kolkárni pivo a my sme skákali z úbočia plného skalných ruží hlavičky do oválneho bazéna.

Mama bola ročník 1922, tato 1923, mali takmer toľko ako Československo a stelesňovali jeho osud. Čítali sme maminho Malého Bobeša od Josefa Věromíra Plevu a Broučkov Jana Karafiáta rovnako ako Prostonárodné slovenské povesti s ilustráciami Karola Ondreičku, Cupinôžku Olgy Harmanovej, Čin-čin Ľudmily Podjavorinskej. Mali sme detský diaprojektor s Dvanástimi mesiacikmi a Barónom Prášilom. Z mayoviek V zemi škipetárov a Červenomodrého Matuzalema, rodokapsy, už ani neviem, čo bolo v češtine a čo v slovenčine. To bolo naše detské prvorepublikové puzzle v čase, keď vonku zúril boj s mandelinkou zemakovou a žabími mužmi.

2

Bola to akási kombinácia Rakúsko-Uhorska a Československa so zmesou nemeckých, maďarských, českých a slovenských mien, zachovaná podnes na cintorínoch, na Kozej bráne, na Martinskom cintoríne, na židovskom cintoríne nad tunelom. Strie-

dala sa v nej Mária Terézia s Milanom Rastislavom Štefánikom a s lafetou dela, na ktorej pochovávali prvého tajomníka ÚV KSS Karola Bacílku, tak ako sa striedala Štefániina ulica so Štefánikovou a Ulicou obrancov mieru. Pražská ulica viedla rovno do Prahy, bolo už len treba prejsť stopom po cestách s alejami uhorských, rakúskych a československých stromov cez Stupavu, Malacky, Kúty, Brno, Jihlavu, Havlíčkův Brod, Čáslav a Kolín. Cez ten Kolín, z ktorého pochádzali stepařky, stepujúce spolu s inými na Pražskom hrade, kde nás bábkarský krúžok prijal na Nový rok Antonín Novotný, postavil si nás do kruhu a povedal nám: Pionýri, jděte domů a řekněte rodičům: Maso bude. No, nebolo, ale to nás trápilo oveľa menej ako to, že veľký obraz Maxa Švabinského s alegorickým názvom Žen mizol pod záclonkami, aby nám kypré tvary žníc nespôsobili ujmu na zdraví.

3

Bol to zvláštny život, v ktorom z nás chceli vykántriť medzivojnové Československo, ale nedalo sa to. Bolo ešte po druhej svetovej vojne všadeprítomné, Bratislava, ako sme ju detsky telesne zažívali, sa stala moderným mestom za prvej republiky. Na futbal sme chodili na Tehelné pole, v karloveskej zátoke, kde sme chodili do lodenice cez Botanickú záhradu okolo PKO a študentského domova na Lafranconi, sme sa v lete kúpali a v zime korčuľovali, autá, električky, trolejbusy a autobusy boli prvorepublikové. Chodili sme v pumpkách a hubertusoch len preto, že mama si pamätaла, ako chodil do školy oblečený jej brat a dosť sme sa za to v čase úzkych nohavíc a budapeštianok hanbili. V obchodoch, bufetoch, holičstvách, kaviarnach a bistrách bolo ešte stále cítiť závan prvej republiky. Rovnako v Mandráku, Avione, Auparku, na Lide, vo vodáckom a veslárskom klube. Bývali sme v dome, kde založil Josef Čeřovský v tridsiatych rokoch Elite film, ktorý distribuoval české filmy, vyrábal titulky do zahraničných filmov a spravodajské žurnály. Súdruhovia ho znárodnili, ale my sme mu ešte stále hovorili pán Čeřovský. Bol to funkcionalistický dom z tridsiatych rokov s výťahom, žltými chodbovými kachličkami, kovovými zábradliami a kľučkami,

svetlými miestnosťami s veľkými oknami v kovových ránoch, so smaltovanými vaňami a bidetmi. Bola to prvorepubliková hygiena, no bidet sa práve stával prejavom buržoáznej kultúry. Dominik Tatarka z nej potom odvodil výraz hygienická láska.

4

Nikdy som nepochopil, prečo sa mama od prvej republiky odvrátila. Nie od Československa, ale od prvej republiky. Jej mama, naša stará mama Tamiška, u nás bývala, odkedy ujovi Ivanovi Dérerovi vzali dom na Mudroňovej. Keď ešte nebola Ľudmila, ale Lula, chodila na leto do Nízkych Tatier, do Liptovského Jána, zbierala so svojimi sestrami maliny, černice a čučoriedky. Potom začala nosiť apartné klobúčiky a v zime muf. Sedemnástročná sa vydala za Igora Kutlíka, neskôršieho prvorepublikového školského inšpektora, ktorý si dopisoval s polovicou Viedenského krúžku a „rozervaná“ Růžena Svobodová, oscilujúca medzi Svobodom a Šaldom, písala o ňom ako o Kutlíkovi s čiernymi fúzami a ohnivými očami. Patril ku všetkým tým Kutlíkovcom, Štefanovičovcom, Dérerovcom, Markovičovcom, Ivánkovcom, Houdekovcom, Hodžovcom, Pišútovcom, Burjánovcom, ktorí sa cítili v prvej republike ako ryby vo vode.

Viem, protestovala proti rodine, proti tomu, že pre ňu apa vybral osud bankovej úradníčky a ona chcela študovať medicínu. Našla si nové prostredie v československom dievčenskom gymnáziu medzi „dievčatami“, ako hovorila až do konca života svojim českým a slovenským spolužiačkam. Neomylne ju to priviedlo do nového prostredia, k otcovi. My sme mu hovorili tato, on svojmu otcovi, sadzačovi, fotrík. Nepoznali sme ho, lebo sa rozplynul vo vzduchu poľskej roviny pred naším narodením. Tatovi, ktorý bol vtedy ešte Rudinko, hovorili švicko, lebo sa potil. Mal staršieho brata a nebol taký pekný ako on, ale s mamou sa našli, až do konca života, najprv ako Galgína a Āufi, potom nadľho ako babička a deduško.

Otcovi som rozumel lepšie. Myslel si, že raj na zemi bez sociálnej a rasovej diskriminácie mu prinesie proletársky internacionalizmus. Bola to od začiatku do konca ilúzia, a myslím, že

ked' sa obaja po ruskej okupácii v šesťdesiatom ôsmom rázne, aká už mama bola, rozišli so stranou a komunizmom, nám trom, dospievajúcim synom, sa uľavilo, aj keď ich to potom stalo najplodnejších dvadsať rokov života. Československu päťdesiatych rokov som nerozumel, nie kvôli Československu, ale kvôli tým mandelinkám zemiakovým a balónom nenávisti.

5

Začiatkom tridsiatych rokov vznikla najväčšia ilúzia dvadsiateho storočia, že liberálna demokracia zlyhala a odpovedou na fašizmus a nacizmus je komunizmus. Narobilo to strašnú škodu, vrátilo veľkú časť sveta späť o desiatky rokov a pripravilo svet o milióny životov. To je možno najhlbšia skúsenosť, vpísaná doslova telesne do môjho života, a keď dnes počúvam, že treba nahradiť slobodu a liberálnu demokraciu niečím novým, čo tu ešte nebolo, myslím na škody, ktoré napáchalo rovnaké poblúdenie v tridsiatych rokoch a nechápem, ako možno opakovať rovnakú chybu ešte raz.

6

Čítali sme českú Světovku, Klub práatel poesie, neskôr Melodii, boli rovnako naše ako Mladá tvorba, Slovenské pohľady a Kruh milovníkov poézie. Počúvali sme Lasicu & Satinského, Šlitra & Suchého, Vargu s Hammelom a Ursinyho, Mišíka a Mertu; Ivan Magor Jirous prišiel už v inom čase a priestore.

Áno, bili sme sa po hokeji s fanúšikmi Rudej hviezdy Brno, bojovali v reprezentácii za každého slovenského futbalistu, ale to československé mužstvo na majstrovstvách sveta v Chile v roku 1962 a na majstrovstvách Európy v roku 1976 v Juhoslávii bolo celé naše.

7

Poznal som Váh pri Kráľovej Lehote a Sázavu v Rataji-Ivani, aj ona bola riekou nášho detstva a keď vyšiel z tunela na most vláčik, tato nás poučil, že nesmieme s člnkom ostať stáť pod

mostom, aby sa na nás niekto nevycikal. Bol celoživotný vtipkár, a keď prestal vtipkovať, vedel som, že je zle.

Videl som v lese bábkové divadlo, les bol komunistický, ale všetko ostatné barokové, aj s tou detskou perníkovou chalúpkou. Aj Detský raj vo Vysokých Tatrách bol komunistický, ale budova ozdravovne z roku 1931 prvorepubliková. A učiteľské pašovanie traktoriek, po ktorom sme sa vracali zo Zakopaného bosí, prebiehalo v československých pašeráckych tradíciah. Rovnako ako tajné prechody sedlami Rysov, ktorými sa dostávali do Poľska dve sestry, Alta a Eva, džudistky pani Jungmannovej zo Sokolovne, z ktorých jedna sa stala neskôr mojou manželkou.

Prestopoval som celé Československo, zažil som ho na vlastnom tele. V daždi som prešiel pešo celú Třídu maršála Stalina v Golčúvom Jeníkově, prespal som v priekope niekde pri Liptovskom Hrádku, v Prahe som čakal v horúcom úmornom lete 1967 neúspešne celý mesiac na nemecké vízum, poznal som Budapešť, ale nepoznal Viedeň, bol som na zemiakovej brigáde v NDR dva roky po vzniku Berlínskeho múra a preto som nikdy až do roku 1993, keď sa predo mnou vynorila v prediannej novembrovej hmle Alej 17. júna, nevidel Západný Berlín.

8

Mojím iniciačným zážitkom však nebolo prvorepublikové Československo, ktoré som si so sebou niesol ako stopu v pamäti, ale Spolková republika Nemecko v rokoch 1967 – 1968. Mal som v živote šťastie. Využil som malú pauzu medzi päťdesiatimi a sedemdesiatimi rokmi a strávil som tri semestre na Univerzite v Tübingene. Vtedy som definitívne pochopil, aký je rozdiel medzi komunistickým a demokratickým režimom a že krízy liberálnej demokracie sa neriešia červenými knižkami Mao Ce-tunga, ako si to mysleli v roku 1968 moji nemeckí a americkí spolužiaci, ale korektúrou liberálnej demokracie.

Ilúzia socializmu s ľudskou tvárou sa rozplynula vo vzduchu, Československo zostało. Nebolo to dobrých dvadsať rokov, ale usilovali sme sa žiť poctivo, vychovávali sme deti, robili svoju ro-

botu a dávali pozor, aby sa na ňu nenalepili sedemdesiate roky. Bolo to ľažké, ale disidentstvo si vyžadovalo väčšiu odvahu.

9

V osemdesiatych rokoch sme sa spriateli s našimi českými literárnovednými rovesníkmi. V roku 1987 sme uskutočnili s macurovcami prvé a v roku 1989 pripravovali druhé stretnutie mladších českých a slovenských literárnych vedcov v Moravnoch. S Vladimírom Macurom, Danielou Hodrovou, Pavlom Janouškom, ich kamarátkami a kamarátmi to boli živé vedecké stretnutia, až po to, ktoré malo byť 13. novembra 1989 o dezintegrácii a reintegrácii českej a slovenskej literatúry a zakázali ho s odôvodnením, že sa naň chystá autobus, plný českých disidentov. Objavili sa, o pár dní neskôr, na námestiach. V literárnej vede o rok skôr, na konferencii v Smoleniciach pri príležitosti 70. výročia založenia Československa, keď sme už mali odvahu verejne pomenovať veci pravými menami.

10

November 1989 bol pre mňa dovršením toho, čo som vedel už od roku 1968 a čoho závan a nádej som cítil od polovice osemdesiatych rokov – že socializmus, s psou alebo bez psej hlavy historickej prehral. Mysiel som si, že konečne budem žiť v krajinе, ktorú som mal rád a v štáte, ktorý bude slušný. Verejnosť proti násiliu nebola reformou socializmu, znamenala nastolenie liberálnej demokracie. Ako pendant Občianskeho fóra nebola prvým krokom k rozdeleniu Československa, ale signálom toho, že chceme byť rovnocennými partnermi. To, čo sa však nepodarilo za sedemdesiat rokov, sa nepodarilo ani v tých troch, ktoré malo ešte Československo k dispozícii. Bol som od prvej do poslednej chvíle federalistom, ale výsledkom nebolo lepšie usporiadanie česko-slovenskej federácie, o ktoré sme sa usilovali a pre ktoré sme urobili všetko, čo bolo v našich silách, ale dva samostatné štáty. Z nedorozumení aj neporozumení, ale ako to dnes vidím, najmä preto, že Havlov biankošek noblesy a slušnosti nahradilo až ne-skutočne rýchlo chápanie štátu ako koristi. Na oboch stranách.

11

Po rozdelení Československa sa zaužívalo tvrdenie, že sme majstri sveta v pokojnom delení štátov a že vzťah medzi Čechmi a Slovákm neboli nikdy lepší ako dnes. Majstrami sveta v delení štátov sme sa museli stať, aby sme si nemuseli priznať, že sa odohralo nie z vôle ľudí referendum, ale z vôle politického rozhodnutia malou skupinou politikov, ktorí dnes na seba ukazujú prstom, kto to vlastne bol: či Klaus, alebo Mečiar, Kováč, alebo Húska, či nebodaj trubadúr Kňažko.

Václava Havla som si vážil, rád som ho sledoval pri každodených činnostiach, mal som rád jeho nervný hlas a pohyb prstov pri varení ranného čaju. Neuveril som však, že dnes sa máme najradšej v dejinách. Je to jednoducho iný vzťah ako v spoločnom štáte, ktorý sme nezvládli.

12

Môj hlavný dôvod pre zachovanie Československa bol historický. Vedel som, že v strednej Európe má jeden stredne veľký štát iné postavenie ako dva malé a že či si to uvedomujeme alebo nie, v geopolitike to má vždy veľký význam. Po rozdelení Československa nám však bolo jasné, že si nesmieme dať náš nový štát ukradnúť. V geopolitickej jazyku sa to volalo Európska únia a NATO, a bolo to po novembrovej zmene v roku 1989 opäť naše politické prostredie, ktoré dostalo Slovensko na túto trajektoriu.

Ked sme sa stali členmi Európskej únie a NATO a hranice medzi Slovenskou a Českou republikou sa znova otvorili, uvoľnil som sa. Okrem toho som mal druhýkrát v živote šťastie, spojené s Československom a s Nemeckom. Stal som sa profesorom západnej slavistiky na Humboldtovej univerzite v Berlíne. Západná slavistika znamenala dejiny českej a slovenskej kultúry a literatúry. A stredoeuropeistiku. Tak som konečne doputoval s Komenským, Máhom, Němcovou, Weinerom, Čapkovcami, Kunderom, Hrabalom, Macurom, slovenskými romantikmi, modernistami, naturistami, Tatarkom, Silanom a Vilikovským do svojho československého, českého a slovenského prístavu. Spolu s avantgardnými a neskoromodernými básnikmi, výtvarnými

umelcami, filmármami a divadelníkmi. S poľskými, maďarskými, rakúskymi, slovinskými a chorvátskymi autormi a autorkami. To je moje kultúrne Československo a o kúsok viac – moja kultúrna republika.

Ladislav Snopko

13

Žijem v Slovenskej republike a je to môj domov. Dnes mám však ešte jeden dôvod myslieť si, prečo bolo rozdelenie Československa nesprávne. V podstate to svojho času pomenoval Petr Pithart. Chýba nám vzájomné pozadie toho druhého. Vytváralo kontrolný mechanizmus, ktorý nás robil lepšími. Národná homogenizácia znamená istotu, ale aj národnú samotu. Ukazuje sa, že jednu vec sme po roku 1989 nedocenili. Hovorili sme sice o proletárskom internacionálizme, ale jeho realitou boli uzavreté národné štáty, ktoré sa škvarili vo vlastnej štave. Západný svet sa po druhej svetovej vojne socializoval ináč. V dôsledku rastúcej otvorenosti a dekokolonizácie sa stala migrácia súčasťou európskej civilizácie. U nás je základným slovom migrácie nula a základnou kultúrnou vlastnosťou egoizmus, hrubosť, vulgárnosť, korupcia. Slovenská a česká. Česká a slovenská. Ak sme si ešte pred dvadsiatimi piatimi rokmi mysleli, že je len súčasťou ponovembrového Slovenska, dnes už vieme, že je aj súčasťou ponovembrového Česka. Že Havlov biankošek noblesy a slušnosti bol aj českým pokusom oklamať seba samého slušnosťou niekoho iného, kto to mal vybaviť za nás všetkých.

14

Vyzeráme v tejto chvíli ako chromé kačice. Prvým krokom k zmenie je však pozrieť sa poctivo do zrkadla pamäti našej spoločnej krajiny. V roku stého výročia založenia Československa, ktoré bolo naším krokom do dvadsiateho storočia, to nie je v dnešných turbulenciách dvadsiateho prvého storočia málo.

Tomáš Garrigue Masaryk a Václav Havel ostanú navždy v pamäti ako československí prezidenti napriek tomu, že Václav Havel sa po rozpade Československa stal prezidentom Českej republiky. Sila ich odkazu je totiž československou silou a na tom sa už nič v budúcnosti nezmení. Rovnako ako to, že Alexander Dubček bol tvárou československej Pražskej jari, ktorá spolu s parížskou študentskou revolúciou, hnutím hippes a nástupom skupiny Beatles celosvetovo určili podobu šesťdesiatych rokov minulého storočia.

Moje Československo je pojem, ktorý napĺňajú ľudia, miesta a udalosti v kontexte, ktorý mi je blízky. Mojím Československom nie je ani Víťazný február, ani brežnevovská okupácia vojskami Varšavskej zmluvy s biľakovskými prisluhovačmi a ani jeho rozdelenie na dve samostatné krajiny. Mojím Československom sú spomienky na udalosti, ktoré mu dávali čaro jedinečnej, malebnej a slobodnej krajiny plnej vzácných, múdrych a vtipných ľudí. Keďže ide o konkrétné a známe udalosti, osoby a miesta, budem sa venovať tým, ktoré sa ma priamo dotýkajú. Budť ako ich účastníka, alebo autora. Mozaiku československých udalostí, miest a ľudí môžu doplniť o nové skutočnosti.

Koncerty mladosti v Pezinku 1976 a 1977

„Dá se říct, že to, co Woodstock znamenal pro Ameriku, znamenal Pezinok pro tehdejší Československo, něco stejne úžasné a výjimečné. Je pravda, že Koncerty mladosti měly nádech skoro až demonstrace, ale demonstrace ve velmi pozitivním duchu. Byla to demonstrace hudebního názoru a zároveň nechci říci snad přímo politického, ale spíš lidského postoje“

spevák a skladateľ Vladimír Mišík (Rock&Pop&Musiq srpen 8/02)

Na jar 1975 ma moja priateľka Zuzana Homolová zoznámila s Jaroslavom Hutkom (bola vtedy hostujúcim členom pražského pesničkárskeho združenia Šafrán) a ja som postupne po Hutkovi začal organizovať vystúpenia všetkých členov Šafránu najprv v Bratislave, potom po celom jej blízkom okolí. V tej dobe sme

mali s priateľmi prenajatú časť domu na Gorazdovej ulici v Bratislave (z *Gorazďákov*, ako nás volali, sa súbežne stala zakladajúca časť komunity na Brízgalkách) a ten sa stal hlavným stanom Šafránu pri pobytu jeho členov v Bratislave. Pri jednej z Hutkových koncertných šnúr v Bratislave a okolí, sme boli aj v Pezinku. Bolo to začiatkom marca 1976, keď sme sedeli spolu s pezinským kamarátom Paľom Borišom po konci v klube Atlas a len tak zľahka pri víne sa rozprávali o veľkých koncertoch pod šírym nebom. Témou bol Woodstock. Paľo spomenul, že v Pezinku je zhruba päťtisícový amfiteáter a vie si predstaviť, že cez miestnu organizáciu SZM (Socialistický zväz mládeže) by dokázal získať povolenie na veľký koncert. Hneď ten večer pri poslednej fľaší vína sme mali dramaturgický zámer koncertu hotový. Mal som nápad, že ak bol Woodstock najmä rockovým festivalom, my to posunieme ďalej a celý projekt sme nazvali Koncert mladosti jazz - rock - folk. Okrem toho bolo ako súčasť koncertu plánované premietanie diel súčasného výtvarného umenia. Jackson Pollock, Victor Vasarely a filmy Vladimíra Havrilu a Petra Thurza. Mal som predstavu, že začneme o piatej poobede a skončíme o piatej ráno vitaním Slnka. Nevyšlo to. Národný výbor mesta Pezinok nám povolil súčasť dvanásť hodín, ale od druhej do druhej. Malo to nedozierny dôsledok. Po skončení koncertu máničky z celého Československa súčasť odišli z amfiteátra, ale keďže prvé vlaky išli až o šiestej ráno, nemali sa ako dostať z mesta a tak si ľahli na zem a spali - všade. Po uliciach, na námestí, na stanici a samozrejme prespal ranné odchody vlakov. Doobeda keď si Pezinčania išli po svojom, našli mesto plné po zemi spiacich mladých ľudí... .

Program obidvoch koncertov obsahoval to najlepšie z vtedajšieho folkového, rockového a jazzového Československa: Vladimíra Mišíka a E.t.c..., Mariána Vargu a Collegium Musicum, Bohemu s mladučkým Michalom Pavlíčkom, ale aj rozbiehajúci sa ešte rockový Modus s Mirom Žbirkom a Marikou Gombitovou, Marsyas, Trio Jaroslava Filipa, Kvintet Laca Gerhardta s Lacom Deczim, Energit s Emilom Viklickým a Lubošom Andrštom, Trio Gabriela Jonáša, Rudolfa Daška, Zuzanu Homolovú a Šafrán -

Vladimíra Mertu, Vlastu Třešňáka, Dášu Voňkovú, Pepu Nosa, Petra Lutku, Zuzanu Homolvú a - Jaroslava Hutku, ktorý, už ako chartista, na druhom konci 9. 7. 1977 mal svoje posledné oficiálne vystúpenie v Československu, potom ho Štb zakázala a nakoniec vystahovala z republiky. Príčina? Na konci zaspieval pesničku *Havlíčku Havle*. Bol to nádherný zážitok. Keď ju spieval, niekoľkotisícový dav sa správne naježil, chytal refrén (*Mají tě v ohrádce, za mříž tě vsadili andělé z Brixenu, co vzývaj násilí, pohádka pro děti, loutkové divadlo, tahají za nitky, nevyjdou na světlo. A podle litery paragraf - šavle teď dumej o právu, Havlíčku Havle!*) a pridal sa nielen s textom, ale aj náladou s pravým antiboľševickým nadšením. Hrozil absolútny problém. Policajti čakali iba na takúto zámenku a šepkalo sa čosi o vojakoch v zálohe. V tom šoku z možného tvrdého nasadenia polície proti divákom mi v okamihu napadlo riešenie. V premietačke (amfiteáter bol zároveň letným kinom) sme mali pripravenú beatlesovskú Žltú ponorku pre prípad dažďa. Nakázal som Slávkovi Jíšovi, manažerovi Energitu, ktorý prevzal moderovanie za mňa, aby keď mu dám znamenie z premietacej kabíny, ohlásil ako ďalšieho účinkujúceho Johna, Paula, Georga, Ringa a skupinu Beatles. V kabíne sme mali nastavené pesničky z filmu a zhodou okolností práve ten najväčší hit *All You Need is Love*. Všetko perfektne sadlo. Zamával som Jíšovi začiatok konferansu a on s rozmachom uviedol Beatles. V okamihu, keď zazneli úvodné tóny skladby z francúzskej hymny, sa ako čarovným prútikom nálada v amfiteátri otočila a hipisácky duch nenásilia ovládol všetkých. Spievali, akoby tam Beatles naozaj boli - Všetko čo potrebuješ, je láska...!

Brízgalky

Na niekdajších československo-poľských, dnes slovensko-poľských hraniciach, pár kilometrov od hraničnej čiary, na lúke pod Javorinou (my ju voláme Buková hora), nad Novou Bystricou stojí sedem drevených cholvárkov. Domčekov, vlastne šôp, kam vždy po zime vyviezli starých gazdov a gazdiné z dediny sezónne pásť kravy. Kuchynka s pecou, stolom, posteľou a maštaľ. To im a ich

kravkám muselo vystačiť vždy od mája do októbra. V polovici sedemdesiatych rokov minulého storočia, keď starí dedinčania už nevládali a mladí nemali záujem, pretože chodili robiť do Ostravských baní, si pomaly pustnúce príbytky pri letnom prechode z Terchovej na Veľkú Raču všimli ochranári Mikuláš Maňo Huba a Juraj Hanus. Začali uvažovať o ich získaní. Maňo v roku 1976 oslovil ďalších záujemcov a v roku 1977 sa väčšina brízgalských cholvárov stala majetkom členov bratislavskej ochranárskej komunity s mierne disidentskými sklonmi. Boli to režisér Juraj Nvota, študent matematiky Milan Hladký, trvalý brigádnik Juraj Hanus, sociológ, kurič a ikona slovenského undergroundu Augustín Dobrovodský neskôr s manželkou Marziou Ferrari, psychológ a divadelný vedec Július Gajdoš, reštaurátor František Engel a potom neskôr kybernetici Ján Langoš, Ľubomír Kyselica a ja, archeológ.

V lete 1978 sa Brízgalky stávajú najvýznamnejším letným táborom československej neoficiálnej scény na Slovensku. Na pozvanie Gusta Dobrovodského sem prichádzajú pražskí disidenti Sváťa Karásek, Andrej a Oľga Stankovičovci, Dana Němcová s rodinou, Charlie Soukup s rodinou a Viktor Parkán. Stankovičovci sa sem potom vracali každé leto a spolu s nimi aj Oľga Havlová s Janom Kašparom. V roku 1988 prišiel aj Václav Havel. Za roky spolužitia sa brízgalská komunita rozrástla o ďalších Čechov – výtvarník Tomáš Haleš – Korot, pesničkár Vladimír Merta s manželkou Luciou Luckou, hudobný recenzent Jan Rejžek, spevák Vladimír Mišík, pesničkár Václav Koubek, psychológ, básnik a dobrá duša humoru Jan Vodňanský, psychologička Jitka Vodňanská, architekti Martin Rajniš a Zdeněk Zavřel, prekladateľ Derek Paton, režisér Břetislav Rychlík s manželkou Monikou, hudobníčka a spisovateľka Eva Turnová, kybernetik Václav Trojan.... a pred rokom aj Karel Schwarzenberg. Slováci sem tiež radi chodili: spisovateľ Dominik Tatarka, režisér Dušan Hanák, hudobník Marián Varga, členovia pesničkárskeho združenia Slnovrat, novinár Ivan Hoffman, disident a neskôr novinár Martin M. Šimečka, disident Ján Budaj, historička umenia Zuzana Bartošová, archeológ Eduard Krekovič, herečka Zuzana Krónero-

vá, dramaturgička Zuzana Tatárová, novinár Alexander Balogh, lekár Peter Tatár, kunsthistorik a neskôr primátor Bratislavky Peter Kresánek, pesničkárka Zuzana Homolová, huslista Milan Tedla s manželkou Ľubou, dídžejka Andrea Skotnická, sochár Vladimír Havrla, kameramani Stano Slušný a Richard Krivda...

Počas normalizácie boli Brízgalky oázou, miestom, kde sa dali nielen snívať, ale aj reálne zažívať sny o slobode, nezávislosti, láske a prírode.

Pred prvým slobodným letom v roku 1990 sme sa priatelia – Ján Langoš, Václav Havel, Ivan Hoffman a ja – dohodli, že ho strávime na Brízgalkách. Po čase prišiel za Jankom a mnou Václavov protokolista Ladislav Kantor a predniesol vážnu reč : „Vy si naozaj myslíte, že je to dobrý nápad, aby prezident republiky strávil leto v drevnici, spiac v spacáku na sene, a na lúke vedľa by stál lekársky stan, helikoptéra a policajti...?“ Presvedčil nás, že nie. Po lete, v septembri na pive v pražskej Rybárni sa nás Vašek dychtivo pýtal na zážitky z Brízgaliek. Keď sme mu ich porozprávali, smutne dodal: „No vidíte, a ja na jachte na Bahamách ako host nejakej milionárky.... Ukazovali ma ako vtáka v zlatej klietke.“

V sobotu, 26. augusta 2017 pri príležitosti štyridsiateho výročia osídlenia Brízgaliek Hanka Pilná Kašparová, Viktor Parkán a Tomáš Haleš – Korot, na lúke pred cholvárkami, rozsypali popol Jan Kašpara. Symbolicky tak uzavreli jedno z vývojových ramien československých „malých“ dejín na tomto mieste.

Ahoj, Európa

V nedelu 10. decembra 1989, dva týždne pred oficiálnym zrušením železnej opony stopäťdesiatisíc Bratislavčanov prešlo colnicou v Bergu, prestrihlo ostnatý drôt lemujúci Dunaj a oslávilo Deň ochrany ľudských práv na druhom, rakúskom brehu Dunaja. Demonstrovalo tak nenásilný vstup Československa do Európy. V tomto imaginatívnom geste naplno vyznela snaha akterov nežnej revolúcie zmeniť režim v Československu bez kravavých obetí. Spôsob, akým táto akcia prebehla, ostal v duchu všetkých mítingov nežnej revolúcie.

Týždeň pred týmto podujatím na námestí Slovenského národného povstania v Bratislave odznelo vyhlásenie, v ktorom bola vyzvaná vláda vtedajšej Slovenskej socialistickej republiky, aby umožnila občanom zúčastniť sa pochodu porozumenia z Bratislavu do Hainburgu a tak pozdravili Európu, ktorej sa Československo otvára. Pozdrav „Ahoj, Európa“ sa stal názvom tohto podujatia a symbolizoval prepojenie dvoch zemí, ktoré boli od seba štyridsať dva rokov oddelené ostnatým drôtom. Dvoch sietov, ktoré nemali právo komunikovať. Princípom prepojenia bolo porozumenie bez násilia - hlavná idea slovenského revolučného hnutia - Verejnoscť proti násiliu. Autormi tohto politického happeningu boli Martin Bútora a Ladislav Snopko.

Ak bolo strihanie ostnatého drôtu aktom oslobodenia, tak lod' medzi rakúskym a slovenským brehom na Dunaji vysielajúca pozdravy z jednej i z druhej strany bola symbolom prepojenia novej Európy. Pomocou nej mohli vzájomne komunikovať ľudia, čo sa stretli na obidvoch brehoch Dunaja. Mikrofóny, do ktorých hovorili, boli vysielačkami prepojené s loďou, kde boli umiestnené obrovské reproduktory. A tak mohol tento plávajúci objekt porozumenia zabezpečiť komunikáciu medzi obidvoma brehmi Dunaja. Nedaleko tribúny na rakúskom brehu Dunaja, z ktorej pozdravili zhromaždených moderátori revolúcii Milan Kňažko a Ján Budaj, Ladislav Snopko položil základný kameň symbolického - európskeho domu. Vedľa neho postavil mladý výtvarník Daniel Brunovský obrovské srdce z ostnatého drôtu. Ostnatý drôt pochádzal z železnej opony, ktorá delila Československo od Rakúska, východnú Európu od západnej. Z protiľahlého československého brehu, stojac na hrade Devín, uprostred mnohotisícového davu pozdravil svojim spevom obidve krajinu Peter Dvorský a horolezec Zoltán Demján (bol prvým Čechoslovákom, ktorý vystúpil na Mont Everest) upevnil na devínske hradobné múry obrovskú československú zástavu. Tomu všetkému dominoval spev Karla Kryla, ktorý spieval obidvom brehom z lode plávajúcej uprostred Dunaja.

V duchu oslobodenia, ktorý celú túto udalosť sprevádzal, konal aj rakúsky parlament, ktorý na ten deň zrušil na hraničnom

prechode Bratislava - Berg vízovú povinnosť pre občanov Československa.

Stopäťdesiatisisíc občanov Bratislavu sa potom pokojne vrátilo nazad do svojho mesta, bez toho, aby rakúskemu územiu, ktoré ich prijalo, čo len jedným gestom ublížili. Vrátili sa s nádejou v srdci, upevnení vo svojom odhadlaní žiť inak.

O čosi neskôr, 23.12.1989, ministri zahraničných vecí ČSFR a NSR Jiří Dienstbier a Hans-Dietrich Genscher prestrihli ostnatý drôt medzi Československom a Nemeckou spolkovou republikou, čím oficiálne zrušili železnú oponu.

Joseph Haydn Oratórium Sedem posledných slov Spasiteľa na kríži

Dóm sv. Martina v Bratislave, Kvetná nedeľa, 12. 4. 1992 priamy prenos STV. Účinkujúci: Slovenská filharmónia a Slovenský filharmonický zbor dirigent Ľudovít Rajter, Magdaléna Hajóssyová (soprán), Hana Štolfová-Bandová (alt), Jozef Kundlák (tenor), Peter Mikuláš (bas). Úvahy nad jednotlivými vetami Ježiša Krista: Václav Havel, prezident ČSFR, Dagmar Burešová predsedníčka ČNR, František Mikloško predsedsa SNR, Petr Pithart, predseda vlády ČR, Ján Čarnogurský predseda vlády SR, Milan Uhde, minister kultúry ČR, Ladislav Snopko, minister kultúry SR.

Jedno z posledných veľkých československých podujatí, ktoré som ako minister kultúry Slovenskej republiky pripravil v snahе prehĺbiť v slovenskej verejnosti československé a kresťanské povedomie. V minulosti bolo dobrým zvykom prednášať počas Veľkej noci v chráme úvahy na tému posledných Ježišových slov na kríži. Každé z jeho slov, každá veta, sú ponukou k meditácii. Ponukou vymedzujúcou hranice nášho bytia, hranice našich možností. Joseph Haydn napísal na ne oratórium.

V Bratislave sa do roku 1948 toto Haydnovo oratórium uvádzalo pravidelne počas Veľkej noci v Dóme sv. Martina. Potom ho komunisti zakázali. Po novembrovej Nežnej revolúcii som sa snažil na túto tradíciu naviazať a doplniť Oratórium o meditácie, osobnosti, ktoré prijali výzvu a starali sa o budovanie novej

správy vecí verejných v Československu. Oslovil som kolegov a priateľov - osobnosti „vlád národného porozumenia“, tých, čo si vázili neraz ľažko skúšané duchovné európske tradície. Ich meditácie doplnili Haydnovo oratórium.

Za všetkých záverečná časť meditácie Dagmar Burešovej:

... Dovolte mi krátké srovnání dějin našich národů z hlediska právě prožívaného mistéria Kristovy smrti i slávy.

Patronem českého národa je svatý Václav, patronkou slovenského národa Sedmibolestná Matka boží. I svatý Václav sice odešel ako mučeník víry, ale my, Češi, si jej představujeme především jako knížete, jehož svatost a moudrost nás před tisíci lety zachránila před osudem pobaltských Slovanů. Ale zážitky slávy a nadšení jsou vzácné, zatímco bolest a utrpení trvají.

Se slovenským národem, který ve svých dějinách zakusil utrpení jako málokterý jiný, byla vždy jeho patronka, Sedmibolestná Matka boží, jako spolutrpitelka s Kristem pod jeho křížem.

Jestliže budeme my - Češi i Slováci - stát spolu opravdu pod Kristovým křížem, budeme si blízcí v utrpení i v lásce.

A tak po tomto velikonočním zážitku, my, chybující lidé, máme jen právo říci s evangeliem:

„Potlačmež pomstu, stišmež hněv, otevřemež srdce soucitu. Otče odpust nám naše viny, jakož i my odpouštíme našim viníkům!“

Nové Československo – slovenský variant Prahy

Dnes môžeme konštatovať, že Praha je mesto s výrazným slovenským osídlením. Slováci v nej žijúci si spontánne pojem vlast rozšírili o pražské ulice, kaviarne, kluby a celé mestské prostredie. Mnohí žijú v Prahe už roky. Sú tu cudzinci? Tí, ktorí majú české štátne občianstvo, sa zrejme tak necítia. Ostatní tu buď študujú, alebo pracujú. Jedno však majú spoločné. Žijú v Čechách so všetkými právami a povinnosťami občanov slobodného a demokratického sveta. Vďaka Európskej únii sa dnes u susedov znova môžu cítiť ako doma.

Česká republika a Slovenská republika vznikli neštandardným spôsobom. Boli to nechcené deti zanikajúceho Československa. Ak by pri rozhodovaní, či rozdeliť vtedajšiu federáciu

alebo nie, bolo vyhlásené referendum, tak by sa ukázalo, že si to neželajú ani Česi a ani Slováci. Petícia organizovaná za jeho vyhlásenie to počtom podpísaných naznačovala. Vtedy ju však politici nevzali do úvahy.

Mečiarovské Slovensko v prvých rokoch svojej existencie patrilo skôr do polepšovne ako medzi slušne vychované krajiny. Každé výročie sa oslavovalo s trpkým úsmevom ako výročie rozdelenia fungujúcej krajiny, a nie ako výročie vzniku nových perspektívnych štátov. Čo vlastne spôsobilo, že po vyše dvadsiatich rokoch, začíname prijímať vznik samostatných štátov pozitívne? Je to jednoznačne dielo obyčajných ľudí, Čechov a Slovákov, ktorí majú k sebe blízko a viac, alebo menej si vzájomne patria. Rodinne, piateľsky, kultúrne či spoločnou minulosťou.

Počúvam rádio, je práve celá hodina a hlásateľ oznamuje „*a teď hráme co je české, to je hezké*“ a z reproduktoru zaznie nezameniteľný Žbirkov hlas: „*Biely kvet, darujem ti biely kvet...*“. Neznalosť? Nie. Skôr výraz skutočnosti, že osobnosti ako Miro Žbirk, Jana Kirschner, Prúdy, No Name, Richard Müller, Paňo Habera, Horkýže slíže či Elán sa stali nedeliteľnou súčasťou českej kultúry.

Miro Žbirk hovoríva, že v českom prostredí stále vystupuje ako slovenský autor, nemusel sa zmeniť. „V Belgicku môžete po slovensky spievať iba ľažko, ale v Prahe to ide“, dodáva. „Praha je špecifická, rozprávková, unikátna. Nemyslím si, že by v iných mestách žilo toľko Slovákov ako v Prahe, práve preto, že je to zvláštny fenomén,“ povedal v jednom článku v denníku *Sme*. A čo Richard Müller, ktorý skladá i spieva po česky i slovensky a ktorého spolu s Hanou Hegerovou považujú za dvoch azda najlepších českých šansoniérov?

Ak sa zamýšľam nad dnešnou diskusiou o slovenskej národnej identite, reprezentuje ju, pri určitom zjednodušení, na jednej strane nekritická snaha o konštrukciu „starých Slovákov“ a na druhej strane vývoj, ktorý začal práve v Prahe. Ten smeruje k prirodzenému európanstvu formovanému aj touto európskou kultúrnou metropolou. Veď to boli najmä pražskí vysokoškoláci zo Slovenska, členovia spolku Detvan, ktorí vo výraznej mie-

Zdeněk Šámal

re určili európske rozmery slovenskej kultúry a politiky už na začiatku 20. storočia. Navyše nezabúdajme, že po vzniku prvej Československej republiky prišli na Slovensko tisícky Čechov, ktorí pomáhali zaviesť verejnú správu a v slovenskom prostredí zanechali svoju stopu.

Československo medzivojnového obdobia charakterizovala parlamentná demokracia mnohonárodnostného štátu, ktorý privedli na svet Tomáš Garrigue Masaryk, Milan Rastislav Štefánik a Edvard Beneš spolu s ďalšími tvorcami tohto malého zázraku vo vtedajšej Európe. Prvá republika pominula, prišli ľažké časy, dostavili sa spory, no spoločenstvo pretrvalo ďalej. Boli sme spolu celé desaťročia za každých pomerov, v jednom režime, v jednom štáte, v jednom bloku, v jednom uzamknutí i v pokusoch ho otvárať, spoločne sme precítovali každodennosť, smutné i vznešené chvíle, spoločne sme zažili a spoluutvárali rok 1968 i November 1989.

Slováci. Žijú v Českej republike, majú alebo nemajú v nej trvalý pobyt a vďaka Európskej únii sa tam môžu voľne pohybovať. Sú v Prahe, lebo je to pre nich výhodné, dobre sa v nej cítia, aj keď nevedia, či v nej ostanú natrvalo. Mnohí z nich sú svetobežníci.

Praha bola pred desaťročiami hlavným mestom ich rodičov, dnes ju poznajú vari aj lepšie ako oni, je pre nich atraktívnym miestom na prácu, štúdium, život i zábavu. Dnes je pre nich nie hlavné mesto, ale priestor ich života. Na chvíľu alebo navždy. Dôležité je, že pocitovo už nie sú menšinou. Nemajú potrebu vytvárať krajanské spolky. Sú novovznikajúcou subkultúrou v tomto európskom veľkomeste. Slovenskou subkultúrou. Hoci ich pobyt v Prahe stojí na základoch, ktoré si nepamätajú a možno aj o nich málo vedia, tvoria súčasť pestrosti a multikultúrnosti tohto mesta. Zároveň sú neoddeliteľnou súčasťou dnešného Slovenska. Čerpajú nevdojak z blízkosti, príbuznosti, ktorá sa utvárala po desaťročia.

Nedokážeme odhadnúť, čo sa z toho napokon vyvinie. Mnohé z toho zatiaľ nie je zaznamenané, predebatované, reflektované. Asi to chce svoj čas. Ale je to tu: kus Slovenska, vlastne Česko-slovenska máme dnes v Prahe.

V posledních týdnech roku 1992 vládla ve zpravodajství Československé televize prazvláštní nálada. Prazvláštní, ale nijak zvlášť nostalgická. Už od léta bylo jasné, že vrávorající federativní svazek Čechů a Slováků k půlnoci 31. prosince končí, ale nepozoroval jsem, že by si tím někdo mezi námi, nejmladší a vesměs čerstvě popřevratovou generací redaktorů federální zpravodajské redakce, někdo významněji lámal hlavu. České národovecké tendenze se u nás nijak neprojevovaly a náš postoj k rozluce vlastně geniálně stručně shrnul v jedné satíře slovenský humorista Milan Markovič: Ať si jdou! Červnové volby na Slovensku vynesly k moci Vladimíra Mečiara a autoritativní cesta, kterou nabízel i médiím, nám nebyla nijak po chuti.

Z dějin mizel jeden malý stát a střídaly ho dva nové a ještě menší a naší hlavní starostí byla otázka, co vlastně bude s námi. Byl jsem jen elév přehlížející svět popřevratovým optimismem pramenícím z neznalosti a sebevědomí - a takových nás tehdy byla ve zpravodajství většina, i když jsme si to o sobě nemysleli a se vším nasazením a chybami jsme zastávali funkce reportérů, editorů a moderátorů. Samozřejmě a naštěstí tam byli i starší a zkušenější, ale i tak nás, životních elévů byla přesila, protože doba po listopadu 1989 elévům přála.

Jenže zdaleka nešlo jenom o to. Můžu mluvit je sám za sebe a musím zcela bez vykrucování konstatovat, že jsem sice tehdy pracoval v redakci zpravodajství federální televize, ale federalistou jsem nebyl. Prostě jsem tomu nijak nedorostl. Nebyl jsem státoprávním čechoslovakistou a o tom historicky národnostním jsem věděl, že to byl historický omyl nebo politický kalkul, nebyl jsem ani obhájcem společné minulosti bratrských národů. Za svůj život jsem do té doby poznal osobně jen strašně málo Slováků a jejich země byla pro mě vždycky hrozně daleko, naše rodina jezdila nejdál na chalupu u Frýdlantu. A už od dětství jsem měl pocit, že se Slovákům tak nějak nadřuje, že v té socialistické federaci jsou tím rovnějším mezi dvěma rovnými. Jako dítě jsem s nelibostí hleděl na nabídku slovenských pohádek a ošizeně jsem se cítil i v okamžicích, kdy v té černobílé televizi slovensky promlouvaly povolené zahraniční akvizice s názna-

kem akce a erotiky, jako například seriál Čestné modré oči nebo Curro Jimenéz.

Slováci taky měli prezidenta, který byl zároveň generálním tajemníkem vládnoucí partaje a ten krajčí ve vysoké stranické funkci, o němž se u nás v pražských Holešovicích říkalo, že v roce 1968 sem pozval ruské okupanty, byl nakonec taky Slovák. A taky jsem si pamatoval jeden vtip: „Přijde mladý Slovák do Prahy pracovat u prezidenta a píše maminec na Slovensko první dopis. „Pekně, je tu, mamička, pekně. Len je tu eště veľa Čechov pod tým Hradom!“. Četné historky taky kolovaly o tom, co českého jinocha čeká, když ho povolají na dva roky do lidové armády: nejhorší mazáci jsou Východniari. A úplně nejhorší slovenští mazáci jsou Maďaři!

S přibývajícím věkem a rostoucí schopností ladit štvavé radiostanice naštěstí i v Holešovicích sílilo poznání, že mnohé je jinak. Tři hokejoví bratři Šťastní se útěkem za Atlantik proměnili v hrdiny. Herec Juraj Kukura nechal žít brouka i socialismus, zmizel z obrazovek a tak nastoupil ikonickou hrdinskou kariéru protirežimního běžence. A když se člověk zahloubal do historie a uviděl tam generála Štefánika v képi nebo Otu Smika v kokpitu stíhačky Spitfire, byl to silnější obrázek než ten pán v silných brýlích, co na úvod projevu říkal „Sudružky a sudruhovia!“. V sedlých odstínech Československé televize představovali pánové Lasica a Satinský vládnější zábavu než dobrodružství Okresu na severu. Když Richard Müller zpíval „Po schodoch, po schodoch“, tak to vypadalo jako moderní hudební videoklip. Slováky jsem tak začal brát vážně až dlouho poté, co dětství a jinošství bylo definitivně v trapu a tehdejší režim měl pomalu namířeno tamtéž. V listopadu 1989 Slováci demonstrovali se stejnými hesly a cíli jako Češi a když to dopadlo, radovali se stejně jako my. V té době jsme se měli rádi vesměs všichni navzájem, v domnění, že dějiny dospely šťastného rozuzlení, pohádky je konec a zbývá už jen to konstatování, že žili společně šťastně až do smrti.

Nežili.

Už na brzkém jaře zaznívalo z Federálního shromáždění nové zvonění ohlašující nové dějství, známé jako „pomlčková válka“.

V jejím důsledku jsme se z československých stali občany státu pojmenovaného jako Česko-Slovenská federativní republika. Postupně začalo být stále jasnější, že to se soustátem jde z kopce, stále větší rychlostí a stále strmější drahou sestupu. Zase jsem tomu rozuměl jen málo – máme přece budovat demokracii a ne si užívat národního obrození. Když si tamten bratrský národ stěžuje na nějaké nacionalisticky formulované křivdy, tak ať si radši jdou. „Samostatnost ano, ale bez české pojistky,“ řekl v létě roku 1992 jeden vlivný český politik a znělo to přesvědčivěji, než teze o „Dvojdomek“, který říkal jiný rozvážný český politik. Nakonec se zdálo správné, že to dva pánové premiéři pod brněnským platanem tak rychle, věcně a nekonfliktně dohodli. Jugoslávie se pár set kilometrů odsud krvavě rozpadala, Česko-Slovensko se taky rozpadalo a vlastně se ani pořádně nepohádalo o tu vlajku s klínem. To půjde.

V té době už jsem déle než rok pracoval jako redaktor zahraničního zpravodajství Československé televize. Poměry a klima v budově zpravodajství na Kavčích horách už začínaly být poněkud bizarní. Proč tomu tak bylo, nesouviselo jen s nazrávajícím rozpadem státu, ale i s celkovou situací, do níž dospěla česko-slovenská televizní scéna mezi lety 1989 až 1992. Tady je na místě stručně připomenout několik skutečností týkajících se toho, jak to tehdy v ČSFR a v Česku a na Slovensku vlastně vypadalo.

Po listopadu 1989 přestala být Československá televize hlavním propagandistickým nástrojem jediné vládnoucí strany, ale vývoj v zemi naznačoval, že i její dny jsou sečteny. Proces zániku Československé začal 1. července 1991 vznikem samostatné Slovenské televize, předznamenaný už přijetím zákona Slovenské národní rady v květnu téhož roku. Česká strana, nejprve trochu udivená tím, proč by se měla vytvářet symetrická situace (vždyť přece už televizi máme, tu Československou) nakonec reagovala stejně. Česká televize, konstituovaná už jako televize veřejné služby financovaná především koncesionáři vznikla k 1. lednu 1992. Federální shromáždění pak 20. března 1992 přijetím zákona o rozdělení působnosti mezi Českou a Slovenskou Federativ-

ní Republikou a Českou republikou a Slovenskou republikou ve věcech tisku a jiných informačních prostředků konec centrálního federálního vysílání potvrdilo. Československá televize zůstala v roce 1992 provozovatelem vysílání pouze na federálním okruhu, který od roku 1990 nesl název F1, pro který vyráběla pouze zpravodajství. Ostatní pořady pro program F1 zajišťovaly obě republikové televize, které zároveň provozovaly národní vysílací okruhy v jednotlivých republikách – v České republice to byl kanál ČTV, na Slovensku S1. Navíc, 14. května 1990 začal v českých zemích, na okruhu dříve využívaném pro vysílání ústředního programu Sovětské televize, vysílat třetí program OK3. Na Slovensku od 6. června 1991 pak program TA3, který se sice tehdy do televizních dějin nijak významně nezapsal, nicméně je dobré si jeho název zapamatovat.

A jak to vypadalo v televizní praxi? Na Slovensku byl nejpozději od léta 1992 federální kanál s vlastním zpravodajstvím a obsahem z obou národních kanálů vnímán jako nebožtík ve stadiu klinické smrti. Ještě sice není možné jej uložit do černé truhly, ale stejně tam neodvratně skončí a není třeba se péci o něj moc zatěžovat. Česká televize naopak k povinnosti důstojně naplňovat program F1 brala vážněji. Její tehdejší šéf Ivo Mathé po téměř dvaceti letech popisoval situaci s velkorysostí, kterou si ovšem poměry tehdejší doby aktuálně nezasluhovaly: „*Na Slovensku to bylo jinak. Tam všichni dávali přednost STV, aby vypadala a fungovala co nejlépe, na federální pohlíželi jako na nutné zlo, nutný přežívající artefakt, opravdu posílali jen pář redaktorů a druhorádě zpravodajství. Z české strany jsme federální televizi mnohem více respektovali, ale z druhé strany oni zase ne tolík nás.*“

Z pohledu člověka, který byl tehdy uvízlý v každodenní praxi nutno poctivě konstatovat, že ti „oni“ nebyli jen národonečtí Slováci, ale i my, federální redakce. Můžu si jen domýšlet, co se odehrávalo na významných stupních řízení, ale praxe výroby a vysílání zpravodajství na Kavčích horách byla bizarní a prostoupená malicherností a škodolibostí. V jedné zpravodajské centrále totiž existovaly a paralelně vyráběly a vysílaly dvě redakce: federální zpravodajství ČST a národní zpravodajská re-

dakce ČT, která vznikla začátkem roku 1992 pod vedením šéfredaktora Petra Studenovského. My z federální redakce jsme tu druhou, českou, namyšleně vnímali jako nějakou pralesní ligu, jejímž hráčům kouká sláma z bot. Mám tušení hraničící s jistotou, že oni si o nás mysleli zhruba totéž. Výroba toho podstatného pro náplň zpravodajských relací, zpravodajství z domova, se odehrávala v prostředí, kdy federální redakci patřily štáby a technika v Praze, zatímco národní redakce ovládala regionální zpravodajství. A když druhá strana potřebovala něco natočit a přišla o to požádat, handlovalo se a licitovalo, jestli je zrovna volný štáb k zápůjčce. Obě strany se tak nějak držely pořád pod krkem a soutěžily, kdo bude mít lepší a unikátnější zprávy o tomtéž. Žárlivě se střežilo, kdo bude mít lepší reportáž, v níž obvykle seděli stejní mluvčí v šedých oblecích, říkávali stejně věci a v prostřizích na ně hloubavě hleděli novináři, zapisující si do notesů.

Pracoval jsem v zahraniční redakci, kterou Česká televize teprve zakládala, takže jsme byli zapůjčováni pro výrobu zahraničních zpráv na národním okruhu. A jak to udělat, když člověk měl pořád radši ty svoje zprávy, ale na druhou stranu nechtěl ani v zápůjčce vypadat jako idiot - a koneckonců i ta druhá strana přece jen byli kolegové, s nimiž sdílíte chodby i kanceláře a kteří čerstvě jen trochu změnili firmu pod společnou střechou. Faktem také bylo, že sounáležitost s umírající Československou televizí cítilo hodně zaměstnanců, kterým se v roce 1992 sice nezměnila náplň práce, ale jen zaměstnavatel, jímž se „z rozhodnutí úřadů“ stala Česká televize.

Na sklonku roku 1992 tak na Kavčích horách zhoustlo napětí. Rozpadal se stát a my jsme nejvíc mluvili o tom, co čeká nás. Nevládla averze vůči Slovákům, měli jsme pár „domestikovaných“, takže naše zprávy pořád mluvily i slovensky, navzdory tomu, že STV na federální zpravodajství kašlala a její vedení disciplinovaně přimykalo k mečiarovskému řízení státu. Největšími konkurenty byli Češi. Federální televizi čekal 31. prosince neodvratný konec a o budoucnosti té naší skvělé federální zpravodajské party měla rozhodovat ta pralesní liga z národního okruhu. A pra-

lesní liga se těšila na ty nafoukance z federálu, jejichž důležité výrazy v tvářích přece zdaleka neodpovídají tomu, co po nich zůstává ve vysílání.

A tak jsme v atmosféře plné kamarádství, fám a intrik dospěli ke čtvrtku 30. prosince a k poslednímu vydání Deníku ČST, hlavní večerní zpravodajské relace federálního kanálu. Na poradě jsme si nostalgicky rozebrali pár zahraničních témat, o které byl ten den ještě zájem. Připravoval jsem krátkou zprávu o několika stovkách Palestinců, které Izrael vyhostil, ale nikde je nechtěli přijmout, nic ohromujícího. Jen jsem strašně stál o to, abych v posledním Deníku měl zprávu, kterou bych sám napsal a vlastním hlasem přečetl. Pak už tálhli voli, jak jsme přezdívali znělce Deníku, jejíž úvodní záběr naznačoval volské spřežení kráčející polem. Mladý nadějný moderátor Pavel Zuna zahájil poslední zkrácené federální vysílání: „*České a Slovenské federativní republike a tedy i všem federálním institucím zbývá už jen 28 hodin života.*“

Měl na sobě sako barvy zaschlé krve. Což znamenalo jen to, že se tehdy taková příšerná saka nosila. Sám jsem měl na natáčení a moderování zpráv taky takové a úplně stejné sako měl i moderátor Jirka Janeček, když 1. ledna 1993 poprvé v samostatné České republice uváděl Události ČT.

Příběhy televizních osudů, které se začaly v nové republice odvíjet, už patří někam jinam, ale nebyly to příběhy nijak truchlivé. Česká televize se k federální redakci zachovala velkoryse a důstojný pracovní přechod nabídla vlastně všem. Větší část z nás jej také přijala. Část federálního se ale s novou redakcí nikdy nesmířila, na poradách to pár dní bublalo a záhy v rámci jednoho zpravodajského domu znova vznikla druhá a na vedení ČT nezávislá zpravodajská redakce řízená intendantem. Důvodem mělo být zachování pluralitního zpravodajství. To, co se v posledním roce federace odehrávalo mezi federální a národní redakcí se znovu opakovalo mezi zpravodajskou redakcí ČT a redakcí intendantovou. Trvalo to rok a zvenčí tyto kostrbatosti provozu a vztahů nikdo příliš neřešil, protože rozuzlení měla podle všeobecného očekávání přinést liberalizace televizního

trhu. Někdejší divácky nejlukrativnější kanál F1 byl zprivatizován a v únoru 1994 začala vysílat televize NOVA. Z představ, co vlastně chce náročný český televizní divák, nezůstal kámen na kameni.

V mezidobí jsme si zvykli i na to, že na Slovensko se jezdí s pasem, zpravidla z Bratislavě je součástí zahraniční rubriky a náklady na služební cesty se počítají ve valutách. A Slováci byli prostě fajn sousedi, i když jim člověk leccos nezáviděl a ne-přál. Zejména ne kolegům z branže.

O nějakých osm let později, v květnu 2001, jsem najednou bydlel v Bratislavě, do Prahy za rodinou dojížděl autem se značkou SK a do práce jezdil do bratislavské čtvrti Ružinov. Celkem rychle a sám sebou překvapen jsem se ocitl na čerstvě pomečiarovském Slovensku, které se z vůle svých občanů projevené ve volbách rozhodlo dělat spoustu věcí jinak než během pre-dátorské vlády předchozího premiéra. Velké změny se začaly odehrávat také v médiích a viditelné byly hlavně na televizním trhu. Slovenská televize a její zpravodajství se v prvních letech slovenské samostatnosti proměnily v nepříliš důvěryhodnou instituci, která bezvýhradně sloužila vládě, živořila ze státního rozpočtu a z jejíhož programu se dalo důvěřovat hlavně tomu, že je nevýrazný, bez dynamiky a nápadů. Několik menších televizí vznikalo jen proto, aby zase mohlo bez většího zájmu veřejnosti zaniknout a mezi komerčními televizemi dominovala televize Markíza. Tato televize sehrála významnou roli v protimečiarovském mediálním odporu, po výměně garnitur však majitel Markízy založil vlastní politické hnutí ANO (Aliancia nového občana, aby se to nepletlo) a jeho televizní zpravodajství příliš neskrývalo, že mu v tom má pomoci.

Do toho přišel Martin Lengyel. Někdejší redaktor zahraničního oddělení STV a pozdější mluvčí liberální Dzurindovy vlády přišel s nápadem, že založí slovenskou zpravodajskou televizi. Krása. Televize, kde se hrají jen zpravodajské pořady a diskuse, kde se nepřetlačujete s konzervativními plánovači programů, jimž prodlužující se mimořádná tisková konference premiéra oznamujícího demisi ohrožuje naplánovanou reprízu pohádky

se stromky z papíru a dokonce i Večerníčka! Televize, která se nebojí moderních technologií, přenáší události v přímém přenosu, a když se objeví nová zpráva, tak ji okamžitě odvysílá. Slovenská CNN.

Jenže... Na Slovensku každý každého zná, každý pro někoho dělal, někdo si zadal za Mečiara, jiný si zadal s četnými stranami postmečiarovské scény. Jak tohle vyřešit? Martin Lengyel nápad měl: Pozveme šéfredaktora z České republiky, který na Slovensku nemá žádné vazby a kamarádšofty a nikdo ho nebude podezírat, že zpravodajskou televizi staví ve prospěch nějaké partaje a pak ji ve zpravodajství nadřuje. Jistou výhodu představovala rovněž minulost v České televizi, která měla na Slovensku dobrý zvuk (a jsem přesvědčen, že stále má). Na Slovensku jsem opravdu nikoho pořádně neznal, natož, abych se orientoval pořádně ve spletitých schématech tehdejších politických vztahů. Ve Slovenské národní radě tehdy sedělo tolík parlamentních stran a z nich odštěpených frakcí a podfrakcí, že jsem zpočátku všem říkal „skratky“.

S Martinem jsme si porozuměli už na prvním setkání. Neřešil jsem totiž to, co slyšel ze všech kverulantských koutů: Co bude taková televize na malém Slovensku, kde se nic pořádného neděje, vlastně vysílat? Řešili jsme, jak to budeme vysílat. Martin měl odvážnou vizi, byl dynamický, energický a plný nápadů. S odstupem času můžu konstatovat, že vlastně typický Slovák. Také se uměl snadno rozčilit.

Kdo se neumí rozhodnout hned, neumí se rozhodnout vůbec, takže jsem od května 2001 působil v bratislavském Ružinově. Televize sídlila v efektivně přestavěné budově velkoskladu na předměstí, mezi rozestavěnou dálnicí a benzínovou pumpou, v níž jsem si vypěstoval neutuchající nenávist vůči masově produkovaným sendvičům. Stal jsem se členem týmu zakladatelů první zpravodajské televize na území někdejšího Československa, televize TA3. Tatry. Název Martin Lengyel sebral doslova ze země. Někdejší třetí okruh Československé televize na slovenském území dávno ukončila vysílání a snadno zapamatovatelný název byl k mání, protože jej předtím nikdo nezaregistroval.

O začátcích TA3 bylo jinde napsáno hodně a podrobněji. Televize, která začala vysílat tragického 11. září 2001, získala pozornost i v sousedním Česku a stala se tam později inspirací pro některé české úspěšné i méně úspěšné mediální aktivity. V ní jsem konečně poznal Slováky.

Začátky byly těžké. Všechny překážky, které jsme museli společně překonávat, nás často přiváděly až na pokraj rezignace, ale byla to také doba, kdy jsem začal mít Slovensko a Slováky opravdu rád. „Víte, že vaše státnost stojí na krvi českých legionářů, potu českých učitelů a stresu českých novinářů?“, pokřikoval jsem na ně a odpověď mi bylo obvykle heslo slovenských národnovců: „Češi peší do Prahy!“. Samozřejmě, že jsem taky dostal naloženo, když Slováci v roce 2002 vyhráli první titul mistrů světa v hokeji, ač se o mně vědělo, že je mi hokej ukradený a že to Slovensku přeju.

Se zarputilou reportérkou, která se později stala výraznou poslankyní slovenského parlamentu, jsme se krvavě přeli o podobu a formulace reportáží. Slavný slovenský zpravodaj televize NOVA mně vysvětloval nuance nepřehledného přediva slovenské politiky a jejího zákulisí. Nadějná redakční juniorka navázala osudový vztah s nadějným juniorem ze zpravodajství ČT, který za mnou jezdíval na návštěvy (skončilo to dobře, vychovávají tři děti). Pozdější šéfredaktor a ředitel programu nové televize JOJ byl skvělým partákem v okamžicích, kdy nové televize potřebovaly vzájemně spolupracovat. Syn oblíbeného satirika citovaného v úvodu pracoval v produkci TA3, jiný kolega, znalec scifi a fantasy literatury mi zase přinesl první díly Hry o trůny. Finančnímu řediteli jsem zase já občas nosil hliníkové oběživo. Byl ze Záhoří, oblasti u českých hranic, k níž má Bratislava podobný vztah jako nadutá Praha k hrdému Brnu. Víte, jak vznikl hliníkový drát? Dva Záhoráci se přetahovali o desetník.

Na rozloučenou jsem po dvou letech dostal na památku fujaru, ale už to nebylo rozloučení navěky.

Díky Slovákům jsem našel Slovensko. To Slovensko, které jsem dlouhá léta skoro nevnímal, jehož ztráta mě v době rozpadu federace nebrala u srdce a o kterém jsem si pár let dokonce

myslel, jak je dobré, že nás svou secesí uchránilo od pochodu východní bažinou. Neboť my Češi, jak jsme si myslí, že dobré víme, přece patříme jinam.

Celý tenhle příběh má nakonec pro mě dvě významná poučení. To první spočívá ve vědomí toho, že je dobré, že jsem Slovensko nenašel už dřív – rozpad federace by mě nepochybňě dost bolestivě mrzel. A to druhé spočívá v tom, že jsem to svoje Slovensko už od té doby neztratil – a další dělení nám nehrozí.

Související zdroje:

Archiv Zpravodajství ČT: Deník ČST 30. 12. 1992, Události ČT 1. 1. 1993
Česká televize od roku 1993 - Vznik a první kroky (<http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/historie/ceska-televize-od-r-1993/vznik-a-prvni-kroky/>; k 6. 2. 2018)

História STV: (<https://www.rtvs.org/o-rtvs/historia/historia-stv/>; k 6. 2. 2018)

Konec federální televize (<http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/historie/ceskoslovenska-televize/konec-federalni-televize/>; k 6. 2. 208)

Potůček, J. 2006: TA3 - snaha o restart zpravodajské televize. Lupa. cz (<https://www.lupa.cz/clanky/ta3-snaha-o-restart-zpravodajsketelevize/>; k 6. 2. 2018)

Ročenka České televize 1992. Česká televize: Praha, 1993.

Sbohem Československo: Jak dopadly televize, rozhlas a film. 7. díl dokumentárního cyklu ČT. Režie: J. Podlipný, 2012.

Šmid, M. 2002: Desetiletí České televize. In: Pitterman J. - Saturková J. - Šnábl V. (eds.) (Prvních) 10 let České televize. Praha 2002. 9 - 14.

TA3: O televizi (<https://www.ta3.com/tv/o-televizii.html>; k 6. 2. 2018)

Zákon 254/1991 Zb. o Slovenskej televízii (<https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/39270/1/2>; k 6. 2. 2018)

Zákon o ČT 483/1991 Sb. (<http://img.ceskatelevize.cz/boss/image/contents/zakony/pdf/zakon-o-cesketelevizi-2017.pdf?verze=2017-11-13-20:36:22&ga=2.134594289.1096028464.1510556117-1266981836.1503565470>; k 6. 2. 2018)

Zákon o zrušení Československého rozhlasu, Československé televize a Československé tiskové kanceláře 597/1992 Sb. (<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=597&r=1992>; k 6. 2. 2018)

Zpráva výboru České národní rady pro vědu, vzdělání, kulturu, mládež a tělovýchovu ze dne 21. 12. 1992 (http://www.psp.cz/eknih/1992cnrtisky/t0275_00.htm; k 6. 2. 2018)

Peter Švorc

Ked' 1. januára 1993 vznikla Slovenská republika, mnohých z nás to podnetilo zamyslieť sa nad predchádzajúcim obdobím spoločného štátu Čechov a Slovákov, nad tým, či šlo o obdobie našich národných a spoločných dejín, ku ktorému môžeme priradiť znamienko „plus“ alebo naopak znamienko „mínus“. Zvlášť historikov, ktorí lepšie poznali osudy oboch národov počas vzájomného spolužitia v Československu i osudy oboch národov pred vznikom Československa v roku 1918 ako väčšina Čechov a Slovákov, ktorí sa dejinami Československa profesionálne nezaoberali, prípadne sa nimi nezaoberali vôbec.

Takéto zamyslenie bolo o to aktuálnejšie a vari aj intenzívnejšie, že prvé ponovembrové roky po páde komunizmu v roku 1989 otvorili cestu pre širokú diskusiu o zmysle spoločného česko-slovenského štátu. Do nej vstupovali vari všetci, no na Slovensku najintenzívnejšie a najhlasnejšie tí, ktorí po roku 1945 emigrovali ako exponenti ľudáckeho režimu vojnovej Slovenskej republiky. Svojimi argumentmi za samostatný slovenský štát a proti spoločnému česko-slovenskému štátu zaskočili slovenskú verejnosť, ktorá žila doma a ktorá takmer nič nevedela o dejinách medzivojnového Československa, a v podstate takmer nič, alebo len málo o slovenskom štáte. Odrazu sa stretávala s tvrdeniami o druhoradom postavení Slovenska a Slovákov v Československu, o popieraní ich svojbytnosti, o slovenských martyroch, ktorí bojovali aj v Československu za rovnoprávnosť Slovákov, a vlastne o Československu, ktoré v roku 1918 viac-menej prevzalo úlohu Maďarov a maďarstva vo vzťahu k slovenskému národu spred zániku rakúsko-uhorskej monarchie.

Pred Slovákmi sa tak vynárala jedna otázka za druhou a následne sa rodila jedna pochybnosť za druhou o zmysle a význame Československa. Média, a hlavne rodiace sa bulvárne médiá, prinášali senzačné odhalenia z česko-slovenských vzťahov od prvej chvíle existencie spoločného štátu – ako bola tragická smrť generála Milana Rastislava Štefánika, väznenie a prenasledovanie Andreja Hlinku po jeho návrate z Paríža v roku 1919, odšúdenie a potupná smrť prvého slovenského prezidenta Jozefa

Tisí a mnoho ďalších udalostí, ktoré súviseli s formujúcimi sa a potom existujúcimi česko-slovenskými vzťahmi.

S otázkami i „odhaleniami“ poznaných i nepoznaných historických udalostí rástli aj emócie, ktoré prechádzali širokým spektrom slovenského obyvateľstva, politicky vzaté – od voličov po politikov, od krčmových debát po politické a mediálne diskusie. A tiež aj cez pohľady a interpretácie minulosti predstaviteľmi historickej vedy. No, netýkalo sa to len slovenskej časti česko-slovenského obyvateľstva. V opačnom garde s inými historickými udalosťami a skúsenosťami to prebiehalo aj v českom prostredí.

Otázky a diskusie najrôznejšieho charakteru a úrovne o česko-slovenských dejinách mali však aj jeden pozitívny moment. Dali silný impulz slovenskej i českej historickej obci, aby seriózne, bez emócií, na základe vedeckého výskumu hľadali odpovede na otázky o česko-slovenských vzťahoch a význame Československa tak pre Slovákov ako aj pre Čechov. Rozpad Československa len umocnil historický výskum, a to bez ohľadu na to, či bol historikmi priyatý pozitívne, alebo sa k nemu stavali odmietavo.

Jednou z prvých otázok, ktoré v historickom diskurze rezonovali hned po novembri 1989, bola otázka predmetu výskumu. Do novembra 1989 v školskej praxi, ale aj v nomenklatúre vedeckovýskumných disciplín boli zahrnuté československé dejiny. Tie sa viazali, do istej miery paradoxne, nielen na obdobie existencie československého štátu po roku 1918, ale v učebničiach zachádzali až do praveku. „Československé dejiny“ sa zrodili so vznikom Československa, aby sa v česko-slovenskom štáte akcentovala jednota oboch národných častí republiky, aby pomáhali formovať štátovornú československú orientáciu, hoci v tomto kontexte nechýbali ani snahy o vytvorenie skutočnej, teda etnickej „československej národnosti“.

A hoci sa niektorí slovenskí historici ohradili voči takýmto československým dejinám už v medzivojnovom období a potom neskôr v 60. rokoch minulého storočia, poukazujúc, že výskum sám osebe vykleňuje osobitné české a osobitné slovenské dejiny, čo by sa malo rešpektovať tak vo vedeckovýskumnej praxi, predmetovej nomenklatúre, ako aj v školskom vyučovaní, roz-

delenie československých dejín na slovenské a na české dejiny sa realizovalo až po novembri 1989. Bezprostrednou reakciou v školskej praxi bolo odmietnutie československých dejín ako fikcie, ako neexistujúcich dejín a položenie dôrazu na národné dejiny. Na Slovensku tak, ako boli slovenské dejiny vyčlenené z dejín Uhorska, a to až do takej miery, že Uhorsko sa stalo len matnou kulisou pre slovenské dejiny, bez reflektovania celoštátnych uhorských súvislostí.

Československé dejiny do roku 1918 sa prirodzene premenili na slovenské dejiny a české dejiny sa stali súčasťou svetových dejín, niekde im dávali viac priestoru ako iným svetovým udalostiam, niekde rovnako alebo menej. Zložitejšie to bolo s česko-slovenskými dejinami po roku 1918. Aj tu sa objavili snahy české dejiny po roku 1918 presunúť do kategórie svetových dejín, ale tie boli ojedinelé a takáto iniciatíva zakrátko stroskotala. Naštastie. Nezmyselné formálne delenie v tomto prípade nezvítazilo, na slovenských školách sa v dejepisnom diskurze uchoval československý štátny rozmer s posilneným pohľadom na slovenské dejiny, ale ako súčasti dejín Československa.

Diskusia, ktorá sa na začiatku 90. rokov minulého storočia rozbehla v česko-slovenskej historiografii o tom, či československé dejiny majú zmysel, alebo nie, trvala len krátko a skončila sa všeobecnou zhodou. Dejiny Československa či československé dejiny ako štátu existujú, majú svoj zmysel a bez nich by tak slovenské, ako aj české dejiny boli neúplnými, oklieštenými dejinami bez možnosti objektívneho a pravdivého výkladu.

Veľkú zásluhu na tom, že si tento výklad osvojila slovenská a česká verejnoscť, má Česko-slovenská/Slovensko-česká komisia historikov. Tá vznikla ako spontánna reakcia českých a slovenských historikov na rozpad Československa, resp. Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky a vznik dvoch samostatných štátov Českej republiky a Slovenskej republiky 1. januára 1993. Bezprostredný podnet na jej vznik sa zrodil na 3. brnianskom pracovnom stretnutí historikov najnovších dejín z Českej republiky a Slovenskej republiky vo februári 1994, jej základné poslanie konkretizovali Dušan Kováč a Karel Pichlík a na Do-

novaloch v apríli 1994 pri príležitosti konferencie k 50. výročiu Slovenského národného povstania sa už hovorilo o štruktúre komisie i jej personálnej podobe.³ Popredný český historik Vilém Prečan, ktorý stál pri jej vzniku, vtedy povedal, že si nevie predstaviť, aby sa českí a slovenskí historici a česká a slovenská historiografia, ktoré mali za sebou dlhoročnú dobrú spoluprácu, odrazu oddelili a prestali spolupracovať len preto, že vznikli dva štáty, a čo bolo vtedy horšie, aj s reálnou štátnej hranicou so štandardným pohraničným režimom. Taký názor mali mnohí ďalší českí i slovenskí historici, ktorí boli odhadlaní pokračovať vo vzájomnej spolupráci i nadalej a v oboch krajinách šíriť to, čomu sa eufemisticky hovorilo česko-slovenská vzájomnosť.

Česko-slovenská/Slovensko-česká komisia historikov mala po deväť členov za každú stranu. Českú časť komisie tvorili Vilém Prečan (predseda českej časti komisie), Vojtech Čelko (ta-jomník komisie), Vladimír Goněc, Josef Harna, Mária Karpašová, Robert Kvaček, Karel Pichlík, Jan Rychlík, Jindřich Schulz. Neskôr sa postupne stali jej členmi Jan Němeček, Zdeněk Doskočil, Jaroslav Pažout a Petr Hofman. Slovenskú časť komisie tvorili Ivan Kamenec (predseda slovenskej časti komisie), Roman Holec (ta-jomník komisie), Jozef Bystrický, Viliam Čičaj, Mária Dobríková, Dušan Kováč, Eduard Nižňanský, Miroslav Pekník, Peter Švorc. Potom pribudli Xénia Šuchová a Jaroslava Roguľová. V českom i slovenskom prípade šlo o historikov z rôznych akademických i univerzitných pracovísk oboch štátov.

Prvotným cieľom komisie bolo udržať a podporovať vzájomnú spoluprácu cez vedecký výskum, ktorý by priniesol do poznania vzájomných vzťahov a ich história aj nové svetlo, nové pohľady, bez zatajovania nepríjemných faktov pre jednu či druhú stranu. Ďalším, no nie menej dôležitým cieľom bolo udržať a rozvíjať záujem o české, slovenské a československé dejiny, o reálne česko-slovenské vzťahy a reálnu česko-slovenskú spoluprácu najmä u mladej generácie, ktorá po páde železnej opavy a následne

i zániku Československa sa rozhliadala po Západe a vedome či podvedome začala ignorovať česko-slovenské väzby, česko-slovenské tradície i česko-slovenskú/československú minulosť. Bolo preto potrebné stretnúť sa s príslušníkmi mladej generácie, rozprávať sa s nimi a študentom histórie cez vedecké podujatia – semináre, konferencie, okrúhle stoly – navrhnuť témy na diplomové a dizertačné práce práve zo spoločných československých dejín. Nezabúdalo sa ani na učiteľov dejepisu ako kľúčový prvok vo výchove mladej generácie. Preto sa komisia dohodla na podporu letných stretnutí učiteľov dejepisu v Liberci, pravidelných konferencií o česko-slovenských vzťahoch v Brne, o podpore výmeny učiteľov histórie medzi vysokými školami v Čechách a na Slovensku, o podpore spoločných výskumných projektov a o mnohých ďalších veciach, ktoré mali podporovať vzájomné česko-slovenské vzťahy. Úloh bolo veľa, čo viedlo k rozhodnutiu realizovať dve zasadnutia ročne – raz na pôde niektoréj z českých univerzít, raz na pôde niektoréj slovenskej univerzity. Morálnu podporu dostala hneď v čase svojho vzniku – jej garantmi sa stali prezidenti oboch štátov – Václav Havel a Michal Kováč a jej prvé zasadnutia sa symbolicky uskutočnili v dvoch hlavných mestách našich republík – v Prahe (november 1994) a v Bratislave (február 1995). Potom nasledovali ďalšie univerzitné centrá, nové témy vedeckých konferencií a v roku 1996 aj prvé spoločné vedecké periodikum *Česko-slovenská historická ročenka*. Postupne sa pridávali aj ďalšie podujatia, nad ktorými prevzala Česko-slovenská/Slovensko-česká komisia historikov patronát – bol to už spomínaný *Liberecký seminár*, ktorý začal písat svoju história v auguste 1991, „*v atmosfére obav o společný československý stát*“, ako o tom napísala jedna z jeho organizátorov Miloslava Melanová (od roku 1999 členka Česko-slovenskej komisie historikov) v *Regionálnom historickom zborníku* vychádzajúcom v Liberci,⁴ a od roku 2006 vedecká konferencia

3) HOLEC, Roman. Slovensko-česká komisia historikov (november 1994 – jún 1996). In *Česko-slovenská historická ročenka* 96. Brno : Masarykova univerzita, 1996, s. 195.

4) MELANOVÁ, Miloslava. Dvě desetiletí česko-slovenských diskusí a setkávání v Liberci. In *Fontes Nissae – Regionální historický sborník XII/2011*, Liberec 2011 a tiež *História Libereckých seminárov (1991 – 2011)*. In <http://www.csckh.sk/podujatia/liberecky-seminar/>

mladých českých a slovenských historikov na univerzite v Hradci Králové s názvom *České, slovenské a československé dejiny 20. storočia*, ktoré organizačne pripravoval Jan Mervart (od roku 2005 člen komisie). Kakejso inštitucionalizácii komisie prispela aj jej webová stránka (<http://www.csckh.sk/>) s prehľadovými i aktuálnymi informáciami o činnosti a podujatiach komisie a v roku 2014 prvýkrát udelená *Cena Česko-slovenskej/Slovensko-českej komisie historikov*, a to mladému českému historikovi Milanovi Ducháčkovi za dizertačnú prácu o Václavovi Chaloupeckom.

Česko-slovenská komisia historikov za 23 rokov svojej existencie mala 47 zasadnutí a každé z nich bolo spojené s vedeckým podujatím zameraným na spoločné dejiny Čechov a Slovákov, na ktorých odzneli desiatky referátov. Ďalšie odzneli na spomínaných cyklických podujatiach v Liberci a Hradci Králové – tu z úst mladej generácie slovenských a českých historikov, no a nehovoriac o podujatiach, ktoré komisia zaštítila svojím menom.

Česko-slovenská/Slovensko-česká komisia historikov a jej členovia tak vlastne neustále žili a žijú v problematike česko-slovenských dejín v čase od vzniku Československa až po deň jeho rozpadu. Prežívali a prežívajú príbehy ľudí, politických, hospodárskych, konfesionálnych, kultúrnych, literárnych, hudobných, vzdelávacích, vojenských, športových i mnohých ďalších zoskupení plných šťastných i nešťastných chvíľ, konfrontácií, spolupráce i podrazov, sympatií i animozít, lásky i nenávisti, niekedy v jasnej deliacej česko-slovenskej líni, no častejšie v líni, ktorá prechádza naprieč rôznym zoskupeniam bez ohľadu na národnosť ich aktérov.

Historik československých dejín si vlastne každodenne kládie otázku, ktorú už v 19. storočí pri charakteristike poslania a úlohy historickej vedy položil zakladateľ pozitivistickej historiografie Leopold von Ranke „*Ako to vlastne bolo?*“ („*wie es eigentlich gewesen ist*“) a pokial to myslí úprimne so svojou prácou, tak hľadá čo najpravdivejšiu a najobjektívnejšiu odpoveď na položenú otázku. V tomto prípade na dejiny Československa a s nimi spojené česko-slovenské vzťahy.

Dívajúc sa na ne v nevyhnutnej komparácii s predchádzajúcimi historickými skúsenosťami Slovákov (do roku 1918) i pri najväčšej benevolencii k postaveniu slovenského národa v Uhorsku, vychádza Československo a slovenské československé skúsenosti evidentne v prospech historickej československej reality. Toto konštatovanie podporuje aj naša aktuálna prítomnosť a stanovisko slovenskej verejnosti k teoretickým a možno i potenciálnym vývojovým smerovaniám Slovenska. Odmietanie čo i len náznaku autonómie Maďarov na Slovensku s dodatkom, že by to bol len predstupeň k neskoršiemu pripojeniu autonómneho územia k Maďarsku, či nebodaj aj celého Slovenska, je prejavom kolektívnej historickej skúsenosti Slovákov ako národa. To, že takúto negatívnu skúsenosť ešte podporuje aj vzdelávací systém a úspešne ho dotujú médiá, má súčasť svoj dopad a význam, ale určite nie je rozhodujúci pri formovaní vzťahu Slovákov k uvedenej otázke autonómie a potenciálnemu pripojeniu takéhoto autonómneho územia Slovenska k Maďarsku. Koniec-koncov aj pri písaní učebníčok a do vyučovacieho procesu, do mediálnej praxe prioritne vstupuje národná historická skúsenosť. Podobný vzťah k historickej „československej skúsenosti“ však v slovenskej verejnosti neexistuje, a to i napriek mnohým knižným i publicistickým atakom česko-slovenského spolužitia v minulosti a kritickému (aj tomu oprávnene kritickému) postoju k nemu. A dôvod? „Rakúsko-uhorská“ (aj „maďarská“, cez Maďarskú a Slovenskú republiku rád z roku 1919 a dôsledky Viedenskej arbitráže v rokoch 1938 – 1945) a „československá“ slovenská historická skúsenosť sú úplne odlišné. Rovnako aj prínosy oboch historickej štátnej realít pre slovenský národ.

Kolektívna historická skúsenosť Slovákov s jestvovaním československého štátu a vo väčšine prípadov aj individuálna skúsenosť sa podpisujú pod návraty strednej a staršej generácie Slovákov k pozitívne ladeným spomienkam na Československo, ale prispievajú aj k hľadaniu vzájomnej slovensko-českej spolupráce u mladej generácie, ktorá už nezažila spoločný česko-slo-

venský štát, a to cez kultúrne, športové, vedecké a iné podujatia a tiež cez zvolené štúdium na českých vysokých školách a mnohé pracovné príležitosti, ktoré im Česká republika a české prostredie ponúka a ktoré ich práve ako Slovákov prijíma a akceptuje. Naša jazyková príbuznosť a zrozumiteľnosť sú sice výborným pomocníkom, ale len pomocníkom. Nemôžu a ani nedokážu nahradíť to, na čom boli a sú postavené nadštandardné slovensko-české vzťahy.

Rudolf Chmel

„Potrebujeme Slováky k tomu, abyhom o sobě věděli pravdu“.

(Jan Patočka, 1968)

Mám chvíle, keď uvažujem o zmysle bytia – individuálneho Či širšieho – a pri tom druhom už dlhšie hútam, ako by to napríklad bolo, keby Slováci rozhodovali v referende: roku 1918 (možno by sa nerozpadlo Uhorsko) alebo roku 1992 (iste by sa nerozpadlo Česko-Slovensko). Je isté, že roku 1939 by nehlasovali za samostatný štát, alebo v roku 1948 za štát komunistický. Ale ktovia, ako by to bolo so mnou, keby sa rodičia po desaťročí nevrátili z Plzne roku 1942 na Slovensko alebo keby môj otec nasledoval v mladosti svoje dve staršie sestry, ktoré sa usadili v Budapešti, keby moja stará mama odplávala so starým otcom roku 1905 do Ameriky, ved' už mali aj „šífkartu“, keby...

Pravdaže, sú to úvahy nenáležité – žiadne keby sa v dejinách, veľkých takisto ako malých, nekoná. Keď vznikol československý štát roku 1918, pokolenia našich, mojich rodičov a starých rodičov, pokiaľ išlo o transformáciu ich mentality či rovno duše, to iste nemali jednoduché. Ale rovnako to platí aj o ich adaptácii na zmeny po roku 1939 či 1948. Sám som si tej transformácie užil asi najcitrenejšie na Silvestra 1992, keď som o dvanástej v noci ako posledný česko-slovenský veľvyslanec v Maďarsku stáhal zo stožiara pred ambasádou česko-slovenskú zástavu a ako virtuálny slovenský charge d'affaires vztyčoval slovenskú. Napriek tomu, že som v tú noc sledoval v slovenskej televízii trochu alkoholom prifarbený ošiaľ rodákov na bratislavskom Námestí Slovenského národného povstania, nezdielal som ich nadšenie. A vonkoncom nešlo o problémy existenčné (mal som vtedy dokonca od oboch ministrov zahraničia nástupníckych štátov ponuku pokračovať v misii!), ale skôr existenciálne, o zmysle – nielen života jednotlivca, ale aj jestvovania štátu.

Tomu, kto nedokázal akceptovať život v samostatnom slovenskom štáte rýchlo devastujúcim aj tak veľmi krehkú demokraciu, navrhoval už predtým, v septembri 1992, novopečený minister školstva Slovenskej republiky, inak historik stredoveku, realizovať spoločnosť na svoj obraz v inej krajine, lebo ako zdô-

razňoval, „tak sa to v dejinách vždy dialo“! Napriek tomu sme mnohí v krajine, ktorá sa začala formovať na nie najpríjemnejší, prinajmenšom nedemokratický obraz (T. Garton Ash hovoril o demokratúre, M. Allbrightová onedlho o čiernej dieri), zostali. Nebolo to hrdinstvo, skôr výzva predsa len na nejaký reparát či opravné termíny.

Opakujem, nemal som pocit nadšenia. Aj preto, že som dobre poznal svojich pappenheimských, aktérov rozchodu a od nikoho z nich som dovtedy nepočul, nečítal jasne sformulované slová, nito vety o tom, prečo má samostatný štát vzniknúť, najmä však, aká bude jeho podoba, zmysel, vízia. Nemyslím teraz na tú marginálnu skupinu jasne deklarovaných separatistov doma a v exile, ktorí rozmýšľali všetkijako len nie vizionársky, budúcnostne o podobe nového štátu v rozmere historickom aj aktuálnom. Myslím najmä na to, že nepadlo vtedy ani slovo o tom, či to bude štát autoritársky, národne zatvorený, alebo otvorený, demokratický, integrovaný do zjednocujúcej sa Európy, štát pre všetkých, nielen pre vyvolených, ktorí v sebe po proletársко-internacionalistických desaťročiach náhle objavili národnú krv s prímesou tradičných antičeských, antimaďarských, antisemitských fóbií, ktorých reálnym dôsledkom bola najmä neuveriteľná privatizačná rabovačka, dnes už údajne premičaná.

Kedže sa ten samostatný štát od začiatku budoval na takýchto základoch, nemal som dôvod sa z neho tak tešiť ako tí s tou krvou či najmä neodolateľnou túžbou zbohatnúť, veď takáto príležitosť sa za storočie vyskytne najviac jeden dva razy. Aj preto som sa pokúšal v širokom občianskom združení Fórum inteligencie Slovenska od jari roku 1993 mobilizovať rovnako zmýšľajúcich, ktorí, nepreháňam, predstavovali intelektuálnu, umeleckú, vedeckú elitu spoločnosti (a boli ich tisíce) a napokon aj za ich aktívnej spoluúčasti sa podarilo ten nekultúrny autoritársky režim vo voľbách roku 1998 povaliť.

Bolo to trpkých šesť rokov, v ktorých vyznávači občianskeho princípu, právneho štátu, označkovaní ako nenárodní či protinárodní svetoobčania, kozmopoliti, boli vytlačení na okraj, ale zasa nie celkom tak, aby ich hlas nebolo počut. Nemali sme mnohí

v tomto čase ten autentický pocit vlasti či vlastenectva, lebo štát si na všetkých úrovniach vyvlastnili tzv. zakladatelia, ktorí v ňom videli predovšetkým korisť pripravenú na rozdelenie v záujme individuálneho zbohatnutia. (Bolo by dnes obzvlášť zaujímavé pozrieť si ich skutočné majetkové priznania, keby, pravdaže, platila retroaktivita. Nehovoriac o tom, aké zaujímavé by boli dejiny tej privatizačnej rabovačky, keby nejaký inštitút pamäti národa raz pre ich spracovanie vznikol.) Aj preto bolo toľko pochybujuúcich po tom roku 1993, najmä v spomínanom intelektuálnom, umeleckom, vedeckom prostredí, ktoré nemalo záujem o privatizáciu ani o národný izolacionizmus, ale chcelo sebavedome vstúpiť do korektnej medzinárodnej súťaže, nielen slovensko-českej. Do slobodného sveta.

Treba povedať, že nám v tom na začiatku deväťdesiatych rokov príliš nepomohli českí intelektuáli, spisovatelia (o politikoch, až na nepatrné výnimky, nehovoriac), ktorí už roku 1990 nie celkom primerane reflektovali nielen slovenskú, ale ani českú otázku. Najmä tá druhá sa im videla načisto zbytočná, veď im ju oddávna nahrádzala štátnosť československá. Tá im plnohodnotne saturovala ideu českého štátu. Aj preto, ako v tom roku 1968, ako v tom disente v Charte 77, nemali veľa sluchu pre problémy federácie či slovenskú otázku.

V tej hektickej dobe, roku 1990, ked len ojedinelí českí politici a intelektuáli (napr. Petr Pithart, Vilém Prečan, Jan Rychlík, Jaroslav Šabata, Petr Uhl) sa pokúšali dať myšlienke federácie, ale vlastne aj českej otázke nový koncept, ktorý by nebol uniaristický, ktorý by hovoril nielen o tradičnej slovenskej otázke, ale aj o českej štátnosti (v rámci federácie), v tejto, vravím pojmove aj inak dosť zmätenej dobe Ludvík Vaculík okrem výrazne artikulovanej urazenosti predsa len položil na stôl aj trochu sebkritickej reflexie (na ktorú však česká odpoveď nikdy neprišla). Svojim rodákom pripomenal: „Neprijali sme do svojho vedomia slovenstvo“ tak, ako „najväčšie postavy slovenské prijali češtvo“. A ešte pridal: „My sme si telesne i duševne radi osvojili slovenské územie, ale neosvojili sme si samozrejme slovenské vnímanie, cítenie a myslenie“. Napriek tejto ojedinej-

sebkritike však prevládala už v tom roku 1990 v českom - a asi nielen intelektuálnom - prostredí spomínaná urazenosť, že vobec s takouto agendou Slováci otravujú, keď konečne ideme do demokratickej Európy a tá federácia je, takisto ako v roku 1968, iba nejaký vedľajší produkt, prívesok, ktorého riešenie nie je naliehavé. Na druhej strane však naozaj nemožno Ludvíkovi Vaculíkovi uprieť istú prognostickú danosť: počul trávu rást, keď my „doma“ sme si mysleli, že ide len o nejaký exces primitívnych okrajových krikľúňov.

Patril som s viacerými vrstvovníkmi k tým, čo od ranej mladosťi uvažovali v rámci štátu československého (ale nie v intenciách medzivojnového ideologického čechoslovakizmu), čo mysleli pritom na Štefánika a Masaryka, k tým, čo nosili vo svojej slovenskej identite aj komplementárnu československú, ja možno trochu navyše aj širšiu stredoeurópsku. Pokladal som za svoje celé československé územie – prinajmenšom od Plzne (kde som sa narodil) po Tatry (pod ktorými som prežil detstvo a mladosť) až po Košice, ale pojal som do svojho priestoru aj Bratislavu, kde s prestávkami žijem šesť desaťročí, či neskôr Prahu a Budapešť, kde som profesionálne pôsobil či pôsobím mnoho rokov. S takouto minulosťou hádam musíte nasať do svojej identity aj podnety z iných prostredí, v mojom prípade českých a maďarských a čiastočne i poľských. Ovplyvňujú chtiac-nechtiac posteje, správanie, identitu, nemôžete sa pritom spoliehať iba na krv.

Možno aj preto som na začiatku deväťdesiatych rokov, tak ako v tom roku 1968, silnejšie podľahol ilúzii, že by nám všetkým malo ísť predovšetkým o demokraciu, a nebezpečenstvo nacionalizmu, nielen slovenského, českého, maďarského či poľského som celkom nedoceňoval napriek tomu, že som o ňom niečo vedel aj písal. Nemyslel som vtedy intenzívnejšie ani na privatizérov či arizátorov, ani na pohrobkov ľudáckeho separatizmu, spojeného v našom vedomí so štátom, ktorý, ako písal Vaculík, treba chápať ako „vojnovú príhodu“. Ale – kto vtedy, na jar 1990 naozaj počul trávu rást? Ja isto nie – práve som sa zberal do Budapešti zastupovať Česko-Slovensko, nie rozpadávajúci sa štát. A možno prvý raz s ozajstným pocitom hrdosti na vlast,

ktorý som dovtedy prežíval, ako milióny iných, zväčša len pri športových zápoleniach a kultúrnych výkonoch.

Sprievodný jav československého vlastenectva však naozaj predstavovali aj poruchy, ktorých dôsledkom bolo, že jeho základný fundament – skutočne rovnoprávny vzťah dvoch národov a národnostných menší – bol permanentne nevyrovnaný, deformovaný, nedokázal uspokojiť nikoho, ale deklarovane a opakovane najmä Slovákov a menšiny. Väčšine Slovákov v tom vzťahu od začiatku nešlo o nejaké separovanie či nebodaj o odtrhnutie, ale o hľadanie rovnoprávneho partnerstva, ktoré im nemohla saturať ani medzivojnová liberálno-demokratická, ani unitaristická republika, revitalizovaná po roku 1945, ani federácia nastolená po roku 1968 v tieni okupačných tankov.

Pravdou je, že zakladatelia samostatného slovenského štátu sa tak roku 1939 ako roku 1992 zahaľovali verbálnym úsilím zachovať spoločný česko-slovenský štát (slovenský líder rozchodu roku 1992 vyhlasoval, že Čechov do federácie *dokopeme!*). Aj preto nemožno hovoriť, že slovenský štát roku 1993 vznikol ako výsledok zápasu s Čechmi – niet hrdinov, niet ani víťazov, na slovenskej strane takisto ako na českej. Niet Masarykov, Benešov, Štefánikov, Šrobárov, Hodžov, niet pomníkov, sôch, búst... Je potom už len karikatúrnym dovetkom na slovenskej strane, ako si vládni politici za tento akt udelili v tom mečiarovskom ošiali vtedy najvyššie vyznamenanie – Rad Andreja Hlinku, ktorý naštastie rýchlo upadol do zabudnutia – spolu s vyznamenanými. (Len tak mimochodom: Andrej Hlinka nikdy nevyslovil myšlienku slovenskej štátnej samostatnosti, hoci sa napokon stal jej symbolom, za vrchol svojich politických snáh považoval autonómiu, „dohodu rovného s rovným“.)

Akákoľvek reflexia môjho Česko-Slovenska implikuje vlastne uvažovanie o mojej vlasti, teda prinajmenšom počas takmer polstoročia, ktoré som v nej prežil. Osvojiť si vlast, alebo ju čo i len z večera do rána vymeniť, nie je totiž výmenou garderóby. Pre Slovákov bol problém osvojovania vlasti zrejme zložitejší ako pre Čechov. Veľmi zjednodušujúc, možno akceptovať názor

Václava Žáka, že pre Čechov bolo prirodzené povedať „naše Tatry“, ale Slováci len ľažko mohli hovoriť „naše Krkonoše“. Podľa takejto interpretácie Slováci nepovažovali český priestor za svoj a skôr im prekážalo, že si «ich» Slovensko Česi automaticky priplastňujú. Kým Česi si prisvojili skôr slovenský priestor, Slováci väčšmi českú kultúru. Nehovoriac o tom, že česká spoločnosť na rozdiel od slovenskej bola na začiatku 20. storočia oveľa pripravenejšia na konštituovanie vlastnej štátnosti, fakticky totožnej s českou. Iná vec je, že nebola a možno ani nemohla byť pripravená na konštituovanie multietnickej štátnosti, nielen česko-slovenskej, ale aj takej, ktorá by inkorporovala národnostné menšiny s ich právami. Špeciálne nemeckú a maďarskú. Vytvárala sa nová identita štátu. Národná, národnostná či multietnická? Nová vlast.

Ale čo je vôbec vlast? Čo v nej občanov spája? Jazyk, spoľočná minulosť, pamäť, osobitosť charakteru, záujem o prežitie, vedomie spoluzodpovednosti, príslušnosť k teritóriu, kultúre? Je vlast iba predstavou alebo skutočnosťou, spoločenskou praxou? Je monojazyková alebo multikultúrna, je v jej základe iba literatúra, umenie, kultúra, folklór, pamäť, historizmus? A vôbec, musí sa vlast spájať so štátom, národom? S priestorom – od Šumavy k Tatram? Alebo je to tak, ako hovorí Petr Pithart, že Česi a Slováci majú iných hrdinov aj svätých, iné kultúrne aj spoločenské vzory, iné zvyky, spôsoby života, iné právo, iné osídlenia. Alebo je to moje, naše Československo vlastou občanov, ktorí cítia zaň spoluzodpovednosť, a nie národom a národnosťí, ktoré spája vzájomná averzia a nedôvera?!

Asi najzložitejšie po sudetských Nemcoch to mali s vedomím česko-slovenskej vlasti príslušníci maďarskej menšiny, tí aj po roku 1945. Maďar žijúci v Česko-Slovensku, ale i na Slovensku pravdepodobne nikdy nemohol byť ozajstným slovenským a dosť výnimočne aj česko-slovenským vlastencom, asi len veľmi ľažko mohol vysloviť ono „moje Česko-Slovensko“. Nielen preto, že Česko-Slovensko aj Slovensko a Maďarsko sa identifikovali od svojho vzniku skôr polemicicky, proti sebe, a že pritom nešlo len o jazyk, ale aj o „priestor“. Ak však akceptujeme, že vlast sa

osvojuje najmä prostredníctvom literatúry, umenia, kultúry, pamäte, tak je prirodzené, že svoju vlast slovenský Maďar zväčša pociťoval inde, presnejšie v „materskej krajine“, čo je terminus technicus, ktorý jasne hovorí, že pre neho existuje aj nematerská krajina, teda *nenaša* a tá si pravdepodobne nemôže nárokoovať rovnakú lásku ako materská.

Téma tohto zborníka sa dá uchopiť rôzne, sentimentálne, oslavne alebo kriticky. Tri štvrtstoročie, počas ktorého Česko-Slovensko v rôznych formách či podobách jestvovalo (pravdaže, bez šiestich vojnových rokov, teda fakticky necelých sedemdesiat rokov), som ho prežíval päťdesiat sedem rokov, nazdávam sa, vcelku aktívne predovšetkým v kultúrnom priestore, ten však bol vždy určovaný politikou. Iste, bol som ovplyvnený rodinou, štúdiom, širším kultúrno-sociálnym prostredím, čo všetko sa pretavilo do pomerne intenzívneho mentálneho zážitku, ktorý určuje identitu človeka natrvalo. Bolo nás takých v mojej generácii viac, keď človek študoval slovenskú literatúru, bol nielen formálne, ale priamo vnútorné zainteresovaný aj na štúdiu českej literatúry – takmer ako vlastnej. Aj na tomto základe, aby som spomenul aspoň najbližších, sa formovalo naše dlhoročné priateľstvo už od univerzitných štúdií napríklad s Ivanom Kadlecíkom a Albínom Baginom, vystopovateľné v každom našom teste či názore, postoji. My sme vnímali Šaldu, Čapku, Hašku, Vančuru, Peroutku, Čermého, Voskovca a Wericha, Ježka, Mukařovského a mnohých ďalších ako svojich, hranice medzi našimi kultúrami sme vnímali skôr ako virtuálne. Česká kultúra, literatúra najmä predstavovali pre nás vskutku tú komplementárnu stránku československého literárneho kontextu, ako ho na začiatku šesťdesiatych rokov definoval literárny historik Stanislav Šmatlák (druhou bola integračná, treťou diferenciačná). Bolo prirodzené, že nám v tom čase, v druhej polovici päťdesiatych rokov, na univerzite Andrej Mráz, Milan Pišút či Miloš Tomčík ponúkali prednášky z českej literatúry spôsobom, pre ktorý sme ju neprijímalí ako cudziu. Ale možno je to pocit len istých generácií, aj to školovaných na istých učilištiah a v istom čase.

Z tej ponuky nevyplývalo, že máme nebodaj pochybovať o svojej slovenskej identite, iba to, že za jej prirodzený komplement sme považovali aj kultúrnu českú, teda československú identitu. Tá nás obohacovala, ale neochudobňovala o našu vlastnú.

Jednoducho, nemali sme vtedy ten pocit, ktorý oveľa neskôr, v roku 1990, sformuloval Petr Pithart tak, že sme sa – Česi a Slováci – míňali (*míjeli*), nielen v jednotlivých pojmach, ale aj v prežívaní (*prožitku*) spoločného štátu, dejín vôbec (o prežívaní menších nehovoriac). Nebrali sme vtedy to miňanie ešte vážne, aj keď má iste svoje dávnejšie aj novšie predpoklady, na ktoré sa v poslednom čase častejšie upozorňuje. Antropológ Ladislav Holý z trochu iného pohľadu sice písal, že česká identita sa konštruovala po roku 1945 voči Slovákom, že český nacionálizmus bol nacionálizmom dominantného národa, ktorý svoje sebaurčenie, ako je presvedčený, dosiahol v rámci ČSR, ale Slováci, dodajme, svoje sebaurčenie historicky realizovali predovšetkým voči Maďarom. Nielen do roku 1918, ale vo všetkých nasledujúcich zlomových situáciách. V istom zmysle však aj Česi asi neboli natoľko určovaní len dominanciou voči slovenskému partnerovi, ale latentnejšie, no možno ešte silnejšie aj vzťahom k Nemcom, v čom je iste historická analógia k slovensko-maďarskému vzťahu. Samozrejme, každý mal svojich partnerov aj protivníkov pri sebaurčovacom zápase, Poliaci Rusov, Nemcov, Židov, Maďari Rakúšanov, Slovanov, Rumunov, Židov a dalo by sa v rozličných kombináciách pokračovať. Český nacionálizmus, tak ako ho ponímal L. Holý, sa však predsa len v Československu po roku 1945 formoval v špecifickom prostredí, možno v ňom bol istý prvak dominancie (historické zeme verzus tie druhé, teda nehistorické), ba s istým zveličením aj koloniálneho vzťahu, ale aj taký čechoslovakista ako Edvard Beneš vo svojej známej Reči k Slovákom o našej národnej prítomnosti a budúcnosti vyzýval roku 1934 Slovákov, aby nechceli vládnuť iba na Slovensku, ale aby spoluvládli v celej republike, aby slovenská inteligencia chcela, ako vravel, dobyť celý štát. Aj on vtedy pritom preferoval tradičný stereotyp urbánnych, racionálnych, západnejších Čechov a ľudovejších, citovejších, prírodnnejších, východnejších

Slovákov, stereotyp, prítomný v podloží mnohých minulých aj budúcich nedorozumení, podľa ktorých sériu týchto vylučujúcich sa opozíti možno vystaviť vo výkladnej skrini príčin ne-skoršieho rozdelenia štátu. Aj toho miňania. Česi sú v nej tí, čo predstavujú moderné spoločenstvo (Slováci tradičné či tradicionálne), historické zeme, štát (vs. absencia histórie, štátu), racionalitu (vs. emocionalitu), západnosť (vs. východnosť), liberalnosť (vs. autoritárstvo), sekulárnosť (vs. religióznosť) atď. Aj keď mnohé z toho patrí do sféry mýtov a stereotypov, fungovalo výrazne v miňaní sa Čechov a Slovákov v spoločných dejinách.

Aké sú tie stereotypy, mýty prechodné, menlivé i klamlivé, svedčí vývoj dvoch štátov za posledné štvrtstoročie. Na začiatku deväťdesiatych rokov to napríklad vyzeralo tak, že Česi sú náhyniejsí k liberálnej demokracii, otvorenosti a európanstvu a Slováci k autoritárstvu, národnému a sociálnemu populizmu, zatvorenosti, antieurópanstvu. Relativizácia hraníc medzi týmito stereotypmi u oboch národov je očividná a po štvrtstoročí pri najmenšom nielen komplementarizuje, ale možno i komplikuje problém ich identity. Neviem, pravdaže, dokedy bude možno byť na Slovensku akým-takým eurooptimistom, dokedy bude me otvorení k Česku (nielen preto, že tam mnoho Slovákov študuje) a jeho kultúre, tento trend však pokladám za zmysluplný, lebo je opakom uzavárania sa do seba, ktoré bolo dlho našou traumou. Žeby to bol dôsledok samostatného slovenského štátu, nemám sociologicky ani empiricky potvrdené, ale pri pohľade na etnonacionalizmus u susedov by som mohol byť v protiklade so svojím celoživotným skepticizmom predsa len optimista. Ale dokedy?!

Nedá mi v tejto súvislosti nepripomenúť, ako písal roku 1968 Miloslav Jodl v ankete týždenníka Literární listy, že keby vtedy prišli s myšlienkom federácie českí politici, bolo by to elegantnejšie a zdôraznil pritom, že to, „že sme sa ako Česi nechopili iniciatívy, znamená našu mrvnú porážku“. Nemusel byť podľa neho ani spor o tom, čo skôr: federáciu alebo demokratizáciu. (Trough analogicky som to beznádejne pripomínał slovenským politikom po roku 1989, najmä však po roku 1992, keď nedokázali

vyvinúť legislatívne iniciatívy vo vzťahu k identitárnym právam menší, predovšetkým maďarskej, naopak, robili všetko proti ich prijímaniu.) Nie nepríznačne o takmer štvrtstoročie neskôr, na prahu rozpadu štátu, v marci 1992 na sympóziu slovenských a českých intelektuálov Erazim Kohák pripomínał rodákom: „čo sme my Česi urobili, aby nás štát bol naozaj československý? Čo pozná bežný český študent, i gymnazista, zo slovenských dejín? Zo slovenskej literatúry? Prečo nezahrnujú stredoškolské osnovy rok slovenčiny – trebárs nepovinnej, aby sa študentom nepriečila – a rok slovenskej literatúry? Prečo sa v českej tlači nedočítame skoro nič o Slovensku...?“

V istom zmysle sa situácia miňania opakovala aj pri slovenskom prijímaní Charty 77. Z jej dielne nevzišiel, ako pripomína Vilém Prečan, žiadny dokument o česko-slovenských vzťahoch, ani adresná, explicitná kritika reálnej socialistickej federácie. Miroslav Kusý, tiež z odstupu, k tomu pridal, že Charta vo vzťahu k Slovensku zopakovala jednostrannosť českého postoja zo 68. roku: najprv demokratizácia a potom všetko ostatné (teda aj federalizácia). Charta vydala niekoľko dokumentov o maďarskej a rómskej otázke, ale nijaký o slovenskej. Podľa M. Kusého sa tento deficit slovensko-českého rozmeru v chartistickom hnutí napokon istým spôsobom podpísal aj na následnom rozpade Česko-Slovenska. Aj preto zrejme politické reprezentácie po roku 1989 neboli pripravené na empatickejšie riešenie štátoprávnych pomerov.

V istom zmysle tu môžeme hovoriť o jednom segmente slovenskej otázky v českom prostredí, tom, ktorý ju viac alebo menej ignoroval, nebral na vedomie ako fenomén dôležitý pre budúcu konštrukciu štátu. To všetko, pravdaže, nemusí ospravedlňovať mizivú slovenskú účasť na uvedenom historickom projekte začatom takpovediac česky, ale prinajmenšom dokumentuje ono miňanie, odlišnosť slovenského a českého vývoja v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch minulého storočia aj na úrovni disentu, ale aj na úrovni všeobecného sociokultúrneho či demografického základu – slovenského aj českého. Nehovoriač o tom, že slovenskí katolícki veriaci mali svoj disent, s českým (ale ani

s poľským, maďarským) nekompatibilný – tajnú cirkev – ktorému išlo primárne o náboženské práva. Ani z protirežimných katolíckych disidentov však nikto nepodpísal Chartu 77, resp. sa k nej otvorene nehlásil. O reformných komunistoch nehovoriac. My sme nemali v tom normalizačnom čase ani kultúrnu opozíciu, nie to politickú, nebodaj liberálnu, mali sme iba náboženskú, presnejšie katolícku. A doma latentnú, vonku transparentnú opozíciu separatistickú, ľudácku (v istom zmysle tiež katolícku). Z toho sa podobné zoskupenie ako Charta 77 nijako nedalo vyskladať. O to väčšia česť jednotlivcom, ktorí sa k nej pridali, alebo zvolili individuálnu formu vnútorného exilu.

Iste, dalo by sa dlho hovoriť o tom, čo všetko tomu míňaniu-nemíňaniu pomohlo, čo ho urýchliло, ale aj deformovalo, krivilo, resp. čo ho presahovalo a prekonávalo (v druhej polovici päťdesiatych a v šesťdesiatych rokoch, napriek všetkým protierečivostiam) v smere pozitívnom. Rovnako by sa dalo zoširoka hovoriť o tom, že historické zážitky, ktoré formovali Slovákov aj do konstituovania vlastnej štátnejosti, boli odlišné od českých, napokon vyvíjali sa v odlišných historických celkoch monarchie. Ale zároveň aj o česko-slovenskej vzájomnosti, ktorá sa stala faktickým fundamentom československej štátnejosti roku 1918. Tú myšlienku pretláčali na prelome 19. a 20. storočia najmä Masarykovi učeníci z radov intelektuálov okolo časopisov *Hlas* a *Prúdy*, ktorí sa stali po vzniku ČSR významnými predstaviteľmi establišmentu. Boli to liberálnejší vzdelanci západoeurópskeho rozhľadu, tzv. pokrokári, odlišní od konzervatívnejších rusofillov z tradičného martinského okruhu. Tých liberálnejších pokrokárov, ktorí mali blízko k ideológii čechoslovakizmu, sme už však na univerzite študovali skôr ako zakázaných, spolu s Masarykom, ktorý bol priamo na indexe. Chcem tým povedať, že sme si pri ich štúdiu možno osvojili i trochu čechoslovakizmu, ale kriticky, takisto, ako pri štúdiu ich opozície – ľudákov. Nebolí sme ani vtedy – na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov – celkom naivní. Napriek všetkej našej československej komplementárnosti sme mali k nej kritický vzťah. Nebola totiž tajnosť, že idea českého štátu či globálneho češtva sa veľmi

rýchlo inkorporovala do idey československého štátu aj s českoslovakistickými reliktami (komunisti ju svojím „demokratickým“ centralizmom fakticky doviedli k vrcholu!). Slováci však takúto inkorporáciu tak ľahko neabsolvovali, lebo im chýbal (ale reálne: nemali ho kde získať) pocit slovenskej štátnejosti. Napokon, nemali o slovenskú štátnosť záujem, v lepšom prípade – napĺňala ich idea československej jednoty, ako o tom svedčí aj vstupný dokument z 30. októbra 1918 – Deklarácia slovenského národa.

Štátoprávny program českej politiky sa fakticky bezo zvyšku naplnil v roku 1918 v československom štáte, s ktorým sa stotožnila štátoprávne nedoprofilovaná či vágna slovenská politika, ktorá dozrievala k dokončeniu svojej národnej emancipácie dlhšie. Už tu, pri zakladaní Československej republiky však došlo k onomu míňaniu českého a slovenského mentálneho, kultúrneho, politického sveta. A čo ešte Nemci, Maďari a ďalšie národnosti, ako sa tí mali stotožniť s novým štátom, ktorý sa konštituoval ako česko-slovenský národný štát (národa s dvoma vetvami). Pojem politický národ sa v strednej Európe ujímal inak, komplikované, napokon aj pojem československého politického národa si Slováci uvedomovali len limitovane. Dôsledkom pokračovania týchto divergentných tendencií je napríklad aj dnešný stav slovenského politického národa, do ktorého sa len veľmi komplikované, ak vôbec, integrujú menšinoví Maďari. Môžeme sa len domnievať, že súvisí s deficitom občianskosti a prevahou etnicity. Aj Slováci chceli roku 1993 budovať štát na etnickom princípe z 19. storočia (preto ten neuveriteľný dôraz na jazyk), nie na princípe občianskom. Lebo existuje národ etnický a občiansky. Vtedy to vyzeralo tak, ako keby boli v tej veci Slováci výnimkou, za jazyk boli ochotní držať aj hladovku. Dnešný stav strednej Európy ukazuje, že nás už viacerí susedia predbehli, aj keď i tu platí, že nikdy nič nie je definitívne. Ale to je už iný príbeh, ktorí budú posudzovať naši potomkovia pri inej storočnici.

Palo Macho

„Děvčátka, dávejte pozor, ať vám při tom čištění, nějakej ten prstíček nezůstane pod peroutkou. Jó pane faráři, oltář v Adamově, to je pořádně zdvižený prst.“

Do Čiech som odišiel študovať maľbu na sklo. Vlastne ma tam poslali študovať Spojené sklárne Lednické Rovne. Tento odbor na Slovensku nemal také silné zázemie a viaceré československé sklárske podniky si dávali školiť svojich učnov práve na učilišti v Novom Bore. Prvé tri roky som dýchal vôňu terpentínu v učilištných maliarskych dielňach a okrem precízneho maliarskeho remesla som postupne prepadal aj sklárstvu ako takému. S podporou pedagógov som sa pokúšal prekračovať možnosti priemyselnej maľby na sklo. Moje ambície ma postupne mentálne presúvali na Střední uměleckoprůmyslovou školu sklářskou v Kamenickom Šenove, kde som po troch rokoch na učilišti pokračoval. Samozrejme, musel som robiť rozdielové skúšky. Na škole ma prijali s veľkou podporou, pretože škola mohla naplniť kvótu, ktorá bola stanovená pre Slovensko a zároveň vo mne videli remeselnú posilu. Za krátkej čas som sa stal neoficiálnym asistentom dielenského pedagóga Bohumila Čablu. Podmienkou prijatia bolo, že začнем študovať a rozprávať po česky. Nielen na hodinách češtiny, ale aj na hodine ruského jazyka, anglického jazyka a na hodinách odborných predmetov. Čas na „šenovskej šupke“ mal pre mňa ešte jeden prekvapivý moment. „O“ na konci môjho priezviska im robilo starosti. Prestali ma skloňovať. Tým odľahlo všetkým, ktorí si s „macho“ nevedeli rady. „Pane, posadťte se za Machó. Zavolejte Machó.“ Stal som sa nesklonným. Vlastne sa zo mňa stalo to neskлонné „machó“.

Paralelne s rozdielovými skúškami do druhého ročníka SUPŠS som absolvoval aj talentové a prijímacie pohovory na Lidovou konzervatoř v Jindřišské ulici v Prahe. Na konzervatórium som bol priyatý a hoci som si uvedomoval, že študovať dva odbory súčasne nebude ľahké, predsa som to riskol. Popri štúdiu skla som začal písat texty. Písanie bolo pre mňa novou skúsenosťou. Texty som písal v slovenčine a krkolomne som ich prekladal do češtiny. Intenzívne som vnímal nový jazyk, možno oveľa in-

tenzívnejšie než domorodci. Všímal som si význam aj zvukovú stránku slova, melodiku reči, fascinoval ma rytmus viet a všetky zaujímavé slovné spojenia som si zapisoval. Takto som sa na jednej strane učil češtinu a zároveň, na strane druhej preveroval v procese písania textov jej limity. Presnejšie, limity mojej češtiny, namiesto dlhého vysvetľovania ponúkam jeden príklad:

„Pamatuješ? Lezli jsme na střechy a na komíny a v noci oknem z internátu ven. Poprvé jsme se milovali v dešti...“

Tady je to po jedenácté hodině samý sloup. Jakoby z každého z nás mířila gotika. Místo k nebesům mířila k mladému tělu. Bydlelo nás na pokoji devět, to by byl celý chrám. Gotika často zůstala nedostavěná.“

Môj priateľ zo strednej školy, dnes vynikajúci sklársky umelec Marian Volráb hovoril: „Kto nezažil šenovskou průmyslovku, nežil.“ Atmosféra Kamenického Šenova sa pre nás koncentrovala do páru pojmov: hotel, hospoda U Báby, Havlíčkova 57, Rebečka, Panská skála, tam sa chodilo zašívať a vychutnávať si pivo a cigarety, profesori Ryšlavý, Rybáček, Kochrda, riaditeľ Hospodka. Profesor Khýn sa raz pýtal študentiek: „Proč mne oslovujete *pane profesore* a ne *soudruhu profesore?*“ – „Když může Macho, můžeme i my,“ lakonicky mu odvetili. Profesor Kýhn mi to prišiel porozprávať a veľmi sa na tom zabával. Dodnes cítim dym na internátnej izbe, keď sme v zime ládovali uhlie pomiešané so snehom do kachiel značky Petra. Z uhliakov nám vytekala čierna voda priamo na linoleum. Cez internátne okno vidím, ako oproti na dvore sedával starý pán. Najskôr sedával s manželkou, neskôr sa o starčeka starala jeho dcéra. O tejto spomienke vypo-vedá môj text z tohto obdobia: „Seskočil opatrné z kola, aby měl jistotu a mohl přejít na druhou stranu cesty. Vešel do zahrádky, obehnalou červenou zdí s malým altánkem. Kolo opřel o náhrobek a že je neděle, vždycky jsme si někam vyjeli... pamatuješ? Podívej, kvetou bledule, bude víc tepla. Přijdu častěji. Letos možná už natrvalo.“

Víkendy sme trávili v starobinci na zámku Kinských ve Sloupu. Kreslili sme portréty dôchodcov a kreslenie ich zvráskave- ných tvári si vyžadovalo veľké sústredenie. Týmto prostredím

bolo inšpirované napísanie niekoľkých textov, ktoré boli publikované v mojej prvej básnickej zbierke *Strelné modlitby*. Čo sme stihli, to sme pokreslili. Čo nám dali, to sme zjedli. Olovrant od rehoľných sestričiek vyvezených v päťdesiatom druhom zo Slovenska do Čiech sme zjedli do omrvinky, ako sa na hladných študentov patrilo. S olovrantom v brachu sme špiritizovali o veľkých témach. Našimi oblúbencami boli Hrabal aj Gellner, Appolinaire i Kainar. Z celodenných túr po pražských galériach sme zamierili do hospody na „knedlíky s vejci za pět korun“, „boršč za tři koruny“, alebo „levný koňský salám“ priamo na nádraží Praha Florenc a odtiaľ posledným autobusom do Boru. Ďalej stopom do Šenova. Malá reminiscencia:

„Přemýslíme nad větou,
že vrchol umění bude tehdy,
až nebudou žádné galerie.
Jedinou galerií bude ulice.
A ty galerie budou v našich očích,
a ty naše oči nás budou provázet pohledem na každém kroku.
A nikdo na světě už nebude žádnými provázkami,
žádnými tabulemi,
žádnými stařeckými pokříky určovat naši vzdálenost od tohoto umění.
No řekni, nebude to doopravdy vrchol?“

Mám dost a mám málo.
Mám dost a možná z toho, že nemám nic.
Tak přeče jenom něco mám.
Snad ani nechci víc,
snad ani nejsem schopen více,
snad příroda tu drží rovnováhu.
Snad i to málo bývá hodně,
kdybych si to uvědomil, měl bych dost,
to by pak bylo akorát.
Jenomže já mám dost.
Tak dost!

Vezli jsme se na oslíku.
Ten oslík prosil, že tady zůstat nemůže, že sem nepatří.
Může se vrátit domů?
Nesl nás dál a posmutněl.
Asi jsme měli naponáhlo,
nepustili sme ho nikam.
Pak se unavený ztratil.
Naposled jsem viděl, jak utíká od toho davu po strmé cestě.
Padal jako lavina,
celý od krve.
Mrtvého ho odtáhlí pryč.
To byl ale vůl!
Nač se ptal, jestli může?"

Á propos! Ľudové konzervatórium v Prahe bolo zamerané na texty piesní, niekoľko pokusov pripájam:

„Když na potkání nevylévám srdce
a v hospodách si sednu raděj k neznámým,
jsem podezřely.
Když nemluvím tak mluví jiní,
za sebe, za mne,
za mne hlavně
a čekají,
co já na to,
co jim odpovím.

Čím odpovím,
tém filozofím v kotelně,
co naléhají dotérně
a věří, že mne lehce zmatou.
Já se vám směju do tváře,
v té tváři výraz lichváře
vás doprovází jako pejsek
na šnůrce.
Vrtá vám hlavou co jsem zač,
či protivník či spoluhráč,

či možná někdo zcela jiný.
Toužíte vědět, jestli chlastám,
a proč? není-li to pravda
a jestli smýšlím jako řádný vlastenec.
Já nejsem hlína na bustu,
a nemám v sobě zmatek, stud
jsem od hranic jak nevěřící od víry.
Jenomže já vám nevěřím
a raději si volím splín,
když má teorie nestihá.
Raději mám láhev vína,
když se pak ozve kyselina,
ta blbne a já blbnu s ní.
Dnes oba víme, jak jsme na tom,
když přepísknu já, tak co na tom,
ona se ozve na revanš.
Ty otázky se sypou denně
i pochybnosti malicherné
a učenci si brousí zuby na píle.
Chtějí mít jasno, chtějí vědět,
chtěli by sedět, odklepnout
nademnou ortel v taláru.
Čím jim odpovím?"

S odstupom času to tak možno nevyzerá, ale veľmi som sa vtedy usiloval. Napriek tomu ani jeden text neboli zhudobnený. Po maturite som mašíroval na vojnu. Na dva roky. Koniec poézie, začína sa próza. Napríklad takáto:

„Když mi obraz vycestuje z rámu,
vím, že se nesmím dlouho dívat na jedno místo.
Když v situacích spoznávám sebe,
nechávám trhat fotky z mladí dětem,
jen abych měl chvíli klid.
Když vím, že nezbýde víc, než přítomnost chvil,
procházím ulicí kolem psů,

kteří se zrovna mají rádi
a cítím jaro a nové mapy na omítkách
snad nejhorší je za námi.

Léto,
kde si se flákal, ztratil na dva roky,
copak se môže takhle léto krást?"

S prázou do moje tvorby nemilosrdne vtrhla realita: „.... po lásce zbyla už jen deka, hrála si chvíli na člověka, na ní jen fleky, závan těl...“

Verše a fragmenty veršov zostali v češtine a ja som sa vrátil na Slovensko. S českým prízvukom, s neustálym porovnávaním slovenských a českých reálií som začal študovať na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave. Z rozdielov, ktoré som tak citlivu vnímal úplne všade, ma išlo poraziť. Poraziť išlo aj tých, ktorí boli pri mne. Vôbec nechápali, čo sa stále čudujem a čo nechápem. Začal som písat básne už v slovenčine a to, čo sa mi nepodarilo v češtine, fungovalo v slovenčine. Tým chcem povedať len to, že moje básne sa dočkali vydania, dokonca ich zhudobnili viacerí slovenskí autori.

Tu sa končí môj československý príbeh používania dvoch jazykov. Každý z nich je zaujímavý, a otvorene hovorím, že som ich používal a používam rozdielnym spôsobom. Stačí si prečítať české texty a slovenské básne a hned' je jasné, že jazyk v oboch prípadoch viedie moje myslenie, určuje rytmus výpovede, dáva odlišné emocionálne akcenty slovám a tak to zostane asi navždy.

Môj československý príbeh skla sa však príchodom na Slovensko neskončil. Práve naopak. Zostal som verný technológií maľby na sklo, tak ako som sa to v českých školách naučil. Neustále hľadám nové možnosti maľby a kresby na sklo v súčasných kontextoch vizuálneho umenia, analyzujem vzťah média a foriem, preverujem vzťah skla a farby, zaoberám sa abstracciou, rovnako ako konkrétnou maľbou. Historická i autorská česká maľba na sklo sa začala podvedome miešať so slovenskou súčasnou maľbou na plátno. Nebola to ale moja maľba na plátno. Stretol som Petra Michaloviča, on ma zoznámil s Rudolfom

Filom, Ivanom Csudaiom, Jozefom Jankovičom.... Michalovič mi navrhol spoluprácu s nimi a tak mi pripravil úžasné takmer trinásťročné obdobie. Tvorba potrebuje spätnú väzbu a tú mi okrem slovenských filozofov, teoretikov a historikov výtvarného umenia poskytli moji českí priatelia. S Michalovičom sme si to nasmerovali do Prahy! V Prahe ma zoznámil s Vlastimilom Zuskom, s Miroslavom Petříčkom, Luborom Dohnalom. Áno, Meir Lubor Dohnal. Ten významný scenárista a tvorca filmov slovenskej novej vlny. Svoju tvorbu začal v druhej polovici 60. rokov práve v Bratislave. Mal tu priateľov, napísal scenáre pre Juraja Jakubiska, Ela Havetu, Juraja Herza, Ivana Baladu. Zdalo sa, že mladá generácia bude mať svojho dvorného scenáristu. Zakrátko našu krajinu okupovali vojská Varšavskej zmluvy a Lubor po zvážení situácie nasadol so svojou rodinou na vlak do Viedne a emigroval. Do Československa sa vrátili až po roku 1989.

Na výstave v Slovenskom inštitúte v Prahe v roku 2006 ho natoľko zaujali moje diela, že sa rozhodol nakrútiť dokumentárny film o spôsobe tejto tvorby. Lubor prišiel za mnou a povedal: „Ty maluješ tak obrazy, ako já dělám filmy. Natočíme o tom společně film.“ „Neviem sice, čo to obnáša, ale rád to urobím.“ – „Já vím, co chci udělat.“ Filmom sa začala moja nová etapa. Film mi poskytol najlepšiu reflexiu toho, čo som dovtedy vytvoril. Lubor sa stal mojím priateľom, kritikom, pedagógom, konzultantom, partnerom v diskusiách a radcom v jednej osobe. Vlastne v osobách dvoch, pretože s Luborom prišla jeho manželka Blanka. „Blanka měla vždycky pravdu. Nejsměšnější na tom je, že ji doopravdy měla,“ povedal vrchný zemský a pražský rabín Karol Sidon na jej pohrebe. Sidon se naozaj nemýlí, Blanka Ora mala pravdu vždy.

Lubora som mohol pozorovať počas filmovania. Ako pracuje, ako je pripravený na nakrúcanie, aké diela vyberá, na čo sa ma pýta, prečo sa ma na to pýta. On nakrúcal film so mnou a ja som s ním absolvoval masterclass. Až do premiéry som netušil, akú podobu bude mať náš film. Po nakrúcaní sa Lubor častejšie vracal na Slovensko, sledoval všetky moje výstavy v Čechách aj na Slovensku. Niekoľko výstav mi uviedol, napísal mi text do

katalógu spoluprác s fotografkou Janou Hojstričovou, esej do monografie. Aj vďaka nemu môj česko-slovensko-židovský príbeh pokračuje.

Vráťme sa ešte k stretnutiu s pražskými intelektuálmi. V tejto súvislosti sa mi vynára jedna situácia s Vlastíkom Zuskom, ktorý urobil na mojej výstave pár krokov dopredu, zacúval na späť a povedal: „Nebudeme mluvit o tom, co vidíme zobrazené, ale budeme mluvit o obrazoch, o tom, co symbolizují a znamenají.“ Zuskovi a rovnako aj Petříčkovi som nikdy nemusel nič vysvetľovať, rozprávať dlhé a aj pre mňa trochu nudné príbehy okolo vzniku mojich sklených obrazov. Nikdy sa nevypytovali na technológiu. Napriek tomu dokázali jazykom pojmov a vedeckých metafor presne pomenovať a interpretovať to, čo som mysel a myslím, že je v nich podstatné.

Písal som v dvoch jazykoch, myslím v dvoch jazykoch, svoju skúsenosť so svetom artikulujem jazykom výtvarného umenia. Nedávno mi text do monografie a minulý rok do publikácie k výstave napísala česká historička umenia, znalkyňa československého umeleckého skla Sylva Petrová. Na českú otázku automaticky odpovedám po česky. Prepnem do inej tóniny, nájdem inú melodiku tak prirodzene, že povedať to isté v slovenčine by mi spôsobovalo väčšiu námahu. Toto sa deje v priestore strednej Európy, presnejšie v priestore bývalého Československa. Geografický priestor sa rozdelil na dva štáty, intelektuálny priestor sa prehlbuje. Verím, že sa bude ďalej prehlbovať.

Jiří Padevět

Venda a patron země České

V roce 2018 se budeme zřejmě ohlížet do naší minulosti častěji, než se ohlížíme v jiných letech. Několik kulatých výročí, především sté výročí založení československého státu, je k tomu bezpochyby dobrým důvodem. Zkusme se během ohlížení podívat pozorněji na filmové záznamy uzlových bodů naší moderní historie, zkusme si lépe prohlédnout fotografie z masových shromáždění, ať už byla vynucená, nebo spontánní. V obou případech můžeme vidět indiferentní masu, které se někdy říká lid, někdy veřejnost, někdy prostě dav. Pokud se ale podíváme pozorněji, uvidíme jednotlivé osoby, uvidíme jejich obličeje, plné strachu, nenávisti, či naděje, to podle situace. Pečlivým porovnáním fotografií různých historických událostí bychom možná zjistili, že se znova objevují nejen tváře vůdců a řečníků, ale i tváře v davu. Osudy některých lidí z davu byly mnohdy stejně, ne-li více dramatické, než osudy vůdců. Osudy jiných byly sice skřípnuty běsněním dvou brutálních totalit, které se do naší vlasti během dvacátého století zakously, ale podařilo se jim protáhnout se úzkou štěrbinou mezi mlýnskými kameny dějin jen s malými šramy. Osudy nemnohých totality následovaly, někteří lidé byli ochotni sloužit zlu, někteří dokonce postupně oběma zlům. Nakonec tu byli lidé, kteří si ničeho nevšimli. Prožili svůj život, zřejmě chráněni patronem Země České svatým Václavem. Šli historií, ale ta je nechala na pokoji. Možná je k užitku se na uzlové body naší moderní historie podívat očima těch, kdo si jí pořádně ani nevšimli.

Paní Mládková pozorovala Vendu, jak tříská kladivem do dřevěného špalíku. Snad se neflákne do ruky. Na tříletého hocha měl příšernou sílu, ale s rozumem to bylo horší. Pan doktor jí sice utěšoval, že se může zlepšit, ale vědec z něj určitě nebude. Když špalík prasknul, Venda zvedl hlavu a smál se od ucha k uchu. Odložil kladivo a pohlabil ho. Pak pohlabil svoje vlasy a došel k matce. Byla ráda, že toho nechal sám, nechtěla se s ním prát. Mimoděk si pofoukala prst. Pod nehtem se na ní šklebila štěnice, minule dostala kladivem přes prst, když mu chtěla nástroj odebrat. Pohlabil jí a zase sebe. Sáhla na opěradlo židle a oblékla mu kabátek. Zkusila i čepici, ale cuknul hlavou a přestal

se smát. Položila čepici na stůl. Zase se usmál. Snad jí venku nenastydne. Měli to sice jen za rohem, ale byl prosinec. Sešli z podkoví po schodech a Venda na každém schodu vydal zvuk. Na lichém zakokrhal, na sudém zaštěkal. Dole v ulici bylo hodně lidí a Venda chytl matku pevně za ruku. Jak se blížili k náměstí, bylo jich ještě víc. Venda se začal mračit, vůbec se mu tolik lidí nelíbilo. Potkali pekaře Koubka s učedníkem, který vlekl nůž s rohlíky a houskami. Vonělo to. Pekař Koubek sáhnul do nůže, pak se sklonil k Vendovi a dal mu rohlík. Venda se usmál od ucha k uchu. Najednou byli u cesty, lemované davem. Venda už viděl i ty automobily. Když projízděly okolo, mával, že si málem vykloubil rameno. Matka mu říkala, že v automobilu jede pan prezident Masaryk. Nelíbilo se mu to slovo, znělo to jak jméno bubáka, co hlídá ve sklepě uhlí a brambory. Asi to byl ten pán, co vypadal trochu jako doktor Kavka, měl bradku a skřipec. Venda neměl doktora Kavku rád. To stříbrné kolečko, co od něj vedly hadičky do doktorových uší a co mu přikládal na hrudník, hrozně studilo. Zamračil se na pana prezidenta Masaryka a přestal mávat.

Venda měl tři měsíce po narozeninách, ale pořád ještě každý den odpoledne, většinou, když hodiny v kuchyni vydaly tři výkřicky, sedl si ke kuchyňskému stolu a nasliněným prstem napsal na desku stolu dvě dvojky. Moc se mu to líbilo. Dvojky mu připomínaly pana hokynáře Pavlíčka, co mě v ulici krám. Vždycky, když šel a mámou nakoupit, pan Pavlíček se mezi dveřmi kšeftu uklonil a právě v tu chvíli vypadal jako jedna z těch dvojek. Ta druhá dvojka by mohla být třeba jeho žena. U pana Pavlíčka v krámě byla spousta jídla, mouka, dokonc i líh. Líh pít nesměl, říkala máma. Vzala ho za rameno a chtěla utěrkou utřít ty dvojky ze stolu. Prudce vstal a začal vrtět hlavou, jako že ne. Pak si všiml, že máma asi brečela. Měla úplně červené oči. Asi něco provedl. Často něco provedl a ani nevěděl co. Raději si zase sedl a přestal vrtět hlavou. Máma ho pohladila a pak zase odešla z kuchyně. Za chvíliku se vrátila a nesla jeho kabát. Na rukávu byla černá pánska. Vendovi došlo, že máma je oblečená celá v černém a že to asi znamená, že někdo umřel. Naposledy, když umřela mámy

sestra Růžena na tuberu, chodili všichni v černém, ale byla hostina, kde dostal dort. A pak si ještě přidal. Třeba bude dneska taky dort, když někdo umřel. Obléknul si kabát a máma ho vzala za ruku. Nějak mu připadala pořád starší a menší. Možná to dělal ten černý šátek. Pečlivě zamkla byt a sešli po schodech. Venda nějak cítil smutek a tak neštěkal, ani nekokrhál. Venku byla zase spousta lidí, všichni v černém nebo s páskou jako měl on. Nešlo mu to do hlavy. Každému někdo umřel? Všem na tuberu? Nebo už byla ta válka, jak se o ní občas mluví? Bezradně se rozhlížel cestou ulicí i na náměstí. Vypadalo to, že svatý Václav je taky v černém. Máma si všimla Vendových rozpaků a bezradnosti a konečně mu to vysvětlila. Umřel pan prezident Masaryk. Venda se snažil rozpomenout, kdo to je pan prezident Masaryk. Po náměstí už jeli koně a táhli dělo. Na jeho lafetě ležela raket. A v ní tedy asi ten pan prezident Masaryk. Takže všem těm lidem tady umřel jen ten jeden Masaryk? Když umřela teta Růžena, tolik lidí tam tedy nebylo. Ale zas tam byly ty doryty a jiná jídla. Tady nebyla žádná jídla, jen za tím kanónem s rakví šla spousta vojáků a smutných pánů v černém. Pak to Vendovi došlo, vzpomněl si. Pan prezident Masaryk je ten pán, co je podobný doktoru Kavkovi. Jenže k doktoru Kavkovi už nechodí, asi taky umřel. Vendu mrzelo, že si nenechal dát čepici. Mohl jí teď, jako všichni, smutně sundat z hlavy a žmoulat v ruce. Tak alespoň žmoulal kapesník. Máma brečela a opírala se o něj. Asi je to opravdu smutná chvíle, když umřel ten pan prezident Masaryk a možná tedy i doktor Kavka.

Vendovi bylo třiadvacet a pořád rád mlátil kladivem do dřevěných špalíčků. Máma byla stará a najednou tak nějak malá. Už si musel oblékat kabát úplně sám. Ale uměl i počítat do sta a docela čist. Tedy n úplně docela, spíš pomalu, ale uměl. Některým slovům, jako třeba mobilizace nebo zrada, vůbec nerozuměl, ale na Rychlé šípy to stačilo. Máma už nemohla vytírat schody, tak to dělal za ní. Dneska musel dát hrát vodu do velkého prádelního hrnce. Vždycky tam strčil prst a čekal, až ho začne pálit. Jednou se nějak zamyslel a pak měl na prstu puchýř, velký jak bonbon od hokynáře Pavláčka. Tam rád chodil. V krámě to voně

lo a zvonek nade dveřmi se vždycky rozeřval, když někdo přišel. Pan Pavláček na něj byl hodný a občas mu dal cukrátko, nebo lékořicový pendrek. Po pendreku na sebe Venda vyplazoval jazyk do zrcadla a divil se, jak je černý. Nabral horkou vodu do dvou kbelíků a vyrazil na chodbu. Bral to odshora, jako máma. Podzimní listí bylo všude na schodech, někdo asi nechal otevřené okno v mezipatře. Sem tam kus říjnového bláta. Bral to poctivě schod po schodu, na každém lichém zakokrhále a na každém sudém zaštěkal. Když byl ve třetím patře, vyměnil si vodu. Vrátil se na schody, které mezitím někdo zase podupal. A už šli zespoďa další. Tři chlapi, asi ti, co bydlí v podnájmu u pana Voborníka. Měli takové stejné dřevěné kufry, nebo spíš truhličky. Bylo na nich napsáno jméno každého z nich. Venda jedno stačil přečíst a začal se smát. Konipas. Chlapi se zastavili a dívali se na Vendu. Všichni tři brečeli. Venda se přestal pro jistotu smát. Chlapi zakroutili hlavami, jeden z nich si utřel hřbetem ruky slzy z tváře a druhý sáhl do kapsy a natáhl ruku k Vendovi. Ten se nejdřív lekl, ale pak opatrně natáhl ruku. Do dlaně mu spadlo něco těžkého. Náboj. Poznal to, protože to viděl na obrázku v časopise. Jenže k němu neměl pušku. Ti chlapi, co se mezitím odešli k bytu pana Voborníka, taky neměli pušky.

Venda byl venku sám, máma byla nemocná. Musel dojít do koloniálu k panu Pavláčkovi pro čaj a med. Máma potřebovala čaj a med. Vůbec neuměl to s penězi. Ale máma panu Pavláčkovi prý věřila, že mu dobré vrátí. Plechovku s čajem i lahvičku s medem si schoval do kapes zimníku, ale moc nevěděl, co s těmi penězi. Bál se, že se mu mince rozkutálí úplně po celé ulici. Držel je pevně v dlani a tu dlaň pevně v kapse. Jenže ta sevřená dlaň narážela pořád do té krabičky s čajem. Zkusil ruku s drobnými vyndat a druhou přendat krabičku do kapsy k lahvičce s medem. Jenže jak udělal pár kroků, lahvička s krabičkou o sebe narážely a Venda měl pocit, že je to slyšet na celou ulici. Pořád držel v sevřené pěsti ty drobné. Jak usilovně přemýšlel, co s tím, došel až k náměstí. Pochodovali přes něj nějací vojáci, ale měli jiné helmy a uniformy, než ti, co viděl na obrázku v Mladém hlasateli. Od sochy svatého Václava se ozval divný rachot. Venda se tam otočil,

a když uviděl tu obludu, udělal dva kroky zpátky. Po náměstí jel tank! A za ním další a další. V každé věž tanku vykukoval voják v černé uniformě a divném baretu. Takový baret mu chtěla jednou nasadit máma, ale utekl do spíže a zamkl se tam. Zůstal tam dva dny, byl tam salám a kompoty. Jenom čůrat musel do lahve od okurek a pak mu to tam trošku smrdělo. Těch tanků bylo moc a měly na sobě kříže. Ale jiné, než v kostele. A Ježíš nikde, jen dole na náměstí, kam Venda, fascinován pomalou jízdou tanků došel, stáli na tribuně vojáci a smutný pán, co držel cylindr. Venda zvedl tu ruku, co v ní držel drobné a chtěl smutnému pánoni zamávat. Jenže jak držel ty drobné, vypadalo, že mu hrozí pěstí. Pán, co stál vedle Vendy, si toho všiml a poplácal Vendu po zádech. Asi chce moje drobné, pomyslel si Venda a podle domů se vydal zpátky náměstím ke svojí ulici. Ještě dvakrát se ohlédl za tanky. Stejně by si ten baret nenechal nasadit, to raději to vojenskou helmu. Smutný pán na pódiu se za Vendou díval a za tu zaťatou pěst mu vlastně děkoval.

Máma říkala, že je dneska státní svátek, ale že se nesmí slavit. Venda to vůbec nechápal, chvíli si myslel, že se tedy asi všichni jmenují Venda, ale když nedostal žádný dárek, došlo mu, že svátek nemá on, ale ten stát. Jenže proč ho nesmí slavit a dostat dárky, to opravdu nechápal. Zkoušel se mámy ptát, jestli nemá tedy státu něco k svátku nakreslit, nebo zatloudit hřebíky do dřívka, ale máma jen kroutila hlavou. Dokonce ani nechtěla, aby šel ven do koloniálu, nebo na náměstí. Jenže on se chtěl podívat, jak ten stát slaví svátek, co slavit nesmí. Zkusil to takhle už několikrát a vždycky to vyšlo. Počkal, až máma půjde na záchod a pak prošel opatrně po pavlači. Pak rychle seběhl schody, jenom mu bylo líto, že nemůže štěkat a kokrhat. Venku bylo moc lidí. Ale i strážníci a vojáci. Začal se bát a chtěl se vrátit domů, ale dav ho nesl ulicí k náměstí. Nakonec se mu podařilo chytit se rohu trafičky a sednout si na zem pod její okénko. To bylo naštěstí zavřené, takže nikomu nepřekázel. Někdo křičel, někdo vystřelil. Asi na oslavu toho svátku, pomyslel si Venda, místo dárků. Najednou se mu chtělo moc brečet, protože se určitě už nikdy nedostane přes ty lidi domů. A nikde tu nejsou ty dárky pro stát. Mrzelo

ho, že utekl mámě. Sem tam někdo zavadil o jeho nohu a tak se chytil rukama za holeně a snažil se vypadat, že tu není a o tom svátku nic neví. Slzy mu máčely tváře a pusa se otevírala strachy naprázdno. Pak se někdo dřepl k němu a zeptal se, jestli není raněný. Venda nevěděl, co přesně to znamená raněný, ale zavrtěl hlavou. Ten kluk si sundal rukavici a podal mu ruku. Říkal, že je Václav Sedláček. Venda se usmál od ucha k uchu a řekl, že je taky Václav, ale Venda. Mládek. Třásl tomu druhému Vendovi rukou, až se trafika otřásala. Chtěl se ho zeptat, kde tedy jsou ty dárky státu k jeho svátku, ale ten druhý Venda, když viděl, že už nebrečí, zvednul ruku na pozdrav ke klobouku a nechal se zase pohltit davem. Venda přemýšlel, jestli má zase začít brečet, ale pak si řekl, že počká, až všichni ti oslavenci státu někam zmizí a pak půjde domů. Pak nahmatal rukou ve škvíře dláždění něco kulatého a vydloabl to prstem. Skleněnka. Tak přece dárek. Možná je dneska i Vendy. Na to, že dostal před měsícem od mámy k svátku koláč, úplně zapomněl.

Včera dostal k sedmadvacátým narozeninám od strýce Bohumila prak. Máma jenom kroutila hlavou, dokonce i při krájení koláče, na který někde sehnala mouku a třešně z kompotu. Babilo ho plivat ty pecky do misky. Pak ho napadlo, že by je mohl střílet z toho praku a začal si je cpát do kapsy. Jenom, když se máma nekoukala. Jenže z pecek se šířila po kalhotách červená skvrna. Položil tam levou ruku a pecky si podával z misky jen pravou. Pak třešně došly a Venda začal rukou bouchat do stolu. Měl pocit, že má málo munice do praku. Máma se na něj chvíli dívala, nic neříkala a pak odešla z kuchyně. Strýc Bohumil ho vzal za tu ruku, co mlátila do stolu a vyvedl ho z bytu ven. Kupodivu se nechal. Na chodbě zase na každém lichém zakokrhal a na každém sudém zaštěkal. Když vyšli na ulici, šlehl ho sluníčko přes tvář, že si ji musel otřít rukou. Jak v ní držel prak, guma ho trošku švihla do tváře. Tak zaštěkal ještě jednou, to je jedno, že tu nejsou schody. Strážník se na ně přísně podíval a strýc zvedl klobouk k pozdravu. Venda klobouk neměl, tak se jen usmál od ucha k uchu. Bylo mu divné, že pan Pavlíček má staženou roletu a nestojí před krámem. Došli na náměstí a Venda si vzpomněl,

jak čekali s matkou na pana prezidenta, co vypadal jak pan doktor Kavka, vzpomněl si i na to, jak pan prezident umřel a všichni byli smutní, i máma. Vzpomněl si, protože na náměstí bylo zase tolik lidí, jako tenkrát. Někdo úplně nahoře u té sochy patrona země České, co je taky Václav, něco říkal, strýc mu vysvětlil, že do mikrofonu, proto je to tak dobře slyšet. Moc to nechápal, ale slyšet to bylo, to měl strýc pravdu. Pak všichni, tedy skoro všichni v tom davu najednou zvedli pravou ruku a napnuli dlaně. Chvíli to okukoval a pak zvedl ruku taky. Bavilo ho to. Strýc si vrazil ruce do kapes, ale pořád se u toho rozhlížel. Venda si všimnul, že má úplně propocené podpaží. Už ho nebavilo zvedat tu ruku jako ostatní a vyndal z kapsy prak. Strýc ho vzal za ruku a zkoušel ho kormidlovat k domovu. Vendovi se podařilo se mu vykroutit až v ulici a vystřelil si jednu pecku směrem k náměstí, ale asi nikoho netrefil. Nějaký pán na něj zahrozil prstem.

Venda seběhl schody tak rychle, že nestačil ani jednou zakrhat nebo zaštěkat. V mezipatře se stačil podívat z okna, ale na dvoře se nic nedělo. Zato před domem. Běhali tu lidé z ulice a pan Pavlíček stál na štaflích a štětcem zamalovával kus nápisu nad koloniálem. Venda to moc nechápal, ale líbilo se mu, jak paní Pavlíčková držela kyblík s barvou a vždycky, když chtěl pan Pavlíček namočit štětec, stoupla si na špičky. Odněkud se ozvala střelba a asi pět lidí si lehlo na zem. Pan Pavlíček byl tak zaujat natíráním, že nerušeně pokračoval. Paní Pavlíčkové se začaly třást ruce, co v nich držela kyblík. Venda chvíli přemýšlel, jestli na tu střelbu platí jeho prak a pak došel k závěru, že platí. Jenže neměl munici. Začal hledat pohledem po zemi kameny, ale nikde nic. Pak si všiml, že na konci ulice někdo krompáčem rozbijí dlažbu a jiní lidé ty dlažební kostky někam nosí. Jenže ty byly do praku moc velké. Zase se ozvala střelba a už nikdo nikam nic nenosil. Líbilo se mu, že spousta lidí má na klopě saka nebo na kabátě takovou malou látku, co je červená, bílá a modrá. Chtěl by jí taky, tu látku. Nakonec sebral pod chodníkem tři šutry a dal si dva do kapsy. Třetí nabil do praku. Náměstím projízděli vojáci na kolech. Měli takové puntíkaté maskovací kabátky, co se na náměstí vůbec nehodily. Venda chvíli přemýšlel,

jestli má vystřelit z praku, ale pak si všiml, že se všichni lidé buďto někam ztratili, nebo se tiskli v zamčených dveřích domů. Venda pokrčil rameny a schoval prak do kapsy. Vojáci zmizeli za Muzeem a Venda se vydal za nimi. Lidé s těmi trojbarevnými kousky látky se zase odlepili ode dveří. Někdo rozvinul z okna prapor, ve stejných barvách, jako ty kousky látky. Došel nahořu k patronovi země české. Ten zíral, alespoň to tak vypadalo, na ty hromady cihel a trámů, co zbyly po dvou domech. Venda se rozběhl k sutinám, protože mu došlo, že kousky cihel budou úplně báječná munice do praku. Nacpal si kapsy úlomky cihel a dlaždic, až ho to škrábalo do stehen. Cítil se vyzbrojenější, než ten pán s puškou, co měl na hlavě helmu a na ní zase ty tři barvy. Helmu Venda nechtěl, nesnášel mít něco na hlavě. Chtěl tu látku s třemi barvami. Obešel Muzeum za zvukem střelby. Na trávníku někdo ležel. Venda si chvíli myslel, že spí, nebo se bojí, ale když přišel blíž, bylo mu jasné, tedy skoro jasné, že umřel. Nejspíš proto, že neměl kus hlavy. Venda došel blíž a přidřepnul si k tomu tělu. Límeček bílé košile byl úplně od krve, ale ten proužek látky ve třech barvách na klopě saka byl úplně v pořádku. Sundal tu látku a připnul si ji na sáčko. Konečně tu látku měl, jako všichni.

Máma mu hrozně vynadala, jak byl venku, když se střílelo. Jak přišel domů s kapsami plnými úlomků cihel a dlaždic a s tou tříbarevnou látkou na klopě, co ji sundal z toho mrtvého pána. Křičela na něj, jako snad ještě nikdy. Venda se nejdřív chvíli smál, ale pak začal bulet. Objala ho, ale pak začala zase křičet. Venda už nevěděl kudy kam, tak začal taky křičet. Spíš řvát. Tak zase začala bulet máma. Pak začal tlouct hlavou o stůl a převrhli tu vázu se šeříky. Jak si namočil čelo do vody z květin, trochu ho to vzpamatovalo. Mámu taky. Zachraňovala vázu i kytičky a utírala vodu z vikslajvantového ubrusu utěrkou. Venda přestal mlátit hlavou o stůl a vystřelil z bytu. Hodila za ním utěrku. Na schodech zpomalil a vychutnával si každé zaštěkání a zakokrhnání. Pěkně po pořádku, na lichém zakokrhat, na sudém zaštěkat. Došel na ulici. Nějaký pán v takové legrační žluté čepici a v sáčku stejné barvy zrovna mlátil pažbou pušky do nějakého

jiného pána, co už stejně ležel na chodníku. Pan Růžička se na to díval ze dveří koloniálu a nedělal nic. Tak se Venda taky díval a nedělal nic. Pán v legrační žluté čepici se zřejmě unavil a přestal. Pušku si hodil přes rameno a do kapsy toho žlutého sáčka sáhnul pro cigaretu. Zapálil si a pak napřáhl krabičku směrem k Vendovi. Ten zamáchal rukama, jako by chtěl odletět. Žluták zakroutil hlavou a vyrazil směrem k náměstí. Venda se podíval na pana Růžičku, ale ten mezitím začal leštít nějakým hadrem výkladní skříň svého závodu. Tak se podíval na toho pána, co ležel na chodníku. Měl nějakou bílou barvou na zádech kabátu namalovaný velký kříž. Ale ne ten, co na něm visí Kristus Pán, co se jmenoval Ježíš. Trochu jiný kříž. Venda se na kříž díval a představoval si, že odlétne pánovi z kabátu, roztočí se a všechno těmi zahnutými konci poseká. Ale asi neposeká, protože ten pán možná umře. Tekla mu krev z hlavy a Venda si vzpomněl na toho pána, co neměl kus hlavy a co mu dal tu tříbarevnou stužku. Skoro si myslel, že to bylo včera, ale asi je to déle. Ulicí se blížila skupina lidí s kufry a batohy. Asi někam jedou, pomyslel si Venda. Nebo se odněkud vrací, to nebyl schopen poznat a trápilo ho to. Protože když přijela teta Růžena, co pak umřela na tuberu, taky měla vždycky kufr. A pak se vracela, a zase s kufrem. Okolo těch lidí, co někam jedou, nebo odněkud přijeli, se motali zase nějací jiní pánové ve žlutých čepicích a v kloboucích. Měli pušky a sem tam někoho přetáhli pažbou, jako tady toho pána. Venda na to procesí civěl a pan Růžička taky, ale protože byl chytřejší, civěl přes vyleštěný výklad. Když ten zástup prošel směrem k náměstí, Venda si vrazil ruce do kapsy kalhot a vyrazil za nimi. Zase měli, jako ten pán s rozbitou hlavou na chodníku, na zádech ty divné kříže. Jenom se roztočit a sekat všechno okolo. Ještě že ti druzí se žlutými čepičkami mají ty pušky, pomyslel si Venda. Došel na náměstí. Pod patronem Země České Václavem, co má svátek stejně jako Venda, zametaly nějaké ženy suť z chodníku. Venda si všiml, že nemají boty. U sochy stálo auto, takové malé, bez střechy. Seděli v něm dva vojáci a kouřili. Venda došel až k nim, pořád s rukama v kapsách. Jeden se postavil a ukázal na Vendu prstem. Nejsi Němec? Venda to úplně přesně

nevěděl, ale myslel, že je Čech. Vyndal ruce z kaps, a jak je vytahoval, najednou držel ten tříbarevný kousek látky, co sebral tomu pánovi bez kusu hlavy. Voják si trikolóry všiml a zase se posadil. Venda se na něj usmál a zavrtěl hlavou. Je tedy nejspíš Čech.

Třicet tři. Máma říkala, že to jsou Kristova léta. To byl ten pán, co ho přitloukli hřebíky na kříž. Venda si vždycky představoval, jak museli mít pořádné kladivo. Asi ho tloukli, když mu bylo stejně let. Ale Máma říkala, že třiatřicet jsou Kristova léta. To byl ten pán, co ho přitloukli hřebíkama ke kříži. Narozeniny bude mít až v létě, tak snad ho taky nepřitlučou. Dneska vytíral zase chodbu a pak se vrátil pro zimník, protože mu i na chodbě šla pára od pusy. Zimník měl skoro prodřené lokty, ale Vendovi to nevadilo. Hlavně, že je v kapce prak. Akorát strýc Bohumil, říkala máma, někam za války zmizel. Možná ho taky někde přibili hřebíkama na kříž. Slovu Terezín nerozuměl, ale rád si ho opakoval. Dokonce přemýšlel, jestli na každém lichém schodu nebude místo kokrhání říkat slovo Terezín, ale pak raději kokrháhal. Strýc je stejně pryč už dlouho. Máma říkala, že byl strýc v tom Terezíně v Malé pevnosti. Vendu zajímalo, jak je ta pevnost malá. Jestli je tak malá, že tam je strýc úplně sám a nikdo jiný se už k němu nevejde, nebo jestli je jen trochu malá a je jich v té pevnosti víc. Skoro si myslel, že by tam mohli jet s mámou na výlet autobusem, když už tři roky ta válka není. Ale třeba by tu pevnost nenašli, jak je malá. Vyšel ven a přes obličej se mu hned přeplazilo několik sněhových vloček. Byly studené a líné. Zase si vzpomněl na pana prezidenta, co vypadal jako doktor Kavka. Vzpomněl si proto, že na náměstí zase bylo spousta lidí. Měli čepice, nezábrity je uši, jako jeho. Tleskali, zvedali pěsti a kouřili cigarety. Vendovi se líbilo to tleskání a zvedání pěstí, tak to dělal taky. Ale cigarety se mu nelíbily, tak to nedělal. Pak dostal chuť trefit toho pána v beranici, co mluvil z korby nákladního automobilu, prakem. Ale neměl šutrák, měl jen vlašský ořech a to mu bylo líto. Podíval se na patrona země České a zdálo se mu, že kroutí hlavou. To dělal asi ten sníh, Venda přece dobře věděl, že patron je socha a ta se nemůže pohnout, protože je z kamene.

Zase všichni tleskali a zvedali pěsti. Ještě jednou si zatleskal a poslal svoji pravou pěst k obloze, ale pak ho to přestalo bavit. Chvíli ještě koukal po zemi, jestli nenajde nějakou vhodnou munici a pána v beranici přece jen nezkusí trefit, ale viděl jen zmuchlané noviny, jízdenku na tramvaj a vykousanou kůrku od chleba. To by neletělo. Když se vracel domů, pan Pavlíček stahoval roletu. Jeho žena mu pomáhala a brečela. Vzpomněl si na ty chlapy na chodbě. Taky přece brečeli. Asi znali paní Pavlíčkovou a něco se jim spolu stalo. Nedošlo mu, že to je deset let.

Vendovi bylo padesát tři, myslel, že asi před měsícem, ale nevěděl to přesně. Mámu pochoval, chodila mu vařit teta Milada, ta co zbyla po strýci Bohumilovi, co zmizel v té úplně malé pevnosti. Máma vlastně taky zmizela. Byla tu a najednou nebyla. I když zas tak úplně nezmizela, protože měla ten pohřeb. Ale strýc Bohumil prý tenkrát zmizel úplně bez pohřbu, ani nevěděl, kde přesně umřel a kam dali tělo. Hlavně, že nezmizel prak. Teta Milada vařila moc dobře, hlavně španělské ptáčky. Moc nevěděl, co je to španělské, ale mrtvé vrabce to trochu připomínalo. Možná by mohl tetě nějaké prakem nalovit. Jenže pak by mu jich bylo určitě líto. Dokonce chtěl tetě udělat takovou radost, že jedl místo lžící příborem. Docela mu to šlo. Už se těšil ven, na náměstí. V srpnu je tam krásné teplo a stánek s buřty. Jenže nebude mít po těch ptáčcích hlad. Tak počká. Bude chodit okolo náměstí, dokud mu nevyhládne. Nebo třeba mu patron země České něco poradí. Teta mu sice říkala, ať dneska nikam nechodí, že tam jsou tanky. No a? Má přece prak a tanky už na náměstí byly několikrát. Nakonec na tetu musel zamávat kladivem, aby ho pustila z bytu. Seběhl schody, zvědavý na tank. Ani nekokrhal, ani neštěkal. Na náměstí bylo spousta lidí a ty tanky taky. Lidi na ně hrozili, jako ten pán na něj tenkrát v červenci. A ukazovali jim státní vlajky. To věděl bezpečně, už si vlajky konečně pamatoval. Jenom jestli zase není nějaký ten svátek státu, jako tenkrát, když se musel schovat pod trafiku a potkal toho jiného Václava. Tyhle tanky si ničeho moc nevšímaly, ale vojáci, co na nich seděli, občas vystřelili do vzduchu. To asi nebudou tak úplně zlí, když střílí do vzduchu. Sehnul se a sebral šutrák. To by

v tom byl čert, aby se ten tank nepohnul. Prak vystřelil šutrák směrem k zelené hromadě železa a Vendovu někdo poplácal po zádech. Trefil bílý pruh, namalovaný prostředkem tanku odshora až dolů. Otočil se na pána, co ho poplácal po zádech a usmál se od ucha k uchu. Měl chuť radostí zakokrhat, ale pak si vzpomněl, jak mu máma pořád říkala, aby to jinde než na schodech nedělal. Rozhlédl se okolo sebe a napadlo ho, že tady ty všechny lidi vlastně potkává na náměstí pořád. Co pamatuje. Pořád ty samý lidi. Někdy brečej, někdy zvedají ruce, někdy tleskají. Někdy drží pušku. Pořád ty samý lidi.

Lubomír Feldek

1

Výzva, aby som prispel do knihy *Moje Československo*, ma zastihla práve vo chvíli, keď som prekladal Apollinairevu báseň *V Annnej záhrade*. Zhodou okolnosti totiž aj ja sa práve zaoberám jednou z tých storočníc, čo prináša rok 1918.

9. novembra 2018 to bude sto rokov, čo Guillaume Apollinaire zomrel – a tak pripravujem do tlače nové rozšírené vydanie svojich apollinairevských prekladov.

Nuž, ako vravím, práve prekladám báseň, čo mi doteraz unikala, a v nej tie nádherné verše o šušťaní súmraku:

Odpustili by ste mi v borievkovom húští

Chvíľu by som si nôtil

A potom by sme dlho počúvali ako súmrak šuští

2

Podobne sa chcem teraz započúvať do šušťania súmraku svojho života.

O čom to šuští? Hľa, šuští presne o tom istom, o čom šušťali aj súmraky mojej mladosti. O Apollinairevi.

Apollinaire som objavil, keď som mal pätnásť rokov, teda ešte ako stredoškolák. Bolo to tuším na jeseň v roku 1951. Jedného dňa vstúpil do našej triedy ktorýsi profesor – a možno nie profesor, asi to bol školník – a zahlásil, že potrebuje pári študentov na brigádu. Také chvíle – najmä počas vyučovania – študenti zbožňujú a celá trieda sa vtedy vrhá k dverám. Náhodou som sedel hned pri dverách a ocitol som sa medzi tými niekoľkými šťastlivcami.

Ukázalo sa, že našou úlohou bude vynášať vyradené knihy z profesorskej knižnice – mali sme ich nosiť k bráne, odtiaľ ich budú prenášať na nákladné auto, ktoré ich odvezie kamsi, kde ich pomelú znova na papier, na ktorý vytlačia celkom iné knihy. Vyraďovanie kníh z profesorskej knižnice súviselo s tým, že po februári 1948 sa začala u nás epocha budovania socializmu a prvé roky tej epochy, hovoríme im päťdesiate, boli neobyčajne surové. Nielenže sa likvidovalo súkromné vlastníctvo – likvido-

vala sa aj celá kultúrna pamäť na predsocialistické časy.

Urobil som jediné, čo proti tomu mohol v tej chvíli urobiť pätnásťročný chlapec: strčil som si pári kníh za košeľu. Nemal som čas veľmi si vyberať – možno som ani presne nevedel, čo sú to za knihy. Až doma som zistil, aký dobrý bol inštinkt, čo viedol moju ruku. Medzi knihami bola aj antológia modernej francúzskej poézie.

Čapkova česká antológia *Francouzská poezie nové doby* vyšla dvakrát, prvý raz v roku 1920, druhý raz, v rozšírenom vydaní, v roku 1936. V tom rozšírenom bolo už aj Apollinairevo *Pásma*. Za mojom košeľou sa zachránilo útlejšie staršie vydanie – ani tak ma však prvé stretnutie s Apollinairem neminulo: bola tu *Rýnska jesenná, Zvony a Cestovatel*.

Ked' som si tie tri básne prečítał, Apollinaire si ma navždy získal. Nikdy predtým som sa nestrelol s takými nádhernými a uvoľnenými obrazmi – a predsa tam bola disciplína, tie obrazy slúžili na vyjadrenie Apollinairevej ešte nádhernejšej a rovnako ako tie obrazy voľne sa valiacej nostalgie. Nie náhodou práve valiaca sa Seina bol jeho obľúbený motív. Bol to symbol jeho nostalgického, no slobodného aj oslobodzujúceho básnického ducha.

Takisto som sa nikdy predtým nestrelol s takým vrúcnym a zároveň veselým lyrizmom. A nikdy predtým s takým veselým pohľadom na smrť. Dodnes môžem spomínať tú celkom prvú Apollinairevu báseň, ktorú som v živote čítał – bola to *Rýnská podzimní*:

Zemřelých děti na hřbitov

Jdou si hrát

Hanuš a Jindřich Martin Gertruda

Dnes kohout ani nezpívá

Kikeriki

Stařeny plácící

Cestou se ubírají

A oslové dobráci

Hýkají iá a do chroustání se dají
Pohřebních věnců a kyticí

Dodnes je vo mne uložené aj chybné čítanie, ktorého som sa vtedy dopustil – namiesto bodky som prečítał dĺžeň, a tak som stále kdesi presvedčený, že tie deti sa hrajú na detskom cintoríne, na cintoríne „zemřelých dětí“.

Podľa Apollinaireho vzoru som hned začal aj ja vynechávať vo svojich prvých básničkách interpunkciu a určite som sa už vtedy od Apollinaireja naučil aj všeličo iné.

Zakrátko po Čapkovej antológii sa mi podarilo dostať sa k ceľemu zväzočku Apollinairevej poézie, volal sa *Alkoholy*, aj tentoraz to bolo v českom preklade, tentoraz v preklade Zdeňka Kalistu. Aj z tohto zväzočka som čoskoro vedel celé básne spomínať, a hoci som ešte ani poriadne nezarastal, znova a znova som bol ochotný si s Apollinairem opakovat: *Ó mladá léta má ó mladé dívky mé!* Diabolsky krásne prekladal Apollinaire Zdeněk Kalista!

Musím sa priznať, že potom, keď som sa konečne dostal aj k originálu a keď prvý, čo som urobil, bolo, že som si vyhľadal báseň *Á la Santé* a v nej tento verš, bol som na okamih sklamaný. U Apollinaireja som našiel iba *O mes années ó jeunes filles* – nijaké dlhé *mes* na konci toho verša nenariekal tak, ako som to očakával.

No zároveň sa vtedy diali aj iné veci a aj my, nedospelí chlapci, sme už vtedy chápali, že päťdesiate roky si odskákali nielen nezmyselne z knižníc vyraďované knihy, ale hlavne zo života vyraďovaní nevinní živí ľudia.

3

V mojej novej hre *Ošklbaný škovránek*, ktorá sa ešte len pripravuje na uvedenie, vedú dialóg dve hlavné postavy – Dramatik a jeho priateľka z detstva Jana.

DRAMATIK. ... V tom istom čase som ja mal už pätnásť rokov a o Nejedlom som nevedel dokopy nič, iba jeden vtip: Hoci je krásne májové počasie, na nebi ani obláčik, vykračuje si po Prahe minister školstva

Zdeněk Nejedlý s dáždnikom nad hlavou. „Soudruhu ministre, zavřete si ten deštník, vždyť neprší,“ upozorňujú ho ľudia. A on im odpovedá: „V Praze ne, ale v Moskvě ano.“

JANA (*smeje sa*). V Žiline muselo byť vtedy veselšie než v Prahe.

DRAMATIK. Nebolo. K tomu vtipu som sa dostal tak, že som si ho prečítať na letáku Štátnej bezpečnosti.

JANA. Štátna bezpečnosť tlačila letáky s protištátnymi vtipmi?

DRAMATIK. Či ich aj tlačila, alebo len šírila, to neviem - no ten leták, o ktorom hovorím, bol perfektne vytlačený na kvalitnom papieri a nášiel som ho raz na rádiu, keď som prišiel zo školy. Vzal som ho do ruky, prečítať som si ho a zapamätal som si z neho akurát ten vtip. Potom som leták položil zas na rádio. Prišiel domov môj otec. Aj on si všimol leták, zasmial sa na vtip, a opýtal sa ma: „Odkiaľ si to priniesol?“ Začudoval som sa. „Myslel som, že si to priniesol ty.“ Prišla aj mama - a ani ona nevedela, kde sa vzal u nás leták. Videl som, že to otca znepokojilo, a tak vravím: „Možno vletel oknom.“ Bývali sme na štvrtom poschodi, bolo práve leto, mali sme pootvorené okná a pred oknami, aby nenalietali muchy, boli spustené tie také...

JANA. Francúzske žalúzie?

DRAMATIK. Hej. Aj my sme mali čosi francúzske. Žalúzie boli šikmo vysunuté do ulice, aby sa vetralo, takže na boku boli medzi oknami a žalúziami štrbinu - no ten leták by musel byť akrobát, aby sa mu podarilo cez takú štrbinu nielen vletieť do nášho bytu, ale ešte sa aj uvelebiť na rádiu. Moja teória, že vletel oknom, nemohla otca upokojiť - bol to nezmysel. „Boli tu,“ povedal otec. „Ten leták nám tu nechali oni.“

JANA. Teda takto to bolo! Ale prečo by to robili?

DRAMATIK. Aj ja som sa otca opýtal: „Prečo by to robili?“ „Aby ho našli, keď prídu urobiť bytovú prehliadku.“ „Nenájdú ho,“ povedal som. Škrtol som zápalkou a leták som podpálil. Otec sa mlčky díval, ako horí, a keď dohorel, zdvíhol sa a odišiel z domu. Vrátil sa o pol hodiny s novou zámkou na vchodové dvere, a keď vymenil zámku a rozdal nám nové kľúče, povedal: „Majú kľúče od všetkých zámok a otvoria aj túto. Ale keď prídu druhý raz, nech aspoň vedia, že o nich vieme.“

JANA. A prišli?

DRAMATIK. Prišli.

JANA. A urobili vám bytovú prehliadku?

DRAMATIK. Urobili. Ale vtedy sa tvári, že nemajú nijaké kľúče a riadne zazvonili. Pri bytovej prehliadke tvrdili, že hľadajú akési spisy, ale hľadali ich v takých malých škáračach, že bolo jasné, že hľadajú len dukáty alebo diamanty. Nuž, hoci na bytovej prehliadke nebolo nič veselé, musel som sa v duchu smiať. Môj otec, štátny zamestnanec, bol väčší proletár než oni všetci dokopy, aj keď spájať sa s proletármí celého sveta nemal v pláne. Boli sme chudobní - nenašli nič, čo by stalo za krádež.

JANA. A aj napriek tomu tvojho otca potom zavreli?

DRAMATIK. Urobili to naopak. Byt nám prišli prevrátiť hore nohami až potom, keď bol už zavretý. Ešte predtým totiž vyňuchali, že sa chystá do Prahy navštíviť svoju matku, vystrieľali tú chvíľu, keď vyrážal na cestu - a vyrazili tam za ním. Mali už sice ten z prsta vycmúlaný proces, do ktorého sa im hodil, pripravený a mohli si po otca prísť kedykoľvek aj v Žiline - ale predsa. Srdce ich ľahalo do matičky Prahy.

JANA. Hádam to len neboli až takí československí vlastenci?!

DRAMATIK. Keby aj neboli. Služobka do Prahy - to bol predsa celkom pekný výlet. Iste si zašli najprv na Hradčany, aby sa pokochali poľadom na hlavné mesto, potom kúpili darčeky deťom v Dětskom dome na Příkopech, dali si zopár plzenských u Pinkasů - a až potom sa vybrali do Vršovíc, kde - práve vo chvíli, keď vychádzal z brány domu číslo 7 na Novgorodskej ulici - zbalili môjho otca rovno pod oknom, z ktorého sa na to nechápavo dívala jeho matka, moja osemdesiatročná babička. Videla ho v tej chvíli naposledy - zakrátko nato zomrela. Tak zakrátko, ako on zomrel zakrátko po prepustení z väzenia. Zomrel je slabé slovo. To oni mu skrátili život. Raz sa ma naše deti opýtali, ktoré je moje najoblúbenejšie miesto v Prahe. „To vám nepoviem,“ odpovedal som im. „No poviem vám, ktoré je moje najneoblúbenejšie. Je to Novgorodská ulica, dom číslo 7.“

4

Zdanlivu tento citát nemá nič spoločné s Apollinairom - ale má.

Monšterprocesy s protištátnymi skupinami a s nevinnými ľuďmi sa v päťdesiatych rokoch minulého storočia konali všade. Jedného dňa v roku 1952 som otvoril noviny a zistil som, že v Brne bol v rámci procesu s katolíckou protištátnou skupinou

odsúdený na pätnásť rokov väzenia Zdeněk Kalista. V prvej chvíli som si myšľel, že je to zhoda mien, že je to niekto iný, nie môj obľúbený prekladateľ Apollinaire. Ale bol to on.

A s Apollinairom súvisí aj tá Jana, moja kamarátka zo senického detstva. Jej otec bol nevinne odsúdený v roku 1954 na dvadsaťdva rokov väzenia ako údajný francúzsky špión. Bol to slovenský spisovateľ Ivan Horváth, a inak advokát, absolvent Sorbonny. To on poradil slovenským básnikom, aby premenovali surrealizmus na nadrealizmus. A kto dal vo Francúzsku meno surrealizmu? Apollinaire.

Z našich otcov ten režim potom prenášal svoju bdelú pozornosť aj na nás deti – a tak som sa mohol aj ja presvedčiť, že dať sa očariť apollinairovskej básnickou slobodou nie je bez rizika ani po Stalinovej smrti, ba ani po chruščovovskom odmäku.

Na konci päťdesiatych rokov, v čase tzv. celoštátnych previerok a novej vlny politických monsterprocesov, keď po odmäku prišla maďarská revolúcia (1956) a po nej znova moskovský mráz, zaznamenávajú dejiny slovenskej literatúry vznik aj zánik Trnavskej skupiny (Felde, Mihalkovič, Ondruš a Stacho), ktorá sa pokúsila vystúpiť v Mladej tvorbe – jej redakcia dala skupine k dispozícii celé aprílové číslo (MT 4/1958). Kto si o pár riadkov vyššie prečítał, ako sa Apollinaire zachránil za mojom košeľou, toho iste neprekvapí, že aj básnický program Trnavskej skupiny sa niesol v apolinairovskej duchu. Potom, čo bolo číslo zabavené, sa sice stratil, no vďaka pátraniu literárneho historika Pavla Matejoviča v archívoch sa z neho zachovali aspoň útržky („chceme byť školou modernej vnímavosti“, „báseň je olovnica spustená do oblohy“), ktoré apolinairovskejho ducha potvrdzujú. Trnavská skupina mala však popri básnickom aj prekladateľský program, ten sa – pod názvom *Bude reč o preklade* – zachoval celý, stal sa aj úvodom mojej knihy *Z reči do reči* (1977), a tam sa už Apollinaire spomínal expressis verbis.

Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska skupinové číslo Mladej tvorby zastavil a ja som si mohol gratulovať, že ma potom iba vyhodili zo zamestnania, zošrotovali mi knižku *Hra*

pre twoje modré oči (hoci bola podobne hravá ako Apollinairov *Zvieratník*) a poslali ma na dva roky do výroby.

V päťdesiatych rokoch minulého storočia bolo treba u nás rátať s trochu inými následkami, než s akými musel pred prvou svetovou vojnou rátať Apollinaire vo Francúzsku. Aj jemu strpčilo život väzenie – zavreli ho pre podozrenie, že má čosi spoločné s krádežou Mony Lisy z Louvru, napísal o tom aj jednu zo svojich najsmutnejších básni Á la Santé – a predsa, ako rýchlo sa to skončilo! Za vlády buržoázie sedel Apollinaire iba pár dní. Zato socializmus Apollinairovým českým aj slovenským obdivovateľom strpčil život na celé roky, ba ukradol im z neho celé desaťročia.

5

Rozprávam o Apollinairovi – a mám napísať príspevok do knihy *Moje Československo*. Zdanlivo som odbočil. Ale nie zas až tak veľmi.

Stačí, ak z toho, čo rozprávam, zopakujem niekoľko detailov.

Za mojom košeľou sa kedysi spolu s Apollinairom zachránil aj jeho geniálny prekladateľ Karel Čapek, ktorý, hoci to bol prozaik, ponúkol prostredníctvom toho prekladu nový, moderný jazyk celej práve nastupujúcej českej básnickej generácií. A to, ako pekne sa dá Apollinaire preložiť, som sa dozvedel aj od Zdeňka Kalistu. Ak som neskôr aj ja sám zohral akúsi úlohu pri tvorbe nového jazyka slovenskej poézie a dvíhaní latky slovenského básnického prekladu, bolo by to len ľažko možné bez tých, u ktorých som sa učil, bez Čapka, bez Kalistu, bez českej literárnej školy.

Navštievovať ju bolo pre mňa prirodzené aj preto, lebo môj otec, – hoci odpočíva v bratislavskom Slávičom údolí, – bol Čech.

Vyrástol však aj vyštudoval na Slovensku, oženil sa so Slovenskou, v našej rodine sa hovorilo po slovensky – nemyslím si teda, že by sa môj otec v deň rozdelenia Československa obrátil v hrobe.

Môj otec by Slovensku samostatnosť dožičil.

Radka Denemarková

Ako vynikajúci právnik by sa však určite pozastavil nad tým, prečo muselo byť Československo nielen rozdelené, ale zároveň aj rozkradnuté. Nad výrokmi o „skutkoch, ktoré sa nestali“ by sa zasmial. Nad amnestiou nevyšetrenej vraždy by zaplakal.

Aj ja mám svoje pochybnosti, či to všetko prebehlo bezúhonne, hoci samotné rozdelenie Československa ani ja nepovažujem za tragédiu.

Nepovažujem to za tragédiu preto, lebo čo sa štátoprávneho usporiadania Československa týka, bol som vždy presvedčený, že smeruje ku konfederácii, dokonca som to aj hlásal – a nemýlil som sa. Čosi podobné ako konfederácia sa uskutočnilo: oba naše národy žijú spolu ďalej v spoločnej rodine Európskej únie...

6

... a ja môžem pripravovať do tlače svojho Apollinaire zároveň s písaním príspevku do knihy *Moje Československo*, a pritom po-kojne počúvať, ako šuští súmrak môjho života.

Tady potřebujeme JINOU FOTOGRAFIÍ, ideálně na výšku, nebo na dvojstranu, ale pak nesmí být ústřední motiv uprostřed (jako je na této), zmizel by ve hřbetu. A pozor, bude-li na dvojstranu, kniha se od s. 301 přelomí a změní se sudolichost.

Ad pořadí jméno a fotka: jde o jednotný princip v knize (viz s. 73, 111 aj., žádné „odpojení“ se nekoná). Čtenář samozřejmě vše pochopí.

**KDO TU NEŽIL, NEVÍ, CO JE SLADKOST ŽIVOTA
aneb
TEĎ BYCHOM NEMĚLI JEDEN DRUHÉHO OPOUŠTĚT**
Burleska

Kavárna ve střední Evropě, ve městě Praze, podzim 2018. Neděle. Muži se přetahují o tanec s Boženou Němcovou a Martou Kubišovou a Miladou Horákovou a Agnešou Kalinovou. Mužů je přesila, nezbývá jím nic jiného, než aby semknutě tančili spolu. Barevná a pestrá kavárna je plná zvuků a ruchu, zábava v plném proudu. Střídavě zní dechová kapela Františka Kmocha, tóny Bedřicha Smetany a písni Karla Gotta. Stejně všichni tančí mimo rytmus. Jediný, kdo netančí, je Jiří Kolář, který vůbec netuší, jak se tu ocitl. Václav Havel si v krátkých kalhotách nacvičuje kroky v koutě sám. Od stolu ho zamyšleně s půllitrem piva, který si přinesl z domova, pozoruje Jaroslav Hašek. Hudba je hlasitá, tanecníci musejí křičet. Pokřikují na sebe, vyměňují si partnery.

RAKOUSKO

Starorakouská atmosféra je bledě modrá. Kdo nežil před rokem 1914, neví, co je sladkost života.

HUBERT GORDON SCHAUER (*se vztyčeným ukazováčkem*): Co jest úkolem našeho národa? Jaká je naše národní existence?

VÁCLAV HAVEL (*soustředěně nacvičuje v koutě kroky sám*): Já osobně se takovými otázkami netrápím.

FERDINAND PEROUTKA (*s pohledem na Havla, kopíruje jeho kroky*): Byl by to souvislý příběh s nevypočitatelným rytmem. Šlo to krok dopředu, dva kroky zpět.

BOŽENA NĚMCOVÁ: Já osobně se, milý Václave, naopak trápím *jenom* takovými otázkami. Češi jsou hrdí Rakušané habšburští monarchie. Ve třetí třídě, a to soukromě, panovala ve tří-

dě němčina. Kdo z žáků promluvil slovo česky, toho očekával v sobotu výprask.

HUBERT GORDON SCHAUER: Jsme ve svém národním bytu skutečně tak zabezpečeni?

VÁCLAV HAVEL: Mé češství je pro mne samozřejmou daností, podobně jako to, že jsem muž nebo že mám blond vlasy nebo že žiju ve dvacátém a jednadvacátém století.

BOŽENA NĚMCOVÁ: Jak jsem dorůstala, opírala jsem se proti tomuto brojení, neboť jsem velké zalíbení nacházela v knihách německých, a to české čtení a ta řeč zdály se mi tuze sprosté. První německy psané texty jsem spálila. Po svatbě s Němcem.

VÁCLAV HAVEL: Kdybych žil jako Ty za obrození, možná by mi bylo mé češství ještě věcí volby a možná bych se trápil otázkou, zda to stojí za tu námahu.

MAX BROD: Mně v rozporu se skutečností připadají domorodci Prahy cizí.

FRANZ KAFKA: Celý život řeším otázku, kdo vlastně jsem. Čech?

MAX BROD: Nevím.

FRANZ KAFKA: Němec z Čech?

MAX BROD: Nevím.

FRANZ KAFKA: Němec z Prahy?

MAX BROD: Nevím.

FRANZ KAFKA: Upnul jsem se k židovství, upoutaný ve své národní podmíněnosti.

BOŽENA NĚMCOVÁ (*tančí s Franzem Kafkou*): Moje krásá přitahovala všechny muže, vzbudila v tamních dámách žárlivost. Také moje volné mravy je šokovaly. Co paničky nejvíc uráželo, bylo, že jsem jim místo onikání vykala a že jsem se přátelila se svou služkou. Kromě toho jsem kouřila.

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE: Konečně si dovoluje nejpozorněji nepodepsaný poníženou poznámku, že na politických rejdech Němcových měla podíl i jeho velmi přepjatá a jako česká spisovatelka se vynášející manželka.

ČÍŠNÍK (*s pohledem na anonym*): Vy jste zamindrákovanej člověk. Nahoru jste se nedostal, a dole se vám nelibí.

MARTA KUBIŠOVÁ (*přebere Boženě Němcové Franze Kafku*): Moje krásá přitahovala všechny muže, budila v manželkách komunistických pohlavárů nenávist. Také moje volné mravy je šokovaly. Co paničky nejvíc uráželo, bylo, že jsem objímal Alexandra Dubčeka a Václava Havla a zpívala v plavkách. Kromě toho jsem kouřila.

VÁCLAV HAVEL (*volá na Boženu Němcovou a Martu Kubišovou*): Taky kouřím. Kouřím silně. Maminka vzpomínala, že po válce panovala taková divná diskriminace. Příděl cigaret byl jen pro muže.

ČÍŠNÍK (*připálí Václavu Havlovi, zcela tiše*): Ženská by neměla mít volební právo a držet cigaretu v ruce.

BOŽENA NĚMCOVÁ: Loučení, věčné odchody, ztráty, výchova potomků, tolik problémů a starostí. Každý má dost práce na celý život, aby to čestně zvládl. A ještě absurdní režim člověku klade do cesty nesmyslné překážky. Jak k tomu přijdu, že se mám zabývat nějakým režimem, když mám dost starostí sama se sebou?

VÁCLAV HAVEL (*mává na Jiřího Koláře, který chce odejít*): Ne, ne, ne, kdepak, vy prosím neodcházejte. Vy fungujete jen jako zrcadlo. Vy jste vysoká škola spisovatelské morálky.

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE: Konečně si dovoluje nejpo-
slušněji nepodepsaný poníženou poznámku, že na politických rejdech jara roku 1968 měla podíl i velmi přepjatá a jako česká zpěvačka se vynášející Marta Kubišová.

ČÍŠNÍK (*s pohledem na anonym*): Vy jste zamindrákovanej člověk. Nahoru jste se nedostal, a dole se vám nelibí.

BOŽENA NĚMCOVÁ: Netoužila jsem ani tak po chvílkové rozkoší smyslů, jako spíše po trvalém duševním souladu, čemuž manžel Němec ani milenci vlastenci nechtěli rozumět. Krása uvadla, nechali mě zemřít hlady.

MARTA KUBIŠOVÁ: Netoužila jsem ani tak po chvílkové rozkoší smyslů, jako spíše po trvalém duševním souladu, čemuž manžel Němec nechtěl rozumět.

HUBERT GORDON SCHAUER (*vmísí se dotérně mezi ženy, tančit s ním nechtějí*): Stojí naše národní existence skutečně za tu námahu, je její kulturní hodnota tak ohromná? Je náš národní fond takový, aby bojovníkům v onom krajině případě poskytoval dostatečné mravní posily?

T. G. MASARYK (*rozhlíží se a šeptá Boženě Němcové, se kterou tančí*): Obávám se lokajské mentality, mentality služek, jak nás poznala Vídeň, mentality čeledína, který jen občas vstane v hospodě a vykřičí nahlas, co si myslí o svém pánovi.

BOŽENA NĚMCOVÁ (*rozhlíží se a šeptá T. G. Masarykovi*): Při hovorech s cizinci jsem si uvědomovala nezměrnou malost svých krajanů. Stačilo o tom napsat v roce 1846 pář slov a už byli vlastenci v Praze uraženi.

FRANTIŠEK PALACKÝ: Nadále bych si nemohl vážit národa, kdyby v něm i ten poslední Cikán nevlastnil stejná práva.

HLAS LIDU: Tvrdá ruka na vás! Všechny postřílet! Postřílet! Tvr-
dá ruka.

T. G. MASARYK: Budoucnost nebude hrdá na ten okamžik, kdy byl na světě zaveden pojed kolektivní viny.

FRANZ KAFKA (*Martě Kubišové, se kterou tančí*): Praha, hlavní město rakouské korunní země Čech, je možné pokládat za německé město. Obyvatelstvo sice patří k české národnosti, ale dorozumívací a úřední řečí je němčina. Praha má dvě promenády. Příkopy mají německou promenádu a němečtí studenští nosí barevné čapky. Češi mají promenádu na Ferdinandce a na Václavském náměstí. Maxi?

JAROSLAV HAŠEK (*vesele mává na Číšníka, který mu nese utopence*): Já tomu chci rozumět! Když sedím v kavárně, mám pořád voko setsakamentskýho vidláka. Chci bejt zabavenej. Nemám voko německýho intelektuála!

FRANZ KAFKA: Maxi!

MAX BROD: Poměr k němectví si formuluji jako kulturní sounáležitost. Byl jsem vychován v německé kultuře. Říkám tomuto spojení „láska na distanc“. Vyvolal jsem nepřátelství jak z německé, tak z židovské strany. Ano, ale taky jsem byl vychován rakousky. V jistých údobích mládí jsem byl přímo fanatickým Rakušanem. Rakousko považuji za nejliberálnější stát, jaký jsem poznal.

HLAS LIDU: Kdo je v této zemi realista? Jen ten, kdo věří na zázraky. Ať žije rakouské mocnářství.

ČÍŠNÍK (*spokojeně ujídá z talířů, které roznáší*): Dokud nejsme přežraný, tak není žádná neděle.

HUBERT GORDON SCHAUER (*lomí rukama*): Co jest úkolem našeho národa? Jaká je naše národní existence?

HLAS LIDU (*radostně skanduje*): Co tě nepálí, nehas. Koho chleba jíš, toho píseň zpívej.

1918. ČESkoslovenská republika

Atmosféra první republiky je bledě modrá. Kdo nežil před rokem 1918, neví, co je sladkost života.

T. G. MASARYK: S rokem 1914 byly ideály smeteny. Věřím v konцепci malých národů ve střední Evropě. A co je nadčasové: nad národnostmi, u nás konkrétně českou a německou, vždy stojí lidství. Tím provokuji v prostředí vzájemných štvanic jednotlivých národností nejen v Čechách.

LEOPOLD HILSNER: Je republika skutečně svobodná? „Judaismus krásné české duši naočkoval jed, který dodnes rozkládá lidstvo.“ Opravdu nevím, pane profesore, o čem to mluví. Pročpak mě chtějí lynčovat.

FRANTIŠEK PALACKÝ: Nic si z toho nedělejte, když něco není, musí se to vymyslet, to je stará zásada.

HLAS LIDU: Všichni jsou židáci!

T. G. MASARYK: Egocentrismus a nedostatek fantazie. Antisemitské štvanice jsem vnímal jako projev spodiny. Je to přece stále totéž. Populismus rychle zabírá u nespokojených, frustrovaných lidí. Hned potom se do předních řad derou ti, co větří zisk a slávu.

HLAS LIDU: Tvrď ruka na vás! Všechny postřílet! Postřílet! Tvrď ruka.

FERDINAND PEROUTKA: Je to masová psychóza.

BOŽENA NĚMCOVÁ (*tančí s Leopoldem Hilsnerem*): A to tančíme charleston? Jmenuje se to tak vůbec?

T. G. MASARYK: Budoucnost nebude hrdá na ten okamžik, kdy byl na světě zaveden pojed kolektivní viny.

MAX BROD: Pražští Židé se od tolerančního patentu Josefa II. přidali k německé národnosti.

FRANZ KAFKA (*k Martě Kubišové, se kterou tančí*): Navštěvoval jsem gymnázium na Starém Městě. Osmileté gymnázium ve Štěpánské ulici navštěvoval kromě tady Maxe i Franz Werfel. Žáci na gymnáziu ve Štěpánské ulici byli většinou Židé. Gymnázium bylo národně a nábožensky smíšené. Židé, křesťané, Němci, Češi, bohatí, chudí. Maxi?

MAX BROD: Gymnázium bylo ještě poměrně svobodné ovzduší. Už tady byl odlesk chování, jaké jsem poznal ve vysokoškolsky kariérnickém prostředí, kde nadřazenost a podřízenost byly odstupňovány podle příjmu otců a nejasných zásad „rasové čistoty“.

FRANZ KAFKA: Studenti rakouského gymnázia nesměli navštěvovat kavárny.

JAROSLAV HAŠEK (*zapálí si a křičí od stolu, konečně zaujatý rozhovory*): Směli kouřit?

FRANZ KAFKA: Ne.

JAROSLAV HAŠEK: Chodit do spolků?

FRANZ KAFKA: Ne.

JAROSLAV HAŠEK: Pít alkohol?

FRANZ KAFKA: Ne. Nesměli navštěvovat divadlo bez doprovodu dospělých a nosit hůlku.

MAX BROD: I na německých gymnáziích učilo několik Čechů. Staré Rakousko bylo benevolentní.

T. G. MASARYK: Byl jsem přesvědčený, že Slovensko by se mělo rozvíjet ve větším prostoru, že potřebuje české měřítko a širší perspektivu. A Česko potřebuje slovenský, odlišný pohled, aby bylo konfrontováno s elitářstvím a iluzemi o vlastní velikosti. A všichni potřebujeme svět. Protože, zdá se mi, není důležitá jenom pravda sama, ale i cesta k pravdě.

HUBERT GORDON SCHAUER (*netrpělivě*): Co jest úkolem našeho národa? Jaká je naše národní existence?

T. G. MASARYK (*tančí s Boženou Němcovou*): Klid, příteli. Cesta k evropanství a humanismu. Závisí-li na něčem náš národní osud, pak především na tom, jak dostojíme svým úkolům lidským. Pokud chceme vyslovit onu povinnost lidské existence, totiž zodpovědnosti za bližního. Zodpovědnost v tom smyslu, že i ten nejzanedbatelnější z mých činů se týká lidstva.

BOŽENA NĚMCOVÁ: To jsem opravdu napjatá, co bude dál.

MAX BROD: Ano, svazek všech lidí, svazek, který by nezastíral rozdílnosti a odlišnosti jednotlivých národů, ale v lásce je překlenoval. Říkám tomu „nacionální humanismus“. Jenomže doba nasakuje jinými pojmy. Přichází „nacionální socialismus“ a nenávistný šovinismus.

EDVARD BENEŠ (*tančí za zády T. G. Masaryka, kopíruje jeho kroky, zahajuje v roce 1936 stavbu železniční trati na Slovensku, slova ruší zvuk podobný sbíječkám a hřmění*): Není hor tak vysokých, aby mohly rozdělit Čechů a Slováků a zabránit československé jednotě!

BOŽENA NĚMCOVÁ (*tančí s Milanem Rastislavem Štefánikem*): Jsem tu jen ze zvědavosti.

MILAN RASTISLAV ŠTEFÁNIK: Já taky. Doba exaltovaného čechoslovakismu. Nikoliv Češi a Slováci, ale jeden národ. Národní stát, národní pouť, idealizace krajiny, panenský svéráz slovenských a německých vesnic. Železnice jako česká civilizační mise. Praha je hlavou vlasti a k Podkarpatské Rusi mají Češi koloniální vztah.

FRANZ KAFKA (*tančí s Agnešou Kalinovou*): Jak jsou tihle lidé skromní. Přicházejí prosit.

AGNEŠA KALINOVÁ: Místo aby úřad vzali útokem a všechno na kusy rozsekali.

FRANZ KAFKA: Přicházejí prosit.

MAX BROD: V březnu 1939 je vyhlášen samostatný Slovenský stát. Při zrodu Slovenského státu stojí Jozef Tiso. A Hitler okupuje moji Prahu.

AGNEŠA KALINOVÁ: Vládní Hlinkova l'udová strana nesla jméno kněze Andreje Hlinky. Plně podporovala antisemitismus. V srpnu 1940 vyšlo nařízení, že Židé nesmějí chodit na střední školy. Židovské děti směly absolvovat jen povinnou školní docházku do čtrnácti let v přesně určených školách.

KONRAD HENLEIN (*zdvihne pravici*): Heim ins Reich!

JOZEF TISO: Na stráž!

MAX BROD: Stihl jsem opustit střední Evropu a Prahu, jejíž obyvatelé odedávna rozuměli umění, jak si vzájemně ztrpčovat život.

HUBERT GORDON SCHAUER (*smutně a unaveně*): Co jest úkolem našeho národa? Jaká je naše národní existence?

HLAS LIDU (*radostně skanduje a hajluje*): Co tě nepálí, nehas. Koho chleba jíš, toho píseň zpívej.

PROTEKTORÁT ČECHY A MORAVA. SAMOSTATNÝ SLOVENSKÝ ŠTÁT.
Atmosféra Protektorátu je bledě modrá. Kdo nežil před rokem 1945, neví, co je sladkost života.

ADOLF HITLER: Židé? Vřed na těle lidstva. Teroristé, roznášeji nemoci, znásilňují ženy, ničí kostely.

HLAS LIDU: Tvrdá ruka na vás! Všechny postřílet! Postřílet! Tvrdá ruka.

REINHARD HEYDRICH: Máme v plánu vyvraždit dvanáct milionů Židů. Následně třicet až čtyřicet milionů Slovanů, hlavně Rusů a Poláků a Čechů.

T. G. MASARYK: Budoucnost nebude hrdá na ten okamžik, kdy byl na světě zaveden pojem kolektivní viny.

VÁCLAV HAVEL (*zuřivě mává na Jiřího Koláře, který chce odejít*): Ne, ne, ne, vy prosím neodcházejte. Vy fungujete jen jako zrcadlo. Vy jste vysoká škola spisovatelské morálky.

LEOPOLD HILSNER: Když přijde řeč na deportace Židů, slýchávám, že se přece nevědělo, kam je vezou. Jako by chtěli ospravedlit všechny, kteří o tom rozhodovali.

BOŽENA NĚMCOVÁ (*zvědavě*): A vaše odpověď?

LEOPOLD HILSNER: Proč ale vůbec dovolili, aby je někam brali proti jejich vůli. Z míst, kde se narodili? Kde žili?

AGNEŠA KALINOVÁ (*tančí s Franzem Kafkou*): Protizidovská vládní rozhodnutí na nás dopadala od prvních dnů. V březnu 1942 začínají první transporty Židů. Vedle Německa je Slovensko první zemí v Evropě, odkud se posílají transporty přímo do Polska. Slovensko je taky jedinou zemí, která za to říší platí. Himmler Slovensko chválí jako vzorný stát.

JOZEF TISO: Nezaujímajú ma vaše vojny. Ja vediem svoju. A ju aj vyhrám.

FRANZ KAFKA (*zamyšleně*): Je skutek, který vám umožní žít, dobrý, nebo špatný?

AGNEŠA KALINOVÁ: Byli i tací, kteří nám neodpustili, že jsme přežili a že jsme se vrátili a že jsme měli odvahu žádat zpět ukradený majetek.

ČÍŠNÍK (*zcela tiše*): Všichni toho tolik potřebují, ale nikdo nechce nic dát.

BOŽENA NĚMCOVÁ (*s pohledem na tanky za okny kavárny*): Promiňte, že budu vulgární. Ale za statečnost pod nepřitelem se medaile neudělují.

LUDVÍK SVOBODA: Hrozné je, že přísloví „s čím zacházíš, tím scházíš“ opravdu platí. Skoro jako zákon partyzánského boje.

JOZEF TISO (*k Ludvíku Svobodovi*): Ani na fronte sme neboli celkom zajedno... A ty dobre vieš, prečo!

J. V. STALIN (*rozšafně*): Musíte umět žít.

HUBERT GORDON SCHAUER (*oči v sloup*): Co jest úkolem našeho národa? Jaká je naše národní existence?

HLAS LIDU (*sborovým zpěvem*): Co tě nepálí, nehas. Koho chleba jíš, toho píseň zpívej.

1945. ČESKOSLOVENSKO

Atmosféra poválečné republiky je bledě modrá. Kdo nežil před rokem 1945, neví, co je sladkost života.

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE: Konečně si dovoluje nejpo-
slušněji nepodepsaný poníženou poznámku, že na nacistických
zvěrstvech měli podíl i velmi přepjaté a jako české he-
rečky se vynášející Lída Baarová a Adina Mandlová a jako
český komik se vynášející Vlasta Burian a rovněž mí sousedé,
majitelé usedlostí, číslo popisné...

ČÍŠNÍK (*s pohledem na anonym*): Vy jste zamindrákovanej člověk. Nahoru jste se nedostal, a dole se vám nelibí.

J. V. STALIN: S nepřáteli můžeš cítit lítost. Ale nesmíš odpustit
bratřím, kteří zradili.

EDVARD BENEŠ (*tančí s J. V. Stalinem, pokorně*): Sudetští Němci?

HLAS LIDU: Vřed na těle lidstva. Teroristé, roznášejí nemoci,
znásilňují ženy, ničí kostely.

FERDINAND PEROUTKA: Vysídlením Němců vznikla atmosféra, ve které bylo možné odstranit bez velkého poplachu politického protivníka a zvyknout si na život bez práva a zákona. Nyní ale, po roce 1945, zmizelo řádné právo pro statisíce, aby později pro další, ještě netušené statisíce rovněž mohlo zmizet. To jsou morální následky masového vysídlení, jež se dají už dnes rozpoznat: když je možné potrestat člověka za to, že patří k určitému národu, pak je později také možné, že bude potrestán za to, že patří k určité společenské třídě nebo k určité politické straně.

T. G. MASARYK (*tančí s Miladou Horákovou*): Budoucnost nebude hrdá na ten okamžik, kdy byl na světě zaveden pojed kolektivní viny.

HLAS LIDU: Tvrdá ruka na vás! Všechny postřílet! Postřílet! Tvr-
dá ruka.

MAX BROD (*k Franzi Kafkovi*): Máš štěstí.

FRANZ KAFKA: Nebyl jsem zplynován. Nebyl jsem odsunut.

BOŽENA NĚMCOVÁ: A to tančíme čardáš? Jmenuje se to tak vůbec?

HUBERT GORDON SCHAUER (*vztekle dupe*): Co jest úkolem našeho národa? Jaká je naše národní existence?

J. V. STALIN (*něžně*): Ted' bychom neměli jeden druhého opouštět.

HLAS LIDU (*skanduje*): Co tě nepálí, nehas. Koho chleba jíš, toho píseň zpívej.

1948. ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA

Atmosféra stalinské republiky je bledě modrá. Kdo nežil před rokem 1948, neví, co je sladkost života.

VLADIMÍR CLEMENTIS: Budeme tvorit dějiny, meniť svet, chápeš? I vy hlúpi, sedliaci. A bojíme sa začať, lebo sme k majetku priviazaní ako pes k búde. Čo vieš o svete, no čo?

KLEMENT GOTTWALD: Složil si slob. Toho se nezbavíš, když odložíš řádový plášt.

VLADIMÍR CLEMENTIS: Oblékni si na sebe něco, alespoň čepici, ať nenastydneš.

ČÍŠNÍK: Vy nestojíte jen o peníze?

BOŽENA NĚMCOVÁ (*tančí s Klementem Gottwaldem*): V mládí byl každý z nás nadějí vlasti.

KLEMENT GOTTWALD: No a co? Tady nejde jen o jednu díru jako je Ratibořické údolí. Tady jde o celou partaj.

MAX BROD: Dante o tom napsal celou knihu. Jmenuje se *Peklo*.

ČÍŠNÍK: Neumím číst. – A cos proved?

RUDOLF SLÁNSKÝ: To nevím, ale něco určitě.

HLAS LIDU: Psům psí smrt!

FRANZ KAFKA: Je zatčen.

MAX BROD: Vypadá to tak.

FRANZ KAFKA: A pročpak?

J. V. STALIN A KLEMENT GOTTWALD (*tančí spolu a ukloní se*): My tu nejsme od toho, abychom vám to řekli. Dozvíte se všechno v pravý čas.

MAX BROD: Arizační komunistické čistky. I Rudolf Slánský byl v procesu 1952 obviněn jako zrádce a sionista.

FERDINAND PEROUTKA: Stalinská metoda vnitrostranických čistek a strachu uvnitř partaje je osvědčená metoda.

MILADA HORÁKOVÁ: V zemi, kde nikdo nevěří nikomu, čistky v nejvyšších řadách mohou nastat ze dne na den.

FERDINAND PEROUTKA: Stejně jako v inscenovaných procesech padesátých let se dozná každý.

KLEMENT GOTTWALD (*trpělivě a mírumilovně, s pohledem na Haškův půllitr piva*): To není žádná hra na vlastním písečku. Atentát na Heydricha: zalíbili jsme se Stalinovi. Pražské povstání až v momentě, kdy padl Berlín, a bylo jasné, že je konec války: zalíbili jsme se Stalinovi. Slovenské národní povstání: zalíbili jsme se Stalinovi a měli jsme v rukávu „akci“, která by zamlžila podstatu fašistického Slovenského štátu.

BOŽENA NĚMCOVÁ: Všechna ta statečnost byla jen politickým tahem nebo zbabělostí?

HLAS LIDU: Člověk musí bejt absolutně pevnej. Nikoho jinýho nemůže strana potřebovat. Tvrdá ruka na vás! Všechny postřílet! Postřílet! Tvrdá ruka.

ČÍŠNÍK (*zasní se*): Nemůžu si pomoci, ale tenkrát jsme se dovedli vo něco porvat, víte!

JOSEF ŠKVORECKÝ: Latinské verše, prosím, ven. To by je mohlo dráždit.

GUSTÁV HUSÁK (*marně přemlouvá Martu Kubišovou, aby s ním tančila*): Po roce 1949 došlo k útokům na „buržoazní nacionalisty“. Byl to útok na vzdělanou skupinu komunistů, zformovanou kolem Slovenského národního povstání. Byl jsem hlavním terčem. Proces se mnou, s Novomeským a dalšími proběhl 1954, rok po Salinově smrti. V sedmdesátých a osmdesátých letech jsem držel ochrannou ruku nad těmi, co byli ve vězení se mnou a nedopustil jsem, aby se tam vrátili.

MARTA KUBIŠOVÁ (*vyklouzne Gustávu Husákovi z náruče*): Všeobecná obvinění jsou vždycky nespravedlivá.

MAX BROD: Myslíte?

T. G. MASARYK: Proto neuškodí, když každý bude volán k odpovědnosti individuálně.

ČÍŠNÍK (*zcela tiše*): Kdo jsou všichni vinný, není nikdo vinnej.

HUBERT GORDON SCHAUER (*zmateně*): Co jest úkolem našeho národa? Jaká je naše národní existence?

J. V. STALIN: Já!

VYŠETŘOVATEL STB: Ano. ANO!!!

FERDINAND PEROUTKA (*tančí s Josefem Škvoreckým*): Spadl mi kámen ze srdce. Až tehdy v Americe jsem si uvědomil, nárok se dobré způsoby v Čechách vytratily.

JOSEF ŠKVORECKÝ: Zdvořilost.

FERDINAND PEROUTKA: A slušnost.

PAVEL TIGRID: Období od roku 1956, od kritiky Stalina, do roku 1968 vnímám jako souvislé období. Bylo jasné, jak funguje psychoteror.

AGNEŠA KALINOVÁ (*tančí s Pavlem Tigridem*): Ani na západoevropské levičáky jsem se nemohla obrátit. Pokusila jsem se o dialog se Simone Signoretovou a Yvesem Montandem, hrál Artura Londona v *Doznání*. Ale byl to začarovaný kruh zavírání očí a výčitek svědomí.

VÁCLAV HAVEL (*zamává na Jiřího Koláře, který chce odejít*): Ne, ne, ne, prosím vy neodcházejte. Vy fungujete jen jako zrcadlo. Vy jste vysoká škola spisovatelské morálky.

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE: Jediný, co vám můžu říct, je to, že jste zaspali. Zaject jednou, dvakrát na vesnici, vyhnat kulaky a čekat, že tam potom automaticky založí a udrží družstvo, tomu říkáme politická krátkozrakost.

MILADA HORÁKOVÁ: A ostatní zločiny padesátých let?

FERDINAND PEROUTKA: Stalin byl tady vzor v dobách, kdy bylo jasné, že je to masový vrah.

MILADA HORÁKOVÁ: Věznění a monstrprocesy, moje poprava, odebírání dětí rodičům, znárodňování majetku, ročníky nekomunistických studentů vyházených z fakult, přesídlování rodin, plenění klášterů, ničení knihoven.

HLAS LIDU (*udiveně a naivně*): Ale když se pak jako pozná, že jsme to rozhodli špatně, tak to nesmíme na nikoho svalovat a dělat z toho třídní boj?

1968. ČESKOSLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA

Atmosféra stalinské republiky je bledě modrá. Kdo nežil před rokem 1968, neví, co je sladkost života.

STUDENT (*přitančí z průvodu majáles, tančí s Allenem Ginsbergem*): Jsme-li dokonale zbaveni práv, stáváme se absolutně svobodnými. Odkud nemůžeme nic očekávat. Vše je tudíž na nás.

GUSTÁV HUSÁK: Strana není parta žvanilů, aby o někom říkala jednou tak, a podruhý jinak.

ČÍŠNÍK (*šeptá Miladě Horákové*): Měl jsem na mysli, že důsledky těchto vlastností mohou být stejné jako důsledky fašismu. Kdyby to bylo o deset let dřív a on měl revolver, střílel by po lidech nebo by nechal moji kavárnu a hospodu zavřít.

VÁCLAV HAVEL (*odmítá omluvně Boženu Němcovou, která s ním chce ze soucitu tančit, stále nacvičuje v koutě kroky sám*): Rok 1968 je v Evropě nejen pro Čechy rokem naděje.

AGNEŠA KALINOVÁ: Lidem o něco jde, má smysl za něčím si jít, něčím se trápit.

JOSEF ŠKVORECKÝ: Praha jako by nebyla ještě zalita lávou obecné lhostejnosti a mrtvolně strnulá pod její tíhou.

ČÍŠNÍK: Ještě není všechno jedno.

MARTA KUBIŠOVÁ (*tančí s Alexandrem Dubčekem*): V roce 1968 se začínají probouzet k životu nekomunisté, nestraníci. Svobodnější ovzduší jim umožňuje ozývat se a žádat své zrovнопrávnění.

JOSEF ŠKVORECKÝ: Je jich v národě většina, a přitom byli dosud občany druhého rádu, ve všech důležitějších funkcích jsou komunisté, vše důležitější rozhoduje za zavřenými dveřmi strana

ALEXANDER DUBČEK: Ne. Ne! Ne!!! Snaha o reformovaný komunismus, prosím. O socialismus s lidskou tváří, prosím. O demokratický socialismus s vedoucí úlohou strany KSČ, prosím!

MILADA HORÁKOVÁ (*šeptá Maxi Brodovi, se kterým tančí*): Tání 1968 ospravedlnilo stalinisty.

MAX BROD (*odkašle si*): Nechci si tady opravdu hrát na intelektuálního rozervance, jak je to teď v módě, ale rozhodně jsou mi bližší lidé méně ambiciózní, kteří jsou tolerantní, lidištější než jejich sebevědomí bližní, překypující optimismem a ochotní ve jménu svého štěstí páchat jakékoli zločiny na těch ostatních.

BOŽENA NĚMCOVÁ (*k Ferdinandu Peroutkovi*): A to tančíme tan-go? Jmenuje se to tak vůbec?

FERDINAND PEROUTKA: Podstata se nezměnila. Je to aristokracie, která psala na zámku své vzletné žádosti o rozsudky pro nevinné lidi. Nikdo odstoupit nechce, aby tak demonstroval rozchod politické a spisovatelské obce se svou temnou minulostí.

ČÍŠNÍK: No, jestli budem čekat, až nám z našeho malýho českého srabu vyroste Tolstoj, to se teda načekáme. A voni ho pak stejně zakousnou.

MILADA HORÁKOVÁ: Zní srdceryvná pokání těch, kteří to druhým v padesátých letech osolili.

JOSEF ŠKVORECKÝ: Svaz spisovatelů se tváří jako jedna z nejprogresivnějších organizací ve státě jen proto, že v jeho vedení jsou antidogmatici a že vydávají *Literární noviny*.

T. G. MASARYK: Ale ve skutečnosti to nemá s vnitřní svobodou a nezávislostí společného nic.

FERDINAND PEROUTKA: Opanovali zdání. A skutečné osobnosti, které si nikdy nezadali s mocí, se ke slovu zase nedostanou. Zůstávají křiklouni, elitáři a konformisté. Jiří Kolář se vědoucně smál.

VÁCLAV HAVEL (zamává na Jiřího Koláře, který chce odejít a rozhodně se nesměje, natož vědoucně): Ne, neodcházejte. Vy fungujete jen jako zrcadlo. Vy jste vysoká škola spisovatelské morálky.

HLAS LIDU: Tvrdá ruka na vás! Všechny postřílet! Postřílet! Tvrďá ruka.

BOŽENA NĚMCOVÁ: Cítím se v autě jak v kleci.

MARTA KUBIŠOVÁ: Mě deprimuje pomalá jízda. Máte ráda rychlou jízdu?

BOŽENA NĚMCOVÁ: Řítili jste se v šedesátých letech na kolech, mopedech, motorkách, ve škodovkách do slepé uličky. S plným nasazením.

MARTA KUBIŠOVÁ: Ale bylo to příjemné, řítit se a věřit, že to někam směruje.

T. G. MASARYK: Protože, zdá se mi, není důležitá jenom pravda sama, ale i cesta k pravdě.

MARTA KUBIŠOVÁ: Naše představa tehdy byla jasná. Zbavíme se blbců a primitivů na vedoucích postech a budeme to dělat inteligentně.

MAX BROD (*chytá se za hlavu*): Bože, jste země, která musela rehabilitovat Kafku! Franz! Franz!!

FRANZ KAFKA: Nenávidíme tu statečně jeden druhého.

BOŽENA NĚMCOVÁ (*nechápavě*): Jsme země, která musela rehabilitovat Franze Kafku?

FRANZ KAFKA (*tančí s Boženou Němcovou, potichu*): Když o tom tak přemýšlím, musím říci, že mi výchova v mnoha směrech velice uškodila. Jsem přesvědčen, že pro soužití tady s těmito lidmi jsem natrvalo ztracen. Buď sebevražda nebo sňatek.

BOŽENA NĚMCOVÁ: Já se rozhodně vdávat nehodlám!

VÁCLAV HAVEL: Milan Kundera, a zdaleka to nedělal jen on, začal vysvětlovat sovětskou okupaci a československou adaptaci na ni naším národním údělem: jako by sem Sověti nepřišlo proto, aby obnovili svůj druh pořádku v neposlušném dominiu, ale proto, aby naplnili odvěký český úděl, a jako by z téhož důvodu představitelé našeho státu museli podepsat moskevské protokoly.

T. G. MASARYK (*prchá před G. H. Schauerem, který s ním chce tančit polku*): Nemám nic proti historickým paralelám a úvahám o smyslu našich národních dějin, vadí mi jen, když mají sloužit k odvádění pozornosti od živých lidských, mravních a politických dilemat doby, tedy přesně od toho, co řešit znamená naše národní dějiny dělat a nějaký smysl jim eventuálně dávat.

GUSTÁV HUSÁK: Frustraci bývalých komunistů z toho, jak to všechno dopadlo, ovšem plně chápu.

T. G. MASARYK: Jen se mi nelíbí, když si své přistání na dno tvrdé pravdy změkčují všichni na věkovitý národní úděl a tím si vlastně, přísně vzato, myjí ruce: odpovědnost za dějiny mají přece dějiny.

MILADA HORÁKOVÁ: Mnozí provedli sebekritiku. O to trapnější, že mladické omyly svalovali na jiné.

ČÍŠNÍK (*nad rozlitým mlékem*): Uteču.

JIŘÍ KOLÁŘ: Jak myslíte, ale svoboda není tam, kde ji hledáte.

ČÍŠNÍK: A kde je.

JIŘÍ KOLÁŘ: Ve vás.

MARTA KUBIŠOVÁ (*s pohledem na tanky za okny kavárny*): Po okupaci psal Václav Havel mocným dopisy.

BOŽENA NĚMCOVÁ (*šťastně*): Ano? Taky jsem psala dopisy.

MARTA KUBIŠOVÁ: První napsal v srpnu 1969. To byl delší soukromý dopis Alexandru Dubčekovi, kde mu vysvětloval, jak je důležité pro národ, pro budoucnost, pro dějiny, ba i socialismus, aby právě v tomto okamžiku, kdy je beztak už odepsán, neztratil tvář.

GUSTÁV HUSÁK: Mně taky napsal dopis!

HUBERT GORDON SCHAUER (*zívá*): Co jest úkolem našeho národa? Jaká je naše národní existence?

HLAS LIDU (*s ruským přízvukem, tálkem*): Co tě nepálí nehas. Koho chleba jíš, toho píšeň zpívej. Okupace není okupace. Okupace je bratrská pomoc.

NORMALIZACE. ČESKÁ A SLOVENSKÁ SOCIALISTICKÁ REPUBLIKA
Atmosféra normalizace je bledě modrá. Kdo nežil před rokem 1969, neví, co je sladkost života.

GUSTÁV HUSÁK: Strana vie, čo robí. A čo robí, robí dobre.

HLAS LIDU (*jako antický chór*): Má už pár sivých vlasov, ale je to on, dobrák, člověk skromný, s velkým, teplým srdcem.

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE: O svém šéfovi s vámi odmítám mluvit. Když vás to tak zajímá, seznámení je možné. Má neobyčejně rád mladé soudružky a...

ČÍŠNÍK: Tak se koukní, no. Snad bys nezačal udávat. Pořád někomu vyhrožuješ.

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE: Mám dobrý místo a nechci o něj přijít.

MILADA HORÁKOVÁ: Nemohli studovat. Rozmohly se anonymy a udavačství a lež, vrazi jsou dál u moci, tentokrát si jistí, protože za zády mají sovětské tanky, nikdo není vyloučen z veřejného života.

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE (*omluvně*): Lžu často, takže když pak říkám pravdu, třeba se to nepozná.

PAVEL TIGRID: Všechny oblasti intelektuální práce okupují parazité zvané „pokrovová inteligence“.

MILADA HORÁKOVÁ: Kteří nečtou ani nepřemýšlejí, pouze se přizivují.

EVALD SCHORM (*tančí s Boženou Němcovou, pokouší se ji políbit*):

Ve své slabosti musím bojovat proti skutečnosti, která mi neustále nastavuje svoji tvář. Nesmím pracovat.

MARTA KUBIŠOVÁ (*tančí s Janem Patočkou, pokouší se ho políbit*):

Schormovo neštěstí a tragika je v tom, že si je naprosto vědom nemožnosti kompromisu s fungováním světa, a zároveň nemá sílu se mu jakkoli vzepřít. - Mě obvinili z pobuřování na základě zákona na ochranu republiky. Nesmím zpívat.

HLAS LIDU: Tvrď ruka na vás! Tvrď ruka.

VÁCLAV HAVEL: Ve vykonstruovaném procesu bez důkazů mě odsoudili na základě paradoxních obvinění.

JAN PATOČKA: Charta 77 nekritizovala totalitu z pozice marxitů nebo politiky, ale poprvé z pozice lidských práv. Nebyla zasažená substancí východoevropského totalitarismu. Když něco na tomto světě existuje, ovlivňuje to okolí. Charta byla pevná součást společenského života. Součást života, nic vnějšího.

T. G. MASARYK: Dnes si už lze těžko představit, že by tu Charta nebyla. Taková představa vyvolává pocit vakua a totální relativity hodnot.

MARTA KUBIŠOVÁ: Po Chartě 77 nastala vlna domovních prohlídek

EVALD SCHORM (*tiše k Boženě Němcové*): Vy mi budete rozumět.

Až k zoufalství je těžké vidět vlastní dílo, které jste milovali, na které jste vynaložili tolik práce, zdraví, nejlepších duševních sil - zakázané.

VÁCLAV HAVEL (*zamává na Jiřího Koláře, který chce odejít*): Vy fungujete jen jako zrcadlo. Vy jste vysoká škola nejen spisovatelské, ale... umělecké morálky.

VYŠETŘOVATEL STB: To je tak příjemné vidět v tomhle prostředí takový zářivý úsměv.

MARTA KUBIŠOVÁ (*vyšetřovateli StB, se kterým tančí*): Trochu jsme asi provokovali, protože jsme si tak zachraňovali duši a lidskou důstojnost. Loučení, věčné odchody, ztráty, výchova potomka, tolik problémů a starostí. Každý má dost práce na celý život, aby to cestně zvládl. A ještě absurdní režim člověku klade do cesty nesmyslné překážky. Jak k tomu přijdu, že se mám zabývat nějakým režimem, když mám dost starostí sama se sebou?

HLAS LIDU (*zívá*): Člověče, mně by už takovejhle život tak nějak...nestačil.

VYŠETŘOVATEL STB: Copak vo to, můžeš si vymyslet něco lepšího. Vymyslet si můžeš leccos.

FERDINAND PEROUTKA: Na Západě se už tehdy diskutovalo o konzumní společnosti a jejích negativních důsledcích.

MARTA KUBIŠOVÁ: Mně se spíš zdálo, že v Československu máme taky konzumní společnost, ale permanentně frustrovanou. Lidé toužili jen po texaskách.

BOŽENA NĚMCOVÁ: Podařilo se vám vytvořit konzumní společnost nezávisle na konzumu. Filozofie pokorné lhostejnosti a konzumu. Není to pěkný pohled.

JOSEF ŠKVORECKÝ (*marně přemlouvá jazzový orchestr, aby zahrál, není pro něho na jevišti místo, stejně jako pro Leoše Janáč-*

ka, který způsobně čeká): Všechno to působí jako fraška, první stupínek k normálnosti.

T. G. MASARYK: Co je člověk, umí-li si na životě vydobýt jen potravu a spánek? Pouhé zvíře. Zapírá si, že je něco univerzálnějšího, z čeho by mohl sám sebe pochopit.

JAN PATOČKA: I čin ryze mravní, který nemá naději na okamžitý a viditelný efekt, se může časem zvolna a nepřímo politicky zhodnocovat. To byl základ Charty 77.

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE: Konečně si dovoluje nejpo-
slušněji nepodepsaný poníženou poznámku, že na politických rejdech Havlových mají podíl i jeho velmi přepjatý přítel a jako filozof se vynášející Jan Patočka a jeho velmi přepjatá a jako organizátorka se vynášející manželka Olga a ...

HLAS LIDU: Tvrdá ruka na vás! Všechny postřílet! Postřílet! Tvr-
dá ruka.

MILAN KUNDERA (*rád by tančil, ale žádná z dam se mu nelíbí, marně hledá studentky*): Je zbytečné podepisovat nějaké petice.

VÁCLAV HAVEL: Když se tehdejší vězňové začali po letech vra-
cet, shodně říkali, že i petice byla jejich velkým zadostiučině-
ním, měli pocit, že jejich pobyt ve vězení má smysl: pomáhá obnovit rozbitou solidaritu.

MILAN KUNDERA: Je zbytečné podepisovat nějaké petice.

JAN PATOČKA: Věděli lépe než ti venku, že význam té petice pře-
sahuje otázku, zda budou či nebudou propuštěni. Ale vědomí,
že se o nich ví, že je někdo na jejich straně a neváhá se jich ani v době obecné apatie a rezignace veřejně zastat, mělo pro
ně nezaplatitelnou cenu.

VÁCLAV HAVEL (*zuřivě a marně mává na Jiřího Koláře, který definitivně a bez rozloučení odchází*): Ne, ne, neodcházejte. Vy fungujete jen jako zrcadlo. Vy jste vysoká škola morálky. Když odejdete, tak tu nikdo...

HUBERT GORDON SCHAUER (*otráveně směrem k Havlovi a Kunderovi*): Přestaňte se hádat, pánové. Co jest úkolem našeho národa? Jaká je naše národní existence?

HLAS LIDU (*jásavě, za cinkotu klíčů*): Co tě nepálí, nehas. Koho chleba jíš, toho píseň zpívej.

1989. ČESKÁ REPUBLIKA. SLOVENSKÁ REPUBLIKA

Atmosféra svobody a kapitalismu je bledě modrá. Kdo nežil před rokem 1989, neví, co je sladkost života.

STUDENT (*přitančí z Národní třídy*): Jsme-li dokonale zbaveni práv, stáváme se absolutně svobodními. Odkud nemůžeme nic očekávat. Vše je tudíž na nás.

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE (*plačlivě*): Vlastní dítě s náma nechce žít. To je naše bilance.

HUBERT GORDON SCHAUER (*výhružně*): Řekne mi už někdo, co jest úkolem našeho národa? Jaká je naše národní existence?

JAN PATOČKA (*tančí s Leopoldem Hilsnerem*): Odkaz ideového prostředí masarykovského humanismu pro mě dnes znamená: sociální cit, tedy odpor k nezaslouženým výsadám, k ne-spravedlivým sociálním přehradám, k jakékoli předurčenosti k takzvanému „vyššímu postavení“, ke každému ponižování lidské důstojnosti. Znamená odvahu postavit se v době štvanic za práva jedince proti všem. Jako v případě hilsneriády.

LEOPOLD HILSNER (*ukloní se*): Děkuji.

VYŠETŘOVATEL STB (*převléká se*): Ten muž je známý kverulant.

BOŽENA NĚMCOVÁ: Jediné možné východisko je návrat k začátku všech věcí.

VYŠETŘOVATEL STB (*pohladí Boženu Němcovou*): Á, naše paní Božena Němcová. Mýlili jsem se, ale to snad ještě není zločin.

JAN PATOČKA: Život v pravdě, to je termín Jiřího Koláře: kdo se chvástá, kdo falšuje, nenávidí a utracuje, žene lidi do jejich tábory smrti, neviditelných, z nichž není návratu, od nichž není pomoci ani krveprolití, jen životem v pravdě.

AGNEŠA KALINOVÁ: Od devadesátých let jsem jezdila pravidelně na Slovensko a do Čech. A mrzely mě ľudácké demagogické hlasy, které vedly k rozdělení Československa v roce 1993.

ČÍŠNÍK: Převrátili jsme svět vzhůru nohama a teď opakujeme brutální pravdy jako veliké nótum.

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE (*zasněně*): Já vůbec nevím, co bych měl dneska chtít.

GUSTÁV HUSÁK (*něžně*): Teď bychom neměli jeden druhého opouštět.

VYŠETŘOVATEL STB: Oblékni si na sebe něco úplně jiného, ať nenastydneš.

ČÍŠNÍK: Co jim chcete ukazovat? Pomník, hrdinu nebo kripla?

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE: Já sem ten vůl, kterej všechno vodřel. A nic z toho nemá! Né, počkejte, řekněte mi, kdo má dneska moc. Nezlobte se... Kdo má moc?

VÁCLAV KLAUS: Já.

MILOŠ ZEMAN: Já.

VÁCLAV KLAUS: Já.

MILOŠ ZEMAN: Já.

BOŽENA NĚMCOVÁ (*k Martě Kubíšové*): Necítíš to? Ten chlap si s námi hraje. A má z toho rozkoš.

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE: Teď už to ale s tou svou dotěrností opravdu přeháníš. Nebudu ti vysvětlovat, jestli jsem čestný chlap nebo darebák, jestli jsem normální nebo psychopat. Ty to stejně nepochopíš.

ČÍŠNÍK (*křičí*): Vy jste zamindrákovanej člověk. Nahoru jste se nedostal, a dole se vám nelibí.

HLAS LIDU: Vždycky je všecko jinačí, než si to člověk představuje.

VYŠETŘOVATEL STB: Má nový obchodní nápad, který by měl naši evropskou firmu rozhýbat. Spojení gramofonu a telefonu.

MAX BROD: Spojení gramofonu a telefonu by nemělo velký obecný význam, byla by to úleva pouze pro lidi, kteří jako já mají z telefonu strach.

FRANZ KAFKA: Lidé jako já mají ovšem strach i z gramofonu a není jim vůbec pomoci.

BOŽENA NĚMCOVÁ (*nechápavě se rozhlíží*): Takže, co jest úkolem našeho národa?

VÁCLAV KLAUS: Já.

MILOŠ ZEMAN: Já.

VÁCLAV KLAUS: Já.

MILOŠ ZEMAN: Já.

VYŠETŘOVATEL STB (*už převlečený, odkašle si, tiše*): Já.

HLAS LIDU (*rozjařeně*): Koho chleba jíš, toho píseň zpívej.

2018. ČESKÁ REPUBLIKA

Atmosféra svobody je bledě modrá. Kdo tady nežil, neví, co je sladkost života.

HUBERT GORDON SCHAUER (*výhružně*): Tak naposledy. Jaká je naše národní existence?

FRANZ KAFKA: Jistým bodem počínaje není již návratu. Tohoto bodu je třeba dosáhnout.

ANONYM ČESKÉHO VLASTENCE: To mám žít celej život jenom proto, abych pořád něco odpouštěl? To se mi nelíbí! S nepřáteli můžeš cítit lítost. Ale nesmíš odpustit bratřím, kteří zradili!

T. G. MASARYK: Budoucnost nebude hrdá na ten okamžik, kdy byl na světě zaveden pojem kolektivní viny.

HLAS LIDU: Uprchlíci? Vřed na těle lidstva a Evropy. Teroristé, roznázejí nemoci, znásilňují ženy, ničí kostely. Tvrdá ruka na vás! Všechny postřílet! Postřílet! Tvrdá ruka.

VYŠETŘOVATEL STB (*vykračuje si čapím krokem, v novém obleku, usmívá se a tančí s každým*): Ano. Ano! Ano!!

FERDINAND PEROUTKA (*s pohledem na čapí krok*): Komunismus je tragédie, ale pravým nepřítelem je vždy chamtivý, pokrytecký pravičák v „národoveckém“ kostýmu.

ČÍŠNÍK (*k Ferdinandu Peroutkovi*): Jistě, měl jsem na mysli, že důsledky těchto vlastností mohou být stejné jako důsledky fašismu. Kdyby to bylo o čtyřicet let dřív a on měl revolver, střílel by po lidech. Dnes nechá moji kavárnu a hospodu zavřít.

MILADA HORÁKOVÁ (*nevěřícně se rozhlíží*): Kampak nám Evropa utekla?

BOŽENA NĚMCOVÁ (*stále nechápavě a zoufale*): Je to tu zvláštní místo, v němž není místo pro idylu a v němž se ti, kdož chtějí napravit svět, musí podřídit technickým a ekonomickým skutečnostem. Tak co jest úkolem našeho národa?

T. G. MASARYK: Odkaz ideového prostředí havlovského humanismu pro mě dnes znamená: nalézt v sobě opět hlubší odpovědnost za svět, podporovat proces občanského napřimování, což je v každé době obecné apatie a rezignace mravenčí práce, vystupovat proti všem skrytým i otevřeným tlakům a manipulacím, odhalovat skryté mechanismy, aby lidský život nebyl zredukován na stereotyp výroby a konzumu.

BOŽENA NĚMCOVÁ (*udýchaná z tance*): Promiňte, hudba hraje příliš nahlas. Neslyšeli jsme, co jste říkal. Co že jest úkolem našeho národa? Jaká že je naše národní existence?

JAN PATOČKA (*hudba je příliš hlasitá, téměř ho není slyšet*): Mírou naděje v hlubokém a silném smyslu není míra našeho rozveselení z dobrého běhu věcí a naší vůle se investovat do podniků, viditelně mířících k brzkému úspěchu, ale spíš míra naší schopnosti usilovat o něco proto, že to je dobré, a nikoli pouze proto, že to má zajištěno úspěch.

ČÍŠNÍK (*k Jaroslavu Haškovi*): Nevadí vám, že jím?

HLAS LIDU (*rozjařeně*): Koho chleba jíš, toho píseň zpívej.

JAROSLAV HAŠEK: Jestli už není možný jen to nemožný.

NEZNÁMÝ HLAS (*velmi tichounce, jako za dveřmi*): Všechno je na nejlepší cestě, ale teprve na samém začátku. Ještě pořád nejsem jako stát moc krásný, vůbec nestojím za to, aby se na mě někdo koukal. Teprve teď se ze všech těch oslabení začínám vyhrabávat. Všechno, jak jsem řekl, začíná být na nejlepší cestě.

Kavárna ve střední Evropě, ve městě Praze. Neděle. Barevná a pestrá kavárna je plná zvuků a ruchu, zábava v plném proudu. Hudba je hlasitá, tanecníci musejí křičet. Pokřikují na sebe, vyměňují si partnery. Číšník vítá ve dveřích nové příchozí...

ČÍŠNÍK: Ale jen pojďte přece dovnitř! Přece nezůstanete venku!

O autorech a autorkách

Milena Bartlová (1958), historička umění, vysokoškolská pedagožka, věnuje se středověkému i současnému umění, metodologii, historiografii dějin umění a studiu identit.

Martin Bútora (1944), sociolog, diplomat, spoluzakladatel Verejnosti proti násiliu (1989), poradce prezidenta ČSFR V. Havla a prezidenta SR A. Kiska, zakladatel Inštitútu pre verejné otázky, věnuje se zahraniční politice a občanské společnosti.

Juraj Buzalka (1975), sociální antropolog, vysokoškolský pedagog, zaměřený na studium sociálních a politických hnutí, nacionalismu v kontextu střední a východní Evropy.

Radka Denemarková (1968), prozaička, esejistka, překladatelka, trojnásobná nositelka ceny Magnesia litera a řady zahraničních literárních cen (kupř. Georg-Dehio-Buchpreis).

Ľubomír Feldek (1936), básnik, dramatik, prozaik, esejista, překladatel, autor literatury pro děti, angažovaný ve veřejném prostoru na přelomu 80. a 90. let minulého století.

Rudolf Chmel (1939), literární vědec, vysokoškolský pedagog, diplomat, politik, autor knižních monografií z dějin slovenské literatury 19. a 20. století a slovensko-maďarských literárních vztahů.

Karol Kállay (1926-2012), fotograf, autor desítek knižních publikací, nositel mnohých zahraničních ocenění, v zahraničí měl na osmdesát samostatných výstav.

Dušan Kováč (1942), historik, věnuje sa slovenským dějinám 19. a 20. století, autor mnoha syntéz dějin Slovenska, publikovaných doma i v zahraničí.

Palo Macho (1965), výtvarný umělec, básník, vysokoškolský pedagog, zabývá se malbou na skle.

Miroslav Marcelli (1947), filozof, vysokoškolský pedagog, orientouje se na německou klasickou a současnou francouzskou filozofii, zvláště na filozofii města.

Peter Michalovič (1960), estetik, filozof, vysokoškolský pedagog, ve svém díle sa zaměřuje na výtvarné umění, film a literaturu.

František Mikloško (1947), politik, spoluzakladatel Verejnosti proti násiliu, do r. 1989 katolický aktivista, autor mnoha knih reflektujících moderní slovenské dějiny prostřednictvím osobité zkušenosti.

Jiří Paděvět (1966), historik, prozaik, vydavatel, věnuje sa především období Protektorátu.

Petr Pithart (1941), právník, politolog, vysokoškolský pedagog, politik, před r. 1989 aktivní disident, signatář Charty 77, autor politologických, historických a memoárových knih.

Vilém Prečan (1933), historik, vysokoškolský pedagog, zaměřený na české dějiny 20. století a kritické editování pramenných materiálů českých a československých dějin druhé poloviny 20. století.

Jiří Přibáň (1967), právní teoretik, vysokoškolský pedagog, zaměřený na souvislosti filozofie a sociologie práva.

Ladislav Snopko (1949), archeolog, politik, spoluzakladatel Verejnosti proti násiliu (1989), organizátor alternativních kulturních aktivit před r. 1989.

Michal Stehlík (1976), historik, vysokoškolský pedagog, kurátor mnoha výstav, autor monografií z českých dějin a dějin česko-slovenských vztahů v 19. a 20. století.

László Szigeti (1949), esejista, novinář, dramaturg, vydavatel, spoluzakladatel Maďarské nezávislé iniciativy a Verejnosti proti násiliu (1989), autor knižních rozhovorů s B. Hrabalem, M. Mészölyem a B. Bugárem.

Zdeněk Šámal (1966), televizní žurnalista, věnuje sa domácímu i zahraničnímu zpravodajství (ČT, TA3 ČT 24), autor několika knih o současném Rusku.

Jindřich Štreit (1946), fotograf, vysokoškolský pedagog, autor více než třiceti knižních publikací.

Peter Švorc (1957), historik, vysokoškolský pedagog, věnuje sa slovenským dějinám 20. století a Podkarpatské Rusi.

Magdaléna Vášáryová (1948), socioložka, divadelní a filmová herečka, diplomatka, politička, ve svých knihách reflektuje zkušenosti ze zahraniční politiky.

Peter Zajac (1946), literární vědec, vysokoškolský pedagog, překladatel, politik, spoluzakladatel Verejnosti proti násiliu (1989), věnuje sa teorií a dějinám slovenské literatury 19. století.

Medailony připravili Martin Jelínek a Jan-Hugo Kopřiva

Rejstřík

/prosím dodat znova jako docx s číslami stran, konvence:
„Adamec, Ladislav*55, 99–103“/

Moje ČESKO-SLOVENSKO

Rudolf Chmel

Michal Stehlík

(editoři)

Vydalo Nakladatelství Academia,
Středisko společných činností AV ČR, v. v. i.,
Vodičkova 40, 110 00 Praha 1

a

Národní muzeum xxxx

xxxxxxxxxxxxxxxxxx

xxxxxxxxxxxxxxxxxx

Grafická úprava a obálka Jakub Krč, studio Lacerta
Fotografie Karol Kállay a Jindřich Štreit
Autoři medailonů Martin Jelínek a Jan-Hugo Kopřiva
Editoři Rudolf Chmel a Michal Stehlík
Odpovědný redaktor Stanislav Wimmer
Jazykový korektor češtiny Lucie Stehlíková
Jazykový korektor slovenštiny Rudolf Chmel
Technická redaktorka Brigita Dusiová

Vydání 1.

Ediční číslo 12275

Sazba Jakub Krč, studio Lacerta

Tisk XXXX

ISBN 978-80-200-2898-3 (Academia)

ISBN XXX XXXX XXX (Národní muzeum)

Knihy Nakladatelství Academia zakoupíte také na:

www.academia.cz

www.eknihy.academia.cz